Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

GAZİANTEP'TE YAŞAYAN SURİYELİ TEK EBEVEYN KADINLARIN ANNELİK DENEYİMLERİ: ZORLUKLAR, BAŞ ETME YÖNTEMLERİ VE SOSYAL HİZMET İHTİYAÇLARI

Ömer TAKAK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

GAZİANTEP'TE YAŞAYAN SURİYELİ TEK EBEVEYN KADINLARIN ANNELİK DENEYİMLERİ: ZORLUKLAR, BAŞ ETME YÖNTEMLERİ VE SOSYAL HİZMET İHTİYAÇLARI

Ömer TAKAK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Öğrencinin Adı Soyadı] tarafından hazırlanan "Gaziantep'te Yaşayan Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Annelik Deneyimleri: Zorluklar, Baş Etme Yöntemleri ve Sosyal Hizmet İhtiyaçları" başlıklı bu çalışma, 05.04.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Emrah AKBAŞ (Başkan)

Prof. Dr. Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU (Danışman)

Prof. Dr. Kasım KARATAŞ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan ***"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. [(1)]
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ….. ay ertelenmiştir. [(2)]
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. [(3)]

05/04/2023

Ömer TAKAK

[1] *"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*

*(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

*(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

*(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

****** Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.***

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Arş. Gör. Ömer TAKAK

"…ve beyaz kuşlar kalkardı anamın hırkasından"

(İsmet Özel, Kan Kalesi, 1966)

Anneme…

TEŞEKKÜR

Geriye dönüp baktığımda bu çalışmayı gerçekleştirme motivasyonumun, göç alanında faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşunda çalışmamın yanı sıra Türkiye'nin doğusundan batısına göç eden işçi sınıfı bir ailenin üyesi olmamdan kaynaklandığını fark ediyorum. Toplumsal evrendeki belirli sosyal olguları anlamaya niyetlenen bir araştırmacı olarak öznel deneyimlerimin göç olgusuna yönelmem üzerindeki etkisini şüphesiz göz ardı edemem. Dolayısıyla beni bu çalışmayı yapmaya yönlendiren temel motivasyon, yazar olarak öznel deneyimlerimin profesyonel çalışma yaşamımdaki mesleki deneyimlerimle kesişmesidir.

Bu motivasyonla çalışmayı sürdürürken desteklerini ve katkılarını esirgemeyerek bana güç veren birçok insan oldu. Bu nedenle bazı isimlere bu kısımda yer vermenin gerekli olduğunu düşünüyorum. Her şeyden önce bu araştırmanın ortaya çıkması için düşüncelerini ve duygularını benimle paylaşan Suriyeli annelere teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez konusu ile ilgili fikirlerimden, tezin son halini aldığı sürece kadar desteğini ve katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen sevgili danışmanım Prof. Dr. Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU'na,

Lisans eğitimimden itibaren akademik çalışmaları ve düşünceleriyle bana yol gösteren, önerileriyle tezime önemli katkılarda bulunan kıymetli ve saygı değer jüri üyeleri hocalarım Prof. Dr. Kasım KARATAŞ ve Prof. Dr. Emrah AKBAŞ'a,

Tez çalışmamı sürdürürken sunmuş oldukları uygun koşullar nedeniyle tezimi tamamlayabilmeme katkı sunan Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nden kıymetli hocalarım Prof. Dr. Fatih ŞAHİN, Doç. Dr. Hakan BAYDUR'a ve birlikte çalışmaktan mutluluk duyduğum değerli hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma,

Suriyeli tek ebeveyn anneler ulaşmamı sağlayan ve tercümanlık desteğini esirgemeyen, bir dönem beraber çalışma fırsatına eriştiğim değerli arkadaşım Menel ŞEYH MÜSLÜM'e,

Hayatımın her anında ve her koşulda beni destekleyen, bana olan inançlarını bir an olsun dahi yitirmeyen annem Havva TAKAK, babam İbrahim TAKAK'a; abilerim Murat TAKAK, Emrah TAKAK, İkram TAKAK ve biricik ablam Emel YAVUZ'a,

Lise yaşamımdan beri hayatımda olan ve tez sürecinde desteklerini her zaman hissettiğim dostlarım Barış BOZKURT, Huzeyfe BİLMEZ, Mustafa Şafak KAYA, Sinan ÖĞÜŞLÜ ve Ömer Faruk KAYA'ya,

Desteğini ve sevgisini her zaman derinden hissettiğim, ilk defa onunla uzun bir yola çıkmaya karar verdiğim, geleceğe umutla bakmamı sağlayan, yeni duyguların ve deneyimlerin imkânını olanaklı kılan Gizem KORDALI'ya teşekkür ederim.

ÖZET

TAKAK, Ömer. *Gaziantep'te Yaşayan Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Annelik Deneyimleri: Zorluklar, Baş Etme Yöntemleri ve Sosyal Hizmet İhtiyaçları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.

Araştırmanın amacı, Türkiye'ye göç eden Suriyeli tek ebeveyn kadınların annelik deneyimlerinin menşe ülkelerindeki toplumsal ve kültürel dinamikler aracılığıyla nasıl şekillendiğini ve buna bağlı olarak göç deneyiminde yaşadıkları zorlukları ve güçlenme imkanlarını anlamaya yöneliktir. Buradan hareketle, araştırma kapsamında 16 Suriyeli tek ebeveyn kadın ile görüşme yapılarak annelik deneyimlerinin nasıl oluştuğu ve hangi iktidar ilişkilerince şekillendiği anlaşılmaya çalışılmış, göç öncesi ve göç sonrasındaki gündelik yaşamlarına etkisi eleştirel sosyal hizmet yaklaşımıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda elde edilen bulgular iki ana tema altında analiz edilmiştir. (1) Toplumsal Cinsiyet Rejiminde Annelik Kimliğinin Gelişimi (2) Göç ve Boşanma Deneyimleri Sonrasında Mülteci Tek Ebeveyn Annelerin Baş Etme Mekanizmaları, Güçlenme Pratikleri ve Sosyal Hizmetlere Dair Deneyimleri.

Araştırma sonucunda, görüşme yapılan Suriyeli kadınların annelik rolleri ve sorumlulukları altında inşa edilen toplumsal cinsiyet kimliklerinden kaynaklı olarak menşe ülkelerinde özel alana ait olarak tanımlandıkları, erkeğe bağımlı kılındıkları ve buna bağlı olarak sosyo-ekonomik ve psikolojik olarak çeşitli zorluklarla karşılaştıkları gündeme gelmiştir. Göç deneyiminde ise mülteci aile yaşamının çok boyutlu sorunları karşısında toplumsal cinsiyet rejiminden kaynaklı, hayatlarını idame ettirebilecek temel yaşam becerilerine yeterli düzeyde sahip olamamalarına bağlı olarak zorluklar yaşadıkları görülmüştür. Göçle birlikte toplumsal alanlarda karşılaştıkları bu sorunların üstesinden gelebilmek için ise menşe ülkelerinde toplumsal cinsiyete dayalı olarak inşa edilen annelik rollerinin dışına çıkmalarına yol açacak farklı edimlerde bulunmaları gerekmiş ve buna bağlı olarak gündelik pratiklerinde değişimler yaşandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kadınların Türkiye'deki gündelik yaşamlarında toplumsal cinsiyet temelinde kamusal hayatta görünür olmak, çalışma hayatına dahil olmak gibi kendi hayatlarını idame ettirebilecek kazanımlar aracılığıyla güçlendikleri tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra

göç deneyiminde yerel toplum üyeleri tarafında ayrımcılığa maruz kaldıkları, boşanmış bir kadın olarak ise toplumsal cinsiyete dayalı şiddete ve istismara maruz kaldıkları görülmüştür. Bu kapsamda, göç deneyiminde tek ebeveyn anne olarak karşılaştıkları çok boyutlu sorunlara ve anneliğin toplumsal cinsiyet temelinde inşasına yönelik eleştirel bir bakış açısıyla sosyal hizmet uygulamalarına dair öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Annelik deneyimleri, göç, mülteci anneler, tek ebeveyn anneler, toplumsal cinsiyet, eleştirel sosyal hizmet

ABSTRACT

TAKAK, Ömer. *Motherhood Experiences of Syrian Single Parent Women Living in Gaziantep: Challenges, Coping Methods and Social Service Needs,* Master Thesis, Ankara, 2023.

The aim of the research is to understand how the motherhood experiences of Syrian single-parent women migrating to Turkey are shaped by the social and cultural dynamics in their country of origin, and accordingly, the difficulties they experience in the migration experience and the opportunities for empowerment. From this point of view, within the scope of the research, 16 Syrian single-parent women were interviewed to try to understand how their motherhood experiences were formed and by which power relations they were shaped, and its impact on their daily lives before and after migration was tried to be discussed with a critical social work approach. The findings obtained in this context were analyzed under two main themes. (1) Development of Maternal Identity in the Gender Regime (2) Coping Mechanisms, Empowerment Practices and Social Services Experiences of Refugee Single Parent Mothers After Migration and Divorce Experiences.

As a result of the research, it has come to the fore that the Syrian women interviewed are defined as belonging to the private sphere in their country of origin due to their gender identities built under their motherhood roles and responsibilities, they are made dependent on men and consequently they face various socio-economic and psychological difficulties. In the migration experience, it has been observed that they experience difficulties due to the multidimensional problems of refugee family life, due to the gender regime and not having enough basic life skills to sustain their lives. In order to overcome these problems they encountered in the social spheres with migration, they had to take different actions that would lead them to go out of their motherhood roles built on the basis of gender in their countries of origin, and accordingly, it was determined that there were changes in their daily practices. In this context, it has been determined that women are empowered in their daily lives in Turkey through gains that can sustain their lives, such as being visible in public life on the basis of gender, and being involved in working life. In addition, it was observed that they were exposed to discrimination by members of

the local community in their migration experience, and that they were exposed to gender-based violence and abuse as a divorced woman. In this context, suggestions on social work practices are presented with a critical perspective on the multidimensional problems they face as a single parent mother in the migration experience and the construction of motherhood on the basis of gender.

Keywords: Motherhood experiences, migration, refugee mothers, single parent mothers, gender, critical social work

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY ..... İ

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI ..... İİ

ETİK BEYAN ..... İİİ

TEŞEKKÜR V

ÖZET ..... Vİİ

ABSTRACT ..... İX

İÇİNDEKİLER ..... Xİ

KISALTMALAR DİZİNİ ..... XVİİ

TABLOLAR DİZİNİ ..... XVİİİ

ŞEKİLLER DİZİNİ ..... XİX

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN TASARIMI 4

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ 4

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI 8

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ 9

1.4. ARAŞTIRMANIN TANIMLARI 12

1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI 12

2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE 14

2.1. ERKEK EGEMEN TOPLUMDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE ANNELİK 15

2.1.1. Toplumsal Cinsiyete Dair Yaklaşımlar 15
2.1.1.1. Birinci Yaklaşım: Ataerkinin Analizi 16
2.1.1.2. İkinci Yaklaşım: Marksist Gelenek 18
2.1.1.3. Üçüncü Yaklaşım: Postyapısalcı Paradigma 22
2.1.2. Anneliğin Toplumsal-Kültürel İnşası ve Yeniden Üretimi 27
2.1.2.1. Doğurganlık ve Annelik 28
2.1.2.2. Annelik Söylemleri ve Anneliğin Yeniden Üretimi 34
2.2. FEMİNİST LİTERATÜR VE GÖÇ 42
2.2.1. Feminist Göç Çalışmaları ve Kesişimsellik Yaklaşımı 44
2.2.2. Toplumsal Cinsiyet Rejiminde Mülteci Kadınlar ve Boşanma Süreçleri 48
2.3. ELEŞTİREL SOSYAL HİZMET YAKLAŞIMI 51
2.3.1. Eleştirel Sosyal Hizmetin Teorik Çerçevesi ve Göç Çalışmalarına Katkısı 52
3. BÖLÜM: YÖNTEM 58
3.1. ARAŞTIRMA MODELİ 58
3.2. ARAŞTIRMACININ MOTİVASYONU, ARAŞTIRMA ALANI İLE BAĞLANTILAR VE GAZİANTEP SAHASINA İLİŞKİN BİLGİLER 59
3.2.1. Göç Dalgasının Merkezindeki Kent: Gaziantep 62
3.3. ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİ 66
3.3.1. Araştırma Öznelerinin Sosyo-Demografik Bilgileri 67
3.3.2. Araştırma Öznelerine İlişkin Tanıtıcı Bilgiler 69
3.4. DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME SÜRECİ VE ARAŞTIRMACININ DÜŞÜNÜMSEL TAVRI 77

3.5. ARAŞTIRMANIN ANALİZ SÜRECİ 79

3.6. ETİK HUSUSLAR 80

4. BÖLÜM: BULGULAR VE YORUM 82

4.1. TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİNDE ANNELİK KİMLİĞİNİN GELİŞİMİ 83

4.1.1. Kız Çocuğu Olarak Gündelik Yaşamdaki Deneyimleri ve Evliliğe Hazırlanma Süreçleri 85

4.1.1.1. "Makbul" Kızlar Yetiştirmek: Eğitimden Uzak, Eve Yakın *"...yüzünü de kapatacaksın, uzun bir mont giyeceksin. Öyle yaparsan seni göndeririz."* 86

4.1.1.2. Aile İçerisinde Evliliğe ve Anneliğe Hazırlama *"Küçüklüğünden itibaren kız anneyle beraber mutfağa girer. Annenin işlerine yardım eder. Çünkü büyüyecek annesinin görevini o ilerde evi olduğunda yapacak."* 92

4.1.2. Kadınların Evliliğe Geçiş Süreçleri ve Evlilik Yaşamındaki Deneyimleri 97

4.1.2.1. Evliliğe Giden Süreç: Çocuk Yaşta Evliliğe Zorlanma *"Bizdeki kültürde yani 13-14-15 yaşında kızları evlendirirlerdi. Normal yani, kalıp da ne yapacak gitsin evini yuvasını kursun derlerdi."* 98

4.1.2.2. Ev İçi Emek, Bakım ve Sorumluluk "*Kadın evde oturacak, çocuklara bakacak, yemek yapacak temizlik yapacak bu kadınların işi."* 104

4.1.2.3. Eril İktidarın Kadınları Denetleme Pratikleri: Kamusal Alana Çıkış ve Örtünme Deneyimleri *"Şunu giyinme, bunu yapma, bu tarafa gel, makyaj yapma, beyaz eşarp takma siyahı giy, yüzünü ört."*..... 108

4.1.2.4. Aile Kurumunda Kadınları Değersizleştirme Göstergeleri: Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet Deneyimleri *"Onların gözünde kadın ezilmek, kadın bir ayakkabı, beğenmediğin ayakkabıyı değiştirirsin, söz dinlemeyen kadını değiştirirsin, şiddet vurarsın, aç korsun bakmazsın"* 115

4.1.3. Anne Olma Deneyimleri ve Anneliğin Anlamı..... 126

4.1.3.1. Çocuk Sahibi Olma Deneyimleri "*Ama önemli olan sayı ne kadar çocuk getirirsen o kadar insanların içinde bir değer kazanırsın."* 127

4.1.3.2. Öteki İçin Yaşamak: Fedakârlık *"Anne sevgidir, şefkattir, merhamettir, fedakarlıktır. Çocuğu için her şeye katlanandır."*..... 135

4.1.3.3. Kadınlığı Önceleyen Bir Kimlik Olarak Annelik *"Kadın annedir, çocukları için her şeye katlanandır"*..... 138

4.2. GÖÇ VE BOŞANMA DENEYİMLERİ SONRASINDA MÜLTECİ TEK EBEVEYN ANNELERİN BAŞ ETME MEKANİZMALARI, GÜÇLENME PRATİKLERİ VE SOSYAL HİZMETLERE DAİR DENEYİMLERİ..... 144

4.2.1. Göç Deneyiminin Başlangıcında Kadınların Karşılaştığı Sorunlar . 145

4.2.1.1. Türkiye'ye Geliş ve Yerleşme Sürecindeki İlk Deneyimler *"Türkiye'ye geldiğimizde hiçbir şeyimiz yoktu. Sadece üstümüzdeki kıyafetlerimiz. Yere serecek dahi bir şey yoktu."*..... 146

4.2.2. Geleneksel Annelik ve Kadınlık Rollerinin Değişimini Tetikleyen Bir Olgu Olarak Göç ve Boşanma Deneyimleri 151

4.2.2.1. Boşanma Girişimlerinin Önündeki Engeller "*Devam ettim sırf adım iki evli çıkmasın diye sustum. Sustum her şeysine dayandım"* 152

4.2.2.2. Türkiye'de Boşanma Süreci Deneyimleri *"Ben dedim sadece ondan boşanmak istiyorum. Eşyalarımı getirin dedim. (...) Hepsini ateşe verdim. O zaman rahatladım, özgürlüğüme kavuştum dedim"* 158

4.2.2.3. Tek Ebeveyn Olma Deneyimlerinde Kadınların Güçlenme Pratikleri *"Emin olun o gittikten sonra daha çok rahatladım. Zorluklar daha çok azaldı"* 162

4.2.3. Tek Ebeveyn Olarak Karşılaşılan Zorluklar ve Mücadele Yöntemleri 168

4.2.3.1. Gündelik Yaşamda Temel İhtiyaçlarla İlgili Çok Boyutlu Sorunlar *"400 kira ama ev değil, depo gibi bir yer ambar yani, 2 oda bir salon ama küçük"* 168

4.2.3.2. Çalışma Yaşamına Dair Deneyimleri "*Özellikle ustalar ve müdürler kötü gözle bakarlardı. Hatta bir defa tacize de uğradım orada…"* 173

4.2.3.3. Sosyal Dışlanma ve Damgalanma Deneyimleri "*Suriye'den misafir olarak geldiler saygı yok falan dağdan gelen bağdakini kovuyor diye konuşuyorlar"* 179

4.2.4. Sosyal Hizmet Temelli Kamu ve Sivil Toplum Hizmetlerine Dair Deneyimler 186

4.2.4.1. Kamu Kurumlarından Alınan Destekler ve Karşılaşılan Zorluklar *"Çalışan Suriyelilerden nefret ediyorsa hayatından bezdirir"* 187

4.2.4.2. Sivil Toplum Kuruluşlarından Alınan Destekler "*SADA kadın merkezi çok etkili oldu. 2017'de aslında o dönemde tamamen kişiliğimi oluşturdum"* 194

SONUÇ VE ÖNERİLER 199

SONUÇ 199

ÖNERİLER 224

KAYNAKÇA 239

EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU 276

EK 2. ETİK KKOMİSYON İZNİ 278

EK 3. YARI- YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU 279

EK 4. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU 282

KISALTMALAR DİZİNİ

AÇEV: Anne Çocuk Eğitim Vakfı

AFAD: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

ASHB: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

BMMYK: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

FIDH: International Federation For Human Rights

GİGM: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

SED: Sosyal ve Ekonomik Destek

SGDD-ASAM: Sığınmacı ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği- The Association for Solidarity with Asylum Seekers and Migrants

SHM: Sosyal Hizmet Merkezi

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

SYDV: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı

ŞÖNİM: Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi

UNWOMEN: United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (Birleşmiş Milletler Kadın Birimi)

YUKK: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

TABLOLAR DİZİNİ

TABLO 1: Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Sosyo-Demografik Bilgileri

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL 1: Gaziantep'te Yaşayan Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Annelik Deneyimleri: Karşılaştıkları Zorluklar, Baş Etme Mekanizmaları ve Sosyal Hizmet İhtiyaçları Ana Tema Haritası

ŞEKİL 2: Toplumsal Cinsiyet Rejiminde Annelik Kimliğinin Gelişimi Tema Haritası

ŞEKİL 3: Göç ve Boşanma Deneyimleri Sonrasında Mülteci Tek Ebeveyn Annelerin Baş Etme Mekanizmaları, Güçlenme Pratikleri ve Sosyal Hizmetlere Dair Deneyimleri Bölümü Tema Haritası

GİRİŞ

Mekânsal bir hareketlilik olarak göç; toplumsal, kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamda hem mülteciler hem de yerel toplum üyeleri üzerinde çok boyutlu etkileri olan bir süreçtir (Deniz vd., 2016b, s.25; Marshall ve Foster, 2002, s.66). Ancak bireyler, cinsiyetleri açısından bu süreci farklı şekillerde deneyimlemektedir. Kadınlar genellikle göç sürecinde erkeklere bağımlı, pasif ve edilgen bireyler olarak yer almakta, çoğunlukla eş ve annelik rolleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu durum hem geldikleri hem de göç ettikleri ülkedeki toplumsal cinsiyet rejimiyle yakında ilişkilidir (Zlotnik, 1995, s.229; De Souza, 2004, s.467). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet rejimi hem göç öncesi hem de göç sonrası ilişkileri etkilemesi bakımından göç deneyiminde önemli bir unsurdur (Pessar ve Mahler, 2003, s.812). Bu nedenle göç deneyiminde kadınların toplumsal cinsiyet rejiminden kaynaklı olarak yaşadıkları sorunlar ve bunlara karşı geliştirdikleri mücadele pratikleri önemli bir tartışma konusudur.

Karataş'ın (2003, s.26) ifade ettiği üzere göç eden insanlar dahil oldukları toplumlardan sosyo-kültürel, din, dil, eğitim ve aile ilişkileri bağlamında önemli ölçülerde farklılıklar göstermektedirler. Bunun nedeni mültecilerin göç ettikleri ülkede yeni bir hayata başlarken menşe ülkelerindeki toplumsal-kültürel normları, gündelik alışkanlıkları, inançları ve değerlerinin yanı sıra ülkelerindeki toplumsal cinsiyet rejiminden kaynaklı olarak belirli toplumsal cinsiyet rolleriyle dahil olmalarıdır (Ghadi vd., 2019, s.74). Dolayısıyla kadınların göç deneyiminde gündelik yaşamlarında toplumsal cinsiyete dayalı olarak karşılaştıkları sorunları ve mücadele pratiklerini ele alırken menşe ülkedeki toplumsal cinsiyet rejiminin ve sosyo-kültürel unsurların göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Bu bağlamda, Suriye'de özellikle sosyoekonomik ve eğitim olanaklarının güçlenmesine imkan tanınmayan kadınların toplumsal ve kültürel yapıdaki konumunun daha fazla eş ve annelik rolü üzerinden tanımlandığı ve bu şekilde erkeğe bağımlı kılındığı belirtilmektedir (Sparre, 2008; Maktabi, 2010). Toplumsal cinsiyet rejimine bağlı olarak tanımlanan bu roller ve sorumluluklarla göç sürecine dahil olan kadınların gündelik

yaşamlarında yaşadıkları sorunlar derinleşmektedir. Tam olarak bu çerçeve toplumsal cinsiyet ve göç ilişkisi kapsamında, kadınların menşe ülkelerinde birincil rolleri ve sorumlulukları olarak tanımlanan annelik kimliklerinin göç deneyimlerini şekillendirmedeki önemini gündeme getirmektedir. Nitekim kadınları tanımlama araçlarından biri olan annelik bir cinsiyet kategorisi olarak ayırt edici bir öznellik biçimine denk gelmektedir (Timurturkan, 2019). Suriye'deki ataerkil gelenekler nedeniyle annelik kimliği çerçevesinde kadınların önemli bir bölümünün kamusal alandaki görünürlükleri sınırlanmakta, özel alana ait olan bakım sorumlulukları bağlamında varlıkları tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bu kadınlar annelik rolleri ve sorumluluklarından kaynaklı olarak gündelik yaşamdaki kamusal imkanların dışında kalarak dezavantajlı konuma düşmektedirler. Dahil oldukları göç sürecinde ise dezavantajlı konumlarından dolayı yaşadıkları sorunlar derinleşmekte ve mücadele yöntemleri yetersiz kalmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rejiminde kadınlara eş ve anne rolleri üzerinden özel alana ait sorumluluklar tanımlanırken erkeklere gelir getirici rolleri bakımında kamusal alana ait roller ve sorumluluklar tanımlanmaktadır (Kofman, 2003, s.13). Bu şekilde inşa edilen bir toplumsal evrende kadınlar gündelik yaşamlarında erkeğe bağımlı bir hayat sürerken kendi başlarına hayatlarını idame ettirecek yeterliliklere ve niteliklere sahip olamamaktadırlar. Özellikle bu durum göç deneyiminde boşanan kadınların yaşamlarında daha derinden hissedilmektedir (Lenette, 2014, s.404).

Bu kapsamda, araştırma göç ve toplumsal cinsiyet kesişimselliğinde Suriyeli tek ebeveyn kadınların annelik deneyimlerinin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin menşe ülkeleri olan Suriye'de nasıl inşa edildiğini, hangi iktidar ilişkilerince belirlendiğini ve buna bağlı olarak göç deneyiminde yaşadıkları zorlukları ele almaktadır. Bununla birlikte boşanma sürecinden sonra mülteci aile yaşamının çok boyutlu süreçleri karşısında (ekonomik, kültürel, sosyal) uyguladıkları mücadele stratejileri aracılığıyla annelik deneyimleri ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde gerçekleşen değişimlere odaklanılmaktadır. Mekânsal bir değişim ile kişilerin sosyal koşullarının, gündelik etkileşimlerinin, kamusal olanaklarının ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin değiştiği alanlarda kişilerin öznel deneyimlerinde de birtakım değişimlerin olduğu vurgulanmaktadır (Lee ve Kramer, 2013, s.19). Bu bakış

açısı kadınların göç deneyiminde yaşadıkları her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel zorluklar karşısında gündelik yaşamlarında geliştirdikleri strateji ve taktiklerle bir fail olarak görmeyi olanaklı kılmaktadır. Buradan hareket edilmesinin nedeni kadınların göç deneyimlerinde edilgen ve mağdur bireyler olarak resmeden bakış açısının dışına çıkmaktır.

Göç sürecinde, Suriyeli tek ebeveyn kadınların annelik deneyimlerinde karşılaştıkları sorunlar ile sosyal hizmet disiplini arasında bir ilişki söz konusu olmaktadır. Sosyal hizmet bireye bütüncül bir odakta yaklaşan, onların güçlenmesini ve özgürleşmesini destekleyen uygulamalı bir disiplindir. Ancak ana akım sosyal hizmet yaklaşımlarının bireyin sosyal işlevselliğini öne çıkarması, failliğine daha az vurgu yapması, sosyo-kültürel bağlama ve iktidar ilişkilerine daha az odaklanması nedeniyle (Akbaş, 2019; Atasü-Topcuoğlu, 2016c) bu araştırma özelinde analiz biçimlerinin yetersiz kalacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla araştırma geleneksel sosyal hizmetin ötesinde, bireylerin sorunları karşısında sosyo-kültürel bağlam ve iktidar ilişkilerini odağa alan eleştirel sosyal hizmet yaklaşımından hareketle göç deneyiminde annelerin yaşadıkları sorunlara eleştirel bir perspektifle yaklaşarak kadınların sorunları, ihtiyaçları ve deneyimleri üzerinde durmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma, eleştirel sosyal hizmet yaklaşımıyla Gaziantep'te yaşayan Suriyeli tek ebeveyn kadınların menşe ülkelerinde inşa edilen annelik ve toplumsal cinsiyet kimlikleri ile ilişkilenen, göç ve boşanma deneyimi sonrasında derinleşen zorlukları, bu zorluklar karşısındaki mücadele pratiklerini görünür kılma, bu pratiklerle gündelik yaşam deneyimlerinde toplumsal cinsiyet temelinde gerçekleşen değişimleri gündeme getirme ve Gaziantep'te yaşayan tek ebeveyn olan Suriyeli kadınların yaşam pratiklerinde sosyal hizmetlerin nasıl bir rol oynadığını anlama çabasındadır. Son olarak, bu deneyimler ışığında sunulan sosyal hizmetlerin daha etkin ve etkili olmasına yönelik birtakım öneriler geliştirilecektir.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN TASARIMI

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Araştırma eleştirel sosyal hizmet yaklaşımına dayanarak göç öncesi ve göç sonrası süreçte Suriyeli kadınların annelik deneyimlerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla sosyal hizmet disiplini bağlamında göç ve annelik çalışma alanlarına odaklanmak araştırma probleminin bu iki alan üzerinden ele alınacağı anlamına gelmektedir.

Göç çalışmalarında artan göçmen kadın nüfusundan kaynaklı olarak göçün kadınlaşması *(feminazation of migration)* (Castles ve Miller, 2008) sürecinden bahsedilmekte ve bu nedenle toplumsal cinsiyet ilişkileri göçte önemli bir konu haline gelmektedir. Bu dönemdeki çalışmalarda göçün hem toplumsal hem de mekânsal değişime sebep olmasının bireylerin gündelik yaşamında sosyo-ekonomik sınıf, kültür, etnik köken gibi değişkenlerden kaynaklı olarak sorunlarla karşılaştıkları gibi toplumsal cinsiyet faktöründen kaynaklı olarak da bir dizi sorunla karşılaştıkları vurgulanmaktadır (Hondagneu-Sotelo, 2000; İlkkaracan, 1998). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet ve göç ilişkisini ele alan çalışmalarda, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin göç kararını etkilemesi, göç deneyiminde bir dezavantaj oluşturması ve göçün cinsiyet eşitsizliğin yapılandırması sebebiyle göç deneyiminin önemli bir unsuru haline geldiği belirtilmektedir (Nawyn, 2010).

Araştırma probleminin detaylarına geçmeden önce konuyla ilgili istatistiklere ve yapılan çalışmalara bakmak gerekmektedir. Mart 2011'de Suriye'de ortaya çıkan iç savaş nedeniyle başlayan ve giderek artarak devam eden bir zorunlu göç durumu ortaya çıkmış ve Türkiye'ye yoğun bir mülteci[1] akını gerçekleşmiştir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) verilerine göre 03.11.2022 tarihi itibariyle 3.603.724 Suriyeli mülteci geçici koruma statüsü altındadır. Suriyeli kadın ve kız çocuklarından oluşan 1.670.634 kişinin geçici koruma statüsü altında Türkiye'de ikamet ettiği belirtilmektedir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2022). Türkiye'de Suriyeli kadınların göç sürecinde yaşadıkları zorlukları

[1] Suriye'den zorunlu göç kapsamında Türkiye gelen kişiler YUKK'a göre geçici koruma statüsü altında değerlendirilmiştir. Araştırmada mülteci kavramı geçici koruma statüsü ile Türkiye'de yaşayan Suriyeli kadınları tanımlamak üzere kullanılmıştır.

toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alan çalışmalar mevcuttur. Bunlar; Suriyeli kadınların gündelik yaşamda karşılaştıkları şiddet ve istismar koşullarını besleyen hukuksal ve yapısal nedenlere odaklanan; toplumsal cinsiyet, etnik köken ve mülteci olmalarıyla ilişkilenen sosyal dışlanma deneyimlerini tartışan; zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet ilişkiselliğinde evlilik deneyimlerini analiz eden; çalışma deneyimlerine toplumsal cinsiyet bağlamında odaklanan ve mülteci kadın-kız çocukların sorun ve ihtiyaçlarına ele alan çalışmalar olarak ifade edilebilir (Özgür Baklacıoğlu ve Kıvılcım, 2015; Sevlü, 2020; Gönül, 2020; Körükmez vd., 2020 MAZLUMDER, 2014; AFAD, 2014; SGDD ve UNWOMEN, 2018). Sosyal hizmet bağlamında ise Suriyeli kadınların şiddet deneyimlerini kesişimsel bir yaklaşımla ele alan (Afyonoğlu, 2019), Suriye'den Türkiye'ye kadınlık deneyimlerine odaklanan (Cankurtaran ve Albayrak, 2019) çalışmada, Suriyeli kadınların henüz çocukluk süreçlerinde toplumsal cinsiyet rollerine göre yetiştirildikleri, ileri yaşlarında ise evliliğe hazırlanma süreci olarak görülen ev işlerini öğrenme, kardeşlere bakım verme, annelerine yardımcı olma gibi rolleri kazanmaları sağlanmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Kadınların daha çok akrabalarıyla ve çocuk yaşta evlendirildikleri belirtilmiştir. Göç deneyiminde ise toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı olarak erkeklere kıyasla daha fazla zorlandıkları ve bu anlamda toplumsal cinsiyete duyarlı sosyal hizmetlere ihtiyaçları oldukları vurgulanmıştır. Göç deneyiminin kadınlara etkisini sosyal hizmet disiplini çerçevesinde tartışan (Topak ve Çamur, 2022) çalışmada ise, kadınların geldikleri ülkelere bağlı olarak hem göç öncesi hem de göç sonrasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan zorlandığı ifade edilmiştir. Kadınların göç edilen ülkede ekonomik zorluklarla karşılaştıkları, dil yeterliliğine sahip olamamalarından kaynaklı gündelik yaşamlarında temel ihtiyaçlara erişimlerinde zorluklar yaşadıkları belirtilmiştir. Bu nedenle mülteci kadınların toplumsal cinsiyete duyarlı sosyal hizmetlere (psikolojik, ekonomik, sosyal) ihtiyaçları olduğu vurgulanmıştır.

Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet ve göç deneyimine ilişkisel bir perspektifle odaklanan çalışmaların sayısı diğer göç çalışmalarına nazaran daha az olsa da literatürde belirli düzeyde yer verildiği söylenebilir. Ancak Suriyeli kadınların annelik deneyimlerini ele alan çalışmaların ise çok daha sınırlı olduğu görülmektedir. Bu anlamda, Suriyeli kadınların annelik deneyimlerini doğurganlık ve üreme kapsamında ele alan çalışmada,

kadınların üreme sağlıkları ve davranışlarının Türkiye'de çoğunlukla dil engelinden ve iletişim güçlüğünden kaynaklı olarak şekillendiği belirtilmektedir. Suriyeli kadınların kültürel değerlerini ve geleneklerini sergilemede, üreme sağlığı konusunda hizmet almada ve çocuk sahibi olma kararlarında çekinceleri olduğu belirtilmektedir (Civelek ve Koylan, 2020). Yalnız yaşayan kadınların yaşadıkları sorunlara odaklanan bir çalışmada ise Suriyeli kadınların damgalandığı, ayrımcılığa uğradığı ve erkek istismarına maruz kaldıkları belirtilmektedir (Özüdoğru, 2018). Görüldüğü üzere Suriyeli anneler ve kadınlarla yapılan çalışmalar olsa da tek ebeveyn kadınların annelik deneyimlerini ele alan çalışmalarla karşılaşılmamıştır. Dolayısıyla genel olarak göç ve toplumsal cinsiyet ilişkisini ele alan çalışmalara daha az yer verilirken tek ebeveyn mülteci kadınların sorunlarına ise neredeyse hiç yer verilmemektedir. Bu bağlamda Suriyeli tek ebeveyn kadınların Türkiye'deki göç çalışmalarında göz ardı edildiği düşünülmektedir.

Oysa Suriyeli kadınlar, mülteci olma hali, etnik köken ve toplumsal cinsiyet rejimi açısından çoklu dezavantajla karşılaşan bir gruba denk gelmekte ve buna bağlı olarak gündelik yaşamlarında kesişimsel sorunlarla karşılaşmaktadırlar (Sevlü, 2020; Afyonoğlu, 2019). Dahası tek ebeveyn olma hali ve toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak Suriye'de inşa edilen hâkim annelik normları eklendiğinde sorunlar derinleşmektedir. Çok sayıda çalışma ve raporun gösterdiği gibi, toplumsal cinsiyete dayalı asimetrik iktidar ilişkileri ve ataerkil yapılar eşitsiz sosyal, kültürel ve ekonomik normları doğurmaktadır. Bu cinsiyet eşitsizliğine dayalı durum çatışma olan veya olmayan ortamlarda kadınlara ve kızlara yönelik her türlü baskı ve tahakküm türünün temelinde yatmaktadır. Mülteci olmak, o ülkedeki sosyal hayata ve dile uyum sağlamaya çalışmak, barınma, gıda vb. gibi temel ihtiyaçlara erişmede zorluklar yaşamak ve bunların üstesinden gelmeye çalışmak mülteci kadınların ekonomik, sağlık ve psikososyal anlamda yaşam koşullarını zorlamaktadır (Barın, 2015; Freedman vd., 2017). Bu durum toplumsal yaşamda dezavantajlı gruplarla çalışan sosyal hizmet disiplini için önemli bir sorun alanına işaret etmektedir.

Sosyal hizmet disiplini gündelik yaşamda karşı karşıya kaldıkları sorunların çözümünde insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmesini desteklemekte, dezavantajlı grupların yaşam zorluklarını ele alarak refah içinde yaşamaları için mesleki uygulama

gerçekleştirmektedir (IFSW, 2014). Sosyal hizmet disiplinin odağa aldığı insan hakları, sosyal adalet, çeşitliliklere ve farklılıklara saygı çerçevesi ile bireyin öznel deneyimine yaptığı vurgu bir yandan sosyal hizmetin mültecilerle çalışma yapılmasının zorunluluğunu ortaya koyarken bir yandan da kültürel dokuyu öne çıkarmasıyla uygulamanın çok kültürlü perspektifini açıkça ortaya koymaktadır (Akbaş, 2021). Dolayısıyla Suriyeli tek ebeveyn anneler ile yapılan bir araştırmada kişilerin gündelik yaşamdaki deneyimlerini şekillendiren dinamiklerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Suriyeli mülteci kadınların menşe ülkelerinde inşa edilen annelik deneyimlerini, toplumsal ve kültürel yapıların etkisiyle henüz çocukluk sürecinden başlayarak kişilerin toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarıyla belirlenen toplumsal yaşamdaki konumlarını inceleyerek anlamak mümkün görünmektedir.

Nitekim annelik literatüründe de vurgulandığı gibi annelik; toplumsal cinsiyet rejimiyle örgütlenen toplumsal yaşamda kültürel, ekonomik ve sosyal dinamiklerin etkisiyle varlığını sürdüren, söylemlerle gündelik yaşamın her alanında görünür olan ve hâkim bir norm haline gelerek kadınları baskı ve tahakküm altına almanın ideolojik bir aracı olarak ifade edilmektedir (Ruddick, 1980; Smart, 1996; Silva, 1996b; O'Reilly, 2004; Allan, 2004; Miller, 2010; Zlotnik, 1995; De Souza, 2006). Toplumsal cinsiyet, tarihsel süreç içerisinde kültür ve politik atmosferle şekillenerek kadın ve erkek kimliği olarak ikili bir toplumsal cinsiyet rejimi inşa etmiştir. Bu nedenle kadınlık kimliğinin oluşumunda yer alan kültürel ve tarihsel kesişimleri anlamak için eleştirel bir sorgulama gerçekleştirmek gereklidir. Tam bu noktada annelik öne çıkmaktadır. Nitekim annelik kadınlar için ayırt edici bir öznellik biçimine atıfta bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet rejiminde annelik bir cinsiyet kategorisi olarak kadınlığı tanımlayan ayırt edici özelliklerden biri haline gelmektedir (Timurturkan, 2019).

Bu bağlamda araştırmanın sorunu, toplumsal yaşamda kadınlığı tanımlayan önemli bir gösteren haline gelen annelik rolleri üzerinden kadınların baskı ve tahakküm altına alınması her türlü kamusal olanaklardan (eğitim, meslek, istihdam) alıkonulması ile mülteci annelerin göç edilen yerde psikososyal, kültürel, ekonomik ve istihdam temelli bir dizi ağır yaşam koşullarıyla karşılaşmaları, tek ebeveyn kaldıktan sonra ise bu zorlu yaşam koşullarının katlanması ve derinleşmesidir.

Bu nedenle, mülteci tek ebeveyn kadınların karşılaştıkları gündelik yaşam sorunları ve bu sorunlara karşı verdikleri mücadele biçimleri annelik ve toplumsal cinsiyet temelinde analiz edilmelidir. Mülteci, anne ve tek ebeveyn olma hallerinin kesişiminde ortaya çıkan çoklu dezavantajlı durumun ilişkisel ağlarının ortaya konması, bu sürecin araştırma özneleri tarafından nasıl deneyimlendiğinin anlaşılması ve mücadele biçimlerinin görünür kılınması gerekmektedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Geleneksel ve ataerkil bir ideolojik bakış açısının oluşturduğu "makbul annelik" normlarıyla kadınları tahakküm altına alan annelik düşüncesi (Öztürk, 2015, s.5) çerçevesinde anneliği ele alan, mülteci aile yaşamının çok boyutlu süreçlerine (psiko-sosyal, kültürel, ekonomik) annelik ve toplumsal cinsiyet ekseninden yaklaşan bu araştırma; mülteci tek ebeveyn annelerin menşe ülkelerinde, göç edilen yerde ve tek ebeveyn kaldıktan sonraki süreçte annelik deneyimlerinin nasıl oluştuğunu, hangi iktidar ilişkileri tarafından belirlendiğini, toplumsal cinsiyet rejimi çerçevesinde nasıl dönüştüğünü ve bu süreçte neye ihtiyaç duyduklarını eleştirel sosyal hizmet yaklaşımıyla ele almayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, araştırmanın ana amacı kapsamında geliştirilen alt amaç soruları şu şekildedir;

1. Çocukluk, gençlik ve evlilik kararı alma sürecinde toplumsal, kültürel normlar ve aile ilişkileri bağlamında annelik kimlikleri ve deneyimleri nasıl şekillenmektedir?
2. Kadınlık ve annelik kimlikleri bağlamında evlilik kurumunda karşılaştıkları denetim, baskı ve tahakküm deneyimleri nelerdir?
3. Ev içi emek (çocuklar, ev işleri), eş ile ilişki ve sosyo-kültürel yapı bağlamında anne olmayı nasıl deneyimlemekte ve tanımlamaktadırlar?
4. Göç ve boşanma deneyimi sonrasında karşılaştıkları zorluklar (ekonomik, kültürel, psiko-sosyal) ve bu zorluklara karşı geliştirdikleri mücadele stratejileri

nelerdir? Bu mücadeleler aracılığıyla göç deneyimlerinde toplumsal cinsiyet temelinde özgürleşme imkanları var mıdır?

5. Göç ve boşanma deneyimi sonrasında menşe ülkelerine kıyasla bu süreçte toplumsal cinsiyet ilişkilerinde bir değişim gerçekleşmekte midir? Göç ve boşanma deneyimi onları nasıl etkilemektedir?
6. Suriyeli tek ebeveyn anneler, göç deneyiminin çok boyutlu zorlukları (ekonomik, kültürel, psiko-sosyal) karşısında kamu ve sivil toplum kuruluşlarının sağladığı psiko-sosyal, ekonomik, hukuki, sağlık, eğitim gibi sosyal hizmet alanlarından hangilerine ihtiyaç duymaktadırlar? Yararlandıkları hizmetlere dair deneyimleri nelerdir?

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Eleştirel sosyal hizmet yaklaşım ile Suriyeli kadınların menşe ülkelerinde inşa edilen annelik ve göç deneyimini toplumsal cinsiyet ekseninde ele alan bu araştırmanın önemi ele aldığı iki sorun alanıyla ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır.

İlk olarak, Türkiye'de göç alanıyla ilgili şu çalışmalar karşımıza çıkmaktadır: göçmen kadınların emeği ve istihdamdaki yeri (Dedeoğlu ve Gökmen, 2020), parça başı emek piyasasında Suriyeli kadınlar (Uçar, 2020), Suriyeli kadınların gündelik yaşam deneyimleri (Sevlü, 2020), mülteci kadın ve kız çocuklarının ihtiyaçları (AFAD, 2014; SGDD-ASAM ve UNWOMEN, 2018), Suriyeli kadınların göç süreci ve sonrasındaki deneyimleri ve bilhassa göç sürecinde karşı karşıya kaldıkları zorluklar (Freedman vd., 2017) ve toplumsal cinsiyet perspektifinden göç süreci (Coşkun ve Eski, 2020). Sosyal hizmet alanında göç meselesini ele alan çalışmalarda ise; Türkiye'de insan ticareti (Atasü-Topcuoğlu, 2013; 2017) mültecilere sağlanan destekleri (Mackreath ve Sağnıç, 2017; Kutlu, 2015), mültecilere yönelik sosyal hizmet müdahalesini (Demir, 2018; Atasü-Topcuoğlu, 2020) şiddet deneyimi olan Suriyeli kadınların sorunları ve ihtiyaçlarını (Afyonoğlu, 2019), gündelik yaşamda genç mülteci kadınların mekan pratikleri ve toplumsal cinsiyet temelli ihtiyaçlarını (Ünal, 2021), Türkiyeli ve Suriyeli genç erkeklerin gündelik yaşam deneyimlerini (Yükseker vd., 2021) ele alan çalışmalara yer verildiği görülmektedir.

İkinci olarak, annelik alanıyla ilgili çalışmalar; modernleşme bağlamında annelik kimliğinin inşa edilmesi (Bora, 1998), annelik ideolojisinin sosyolojik analizi (Uluğtekin, 2002), üreme teknolojileri kullanan kadınların annelik deneyimleri (Sari, 2014), beden politikalarında annelik (Bayraktar, 2011) ve anne olamayan kadınlar (Özcan Elçi, 2020) olarak belirtilebilir.

Gaziantep'te çalışan kadınların annelik deneyimlerini ele alan ve konusu itibariyle bu araştırmayla benzerlik taşıyan çalışmanın bulgularında (Özdemir, 2021) ise, ataerkil geleneğin henüz çocukluk yaşta aile içerisinde toplumsal cinsiyet rollerini kesin bir şekilde ayırmasıyla kadınların kamusal yaşamdaki istihdam olanaklarında erkeklere kıyasla oldukça dezavantajlı oldukları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, sosyal hayatta kadınlara biçilen annelik rolü nedeniyle de kadınların iş yaşamına dahil olmalarının oldukça zor olduğu ifade edilmektedir. Bu durumun kadınları hem psikolojik hem de fiziksel olarak oldukça etkilediği vurgulanmaktadır. Türkiye'de göç alanında annelik çalışmalarının ise oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Boşnak kadınların perspektifinden annelik ve nesiller arası aile dinamikleri (Hot, 2020) ve daha önce de değinilen Suriyeli kadınların annelik deneyimlerini doğurganlık kapsamında inceleyen çalışmaların olduğu görülmektedir (Civelek ve Koylan, 2020).

Ancak toplumsal cinsiyet bağlamında göç deneyiminde Suriyeli tek ebeveyn kadınların annelik deneyimlerine odaklanan çalışmaların olmadığı belirtilmelidir. Göç deneyiminde kadınların annelik pratikleri çeşitlenmektedir. Dolayısıyla tek ebeveyn olmanın annelik pratiklerinde yol açacağı değişimlerden dolayı bazı farklılıkları barındırması söz konusu olmaktadır. Bu anlamda araştırma, göç sürecinde farklı annelik deneyimlerini öne çıkarması açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir. Diğer taraftan göç deneyiminde yaşanan zorluklarla (ekonomik, kültürel, sosyal) tek ebeveyn anne olarak mücadele etmek ciddi zorlanmalara sebep olsa da kadınların gündelik yaşamlarında güçlenme olanaklarını da barındırmaktadır. Bunların başında aile hayatında eril tahakkümün azalmasıyla anneler gündelik yaşamlarında daha özgür hissedebilir, kendi ayakları üzerinde durabilmek için kişisel yetkinliklerinde artış sağlayacak kamusal imkanları kullanabilirler. Dolayısıyla araştırma mülteci tek ebeveyn annelerin mücadele stratejilerini ve güçlenme imkanlarını görünür kılması bakımında önem taşımaktadır.

Diğer taraftan, mülteciler göç ettikleri yeni toplumsal alana menşe ülkelerinde bir takım toplumsal, sosyal normlar ve dini inanç ve değerleriyle dahil olmaktadırlar. Dolayısıyla göç ettikleri ülkedeki gündelik yaşamlarındaki ilişkileri, toplumsal, sosyal konumları ve toplumsal cinsiyet ilişkileri buradan hareketle belirlenmektedir. Bu bakımda araştırma anneliğe odaklanırken menşe ülkenin toplumsal ve kültürel dinamiklerini göz ardı etmeden göç edilen yere uyum sağlama, yeni bir hayat kurma mücadelelerini buradan hareketle ele alması ve toplumsal cinsiyet bağlamında annelik ve toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki değişimlere odaklanması itibariyle önem taşımaktadır.

Bunun yanı sıra, mülteciler pasif özneler değillerdir. Dolayısıyla toplumsal yapı içinde hareket eden, mücadele biçimleri ve stratejileriyle hem kendi yaşamları hem de göç ettikleri toplumlarda değişikliklere yol açabilen faillerdir (Radogna, 2019). Bu açıdan göç deneyiminde annelerin deneyimleri ele alınırken toplumsal yaşamdaki failliklerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Genel olarak kadınların göç sürecinde pasif özne olmadıklarının vurgulanması bu araştırma açısından önem taşımaktadır.

Son olarak, sosyal hizmet yüksek lisans ve doktora lisansüstü tez çalışmalarında "annelik deneyimleri"; cezaevindeki kadınların annelik deneyimleri (Zeytinoğlu, 2012), mevsimlik tarım işçisi kadınların annelik deneyimleri (Beydili Gürbüz, 2017), Serebral Palsi'li çocuğa sahip annelerin annelik algısı (İnekci, 2018), evlat edinen, koruyucu annelik yapan ve biyolojik anne olan kadınların annelik ile ilgili görüşleri (Avcı, 2019), çocuğun uyuşturucu madde bağımlılığında hakim annelik ideolojisine karşı annelik pratiği (Albayrak, 2019) ve Suriyeli annelerin ebeveynlik deneyimleri (Tosun, 2021) hakkında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmalarda, katılımcıların anneliği ataerkil toplumsal yapıya uygun bir şekilde tanımladıkları ve deneyimledikleri ifade edilmektedir. Anneliğin toplumsal cinsiyet rejimi temelinde kadınlıkla ilişkilendirildiği dolayısıyla toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak bir annelik kimliğinin şekillendiği vurgulanmaktadır. Bu çalışmalarda, annelik rolleri ile kadınların gündelik yaşamda ekonomik, kültürel ve sosyal olanaklardan mahrum kaldıkları tespit edilmiştir. Kadınların çocuk sahibi olma tercihlerinde ise ataerkil geleneğin baskın olduğu dolayısıyla kadın kimliği açısından bir zorunluluk olarak algılandığı öne çıkmıştır. Bazı ortak çıkarımlar olsa da kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarına göre

annelik deneyimleri çeşitlenmektedir. Bu nedenle farklı annelik deneyimlerine özgür araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Sosyal hizmet yüksek lisans ve doktora tez araştırmalarında annelik çalışmaları henüz çok yenidir. Aynı zamanda sosyal hizmet alanında mülteci annelerin gündelik yaşamlarını toplumsal cinsiyet açısından ele alınması oldukça sınırlıdır. Konusu itibariyle bu çalışma, sosyal hizmet literatüründe farklı annelik deneyimlerinin görünür olması, annelerin seslerinin duyurulması ve buna bağlı olarak sosyal politika önerileri sunabilmesi açısından önem taşımaktadır. Aynı zamanda bu çalışma, Suriyeli tek ebeveyn annelerin yaşadıkları sorunları gündeme getirmesiyle kamu ve sivil toplum kuruluşlarının sağlayacağı sosyal hizmet uygulamalarını bu açıdan güçlendirebilir ve toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirebilir.

1.4. ARAŞTIRMANIN TANIMLARI

Mülteci Tek Ebeveyn Anneler: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na göre ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, kitlesel olarak Türkiye sınırlarına gelen ve geçici koruma statüsü altındaki boşanmış Suriyeli kadınları ifade etmektedir.

1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmanın temel sınırlılığı Covid-19 pandemisi nedeniyle yüz yüze yapılması düşünülen görüşmelerin çevrimiçi platformlar ve telekonferans yoluyla yapılmasıdır. Bu nedenle araştırmaya katılım sağlayan kadınların çeşitli çevrimiçi platformları kullanabilme yetkinliğinin olması gerekmiştir. Aynı zamanda bu platformlara erişebilmenin ekonomik boyutu da söz konusu olmaktadır. Bu açıdan araştırma için bu durumların katılımcı grubun niteliği açısından bir sınırlılık oluşturduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra görüşmelerin çoğunluğunun Arapça bilen bir tercüman vasıtasıyla gerçekleştirilmesinin sınırlayıcı bir etki yarattığı söylenebilir. Ancak araştırmacının göç alanındaki bir sivil toplum kuruluşunda dört yılık bir çalışma sürecinin olması ve görüşmelere destek olan tercümanla profesyonel çalışma deneyimine sahip olması bu sınırlayıcı etkiyi kısmen azalttığı söylenebilir. Bunun yanı sıra görüşmelere başlamadan önce araştırma ve görüşme soruları hakkında tercümanla detaylı görüşmeler yapılarak

görüşme sürecine hazırlanılması ile bu sınırlılık kısmen de olsa aşılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan araştırmacının yanı sıra tercümanın cinsiyeti de önem kazanmaktadır. Bu nedenle, kadınların erkek bir araştırmacının yanı sıra erkek bir tercüman ile görüşme sürecinde yaşayabilecekleri zorluklar düşünülerek kadın bir tercüman tercih edilmiştir.

2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturacak yaklaşımlar ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışma eleştirel sosyal hizmet geleneğine yaslanarak göç sürecinde tek ebeveyn mülteci annelerin yaşadığı sorunlara ve annelik deneyimlerine toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaşmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın kuramsal dayanaklarını ortaya koyarak ilerleyen bölümlerde ele alacağımız feminist ve annelik literatürünü bu hat üzerinde konumlandırmak, annelik deneyimini göç süreci içerisinde incelerken yönelteceğimiz eleştirel bakışa olanak tanıyacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda birinci başlıkta, erkek egemen toplumda toplumsal cinsiyete dair yaklaşımlar ele alınarak Suriyeli kadınların annelik deneyimlerine toplumsal cinsiyet temelli bir bakışla yaklaşılacak, annelik kimliğine etki eden ve onu yeniden üreten toplumsal-kültürel mekanizmalar feminist annelik literatürüyle birlikte tartışılacaktır. Suriyeli kadınların annelik deneyimlerini ele alırken menşe ülkenin kültürel ve toplumsal dinamiklerini göz ardı etmeden bir analiz yapmaya çalışmanın, göç deneyiminde annelerin karşılaştığı toplumsal cinsiyet temelli sorunları anlamaya dair kapsamlı bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir.

İkinci olarak, feminist literatürde göç olgusunun nasıl ele alındığına odaklanılacak, göç sürecinin toplumsal cinsiyet ilişkilerinden bağımsız ele alınamayacağına dair bir anlayış ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu noktada kadınların göç deneyimlerinde karşı karşıya kaldıkları ve gündelik yaşamlarının her alanında deneyimledikleri sorunlara yer verilecektir.

Üçüncü olarak ise; göç deneyimin yarattığı çok boyutlu sorunları dikkate alarak eleştirel sosyal hizmetin teorik yaklaşımları ve imkanlarından hareketle sosyal hizmet, annelik ve göç deneyimi üzerine bir tartışma yapılmaya çalışılacaktır.

2.1. ERKEK EGEMEN TOPLUMDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE ANNELİK

Bu bölümde, eleştirel sosyal hizmetin kuramsal imkanlarına dayanarak toplumsal cinsiyet ve annelik literatürü ele alınmaya çalışılacaktır. Mülteci kadınların menşe ülkelerinde toplumsal cinsiyete dayalı olarak inşa edilen annelik kimliklerini ele alırken bu bölüme yer vererek kuramsal çerçevenin feminist yaklaşımla güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü kadınların annelik deneyimleri ve inşa edilen annelik kimliği toplumsal cinsiyet rejimine göre düzenlenen toplumsal-kültürel yapıdan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu noktadan hareket edilmesinin sebebi anneliğin inşasının henüz çocukluk süreçlerinde gerçekleşen ilk sosyalleşme örüntülerinden oluşmasıdır.

2.1.1. Toplumsal Cinsiyete Dair Yaklaşımlar

Toplumsal cinsiyet (gender), *"biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği toplumdan topluma olduğu kadar tarihsel olarak da değişebilen cinsiyet konumu ya da cins kimliği"* (Berktay, 2012, s.16) olarak tanımlanabilir. Simone de Beauvoir (1993) *"kadın doğulmaz, kadın olunur"* dediğinde, bu anlama gelecek şekilde, biyolojik cinsiyet atanmış bedenlerin toplumsal, kültürel ve tarihsel olarak verili bazı gösterenleri benimsemesiyle "kadın" denilen tarihsel kimliğin ortaya çıktığını ifade etmekteydi. Biyolojik determinizme karşı olan bu bakış açısı ile artık biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki zorunlu bağ reddedilmiş oldu. Toplumsal cinsiyetin bu şekilde tartışmaya açılmasıyla toplumda kadınlık ve erkekliğe dair olan eşitsizliklerin ve farklılıkların "biyolojik olan" ile ilişkilendiren bakış açısı sarsılarak toplumsal boyut öncelik kazanmıştır. Ancak biyolojik determinizmin yerini toplumsal cinsiyetin tanımladığı iki kutup almıştır. Böylelikle biyolojik cinsiyet ikiliği toplumsal cinsiyet ikiliğinde vücut bulmuştur: Dişil-eril / kadın-erkek (Ortner 1996; Bora, 2010 s.38; Butler, 2016). Toplumsal cinsiyetin modern feminist teorideki tartışmaları bu şekilde başlamıştır.

Biyolojik olarak dişil ya da eril bedenlerle hayata gelmek, kültürel olanla karşılaşmak ve çeşitli deneyimlerle erkek ve kadın olmanın farklı biçimlerini inşa etmemizin önünde engel değildir. Yani cinsiyet ikili bir kategoride (kadın-erkek) düşünülse bile *"[...]*

toplumsal cinsiyetin sonlu bir sayıyla sınırlandırılabilir olmadığı söylenebilir" (Direk, 2014, s.71). Çünkü erkeklik ve kadınlığın toplumsal cinsiyet normu olarak dayatıldığı bir ortamda normalin ve anlaşılırlığın sınırlarında olan bedenler *dışa atılır* (Butler, 2014, s.10). Bu çerçeve toplumsal cinsiyetin kadınlık ve erkekliğin ötesinde daha geniş bir bağlamda tartışmaya açmaktadır.

Bu kısa başlangıçtan anlaşıldığı üzere toplumsal cinsiyete dair yaklaşımlar kendi içinde tartışmalı ve çok boyutludur. Genel bir çerçeve çizmek için Joan W. Scott'ın Gender: A Useful Category of Historical Analysis (Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi) (2010) adlı makalesinde açıklamaya çalıştığı gibi üç farklı şekilde toplumsal cinsiyet yaklaşımları analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.1.1.1. Birinci Yaklaşım: Ataerkinin Analizi

Ataerkil sistem (patriarki) toplumda kadınların erkeklere tabi olma ve onlar tarafından ezilmelerine olanak sağlayan bir takım kurumsal ve kültürel denetleme, baskı altına alma biçimlerini barındıran içselleştirilmiş bir sosyal yapıdır. Erkek iktidarına dayalı olan bu sistem içerisinde kadının emeği, cinselliği, bedeni ve doğurganlığı denetim altındadır. Ataerkillik bir kurum olarak, bütün siyasal, toplumsal, ekonomik ve dinsel oluşumları etkileyecek güçte bir toplumsal-kültürel sabitlik niteliği taşısa da tarihsel olarak değişkenlik gösterdiğinden evrensel bir ataerkilliğin varlığından söz edilemez. Ancak içerdiği baskı ve tahakküm mekanizmaları değişkenlik gösterse de belirli bir özü barındırdığı söylenebilir (Atasü Topcuoğlu, 2009, s.88; Berktay, 2012, s.24; Millet, 1987, s.48).

Kadınların baskı altına alınması toplumsal cinsiyet rejimlerini ataerkillik ile açıklayan yaklaşımlarda temel odak noktasıdır (Atasü Topcuoğlu, 2016a, s.221). Kate Millett kadınların erkeklere tabi olmaya sevk eden ve bunun içinin kadını şartlandıran ataerkil ideolojinin toplumsal yapı ve kültürün tümüne yansıdığını en kişisel olan duruma dahi bulaştığını ifade etmektedir (Donovan, 2014, s.274). Millet *"bir grup diğerini yönetiyorsa ikisi arasındaki ilişki politiktir. Böyle bir düzenleme uzun bir dönem boyunca devam ettiğinde, bir ideoloji geliştirir. Tüm tarihsel uygarlıklar ataerkildir; ideolojileri*

erkek egemenliğidir" (Millett, 1973, s.365) diyerek iki cins arasındaki güç ilişkileri bağlamında bir cinsel politika analiz gerçekleştirir. Millett (1987, s.47-48) erkek egemenliğinin ve otoritesinin tüm toplumsal ve kamusal kurumlara yansıdığını bunların başında, polislik, askerlik, teknoloji, üniversite, bilim ve politika kurumlarının geldiğini belirtir. Erkeklerin kadınları egemenlikleri altına alışının yanı sıra yaşça büyük erkeklerin genç erkekler üzerinde de egemenlik kurduğunu bu nedenle ataerkil sistemde düzenin bu iki aşamada gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Millett'e (1987, s.49) göre ataerkil ideoloji, rıza yoluyla kadını egemenliği altına alan erkek ideolojisidir. Rıza veya baskıya dayanan bu şekildeki bir toplumsal cinsiyet rejimi ise cinsel politika her iki cinsin temel ataerkil tutuma göre *toplumsallaştırılması* sayesinde ailede, özellikle de çocukluk dönemindeki toplumsallaşma süreciyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Millett diğer radikal feministler gibi aile kurumunu ataerkil ideolojilerin üretilmesinde ve doğallaştırılmasında ana faktör olarak görmektedir. Marksistler için kapitalist sistem içerisinde aile ne kadar önemliyse, radikal feministler için de ataerkilliğin yeniden üretiminde o kadar önemlidir (Donovan, 2014, s.274).

MacKinnon'a göre ise cinsellik toplumu kadınlar ve erkekler olarak iki cinsiyete bölerek örgütlerken toplumsal ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Cinsellik arzuyu yaratan, örgütleyen, ifade eden ve yönlendiren ilişkilerin toplumu yarattığı gibi kadın ve erkek varlıkları da yaratan sosyal bir süreçtir. Bir grubun cinselliğinin başkalarının kullanımı için örgütlü olarak kamulaştırılması cinsiyeti ve dolayısıyla kadını tanımlamaktadır. Heteroseksüel ilişki cinsiyetin hiyerarşik yapısıdır, toplumsal cinsiyet ve aile ise erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizliğin cinselleştirilmesinin katılaşmış biçimleridir. Cinsiyet rolleri ise toplumsal kişilik özelliklerinde genelleşmiştir, üreme ise bir sonuçtur (MacKinnon, 1982, s.516; 1987, s.6-7).

Bu bağlamda, toplumsal cinsiyeti ataerkil bir analiz biçimi ile yorumlamaya çalışmak bu araştırmada bazı noktalarda faydalı açılımlar sağlamaktadır. Yapılan çalışmalarda Suriye'deki toplumsal yaşamda ataerkil bir geleneğin baskın olduğu ifade edilirken sosyoekonomik ve eğitim düzeyi düşük olan Suriyeli kadınlardan eş ve anne olarak özel alana ait olan bakım ve hizmete dair tüm sorumlulukların beklendiği belirtilmektedir (Sami vd., 2013; Alsaba ve Kapilashrami, 2016; Gönül, 2020). Dolayısıyla geleneksel bir

ataerkil bir toplum olan Suriye'de kadınların tabi kılınmasında aile temelli bir bakış açısı yer almaktadır. Kadınlardan eş ve annelik görevlerinin beklenmesi, aile kurumu içerisinde erkeğe tabi olması ataerkil analizin sunduğu çerçeveye uygun düşmektedir.

Erkek egemenliğinin toplumsal yaşamdaki ilişkilere ve kurumların bütününe yansıdığını ifade eden bu analiz biçimine göre düşünürsek Suriye'deki sosyal yaşamdaki normlar ve devlet yasalarınca kadınların ikinci sınıf vatandaş olarak ele alınmasının aileye ve erkeğe bağımlı hale getirilmesinin ataerkil gelenekten kaynaklandığını ifade edebiliriz. Bu ataerkil geleneğin en bariz örneği Suriye devletinin yasalarında açıkça görünmektedir. Bu bağlamda Suriye Kişisel Statü Yasası'ndaki (1953) medeni haklara ilişkin yasal düzenlemelerde kadınların aileye ve erkeğe bağımlı hale getirildiğini ve toplumsal yaşamdaki gündelik ilişkilerin buna göre şekillendiğini ifade edebiliriz (FIDH, 2012). Millet'in (1987) toplumsal yaşamda iki cinsiyete dair ayrımların henüz çocukluk çağında toplumsallaşma yoluyla aile içerisinde ve gündelik hayatta tesis edildiğini vurgulaması kadınların Suriye'deki toplumsal-kültürel ortamda kadınlık ve annelik deneyimlerinin toplumsal cinsiyet ilişkilerince belirlendiğinin önemli bir göstergesidir. Nitekim ataerkil yapının güçlü olduğu Suriye toplumunda kadınların öncelikli görevinin eş ve anne olarak tayin edilmesi bununlar bağlantılı bir sürece işaret ettiği düşünülmektedir (Dalaman, 2022, s.547).

2.1.1.2. İkinci Yaklaşım: Marksist Gelenek

Marksist gelenek toplumsal cinsiyetin analizinde emek, sınıf, cinsiyetçi iş bölümü, ev içi emek argümanlarını kullanarak kadının ikincil konumda olmasını verili bir düzenden ziyade tarihsel olarak sınıf toplumunun yapısına bağlı olarak yorumlamaktadır. Marksist feministler tarihsel bir kuram anlayışından dolayı radikal feministlere göre kadın sorununu tarihsel süreç içerisinde kapitalizm odağında analiz etmişlerdir. Bazı kuramcılar kapitalizm ve ataerkilliği birbirinden ayrı ancak birbirini etkileyen noktalar olarak görmekte, bazıları ise kapitalizmi ataerkini de kapsayan bir sistem olduğunu ileri sürmektedirler (Scott, 2010, s.119). Bu bağlamda Marksist feminist anlayış ile sosyalist feminist anlayış kapitalizm ve ataerkilliğin birbiriyle ilişkilenme biçimlerine göre ayrılırlar. Marksist feministler kapitalizm odaklı bir toplumsal cinsiyet anlayışıyla

ataerkilliği üretim ilişkileri ve sermaye açısından okurken, sosyalist feministler kapitalist ile ataerkil sistemleri birbirlerini etkileyen iki ayrı konum olarak ele almışlardır (Atasü Topcuoğlu, 2009, s.90; Güneş, 2017, s.251).

1970'lerin başında Marksist ve sosyalist yaklaşımlar tarafından öne sürülen tartışmaların odağında kadının piyasadaki ve kadının ev içerisindeki karşılıksız emeği yer almaktadır. Hartmann'a (1979, s.15) göre *"ataerkinin dayandığı maddi temel, birincil olarak erkeklerin kadınların emek gücü üzerindeki denetiminde yatmaktadır."* Bruegel (Akt. Atasü Topçuoğlu, 2009, s.89) piyasadaki kadın emeğini Marksist anlayış ile yorumlayarak piyasadaki cinsel iş bölümünü "yedek işgücü kavramı" ile açıklamaya çalışmıştır. Piyasada emeğin cinsiyetin üzerinden ayrılması ile kadının ucuz iş gücüne dönüştüğünü ve sermaye sahipleri ihtiyaç duyduğunda bu ucuz iş gücünü kullandığını ve sonra da ilk onu işten attığını vurgulamıştır. Ev içi emeği dikkate almayan bu açıklamalara karşı ev içi alandaki kadın emeğinin piyasa ortamındaki gibi geçici olmadığına, sürekli ve kalıcı olduğuna dair karşı tartışmalar yapılmıştır (Atasü Topçuoğlu, 2009, s.90).

Bu bağlamda, kapitalist ve ataerkil sistem için kritik konumda olan kadının ev içindeki emeğinin algılanma biçimleri önemli olmaktadır. Çalışmasında sosyalist feminist yaklaşıma yaslanan Atasü Topcuoğlu'nun (2016a, s.221) kapitalist ve ataerkil düzen iş birliğinde *bilinçli saklama* ve *saklayarak değersizleştirme*[2] kavramsallaştırması kadının ev içindeki emeğinin analiz edilmesi ve kadınların kötü koşullar altında çalışmasını açıklamakta anahtar kavramlar olarak ileri sürülmektedir. Ataerkil düzende kadın bedeni ve kadının emeği değersizleşir hatta görünür olmaktan çıkar. Atasü Topçuoğlu'na göre kadının aile içerisindeki gündelik emekleri (çocuk bakmak, temizlik yapmak vb.) ataerkil ideoloji tarafından annelik, kadınlık rolleri altında hasır edilerek önemsizleştirilmektedir. Bu bağlamda kadının aile içindeki konumu bu algılarla asimetrik bir görüntü kazanır ve toplumsal yapı yeniden üretilir. Acar Savran'a (2013, s.19-20) göre ise kadınların ev içi emeğinde görünmezliğe neden olan şey emeğin *sevgi karşılığında çalışma* olarak

[2] Kavramların detaylı açıklaması için bkz. Kadın Emeği Nasıl Değersizleşir? Enformel Alan ve Ataerkilliğin Eklemlenme Mekanizmaları: Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme, Atasü-Topcuoğlu (2009).

kodlanmasıdır. Bunun en nihayetinde bir yanılsama olduğunu ancak yanılsamayı besleyenin sadece bu olmadığını, bu işlerin gündelik yaşam ile iç içe geçerek, çalışma zamanı ile çalışma dışı zaman ayrımının ortadan kaldırdığını vurgulamaktadır.

Bu bakımdan, Suriyeli kadınlarla yapılan çalışmalarda ev içi emeğin kadınların gündelik yaşamındaki konumuna yer verilmektedir. Kadınları özel alana bağlayan ve bu alandaki emeklerini değersiz kılanın Suriye toplumunun kültürel ve toplumsal dinamiklerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Ev içi emeğe özel alandaki çocuk bakımı, ev işleri yaşlı ve engelli bakımı dahil olmaktadır. Bu sorumluluklar, toplumsal yaşamda kadınlardan beklenen temel sorumluluklar olarak tanımlanmakta ve aynı zamandaki kadınlık/annelik kimliğinin kurucu ögelerinden biri haline gelmektedir. Çocuk bakımı ise kadınları, annelik deneyimi altında eve bağlayan temel bir kurucu unsurdur. Suriye'de hüküm süren mevcut toplumsal cinsiyet rejiminde, kadınlara atfedilen birincil sorumluluk alanı olarak çocukların bakımını sağlamanın geldiği vurgulanmaktadır. Anneliğin kutsallaştırılması ve toplumsal yaşamda sosyal destek ağlarının olmayışı, kadınları bu alandan sorumlu olan tek aktör olarak gösterdiği ifade edilmektedir (Uçar, 2020, s.50; Amasyalı, 2021, s.79). Nitekim AFAD'ın (2014) Türkiye'deki Suriyeli Kadınlar raporuna göre kadınların yüzde 87'sinin kendisini "ev hanımı" olarak tanımlaması gündelik yaşamlarındaki konumlarının toplumsal cinsiyet rejimine göre belirlendiğini ve ev içi emeğin kadınların kendilerini tanımlamanın birincil aracısı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye'de formel iş gücüne katılım sağlayan 91.500 Suriyeli kişi arasından sadece 5.335 kişinin kadın olması Türkiye'ye geldikten sonra da Suriyeli kadınların kamusal alanda çalışmaya katılım oranlarının düşük olduğunu bu nedenle çoğunluğunun özel alanda ev içi sorumluluk ve bakım hizmetini üstlendiğini göstermektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2021). Bu da geleneksel kadın erkek rollerinin katı bir şekilde düzenlendiğini, kadınların ev içi emek rolleriyle özel alanda konumlandıkları anlamına gelmektedir (Karataş vd., 2018, s.34).

Türkiye'deki formel sektörde çalışan mülteci sayılarının ülkede yaşayan mülteci nüfusuna göre oldukça düşük olduğu belirtilmektedir. Bu Suriyelilerin çalışmadığını değil daha yoğun bir şekilde enformel sektörde kayıt dışı çalıştıklarını göstermektedir (Erdoğan, 2020). Suriyeli ailelerin göç deneyiminden sonra ekonomik zorlanmaları

nedeniyle kadınlar genel olarak çalışma yaşamında özellikle enformel sektörde ev eksenli çalışarak hane gelirine katkıda bulunmaktadırlar. Suriye kültürü ve geleneklerine göre kadınlar çalışmak istemeseler de çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Suriyeli kadınlarla yapılan bir çalışmada kadınların kendilerini daha çok annelik ve ev hanımlığı üzerinden tanımladıkları belirtilmiştir. Buna bağlı olarak kendilerini çocukların ve ailenin temel bakımından sorumlu tutukları için ev eksenli çalışmaya bu nedenle başladıkları ifade edilmektedir (Uçar, 2020, s.45). Bu bağlamda, kadınların enformel sektörde çalışıyor olmaları ev içi emeklerinin yanında ev eksenli çalışmayla maddi gelir kazanabilecekleri emeklerinin de görünmez hale getirdiği vurgulanmaktadır (Atasü Topcuoğlu, 2016a; Dedeoğlu ve Gökmen, 2020, s.27).

Bunun yanı sıra, kadınlar formel ya da enformel iş gücüne dahil olsalar da ev içi bakım ve annelik rollerine devam etmektedirler (Çakır, 2008, s.192). Suriyeli kadınların bir kısmı Türkiye'de çalışma hayatına dahil olsalar da toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak kendilerine ait olarak tanımlanan özel alan sorumluluklarında fazla bir değişim olmadan devam etmektedir. Hanede gelir getirici bir pozisyon elde etseler de cinsiyetlerinin bir zorunluluğu olarak görülen ev içi bakım, temizlik, yemek gibi işlerinin aynı şekilde devam ettiği belirtilmektedir (Amasyalı, 2021, s.79). Dolayısıyla ücretli bir çalışma yaşamına girmenin toplumsal cinsiyet ilişkilerinde bariz bir değişime yol açmadığı söylenebilir. Ancak bu noktada bir parantez açmak gerekmektedir. Bu bağlamda *"bireyler deneyime sahip değildir ancak deneyim dolayımıyla kurulan öznelerdir"* (Scott, 1992, s.26) fikrinden[3] ve araştırmanın öznel deneyimin inşasına getirdiği kuramsal dayanaklardan hareketle, ev işlerinin kadınların öznelliği üzerinde ne derece etkili olduğunu ve onların kimliklerini çocukluktan itibaren nasıl yapılandırdığını analiz etmenin zorunluluğu ortaya konmuş olur. Nitekim araştırma annelliği anlamaya çalışırken bu yaklaşımdan beslenmektedir. Anneliğe ve kadınlığa atfedilen roller toplumsal kültürel bağlamda bireylerin deneyimleriyle öylesine karakterize olmuştur ki

[3] Aksu Bora, Kadınların Sınıfı (2010) adlı çalışmasında bu fikirden beslenerek, deneyim ile özne ve öznellik kavramlarını beraber düşündüğünü ve toplumsal cinsiyetle bağlantılarını yakalamaya çalıştığını belirtmiştir. Toplumsal cinsiyeti deneyim, özne ve öznellikle düşünme sürecinde Bora habitus kavramıyla toplumsal cinsiyete dair yaklaşımını daha net bir teorik çerçeveye konuşlandırır.

cinsel iş bölümündeki değişim üzerinden toplumsal cinsiyet rejiminin kökenlerini anlamak ve değişimini beklemek her zaman mümkün olmamaktadır.

2.1.1.3. Üçüncü Yaklaşım: Postyapısalcı Paradigma

Bu bölüm, Scott ve Butler'ın toplumsal cinsiyet analizlerinin ele alınmaya çalışılacağı kısımdır. Bu kısmın, toplumsal cinsiyeti anlamak için kadınlığı kurulmuş deneyimler bütünü olarak ele alarak araştırmanın temel kuramsal dayanaklarına ve tartışmalarına katkı sunması bakımından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Scott ve Butler'ın toplumsal cinsiyet anlayışlarına kısaca yer verildikten sonra bu araştırma özelinde nasıl bir olanak sağladığına dair bir tartışma yapılacaktır.

Scott'ın (1986, s.127-128) toplumsal cinsiyet tanımı analitik anlamda iki önerme üzerine dayalıdır: Toplumsal cinsiyet, cinsler arasındaki farklılıklarla toplumsal yaşamın ve ilişkilerin kurucu bir unsuru olması ve iktidar ilişkilerini görünür kılması. Scott açıkça iktidarın heryerdeliği, her yerden gelişini toplumsal cinsiyet ilişkilerinde de somutlaştığını ifade etmektedir (Meyerowitz, 2008'den aktaran Erol, 2021, s.37). Bu iki önermeyle birlikte toplumsal cinsiyetin birbiriyle ilişkili dört ögesi olduğunu belirtir: *(1)* Kültürel simgeler (Havva-Meryem'in kadın simgesi oluşu ve karanlık, arınma, masumiyet mitleri), *(2)* bu simgelerin normatif kavramlarla ifade edilişi ve kavramların din, eğitim, bilim ve siyasi söylemlerde vücut bulması, *(3)* toplumsal cinsiyet analizinin bu şekilde değişmez olarak süreklilik sağlamasında baskının doğası keşfedilerek siyasi bir tavırla kurum ve yapıları analiz edebilmesi, *(4)* öznel deneyimin oluşumunun dikkate alınması. Toplumsal cinsiyetin bir oluşum ve tarihsellik fikri içermesi bu nedenle de öznenin psikanalizin önerdiği öznel kimlik çerçevesinde değil, iktidar, bilgi ve öznel deneyim çerçevesinde analiz edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Scott, 1986, s.128). Scott'ın toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmasına göre toplumsal-kültürel yapıdaki sistemlerin ve siyasi iktidarın önemi ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Suriyeli kadınların toplumsal cinsiyete rejimine göre inşa edilen anneliklerinin toplumsal-kültürel yapı ve siyasi iktidar ele alınmadan analiz edilemeyeceği açığa çıkmaktadır.

Butler (2019) ise toplumsal cinsiyeti belirli pratikleri ve eylemleri normalleştirme işlevine sahip bir aygıt olarak tanımlar. Ona göre *"toplumsal cinsiyet, tam anlamıyla insanın 'olduğu' ya da 'sahip olduğu' şey değildir. [O] eril ve dişilin, toplumsal cinsiyetin varsaydığı hormonal, kromozomal, ruhsal ve performatif ara formlarla birlikte üretilmesi ve normalleştirilmesinin gerçekleştirildiği aygıttır"* (Butler, 2019, s.75). Toplumsal cinsiyet eylemlere yön veren sabit bir içsel kimlik olarak değil belirli bir zamansallık içinde gittikçe güçlenen, eylemlerin tekrarına dayanan ve dışarıda tesis edilen bir kimlik olarak anlaşılmalıdır. Bireylerin davranışları ve hareketleri onları bedensel bir tarz olarak toplumsal cinsiyetli bir kendilik inşası tasavvuruna katkıda bulunur (Butler, 2016, s.23). Bu bağlamda, kadının toplumsal cinsiyet konumu sabitlenemez, aksine bir oluş ve inşa ediş sürecinin edimler vasıtasıyla sürekli olarak devam ettiği söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet düzenlemeleri içerisinde beden tekrar tekrar biçimlendirilir, stilize edilir. Butler sürekli olarak tekrar eden edimlerin zaman içerisinde töz görünümü elde ettiğini ve dolayısıyla özneye içkin bir doğallık görünümü aldığını ifade etmektedir (Butler, 2016, s.89). Bu şekilde kadın ve erkek bedenine aitmiş gibi görünen kalıcı bir töz mantığının dışına çıkılmış olur. O halde toplumsal cinsiyetin içsel bir nüvesi yoksa Butler onun performatif olduğunu söyler, yani toplumsal cinsiyet *"[...] o imiş gibi yaptığı kimliği kuruyordur"* (Butler, 2016, s.77) diyebiliriz. Eylemin her şeye tekabül edişi fikri ile öznenin eylem dolayımıyla içerik kazandığı söylenebilir. Bu da toplumsal cinsiyete göre harekete geçen edimlerin, ifadelerin ardında bir toplumsal cinsiyet kimliği olmadığı anlamına gelmektedir. Kimliğe içkin bir özden kaynaklı ortaya çıkan şey değildir eylem, aksine bu eylemler bütününün bir araya gelip performatif olarak kurduğu şeyin sonucunda kimlik bir içerik kazanmaktadır.

Bu noktada, toplumsal cinsiyet düzenlemelerinden ve normlarından bahsetmek gereklidir. Normallik iktidar tarafından inşa edilmekte, zorunluluk içermediği gibi zaman ve mekân bağlamında farklı görünümler kazanabilmektedir (Direk, 2014, s.70). Norm, *"iktidarın kendi stratejilerini değerlendirmesine ve nesnelerini açık açık tanımlamasına fırsat tanıyan örtük bir mantıkla"* (Butler, 2019, s.82) çalışmaktadır. Bu şekilde gündelik pratikleri anlaşılabilir kılmaya dair çaba, toplumsal yaşamda nelerin mümkün olabileceğine dair parametreler ortaya koymaya dayanır. Aynı zamanda normun kendisi

iktidarı kısıtlayan hukuki formundan düzenleyici mekanizmaya geçişe olanak tanımaktadır. Bu demek oluyor ki düzenlemeler yasal boyutlara dayansa da normlar aracılığıyla işlemektedir. Örneğin, sosyal yardım alacak kişilerin kanun ve yönetmelikler çerçevesinde belirlemesi, aslında yardım alacak kişilere dair ölçümler, incelemeler ve kıyaslamalar aracılığıyla bir normun uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Bekar veya heteroseksüel olmayan bir çiftin evlat edinebilme durumu yasal düzenlemelerle ortaya konulurken, aynı zamanda çocuk sahibi olmaya ve yetiştirmeye dair bir ideal düzene atıfta bulunulmakta, yani bir normalite konulmaktadır (Butler, 2019, s.89).

Bu bağlamda, geleneksel ve ataerkil normların baskın olduğu ülkelerin arasında yer alan Suriye'nin toplumsal-kültürel yapısında, kadınların kamusal alanda görünürlüklerinin daha az olması, eve ve erkeğe bağımlı olmalarının, kumalık sistemine maruz kalmalarının kültürel olarak eril egemen bir geleneğin inşa ettiği toplumsal normlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu kapsamda Göle (2011), dini bakış açısının hâkim olduğu kültürlerde, kadınların düzen bozucu bir güce sahip olmasının (fitne) bir sonucu olduğuna işaret eden normların olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, eril toplumsal düzenin idamesi amacıyla kadınların cinselliğinin kontrol altına alındığı, özel alana kapatıldığı, bedensel olarak ise örtünmeye zorlandığı belirtilmektedir (Göle, 2011, s.101). Kadınların cinselliğinin aktif oluşuna dair söylemle kadınlar toplumsal yaşamda düzeni bozmaması adına eve ve erkeğe bağımlı hale getirilmektedir. Seddavi (1991) kadın cinselliğini aktif olarak algılanmasının sebebini savaş, kıtlık, coğrafi zorluklar nedeniyle bir nüfus sorununda erkeklerin birden fazla kadınla evlenmelerinin normalleştirildiğine ve buna bağlı olarak da kadınların kendileri arasında bir rekabete girdiğine bağlamaktadır. Kadınların kumaları arasından sıyrılmak, eşini kendisine ve çocuklarına bağlamak için cinsel arzu ve istek göstererek strateji uyguladıklarını vurgulamaktadır (Seddavi, 1991, s.174). Bu şekilde kadınları tanımlayan toplumsal normların kültürel ve sosyal temelli dinamikler altında nasıl inşa edildiği görülebilir.

Kadınların, erkeklere tabi olmaları, aileden bir erkeğin eşliğinde kamusal alana çıkmaları normalleştirilmekte ve henüz çocukluk süreçlerinden itibaren gündelik yaşamın her alanına yayılmaktadır. Namus kodunun da eşlik ettiği bu normalleştirme sürecinde kadınların baskı ve denetim altına alındığı ifade edilmektedir (Kalav, 2012 s.156).

Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet rejiminde kadınlara biçilen rol, erkek egemenliğini kabul etmeleridir (Kandiyoti, 2013, s.99).

Suriye yasalarına bakıldığın, kadınların şahitliğinin bir erkeğin şahitliğinin yarısına eşit olması, erkekten kolayca boşanma hakkının olmaması, yanında eşi olmadan seyahat edememesi gibi yasaların varlığı ile (FIDH, 2012) kadınların erkeklerden aşağı bir statüde yer aldığı ve erkeğe tabi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Suriye'de kadınların toplumsal konumları, toplumsal normlar ve siyasi iktidar yasaları altında şekillendiği söylenebilir. Eril egemen yapının hâkim olduğu Suriye toplumunda, kadınların önemli bir bölümü için eş ve anne olmanın birincil görevleri haline getirildiği ifade edilmektedir (Dalaman, 2022; Uçar, 2020).

Bu bağlamda, kadınlar için toplumsal yaşamda belirli normlar çerçevesinde hareket etme zorunluluğu doğmaktadır. Toplumsal normların etkisinde kadınlar çocukluktan itibaren onlar için belirlenmiş rutin kurallar ve normlarla gündelik edimlerde bulunmaktadırlar. Cinsiyete özgü gibi algılanan bu edimlerin her günkü tekrarı kadınların deneyimlerinin ve dolayısıyla kadınlıklarının bir parçası haline gelmektedir. Örneğin yemek yapmak, temizlik yapmak, ihtiyacı olan aile üyelerinin bakımını sağlamak gibi ev işi olarak tanımlanan görev ve sorumluluklar kadınların gündelik yaşamdaki deneyimlerinin bir parçası haline gelmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı olarak düzenlenen aile ve ev yaşamında henüz çocukluk sürecinde başlayan ve rutin olarak devam eden ev içi bakım ve sorumluluklar, kadın kimliğinin inşasında merkezi bir yer kaplayarak kadınları eve bağlı bireyler haline getirmektedir (Bora, 2011). Yetişkinliğe doğru ilerlerken ise eş ve anne olma rollerine bir hazırlık süreci olarak cinsiyet kimliklerine; bakım verme, sadık olma, başkalarının ihtiyaçlarına duyarlı olma gibi roller yüklenerek öznellikleri toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak inşa edilmektedir (Krestan ve Bepko, 1990).

Bu bakış açısı, anneliğin deneyimler ve edimler bütününden oluşması sebebiyle annelik deneyimlerini analiz etmeye çalışan bu araştırma için oldukça kullanışlıdır. En nihayetinde toplumsal cinsiyetin performatif ve tarihsel olduğunu söylemek, bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak kadınların öznelliğini tanımlayan annelik edimlerinin de performatif bir özellik gösterebileceğini dolayısıyla annelik deneyiminin bir

performans alanını kapsadığı; toplumsal, kültürel ve sosyal edimler ve deneyimler yoluyla kurulduğu anlamına gelebilir.

Bu bağlamda, göç sürecinde kadınların annelik deneyimlerinde ve toplumsal cinsiyet rollerinde gündelik yaşamdaki pratikler aracılığıyla nasıl bir değişim izlenebilir? Mülteciler göç deneyimiyle dahil oldukları yeni bir kültürel ve toplumsal ortama menşe ülkede sahip oldukları bir takım cinsiyet rolleri, kültürel normlar, toplumsal değerleri ve inançlarıyla dahil olmaktadırlar (Ghadi vd., 2019, s.74). Çünkü göç süreci hem gelen hem de yerel toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarında derin bir değişikliğe işaret etmektedir (Marshall ve Foster, 2002, s.66). Yeni bir topluma ve kültürel alana uyum sağlamak için mülteciler bazı stratejiler uygulamak zorunda kalırlar. Tamamen kendi kültürel alışkanlıklarını terk etmeseler de bununla birlikte yeni gelinen ülkenin sosyal ve kültürel yapısından etkilenmektedirler (Oliver ve O'Reilly, 2010, s.51). Bu nedenle, mültecilerin menşe ülkedeki toplumsal kültürel alışkanlıklarına bağlı olarak edindikleri kültürel, ekonomik ve sosyal alışkanlıklarının ve yeterliliklerinin, göç deneyiminde yaşanılan sosyo-ekonomik ve kültürel zorlanmaları aşmak ve yeni toplumsal alana uyum sağlamak için oldukça önemli hale gelmektedir (Radogna, 2019, s.66).

Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi'nde (2010) savaş öncesi dönemde Suriye'de kadınların eğitim, istihdama erişim ve politik güçlenme düzeylerinin raporda yer alan 156 ülkeye kıyasla oldukça düşük olduğu belirtilmektedir (Global Gender Gap Report, 2010). Bunun yanı sıra AFAD'ın Suriyeli kadınlar raporunda eğitim durumlarının oldukça düşük olduğu ve büyük bir bölümünün gelir getirici bir mesleğinin bulunmadığı, çoğunluğunun kendini ev hanımı olarak tanımladığı vurgulanmaktadır (AFAD, 2014). Bu bulgular çerçevesinde, Suriyeli kadınların menşe ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı olarak kültürel, ekonomik ve sosyal yeterliliklerinin düşük olduğu çıkarımı yapılabilir. Bununla beraber göç deneyimiyle birlikte var olan yetkinlikleri de göç edilen ülkedeki koşullara göre değer görmeyebilir (Grzyb, 2016, s.11). Bu anlamda, kadınlar mülteci yaşamının getirdiği sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarla mücadele etmek için gündelik yaşamlarındaki pratiklerinde birtakım değişiklikler gerçekleştirebilirler. Aynı zamanda bu süreçte tek ebeveyn olmak da pratiklerindeki değişimi tetiklemektedir. (Lenette, 2014, s.404). Örneğin ekonomik sorunların üstesinden gelebilmek için çalışma

yaşamına dahil olabilir, gündelik hayatta yetkinliklerini geliştirmek için kamu ve sivil toplum kuruluşlarından eğitim almaya yönelebilirler. Tüm bunlar, kamusal hayatta daha fazla görünür olmalarını sağlayabilir ve gündelik pratiklerinde değişimin önünü açabilir. Buna bağlı olarak, toplumsal cinsiyete dayalı olarak inşa edilen kadınlık ve annelik kimliklerinde birtakım değişimlerin gerçekleşmesi muhtemel olabilir. Nitekim benzer araştırmalarda geleneksel bir ataerkil kültürden gelen mülteci kadınların göç deneyimi ile toplumsal cinsiyet ilişkilerinde değişimlerin olduğunu vurgulanmaktadır (Ghadi vd., 2019; Jung vd., 2017).

2.1.2. Anneliğin Toplumsal-Kültürel İnşası ve Yeniden Üretimi

Bu bölümde, kadınların toplumsal yaşamda annelik kimliklerinin nasıl inşa olduğu ve yeniden nasıl üretildiğini anlamak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda annelik literatüründen beslenerek kadınların gündelik yaşamlarında toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak inşa edilen annelik deneyimlerini oluşturan dinamikler anlaşılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda Suriyeli kadınların annelik kimliklerine dair bir tartışma yapabilmek için Suriye'deki toplumsal, kültürel, dini ve devlet yapılarında kadınların konumlandırıldığı annelik pozisyonları ele alınacaktır.

Kadınların biyolojik doğurganlığının sonucunda yeni bir kimlik giyinmesi ile kadına dair yeni bir tanımlama ortaya çıkmaktadır. Üremedeki biyolojik konuma bağlı olarak üretilen bu toplumsal kimlik kaçınılmaz olarak annelik ve aile ile ilişkili olmaktadır (Miller, 2010, s.96). Dolayısıyla bu bölüm, kadın kimliğinin annelik üzerinden tanımlanmaya çalışılmasını, yaygın olarak kadınlıktan bahsedince neden hemen yanına anne kelimesinin bilinçli ya da bilinçsizce iliştirilmesini ve bireylerin toplumsal cinsiyet kimliklerine işlenen bu süreci anlamayı amaçlamaktadır. Bu kısım, aşağıda ifade edilen nedenlerden dolayı üç bölümde ele alınacaktır.

İlk olarak, doğurganlık ve üreme yetisi üzerinden anneliğin nasıl inşa edildiğine dair annelik literatüründen ve Suriye'deki toplumsal dinamiklerin etkisinden bahsederek bir çerçeve ortaya konmaya çalışılacaktır. Ancak annelik, sadece kadının biyolojik doğurganlık yetisi üzerinden değil; ekonomik, siyasi, kültürel kurumların ve iktidar

ilişkilerinin kesişiminde orataya çıkan bir tanıma sahiptir. Bu süreç normlar ve yasalarla mikro ölçekten makroya kadar her alana sızarak makul bir annelik biçimini şekillendirmektedir (O'Reilly, 2004, s.4). Annelik edimi birçok kültürde eril egemen güç altında varlığını sürdürmektedir. Bu sebeple toplumsal yaşamdaki birçok alanın erkek egemenliği altında oluşu ve dolayısıyla yönetime, devlete, politikalara yön veren erkeklerin, kadınların annelik edimlerini şekillendirmeleri, kontrol etmeleri ve yönetmeleri kaçınılmazdır (Ruddick, 1980, s.354). Dolayısıyla ikinci başlık altında toplumsal ve siyasi iktidar odakları tarafından annelik söyleminin güçlendirilerek ve kutsallaştırılarak kadınların deneyimlerini nasıl şekillendirdiğine dair Suriye toplumunun yapısı göz önünde bulundurularak bir tartışma yapılmaya çalışılacaktır.

Erkek egemen toplumsal yapıda kadının annelik edimleri kültürel olarak farklılaşsa da temel bir ezilme durumu olarak nasıl varlığını sürdürmüş olabilir? Üçüncü bölümde bu soru çerçevesinde, Chodorow'un (1978) yeniden üretim yaklaşımı ile Bourdieu'nun (2018) eril tahakküm kavramsallaştırmasına başvurularak anneliğin yeniden üretimine dair bir tartışma yapılmaya çalışılacaktır.

2.1.2.1. Doğurganlık ve Annelik

Doğurganlık ve üreme konusunda kadınlara dair tek tip bir bilgi üretilmekte ve kadınlar toplumsal yaşamın içinde nüfusun yönetimi kapsamında toplumsal üretimin yegâne nesnesi haline gelmektedirler. İktidarın nesnesi konumunda olan kadınlar kamusal alanda görünür olsalar da özel alanda anne ve eş rolleri kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Kadınlık ve annelik kimliklerine sabitlenen anlamlar üzerinden toplumsal yaşamda iktidar tarafından norm koyma, düzenleme ve denetleme mekanizması devreye girmektedir. Kadınlığın annelikle özdeşleşmesi insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürülebilse de anneliğin bir ikilem olarak algılanması nispeten yenidir. Kadınlar hala ailenin başlıca sorumluluğunu üstlenmekte, üreme ve çocuk yetiştirme işlerinin çoğunu yapmaktadırlar. Bu "çifte yük" onların ekonomik, sosyal ve kültürel yaşama katılımlarını kısıtlamakta ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ana kaynağını oluşturmaktadır (Allen, 2005, s.1; O'Reilly, 2004; Miller, 2010).

Kadınların statüleri belirli kültür ve coğrafyalara göre değişkenlik göstermiştir. Ancak tarihsel olarak kadınlar genellikle erkeklere kıyasla daha aşağı bir statüye sahip olmuştur. Evlilik ve annelik kadınlardan beklenen en temel rollerin başında gelmiştir. O dönemin felsefi, dini, kültürel ve tıbbi inançları annelerden beklentileri şekillendirmiştir. Doğum tehlikeleri, yüksek bebek ölüm oranları gibi faktörlerden kaynaklı olarak annelerden beklenen üreme görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirerek topluma sağlıklı bireyler yetiştirmek olmuştur (Trevino, 2010, s.489). Tarihsel olarak ise, annelik olgusu üzerindeki kontrol ve denetimin belirli dönemlerde farklılaştığı ifade edilmektedir. Ancak başından itibaren pek fazla değişmeyen şey kadınlık kimliğinin cinsellik ve üreme üzerinden denetim altına alınmasıdır (Silva, 1996b, s.16).

Carol Smart (1996) "Anneliğin Yapısökümü" adlı çalışmasında cinselliğin doğal olarak üremeye yol açtığı, üremenin cinsel aktivitenin değişmez bir ilkesi olduğu fikrinin Viktoryen dönemden beri doğallık ve erdemlilik kisvesi altında devam ettiğini ifade etmektedir. Bu dönemde cinsel birlikteliğin üremeye yol açmayan tüm biçimlerinin doğal olmadığı ve bir sapkınlık göstergesi olarak algılandığı görüşü hakimdir. Bu düşünce biçiminin gelişimi ve bir sapkınlık normunun inşa edilişi tıp ve psikoloji bilimlerinin yükselişiyle bağlantılı olmuştur (Smart, 1996, s.40). Bu noktada, iktidarın kadın ve dolayısıyla anne bedeni üzerinde bir düzenleme gerçekleştirdiği ve toplumsal yaşamda bireylerin deneyimlerini belirlemek için cinsel aktiviteyi sorunsallaştırdığı görülmektedir. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinde ikincil ve öteki konumundan kaynaklı olarak kadın bedeni iktidar (erkek) tarafından bakılan, denetlenen ve düzenlenen bir formdadır (User, 2010 s.139). Bu şekliyle kadının cinsellik deneyimi iktidarın yasası altında "normal" veyahut "anormal" ayrımıyla kısıtlanmaktadır. Firestone (1993) ve Badinter (2011) gibi feministler, kadınların üreme kapasitesinin onları tanımlamak, sınırlamak, düzenlemek için kullanıldığından bu nedenle de anneliğin bu tartışmaların birleştiği yeri temsil ettiğinden bahsetmektedirler (Aktaran O'Reilly ve Porter, 2005, s.2).

Modern-kapitalist düzenin sağlıklı ve nitelikli bir şekilde devam etmesi için çocuk sahibi olmak, çocuğa nitelikli bakım ve eğitim vermek, dolayısıyla ulus devlet için makbul bireyler yetiştirmek (Akbaş ve Atasü-Topcuoğlu, 2009, s.100) amacıyla kadınların doğurganlığı milli bir meseleye dönüşmektedir (Karakaya ve Cihan, 2017, s.11;

Timurturkan, 2020, s.223). Kadınlar ulus devlet düzeninde milli ve etnik meseleleri etki ettiği kadar bunlar tarafından da etkiye maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle, kadınlar toplumların biyolojik üreticileri olarak bir devletin sınırları içinde topluluğun taşıyıcıları olarak görülür ve siyasetin merceği altına getirilir. Kadınların doğal rolü olarak atfedilen üreme rolü millet kurgularında ve kadınların toplumsal konumlarını belirlemede kesişimsel bir alana tekabül etmektedir (Yuval-Davis, 2010, s.61.). Bu bakış açısına zemin sağlayan şey, modern devletin ulusal kimliğe sahip olması ve kendini bu şekilde var etmesidir. Çoğu Ortadoğu toplumlarında görülen modernleşme ve ulus devlet çabalarında kadınların doğurganlığı ideolojik bir seferberlik projesi altında ulusal yeniden üretim ve milli mesele çerçevesinde siyasetin nesnesi haline gelmişlerdir (Durakbaşa, 2011 s.463). Erkekler toplumu koruyarak devletin ve ulusun var olmasının yegâne unsuru olarak bir modern vatandaş statüsü altında siyaseten bazı kazanımlar elde ederken, kadınların çocuk yetiştirme rolleriyle modern devlet nezdinde siyasi bir statü elde etmesi mümkün olmamıştır. Eril iktidarın kadına toplumsal yaşamda biçtiği annelik rolü herhangi bir hak ve temsiliyetle ilişkilenmemekte, annelik toplumsal bir görev olarak tanımlanmaktadır (Sancar, 2014, s.24-25).

Müslüman dünyasında ise modern bir aile biçiminin oluşması milli bir ulus yaratma çabalarıyla eş zamanlıdır. Kandiyoti (2013) ilerici erkeklerle kadınların kurdukları milliyetçi-feminist ittifakın sonucunda toplumsal yaşamda işlevsel olan bir kadınlık ve aile söylemi yarattığını belirtmektedir. Ancak bu söylemin gündeme gelmesi kadınların toplumsal yaşamda ezilmelerinden ve insan hakkı ihlallerine uğramalarından değil, daha çok kadınların niteliksel kapasitelerinin yetersiz oluşu ve üretken olmayan kadınlar, anneler oldukları için gündeme gelmiştir. Osmanlı toplumunda ailenin modernleşmesi gerektiğini savunanlar, aile reformu ile devletin ve toplumun kendini yenileyebilmesinin koşulu olarak sunulmaktaydı. Temel amaç, modern Batı'nın inşa ettiği çekirdek ailenin Osmanlı toplumuna entegre edilmesi ve daha nitelikli bir ulus yaratılmasıydı (Kandiyoti, 2013, s.106, Tekeli, 1988, s.69-70).

Bu bağlamda, Neval el Seddavi (1991) ve Fatima Mernissi'nin (1995) modern öncesi Müslüman toplumlarına dair analizleri, İslam toplumlarında kadınların üreme ve özel alan (ev) ile ilişkilendirilmelerini, İslami toplumsal yaşamın ve politikaların modern

dönemde hangi temeller üzerine inşa edildiğini anlamamıza dair farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Seddavi (1991, s.172-173) bu dönemdeki toplumlarının iktisadi bir anlayışla üreme ve cinsel alan ile ilgili bazı normları ürettiğini ifade etmektedir. İlkel-göçebe çöl yaşamında çocuk ölüm oranlarının yüksek olması, toplumsal gruplar arasındaki çatışma sebebiyle nüfusun niceliksel olarak yetersiz olması, modern savaş teknolojilerinin olmaması ile askeri gücün insan sayısına bağlı olması gibi sebeplerle kadınların doğurganlığına ihtiyaç oluşmuştur. Klanlar arasındaki çatışma nedeniyle erkek nüfusun kadına oranla düşük olması ise erkeklerin çokeşliliğine yol açtığını ifade etmektedir. Hâkim kültürün kurumsallaşma ve yayılma sürecinde bu durumun geçerlilik kazandığını vurgulamaktadır. Seddavi (1991) yine bu dönemdeki savaş ortamından kaynaklı olarak, kadınların nüfus olarak fazlalığından ve savaş sonucu ele geçirilen kadın tutsaklardan dolayı bir kadın bolluğu olduğunu belirtmektedir. Bu durum karşısındaki çözümün, erkeklerin birden fazla kadınla evlenmeleriyle, tutsak kadınları ise satışa sunularak eş, cariye ve köle olmalarını sağlamakla gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Doğal olarak erkekler için bu bir güç işareti haline gelmiştir. Seddavi, kadınların ise kendi aralarında bir rekabet içinde erkeğe cinsel arzu ve istek göstermekte çekinmediğini bu yolla onları kendilerine çekmeye çalıştıklarını, yani aktif bir cinsellikleri olduğunu vurgulamaktadır (Seddavi, 1991, s.174).

Mernissi (2014, s.38) ise İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı adlı çalışmasında, erkeklerin cinsel yaşamda saldırgan kadınların ise pasif olduğu yaklaşımın aksine İmam Gazali'nin metinlerinde yer alan kadınların tahrip edici bir cinsellik anlayışına sahip olduğu ve medeniyetin bu gücü kontrol altına alarak varlığını sürdürebileceği fikrinden yola çıkarak kadınların aktif bir cinselliğe sahip olduklarını ifade etmektedir. Aktif olan kadın cinselliğini kontrol etmedeki amaç, kadının erkeği cezbetmesi ve erkeğin nefsine karşı koyamamasından kaynaklı olarak toplumsal düzenin bozulmasının, yani "fitne"[4] çıkmasının önüne geçmektir. Çünkü İmam Gazali'nin Kur'an tefsirine göre aktif olan

[4] Fitne, Arapça'da, aynca güzel kadın anlamına geliyor; erkeklerin nefsine hakim olamamasına neden olan femme fatal anlamında güzel kadın. Kasım Amin'in kullandığı anlamda fitne, kadınların yarattığı cinsel düzensizliğin sonucu olan kaos şeklinde tercüme edilebilir (Mernissi, 1995, s.37).

kadın cinselliği kadını avcı, erkeği ise kurban pozisyonuna yerleştirmektedir (Gazali'den aktaran Mernissi 1995, s.61). Kasım Amin (1928) bu nedenle kadınların örtünmeye zorlanmalarının altında yatan şeyin erkeğin cinsel güdüsüyle baş etmekte zorlanması olduğunu ve dolayısıyla kadınların istemeseler de bir zorunluluk olarak kapanma mecburiyetinde olduklarını belirtmektedir (Amin'den aktaran Mernissi, 1995, s.59). Kadın cinselliğinin "fitne" çıkarma gücünden dolayı toplumsal düzeni ve istikrarı bozacağı varsayılarak şeytani bir özellik olarak görülmüş ve bu şekilde kadın karşıtı eğilim halk kültürüne sinmiştir. Toplumsal yaşamın istikrarı için ise kadınlar bedensel olarak örtünme ve mekânsal olarak eve kapatılma süreciyle karşılaşmıştır (Seddavi, 1991, s.174). Bu bağlamda, tarihsel olarak kadına dair dini açıklamalar ile kadınların cinselliğinin modern öncesi dönemde nasıl toplumsal olarak kurgulandığı görülmektedir. Kadınların üreme ve doğurganlığı konusunda ise erkekler tarafından oluşturulan İslami yasalar ile Müslüman halk kültürü arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Leila Ahmed (2014) sanılanın aksine hukuk metinlerinde kadınların rolü doğurganlık ve annelik olarak tanımlanmadığını ancak Müslüman halk kültüründe sözlü olarak kadının doğurganlığına ve anneliğine özel bir değer verildiğini hatta modern öncesi dönemde kadınların çocuk doğurma konusunda bir çeşit saplantı yaşadığını ifade etmektedir (Ahmed, 2014, s.71-72).

Bu bağlamda, ataerkil geleneklerin hâkim olduğu kültürlerin önemli bir bölümünde kadınların toplumsal konumlarına dair bakış açısında kadınlar çoğunlukla özel alanda eş ve annelik rolleriyle ön plana çıkmışlardır. Ancak bazı ülkelerde modernleşme denemelerine bağlı olarak kadınların özel bir konumu temsil etmiştir (Kandiyoti, 2013). Ülkelerin kadınların eğitim ve istihdamını artırmaya yönelik çalışmaları aslında buradan doğduğu ifade edilmektedir. Örneğin, bu araştırma için önemli olan Suriye devletinde, bölgedeki birçok ülkeye kıyasla hükümetin 1980'den sonra uyguladığı eğitim politikası aracılığıyla kadınların eğitim hayatına katılma durumlarında artış gerçekleştiği ifade edilmektedir. Hükümetin ülkenin geleneksel ataerkil normlara göre örgütlenen yapısını dönüştürmek adına kadınların eğitimine öncelik verdiği belirtilmektedir (Sparre, 2008, s.5-8). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması adına eğitim ve istihdama erişimi artırmayı hedefleyen Suriye devleti diğer ulus devletlerde olduğu gibi kadınları ulusun kalkınması ve modernleşmesi adına kullandığı ifade edilmektedir. Bu süreçte pek çok

kadın eş ve anne olmanın rolleri yanında kamu sektöründe istihdam edilerek (muvazzafin) yeni bir rol edinmişlerdir (Sparre, 2008, s.5-8). 1990'lara gelindiğinde ise hükümetin uyguladığı bu politika ekonomik durgunluğa bağlı olarak değişmiştir. Bu değişimden ilk olarak etkilenenler ise kadınlar olmuştur (Kamla, 2014, s.607). Dolayısıyla hükümet azalan kaynaklardan dolayı kadınların geleneksel anne ve eş rollerinin bir sonucu olarak resmedilen bakım sağlayıcı rollerini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. (Sparre, 2008, s.9).

Ataerkil geleneğin, ailenin kutsiyetine olan inancın ve erkek otoritesinin MENA (Middle East and North Africa) ülkelerinin sosyokültürel profilinde önemli ölçüde devam ettiği ifade edilmektedir (Faour, 1989, s.254-255). Suriye'nin toplumsal-kültürel yapısı ve devlet yönetimi ise ataerkil geleneğin ve dini kültürün yoğun etkisi altında olduğu belirtilmektedir. Kadınların toplumsal yaşamda eş ve anne olma konumlarıyla bakım ve doğurganlık rollerinin ön plana çıkmasının temel nedenleri arasında ataerkil gelenek ve dini ve toplumsal düzen söylemlerinin olduğu vurgulanmaktadır (Sparre, 2008, s.9).

Üremenin evliliğin en önemli amaçlarından biri olduğuna inanılan İslam kültürde bireyler geleneğe ve normlara uymak zorunda kalmaktadırlar (Faour, 1989, s.254-255). Nitekim Dünya Doğurganlık Araştırması'ndaki (1986) bulgular, Suriye'deki kadınların istediği çocuk sayısının 5,5 ile 6,4 arasında değiştiğini göstermektedir. Arap ülkelerindeki yüksek doğurganlık sayılarının çocukların ekonomik ve sosyal değeri ile ilgili olan normlardan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Erkek çocuklar aile gelirine katkıda bulunmaya, kız çocukları ise ev işleri yapmaya ve bakıma ihtiyacı olanların (çocuk, yaşlı, engelli) bakımını sağlamaya çalıştıkları vurgulanmaktadır. Aynı zamanda özellikle erkek çocuklar geniş aileler için özellikle güvenlik anlamında bir güç kazandırmaktadır (Faour, 1989, s.255). Ekonomik geliri yüksek olan erkeklerin, erkek çocuk sayısıyla övündükleri bu nedenle daha çok çocuk yapabilmek için çok eşliliğe başvurdukları ifade edilmektedir (Gadalla, 1985).

Suriye devletinin medeni yasalarında ise kadınların vatandaşlık konumları aile hukuku çerçevesinde belirlenmektedir. Aile hukuku, evlilik, boşanma, çocuk velayeti ve nafaka gibi "özel alan" olarak adlandırılan yasal konuları düzenlemektedir. Aile hukuku ise dini

normlara göre düzenlendiği için toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak inşa edilmiştir. Bu bağlamda dini yasaların kadınları erkeklere bağımlı kılan yapısı devletin medeni yasalarında da görülmektedir. Örneğin anayasa hukukunda yer alan 18 yaşından sonra erkeklerin ve kadınların reşit olduğunu ifade etse de aile hukuku yasalarında bariz bir şekilde erkeklerin kadınların üzerindeki vesayet yetkisini açıkça göstermektedir (Maktabi, 2010, s.558). Bu durum kadınların toplumsal yaşamda erkeğe bağımlı kılarken aynı zamanda kadınların toplumsal konumlarını da tayin etmektedir. Nitekim kadınların eşlerinin izni olmadan kamusal yaşamda yasal olarak çalışmasını engelleyen yasalar (Kelly ve Breslin, 2010), açıkça kadının egemenliğinin erkeğe bağlı olduğunu mekanının ev olduğunu göstermektedir. Aile yaşamındaki sorumluluğunun ise kamusal hayatta çalışmak değil, ev yaşamındaki rol ve sorumlulukları bağlamında olan eş ve annelik olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu şekilde bir tanımlamanın dayanağı ise kadınların toplumsal işlevlerinin en kutsalı olarak belirtilen ve söylemsel olarak inşa edilen çocukların bakımını sağlamak ve devlete yararlı bireyler yetiştirme fikrine dayandığı söylenebilir. Nitekim Suriye'deki kadınlarla yapılan bir araştırma bulgularına göre kadınların aileye ve ülkeye hizmet etmek için kendilerinin önemli bir sorumluluk alanını sahiplendiklerini ve annelik rollerini devlete yararlı bireyler yetiştirmenin bir yolu olarak tanımladıkları vurgulanmaktadır (Sparre, 2008, s.18-19). Dolayısıyla Suriyeli kadınların önemli bir kısmının annelik deneyimlerinin toplumsal, kültürel, dini ve devlet yapıları iş birliğinde doğurganlık ve çocuk yetiştirme çerçevesinde inşa olduğu söylenebilir.

2.1.2.2. Annelik Söylemleri ve Anneliğin Yeniden Üretimi

Kültür, insanlar arasındaki iletişimin ve etkileşimin gerçekleştiği bir zemindir. İnançları, gelenekleri, toplumsal norm ve değerleri kapsayan kültür bu iletişim ve etkileşimde sanat, dil, bilim ve dil aracılığıyla tüm sistemler üzerinden bir tahakküm kaynağına dönüşmektedir. Bu sistemler insanın etkileşimde bulunduğu birey, yapı ve toplumsal sistemlerle ilişkisinde bir gerçeklik algısı oluşturarak özneyi içeriden kuşatmakta bu yolla toplumsal hiyerarşilerin tesisine ve idamesine katkıda bulunmaktadır. Kısacası, kültürü oluşturan bilimsel ve bilimsel olmayan bilgi biçimlerinin tümü iktidar ilişkilerini

katılaştırmaktadır (Swartz, 2011, s,11). Bu noktada dikkat çekici ve bu bölüm için önemli olan şey; kültürün üreticileri olan bilimsel, ahlaki ve dini bilgi sistemlerinin toplumsal yaşamı şekillendirme ve anlam atfetme çabalarında ortaya çıkan iktidar ilişkileridir. Bu anlamda, kadınların annelik söylemi çerçevesinde tanımlanması, annelik kavramına sıkıştırılması ile kadın ve erkek arasındaki hiyerarşinin katılaşmasına katkı sunan söylem biçimlerini bilgi ve iktidar ilişkisiyle birlikte düşünmek önemli bir bakış açısına işaret etmektedir.

Viktorya dönemini inceleyerek anneliğin söylemsel olarak inşasını anlamaya çalışan Smart (1996) başlangıçta iyi bir anne olmanın gereksinimlerinin tamamen fiziksel olduğunu, ancak daha sonra çocuğunu sevmenin doğru bir biçimi anlamına gelen çocuğun psikolojik bakım söylemi ile çocuğu yetiştirme pratiklerinde söylemsel olarak bir normun inşa edildiğini ifade etmektedir (Smart, 1996, s.46-48). Badinter (2011) de anne olmanın bazı sorumlulukları beraberinde getirdiğini, 80'li yıllar boyunca bebeğin gelişim ihtiyaçlarının öne çıkmasıyla bu sorumluluğun daha da ağırlaştığını belirtmiştir. Bebek yalnızca büyümesi gereken bir varlık ele alınmamakta, aynı zamanda bu büyüme sürecinin nitelikli olması beklenmektedir. Fiziksel ve bilişsel süreçlerin daha fazla dikkate alınarak bebeğe bakım vermek ön plana çıkmıştır. Anneler bu süreçte bebeğin ihtiyaçlarını, taleplerini ve gelişimine uygun bir şekilde bakım vermek zorunda kalmışlardır (Badinter, 2011, s.69). Çocuğa tanınan bu özgürlük alanı-her istediğinin karşılanması- annelik görevlerini daha karmaşıklaştırmakta ve anneler üzerinde baskı yaratmaktadır. Annelik edimleri sadece çocuklara yönlenen bir edim değildir. Aynı zamanda aile veya geniş aile içerisinde yer alan eş, büyükanne-büyükbaba ve diğer bakıma ihtiyacı olan veyahut olmayan bireylere de hizmet verme, yani bir tür *diğerleri için var olma* hali kadına dayatılmakta ve annelik ediminin bir parçası olarak sunulmaktadır (Kümbetoğlu, 2010, s.45).

John Bowlby'nin duygusal bağlanma kuramından on yıl sonra, 1970 – 1980 arası dönemde John Kennel ve Marshall Klaus bonding kuramını oraya atmışlardır. Bu kuram annenin çocuğa bağlanması sürecini içererek özellikle doğumdan sonra annenin bebeğiyle daha uzun süreler fiziksel temas kurmasının biyolojik bir zorunluluk olduğunu söyleyerek anneliğe dair psikolojik söylemler inşa etmişlerdir (Kılıç, 2019, s.23;

Badinter, 2011, s.55). Bu durum natüralizm, modernite ve ahlak perspektifli söylemlerle pekişmiştir. Natüralizmin ise tekrardan ortaya attığı annelik içgüdüsü söylemiyle kadının özgürleşmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması tehlikeye girmiştir. Elindeki en büyük silah ise annenin suçluluk duygusunu kullanmaktır. 18. Yüzyılın ikinci yarısı ahlakçılar, doktorlar ve dindarların söylemleriyle desteklenen Rousseau kadınları ve toplumu anneliğe yatırım yapmaya ikna etmiştir (Badinter, 2011 s.172). Çocuk yapmak evliliğin olağan süreci içerisinde karşılanmış, tüm kadınlardan çocuk yapmaları beklenmiş ve çocuk yapmak içgüdüsel bir süreç, dini bir görev olmasının yanı sıra dini bir haz ve türün bekası için de oldukça önemli olarak gösterilmiştir (Tekeli, 1988, s.103.)

Irk, sınıf ve sosyokültürel bağlamlara göre değişkenlik gösteren annelik edimleri ve anne olma biçimlerini şekillendiren kurucu unsur bilgi-iktidar arasındaki ilişkide ortaya çıkan söylemlerdir. Hâkim olan bilgi biçimleri ve pratikleri anneliğe dair bakış açısını şekillendirir ve üretir. Birçok toplumda bu bakış açısı anneliğin biyolojik yönünü vurgulayarak içgüdüsellik söylemini dolaşıma sokmaktadır. Annelik beklentileri ve deneyimlerini şekillendiren bu mekanizmaların üretici bilgi biçimi, kamusal uzmanın bilimsel söylemi ve toplumsal-kültürel olan ahlaki söylemden doğmaktadır (Miller, 2010, s.83-85). Anneliğe dair bu özcü görüşler kadınların anne olmak istediğini ve kadınların anne olması gerektiğini varsaymaktadır. Özcü düşüncede, anne olamayan kadınlar genellikle doğal olmayan veya anormal olan şeklinde sorunsallaştırılır. Kadınlığa ilişkin özcü görüşler, doğal kadın kapasitelerinin, kadınların öncelikle çocuk doğurmak ve onları yetişkinliğe yetiştirmek için motive olduklarını belirlediği fikrine odaklandığından, özcülük yalnızca annelik kavramlarını değil, aynı zamanda kadınlığı da şekillendirmektedir (Coulter, 2010, s.358).

Dini normların ve söyleminin siyasetle ilişkisi düşünüldüğünde, Müslüman toplumlarda kadınlık/annelik inşası nasıl ortaya çıkmakta ve toplumsal yaşamı kuşatmaktadır? Günümüzün muhafazakâr – dini düşünce sistemleri kadınların bedenleri üzerinde hak iddia etmeye ve geleneksel kadınlık anlayışı altında denetim mekanizmalarını hayata geçirmeye devam etmektedirler. İlkkaracan'a (2014) göre BM Kahire Konferansı'nın yanı sıra, 1995 Pekin, 1999 ICDP+S ve 2000 Pekin+S Konferansları'nın tümünde Katolik ve Müslüman düşünce sistemleri arasında kadınların cinsellikleri ve bedenlerini kontrol

etmelerine karşı koymak ve bu hakları kadınlara bırakmamak için işbirliğinde bulunduklarını belirtmektedir (İlkkaracan, 2014, s.11). Tek tanrılı dinlerin kadına yaklaşımları arasında bazı farklar olsa da temelde değişmeyen şey kadının denetim altına alınmasıdır. Bu bağlamda, mevzubahis kadınların bedeni ve cinsel deneyimleri olunca, tek tanrılı dini söylemlerle evrensel bir kadın kimliğinin oluşturulmaya çalışıldığı belirtilmektedir (Moghadam, 2004, s.137). Kadın ve annelik kimliği tek tanrılı inanç sistemlerinin yarattığı dinsel söylem tarafından çok ciddi bir şekilde inşa edilmeye çalışılmış, bu durum sadece bir kimlik inşasının ötesinde toplumsal yaşamda geleneğe, törelere, ahlaki kodlara yansımasının yanı sıra devlet politikalarına da yansıyarak kadın öznesini tüm alanlarda (kamusal-özel) kuşatmıştır (Tekeli, 1988; Kandiyoti, 2013; Berktay, 2012).

Berktay'a göre (2012) din, en yalın anlamıyla yaşamı ve evreni anlamlandırma sistemi olarak işlev görmektedir. Bu anlamlandırma sisteminin temel dayanağı ise inanç ve bu inancın yol açtığı pratiklerdir. Tarihsel dönemde, bireyler var olan bazı dini söylem biçimleri tarafından yaratılan gerçeklik içerisinde hareket etmek zorunda kalmışlardır. Batı'da Hristiyan, Doğu'da ise Müslüman toplumların yarattığı dini söylem uzun süre egemen olmuştur (Berktay, 2012, s.19). Dini söylem, kadın ve erkek arasındaki asimetrik toplumsal konumlanmayı somutlaştırarak bunun tarihsel olmayan bir varoluş gerçekliği olarak tahkim etmektedir. Oysa yine Berktay'a göre (2012, s.19) toplumsal yaşamdaki simgelerin, anlamların ve yorumlamaların toplumsal-tarihsel bir içeriğe sahiptirler ve zamana göre değişkenlik göstermektedirler. Nitekim Şerif Mardin'in de ifade ettiği üzere *"din belirli bir toplumun mekanizmalarını devam ettirmeyi sağlayan, öğrenilmiş fikri kalıplardan biri"* (Mardin, 2012, s.49) olarak ideolojik niteliğe bürünen bir forma sahiptir. Bu bağlamda din, tarihsel süreçte bilgi-iktidar ilişkisinde somutlaşan güce yaslanarak kadınları baskı altına alan, eşitsizliği pekiştiren ve içselleştirilmesini sağlayan bir hakikat söylemi çalışması gerçekleştirmektedir (Berktay, 2012, s.20; İlkkaracan, 2014, s.14). Dolayısıyla aile içerisinde aklın temsilcisi olarak görülen erkek karar alma süreçlerini üstlenmiş, ailenin dinsel ve geleneksel ahlakı onun tasarrufuna bırakılmıştır. Ailenin diğer üyesi kadın ise aile reisinin otoritesi altında boyun eğen, tabi olan ve bu sayede maddi-manevi güvenceye sahip itaatkâr ve duygusal roller ile tanımlanan eş ve anne kimliğine sıkıştırılmıştır (Tekeli, 1988, s.272).

Çoğunlukla geleneksel ataerkil normların ve dini kuralların toplumsal yaşamı düzenlediği Suriye toplumunda ise kadınları toplumsal yaşamda ikincil pozisyona düşüren kültürel normların yanı sıra resmi hukuka dair düzenlemeler de kadınların bu pozisyonunu güçlendirdiği ifade edilmektedir (Kelly ve Breslin, 2010). Bu noktada, sosyal davranışı düzenleyip kontrol etmek için uygulanan resmi hukukun ise bir açıdan bu sosyal düzenin bir yansıması olduğu belirtilmektedir (Maktabi, 2010, s.558). Dolayısıyla, Suriye'deki resmi hukukun, toplumsal-kültürel yaşamdaki geleneklerin, sosyal ve dini normların etkisinde oluşturulduğu söylenebilir. Suriye Hükümet programlarında 1980-1990 arasında kadınların eğitimi ve istihdama katılımı desteklense de ekonomik değişimler ve dini söylemin etkisiyle toplumsal cinsiyet rejiminde kadınlar eski konumları olan eş ve annelik rollerine daha fazla dönmüşlerdir (Totah, 2013, s.10). Dolayısıyla kadınların annelik ve eş rollerine yapılan vurgu toplumsal yaşamdaki din, dil, kültür ve siyasi iktidar odaklarının yoğun etkisi altında olduğu söylenebilir.

Moghadam'ın çalışmasına göre kadınların eş ve anne olarak kutsallaştırılmasının ve neredeyse fetişleştirilmesi ataerkil yapı ve dini söylemin ürünüdür (Moghadam, 1994, s.18.). Ve bu söylem Suriyeli kadınların toplumsal yaşamda ilişkide bulundukları okul, aile, devlet ve dini sistemlerin yapılarına gömülü haldedir. Bir doğallaştırma çalışmasıyla bu bakış açısı ve düşünme kategorileri toplumsal evrendeki sistemlerin yapılarına sızmakta ve eril tahakkümü meşru bir zemine çekmektedir (Bourdieu, 2018, s.8).

Suriye'nin hukuksal sistemi kadınların toplumsal yaşamdaki konumlarına dair söylemleri pekiştirmekte ve güçlendirdiği görülmektedir. Aile hukukuna kadınların aile içerisinde baba veya mahrem olan yakın bir erkek akrabanın izni olmadan evlenmesi yasaktır. Kamusal hayatta eşinin izni olmadan seyahat etme özgürlüğü mümkün değildir. Kadınların boşanma hakkı erkeklerine kıyasla neredeyse yoktur (FIDH, 2012). Eşleri çoklu evlilik gerçekleştirdikleri takdirde dahi eğer ailenin bakım yükünü karşılıyorsa, kadınlar bu nedenle boşanmayı talep edemezler (Kelly ve Breslin, 2010). Görüldüğü üzere aile hukuku kanunları açıkça kadının erkeğe bağımlı kılmaktadır. Aynı zamanda kadınların erkekler karşısındaki toplumsal konumlarına dair de bir söylemi tetiklemektedir. Bu durum toplumsal yaşamın kanunlara ve hukuk sistemine yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim Suriye'deki aile hukukunun çok sayıda dini grubun

kontrolünde olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla aile hukukunun Suriye'deki toplumsal yaşamda en önemli kurum olarak görülen aileyi kadınların aleyhine düzenlediği ifade edilmektedir (Maktabi, 2010). Bu anlamda, Suriyeli kadınların önemli bir bölümünün annelik deneyimleri toplumsal cinsiyet ayrımlarının üretildiği ve pekiştirildiği toplumsal yaşamdaki aile, din, devlet ve kültür gibi sistemlerin söylemleri aracılığıyla inşa edildiği söylenebilir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, genel olarak Suriye'de sosyoekonomik ve eğitim düzeyi düşük olan kadınların toplumsal cinsiyet kimlikleri ataerkil gelenek, dini söylem, devlet kurumları ve aile odağında belirlenmektedir. Böyle bir ortama henüz çocuk yaşta dahil olan kadınlar, belirli rol ve sorumluluklar çerçevesinde bir toplumsal cinsiyet kimliği kazanmakta ve annelik deneyimleri buradan hareketle şekillenmektedir. Peki toplumsal cinsiyet rejiminden kaynaklanan bu annelik rolleri nasıl aktarılmaktadır?

Chodorow göre, *"anne olarak kadınlar sosyal yeniden üretim alanında önemli aktörlerdir"* (Chodorow, 1978, s.11). Chodorow kapitalist sistemin toplumsal yaşamı kesin bir çizgiyle kamusal ve özel alan olarak ayırması ve üretimin ev dışına çıkmasıyla ev içinde kadın emeğinin bir değişim değeri olarak algılanmadığını, yani maddi ve parasal bir karşılığı olmadığı için değersizleştiğini ifade etmektedir. Kadının annelik rolü değerli olarak görülse bile sevgiye dayalı olarak yapılan bir iş gibi görüldüğünden somut bir emek olduğu görülmemektedir (Chodorow, 1978, s.13; 2021, s.50). Chodorow'un bu tezi, bebeklik döneminde anneyle ilişki sürecinde kız ve erkek çocukların farklı deneyimlerle benliklerinin kurulduğunu ve bu şekilde kadınlık ve erkeklik özelliklerinin farklılaştığına dayanmaktadır (Chodorow, 1974, s.45). Ancak benlik gelişiminin farklılığını biyolojiye indirgemez kapitalist toplumsal yapı ve aile dinamiklerinden kaynaklandığını ifade eder (Erdoğan, 2008 s.78). Benliğin gelişiminde pre-oedipal döneme odaklanan Chodorow erkek çocuklarının dişi olana benzememek için annesini ve kadınsı olanı reddederek erkek olmaya çalıştığını ve kız çocuğuna göre daha erken oedipal döneme geçtiğini belirtmektedir. Hem anne hem de kız çocuğu tarafından ilişkisel olarak kurulan özdeşleşme sebebiyle kızlar oedipal döneme geçmekte gecikirler. Oedipal döneme geçiş sürecinde de anneler kızlarının kendileri gibi olduğu algısını sürdürürler ve dolayısıyla

erkek çocuğu gibi bir reddetme söz konusu değildir. Bu da kadının duygusal gelişiminin belirgin bir unsuru olarak varlığını sürdürmektedir (Donovan, 2014, s.209-210).

Ancak Chodorow'un kuramının her ne kadar Freud'u eleştirse de bazı noktalarda ona yaklaştığı ifade edilmektedir. Biyolojik ikililiğe dayanan kuramının, toplumsal cinsiyet rejimine dair evrensel bir tanımı ortaya koyduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda kadın ve annelik kimliklerini birleştirme riski taşıdığı da belirtilmektedir (Erdoğan, 2008; Miller, 2010, s.99; Connell, 2016, s.89). Connell'e (2016) göre toplumsal cinsiyet analizinde, özcü ve belirlenimci bir indirgeme yapmadan, kişisel olan ile toplumsal olanı bir arada düşünen bir teorik çerçeveye ihtiyaç vardır (Connell, 2016, s.103). Toplumsal ve kişisel olanı bir arada düşünme imkânı veren eril tahakküm kavramı bu noktada faydalı olabilir. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet rejiminde anneliğin yeniden üretim koşullarını analiz edebilmek için Bourdieu'nun eril tahakküm kavramına başvurmanın uygun olacağı düşünülmektedir.

Bourdieu (2018) toplumsal cinsiyet ilişkilerini analiz ettiği çalışmasında, *eril tahakküm* toplumsal bir habitus olarak ele almaktadır. Bir cinsiyet düzeni inşa eden eril tahakküm, gündelik hayatta eylemleri düzenleyen, hizaya sokan bir karşıtlık ilişkisi içinde toplumsal evreni, bilinçdışı onaylamalar ve istekler biçiminde şekillendirmektedir. Eril düzen cinsiyet ayrımını ikili bir şekilde inşa ederek toplumsal evreni cinsiyetlendirilmiş anlamlar ile yaratmaktadır (Sancar, 2009, s.189). Cinsiyetlendirilmiş toplumsal evrende asimetrik bir ayrım söz konusudur. İktidar sahibi olan erkekler karşısında kadınlar tabi olan özne konumunda yer almaktadırlar. Bu karşıtlık ilişkisi içinde ortaya çıkan eril tahakküm, kadınların disiplin altına alınmasını ve bedenlerinin düzenlenmesini sağlamaktadır (Öztimur, 2014, 595). Toplumsal düzendeki asimetrik bölünmeler ve cinsiyetler arasında kurulan tahakküm ilişkileriyle toplumsal evren ve tüm pratikler eril-dişil karşıtlığında kodlanmakta ve bireylerin toplumsal cinsiyet kimliklerine nakşedilmektedir. Kadınlara atfedilen aşağı konumdaki kimlik tanımlaması doğallık kisvesi altında hem kadınlar hem de erkeklerce kabul görmektedir (Bourdieu, 2014, s.45). Kabulü sağlayan şey cinsler arasındaki ayrımın, toplumsal gerçekliğin düzeni olarak görünmesi, her koşul içerisinde normal olarak var olmasıdır.

Bu açıdan Suriye toplumunda, kadınların annelik deneyimleri çoğunlukla henüz çocuk yaşta aile ve okul gibi sosyal yaşama dahil oldukları alanlarda belirli cinsiyet ayrımlarının dayalı oluşturulan kategorilerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Suriye toplumunda hem siyasi iktidarın yasasında hem de sosyal alanda kadınların konumunun erkeklerin egemenliğine bağlaması (Maktabi, 2010; Totah, 2013) kadınları eril tahakküm altında bir yaşam sürmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla, kadınlar sosyal yaşamda eril tahakkümü gündelik yaşamın doğasında olan normal bir süreç olarak algılama eğiliminde olabilirler. Eril tahakkümün doğallaştırılması toplumsal yaşamda kadınların ezilme pratiklerinin yeniden üretimi noktasında önemli bir noktaya işaret etmektedir.

Suriye'nin sosyal ve kültürel geleneklerinde yer alan ataerkil normların toplumsal yaşamda önemli oranda varlığını sürdürdüğü ifade edilmektedir. Sosyal alanı düzenleyen odaklar olarak devlet yasaları, ataerkil gelenek, aile ve kültürel yapı ataerkil normların devamını katkı sunan mekanizmalar olarak gösterilebilir ((Faour, 1989; Kamla, 2014). Bu mekanizmalar aracılığıyla kadınların gündelik yaşamdaki birincil rollerinin eş ve anne olarak tanımlandığı ifade edilmektedir (Sparre, 2008). Böyle bir sosyal düzende kadınların edindikleri annelik kimlikleri özellikle aile içerisindeki asimetrik toplumsal cinsiyet rejimi ile başlayarak diğer kamusal alandaki dinamiklerin (yasalar, kurumlar ve ahlaki normlar) etkisiyle perçinlemektedir. Çocukluk çağında, kız çocukları toplumsal alanlarda gördükleri cinsiyet ilişkilerinden ve eşitsizliklerinden dolayı erkeklerin egemenliği altında olmayı içselleştirme eğilimde olmaktadırlar. Dahil oldukları veya etkileşime girdikleri sosyal alanların eril egemen yapısı ise doğal olarak olması gerekenin olduğu, olağan bir yaşam izlenimini vermektedir. Böyle bir sosyal düzende kadınların birincil kimlikleri olarak atfedilen annelik kimlikleri henüz çocukluk çağında kız çocuklarının toplumsal cinsiyet kimliklerine aktarıldığı düşünülmektedir. Kız çocukları aile içinde temizlik, bakım, yemek gibi rollerle kadın ve anne olmaya işaret eden belirli görev ve sorumlulukları toplumsal cinsiyet kimliklerinde içselleştirmektedirler. Dolayısıyla çocukluk, gençlik ve evlilik süreçlerinde toplumsal cinsiyet rolleriyle uyumlu bir kadınlık ve annelik deneyimlerine sahip olan kadınların menşe ülkelerinde ekonomik, sosyal ve kültürel kamusal olanaklardan yeteri düzeyde yararlanamadıkları söylenebilir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin neden olduğu bu durumda Suriyeli kadınların kendi hayatlarını idame edebilecekleri temel yaşam becerilerinde (istihdam, eğitim, sosyal

imkanlara katılım) erkeklere kıyasla daha dezavantajlı oldukları söylenebilir. Göç deneyimine menşe ülkelerinde edindikleri toplumsal cinsiyet rolleri ve normlarıyla dahil olmaları ise kadınların gündelik yaşamlarında kendi hayatlarını idame ettirebilecek temel baş etme mekanizmalarının yeterli olmamasına neden olmaktadır. Bu nedenler ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan başlı başına zorlayıcı bir deneyim olan göç sürecinde kadınlar incinebilir ve hassas grupların başında gelmektedir. Buna karşın göç deneyiminde menşe ülkenin toplumsal cinsiyet rejiminden doğan temel cinsiyet rollerinin değişmesi durumunda ise kadınlar için haklarını öğrenme, kamusal imkanlara erişme bağlamında bir özgürleşme imkânı bulabildikleri söylenebilir. Ancak bu durum menşe ülke ve göç edilen ülke arasındaki toplumsal cinsiyet rejimi ve kamusal imkanlara göre değişkenlik gösterebilmektedir.

2.2. FEMİNİST LİTERATÜR VE GÖÇ

Göç, insanlık tarihinden bu yana devam eden, son yarım yüzyılda giderek küreselleşen, farklı dinamiklerden beslenen, ulus kavramını sorgulatan, milyonlarca insanı kapsayan bir süreç (Abadan-Unat, 2002) ve en genel tanımıyla mekânsal bir hareket olarak, bir yerden başka bir yere, sosyal ve politik bir yapıdan diğerine geçişi olarak ifade edilebilir (Faist, 2000). Yakın tarihteki göç hareketlerinde, İkinci Dünya savaşı sonrasında Batı Avrupa devletlerinin endüstriyel olarak yeniden inşa sürecinde yoğun olarak emek gücü açığını kapatmak için işçi göçü gerçekleştirdikleri ifade edilmektedir. Ancak son elli yıldır gelişmiş ülkeler iş gücüne ihtiyaç duymamakta, üretimin esnekleşmesiyle bu ülkeler ucuz emek göçüne ihtiyaç duymadan bu açığı kapatmaktadırlar (Atasü-Topçuoğlu, 2016b, s.502). Bu bağlamda 21. Yüzyılda göç artık Batı Devletleri'nin talep ettiği emek göçü kapsamında değil, tamamıyla küreselleşen bir formda (Massey vd. 2014; Manap, 2021, s. 373) ve bu nedenle ulus ötesi insan hareketliliğinin kontrolünü gerektiren bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır (Karataş ve Ayyıldız, 2021, s.475). Bu dönemde ekonomik koşullar, siyasi nedenler ve şiddetli çatışmalar çerçevesinde yeni göç hareketleri gerçekleşmiş göç biçimleri ise değişkenlik göstermiştir. Castles ve Miller (2008, s.12-14) bu yeni göç eğilimlerini, göçün küreselleşmesi, göçün hızlanması, göçün farklılaşması, göçün kadınlaşması ve göçün siyasallaşması başlıkları altında ele almışlardır.

Kadınların göç sürecinde daha görünür hale gelmesiyle, kadın ve erkekler arasındaki göç eğilimleri ve göç ettikleri ülkedeki durumlarına ilişkin analizler feminist teori ve toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alınmaya başlanmıştır (Pessar ve Mahler, 2003; Anthias, 2012; Hondagneu-Sotelo, 2000). Sosyal dünyayı, toplumsal cinsiyet ve ataerkil normların oluşturduğu eşitsiz ilişkiler ağı içinde okuyan, en genel anlamıyla bu ilişkiler ağının temelindeki ataerkil ideolojiyi aşmak, mevcut olan ataerkil yapıları dönüştürmek ve sosyal dünyada var olan tüm eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı hedefleyen feminist düşünce (Atasü-Topçuoğlu, 2016c, s.13) göç sürecinde kadınların yaşadıkları toplumsal cinsiyet temelli sorunları analiz etmek için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Bu nedenle göç sürecinde mülteci kadınların yaşadıkları sorunlar feminist perspektifle analiz etmek gerekmektedir.

Mülteciler zorunlu göç öncesinde, göç sırasında ve sonrasında pek çok insan hakkı ihlallerine maruz kalmakta, insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürme noktasından ise sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Göç ettikleri ülkede ise yerleşik halk tarafından ırkçılığa maruz kalmakta ve ötekileştirilmektedirler (Sallan Gül vd., 2020; Özgür Baklacıoğlu ve Kıvılcım, 2015; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011). Mevcut çalışmalar göç etme nedenleri, göç sürecine katılım, bu süreç esnasındaki yaşam deneyimleri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri açısından kadınlar ve erkekler arasında önemli farklılıklar olduğuna işaret etmektedir (Kofman, 1999; Zlotnik, 1995; Göktuna Yaylacı ve Çarpar, 2019) Bu farklılıkların temelinde kadın-erkek arasındaki aile içi iş bölümü ve buna paralel olarak gelenekler ve görenekler tarafından tanımlanan toplumsal kadın-erkek rolleri yatmaktadır. Kadınların göçe ilişkin yaşantıları genellikle eş, anne ya da evlenmek üzere olan genç kız olarak aile içindeki konumlarıyla, dolayısıyla da toplumsal cinsiyet rejimiyle yakından ilişkilidir. Gerek ayrıldıkları gerekse göçle geldikleri yeni mekanla olan ilişkileri de bu temelde belirlenmektedir (İlkkaracan ve İlkkaracan, 1998). Bu nedenle göç ile toplumsal cinsiyet arasındaki kesişimsel alanı ortaya koymak adına feminist göç çalışmalarının tarihsel sürecine bakmamız gerekmektedir.

2.2.1. Feminist Göç Çalışmaları ve Kesişimsellik Yaklaşımı

Toplumsal yaşamdaki ilişkileri şekillendiren en önemli dinamiklerden biri olan toplumsal cinsiyet göçü ve göçmenlerin yaşamlarına etkisi bakımından göç olgusunun kurucu bir unsurudur. Ancak 1970'li yıllara kadar uluslararası göç üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda toplumsal cinsiyet dikkate alınmamıştır (Pessar ve Mahler, 2003, s.812). Göç alanında toplumsal cinsiyete dayalı araştırmaların son kırk yılda artmaya başladığı söylenebilir. Morokvasic'in (1984, s.888) "Göçmen Kuşlar Aynı Zamanda Kadındır" adlı çalışmasının öncülüğünde, göç kararını ve göç sonrası deneyimi hane halkları, iş gücü piyasaları ve kültürdeki cinsiyet temelli eşitsizlik sistemleriyle ilişkilendirmeye başlanmış, bununla birlikte göç alanında kadın emeğinin görünür hale gelmesi ve göçmen kadın nüfusunun artması yani *göçün kadınsılaşması (feminazation of migration)* (Castles ve Miller, 2008) ile kadınlar göç çalışmalarında önemli bir konu haline gelmiştir (Mahler ve Pessar 2006; Anthias, 2012; Hondagneu-Sotelo, 2000).

Temel amaçları ekonomik kazanımları en üst düzeye çıkarmak olan erkek göçmenlerin aksine, kadınlar pasif, duygusal ve kişisel nedenlerle göç eden veya erkek göçmenlerin karısı, annesi veya kızı rollerinde hareket eden "bakmakla yükümlü olunan kişiler" olarak görülmüştür. Çoğunlukla mülteci kadın kimliği eksik, geri kalmış ve pasif olarak ele alınmıştır (Zlotnik, 1995, s.229; De souza, 2004, s.467). Mülteci kadına özel alanda yüklenen çocuk bakımı ve evin idaresi rollerinin yanı sıra ailenin kültürel ve ahlaki gelişiminin koruyucusu rolleri atfedilmektedir (Şeker ve Uçan, 2016, s.207). Bu durum içinde mülteci kadınlar hem kültürün koruyucuları hem de göç edilen yerde toplumsal entegrasyonun) önemli bir unsuru olarak ailede ve yaşanılan toplumda bir takım iktidar ilişkileriyle karşı karşıya geldikleri söylenebilir (Hondagneu-Sotelo, 1999, s.571).

Göç literatüründeki kadına yönelik hâkim bakış açısının değişimi ikinci dalga feminist hareketin 1970'li yıllardaki gündemi (Şeker ve Uçan, 2016, s.205) ve özellikle de buna bağlı olarak 1980'lerden itibaren uluslararası eğitim kurumlarında ortaya çıkan Kadın Çalışmaları alanlarının kurulmasıyla yakından ilişkilidir (Lutz, 2010, s.1649). Beth Hess ve Myra Ferree'nin (1987) feminist perpektif ile göç sürecinin ele alınmasına dair geliştirdikleri çerçeveyi kullanan Hondagneu-Sotelo'ya (2000) göre göç sürecinde kadına

dair bu hâkim bakış açısının değişimi; başlangıçta kadınların göç araştırmalarına dahil edilmesi, daha sonra kadın ve göç yerine toplumsal cinsiyet ve göçü ele alan çalışmaların artması, günümüzde göç sürecinin kurucu bir unsuru olarak toplumsal cinsiyetin odağa alınması şeklinde kabaca üç aşamada gerçekleşmiştir.

Birinci aşamada, 1970 ve 1980'lerde, kadınların geleneksel ve kültüre bağlı oluşu göç sürecinde erkeğin bir takipçisi olarak yer almasını varsayan erkek merkezli bakış açısına karşı çıkılmaya başlanmış, Kadın Çalışmaları eğitim programları ve feminist literatürdeki gelişmelerle kadın göçmenlere yönelik araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Hondagneu-Sotelo, 2000, s.113). Bu döneme kadar göç sürecini emeğe odaklı, cinsiyet temeli olmayan, göç eden bireyi genç erkek olarak ele alan, kadınların görünmez olduğu veya erkeğin yanında yer alan eş ve çocukların annesi kategorisinde ele alan çalışmaların gücü kırılmaya başlamıştır (Kofman vd., 2000, s.25; Bartram vd., 2019, s.159). Ravensteins'ın göç yasalarından yedincisinin kadınların erkeklerden daha fazla göç ettiğini belirtmesine rağmen bu durum dikkate alınmamıştır. Bu dönemde esasen kadınlar göç sürecine dahil edilse de bu sadece bir ekleme yaklaşımı olarak kalmıştır. Kadın göçmenlerin deneyimleri, erkek göçünü anlamak, açıklamak ve tahmin etmek için oluşturulan modellere yerleştirilerek, kadınların göç etme nedenleri erkeklerle benzer olarak ele alınmış ve çoğu araştırmada da kadınların durumu basit bir değişken olarak yer almıştır (Hondagneu-Sotelo, 2000, s.114; Lutz, 2010, s.1647; Pessar ve Mahler, 2003, s. 814).

İkinci aşamada, kadın ve göç ilişkisini ele alan çalışmaları 1980 ve 1990'larda giderek yaygınlaşan toplumsal cinsiyet ve göç ilişkisini odağına alan çalışmalar takip etmiştir. Irk, sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kesişimsel bir yaklaşımla ele alınması ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin göç biçimlerini yapılandırdığına dair artan görüşler nedeniyle önceki döneme göre nispeten daha etkili çalışmalar yapılmıştır (Hondagneu-Sotelo, 2000, s.115). Bu dönemde, kabaca kadınlar ile erkekleri karşılaştırmak yerine toplumsal cinsiyet göç sürecini etkileyen bir ilişkiler sistemi olarak odağa alınmıştır (Nawyn, 2010). 1990'lı yıllarda kadınların göç sürecine bireysel olarak katılması ile kadının görünürlüğü artmış ve göç sürecinin öznesi haline gelmeye başlamıştır. Bu nedenle kadınlar toplumsal cinsiyet yaklaşımı içerisinde sadece pasif kurbanlar olarak değil değişimin failleri olarak gören anlayış gelişmeye başlamıştır (Gönül, 2020, s.84;

Akis, 2018, s.384; Şeker ve Uçan, 2016, s.205). Yine bu yıllarda göç sürecinde toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri gözeten uluslararası hukuki metinlerin yetersizliğine dair eleştiriler gerçekleştirilmiştir. Özellikle zorunlu göç sürecinde mültecilik statüsü belirlenirken mültecilik tanımına göre hareket edilmektedir. Ancak mültecilik tanımı dönemin feminist araştırmacıları tarafından toplumsal cinsiyet kavramına yer vermemesi ve dolayısıyla toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti yok sayması nedeniyle eleştirilmiştir (Akis, 2018, s.379). Toplumsal cinsiyet baskısı nedeniyle zorunlu olarak göç eden kadınların sığınma talep etme ve mülteci statüsüne başvurma koşulları 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan ve mülteci olmanın yollarını açan beş ölçütten biri olan "belirli bir toplumsal gruba üyelik" çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sözleşmede belirli dönemlerde güncellemeler yapılsa da sözleşmenin erkek özneye atıf yapması, kadın deneyimini ve toplumsal cinsiyet perspektifini içermemesi sebebiyle eleştirilmiştir (Buz, 2007, s.39; Akis, 2018, s.386).

Üçüncü aşamada ise artık toplumsal cinsiyet göçün kurucu bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Bu dönemde yapılan araştırmalar, toplumsal cinsiyetin çeşitli kimliklere ve kurumlara nasıl etki ettiğine odaklanmaktadır. İş gücü, etnisite, cinsellik, kimlik gibi toplumsal yaşamdaki kesişimsel alanlara toplumsal cinsiyet perspektifiyle bakılmaya başlanmıştır (Hondagneu-Sotelo, 2000, 117). Dolayısıyla bu dönemdeki çalışmalar, göç sürecinin hem mekânsal hem de toplumsal bir değişime neden olduğundan hareketle bu sürece etkisi bakımından sosyo-ekonomik sınıf, kültür ve kimlik kadar toplumsal cinsiyetin de oldukça önemli bir rolü olduğuna dair bakış açısı giderek önemli hale gelmiştir (İlkkaracan, 1998, s.2; Nawyn, 2010, s.757). Bu nedenle *kesişimsellik (intersectionality)* yaklaşımı üzerine tartışmalar başlamıştır. Kesişimselliğe toplumsal cinsiyet ve göçün kuramlaştırılmasında merkezi bir konum atfedilmiştir (Anthias ve Yuval Davis, 1983). Bu araştırma için de önemli olan kesişimsellik kavramından ne anlamamız gerekmektedir?

Kesişimsel bir yaklaşım, belirli sosyal konumların ve kimliklerin üretilmesinde iç içe geçmiş çoklu sosyal yapılara ve süreçleri dikkate almanın önemini kavramamıza yardımcı olmaktadır. Sosyal dünyanın karmaşıklıklarını ve sosyal kimliklerin avantajlı-dezavantajlı çok yönlü doğasını kavramak için bireylerin etnisite, cinsiyet, sınıf vb. gibi

konumlarını eşzamanlı olarak dikkate almamız gerekmektedir. Kesişimsellik yaklaşımı ile sınıf, ırk ve cinsiyet gibi temel toplumsal kategoriler homojen olmaktan çıkarılarak ilişkisel ve dinamik bir anlayışla ele alınmaktadır (Anthias, 2012, s.106.) Davis ve Zarkov'a (2017) göre ise "gezgin bir teori" olarak adlandırılan kesişimsellik farklı yerlerdeki güç eşitsizliklerini anlama noktasında sosyal bilimler için önemli bir perspektif sunmaktadır (aktaran Ökten, 2021, s.16).

Yaklaşımın ortaya çıkışı üçüncü dalga (siyah) feminizm hareketiyle gerçekleşmiştir. Pek çok feminist ayrıcalıklı beyaz kadının konumuna karşı Siyahların durumunu görmezden gelmiş ve kadını Avrupalı ve beyaz olarak homojen bir yapıda tanımlamıştır. Ancak siyah olmak, kadın olmak, işçi olmak ve göçmen olmak gibi birbirinden ayrı ezilme biçimlerinin değil diğer sosyal bölünmelerle birlikte iç içe geçen bir ezilme biçiminin mevcut olduğu belirtilmiştir (Yuval-Davis, 2006, s.193). Irkçılık karşıtı feministler cinsiyet, ırk ve sınıf kesişmelerinin nasıl karmaşık dezavantaj biçimleri ürettiğine işaret ederek kadınlar arasındaki bölünmeleri tartışmaya açmışlardır. Deneyimdeki farklılıkları vurgularken hem dünyayı anlama hem de toplumsal değişim için seferber olma anlamında homojen bir grup olarak kadınların sınıflandırılmasına karşı çıkmışlardır (Anthias, 2012, s.106). Bu nedenle tüm sosyal bölünmeler ilişkisel ve dinamik bir yapı olarak ele alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Nitekim bu araştırma için mülteci olmak, kadın olmak ve tek ebeveyn anne olmak ilişkisel biri dizi sorun alanına kesişimsel bir perspektifle yaklaşılmayı gerektirmektedir. Mülteci bir kadın olmanın göç deneyiminde zorlu bir sürece denk gelmesinin yanı sıra geleneksel bir ataerkil toplumsal bir yapıya sahip bir ülkeden gelmek, kadınların göç edilen ülkede yaşam olanaklarını doğrudan etkilemektedir. Çeşitli araştırmalarda, Suriye gibi erkek egemenliğini besleyen ataerkil gelenek ve dini söylemin baskın olduğu bir ülkede kadınların önemli bir kısmı gündelik yaşamlarını erkeklerden bağımsız bir şekilde idame ettirecek gelir getirici bir mesleğe sahip olamadıkları ifade edilmektedir (AFAD, 2014; SGDD ve UNWOMEN, 2018). Nitekim Türkiye'de Suriyeli kadınlarla yapılan araştırmalarda gelir getirici bir mesleğe sahip olmayanların oranı yüzde 87 olarak tespit edilmiştir. Kendisini ev hanımı olarak tanımlayanların oranı ise yüzde 69 olarak ifade edilmiştir (AFAD, 2014). Dolayısıyla Suriyeli kadınlar menşe ülkelerinde özel alana ait

olarak tanımlanan eş ve annelik rollerini gerçekleştirmektedirler. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı olarak kamusal yaşamda eğitim olanağına erişememekte ve düzenli olarak gelir getirici bir mesleğe sahip olamamaktadırlar. Dolayısıyla göç sürecine kadınlar anne ve eş olarak dahil olmakta ve geçim kaynaklarına erişmek için ise erkeğe bağımlı olmaktadırlar. Buna bağlı olarak ise toplumsal cinsiyete dayalı olarak çeşitli sorun alanlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu nedenle bir sonraki başlıkta mülteci kadınların ve annelerin göç deneyiminde toplumsal cinsiyet temelli sorunlarına değinilecektir.

2.2.2. Toplumsal Cinsiyet Rejiminde Mülteci Kadınlar ve Boşanma Süreçleri

Savaş durumu doğrudan veya dolaylı olarak insan hayatında şiddeti, korkuyu ve kayıpları ortaya çıkaran yıkıcı deneyimlere sebep olmaktadır. Ancak bu durumu kadınlar ve erkekle farklı şekillerde deneyimlemektedirler. Toplumsal cinsiyet temelinde gelişen bu farklılıklarda erkekler savaşta hayati tehlikelerle karşılaşırken kadınlar ise savaş ortamı durumunda ev içi roller ve bakım gibi toplumsal cinsiyete özgü görevleri yerine getirirken bu hayati risklerle karşılaşmaktadırlar. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık sığınılan ülkede de devam etmektedir. Göç edilen ülkedeki hizmetlere ulaşmada ekonomik, kültürel, dilsel engellerle karşılaşanların çoğunlukla kadın olması ataerkilliğin etkileri olarak görülmelidir. Bu nedenle göçü kadın olarak deneyimleme toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle kadınları daha incinebilir hale getirebilmektedir (Cankurtaran ve Albayrak, 2019, s.12; MAZLUMDER, 2014, s.24; Sallan Gül vd., 2020, s.311).

Göç meselesinde toplumsal cinsiyet ilişkisini ele alan çok sayıda çalışma ve raporun gösterdiği gibi, toplumsal cinsiyete dayalı asimetrik güç ilişkileri ve hetero-normatif ataerkil yapılar nedeniyle göç sürecinde ayrımcı sosyal, kültürel ve ekonomik koşullar ortaya çıkmaktadır. Var olan eşitsizlikleri derinleştirdiği bilinen zorunlu göç sürecinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı bu koşullar, kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü şiddet türünün temelinde yatmaktadır (AFAD, 2014; Buz, 2006; Özgür Baklacıoğlu ve Kıvılcım, 2015; Özgür Baklacıoğlu, 2017; Şeker ve Uçan, 2016; Sevlü, 2019; Afyonoğlu, 2019; Coşkun, 2016; Gönül, 2020). Bu çalışmaların kadın deneyimini merkeze almalarındaki asıl neden kadın ve erkek arasındaki asimetrik toplumsal cinsiyet

konumlarından dolayı zorunlu göç sürecinde kadınların daha fazla dezavantajlı olmasından kaynaklanmaktadır. Kadınlar göç sürecinin çok boyutlu zorluklarının (ekonomik, psikososyal, kültürel) yanı sıra toplumsal cinsiyet temelli bir dizi sorun yaşamakta ve bununla baş edebilmek, güvenliklerini sağlamak için farklı yolları denemektedirler. Zorunlu göçün yarattığı olumsuz koşullardan kurtulmak için kadınlar ve kız çocukları çoğu kez "korunaklı" olarak addedilen evlilik kurumuna itilmektedirler (Gönül, 2020, s.80). Bir sığınma ülkesinde mülteci ve kadın olarak ataerkil sosyal hayata, yeni bir kültürel alana ve dile uyum sağlamak kolay değildir. Zorunlu göçün yarattığı psikolojik sorunlar, sosyo-ekonomik koşullar ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin de bunlara eklenmesiyle mülteci kadınların çoklu dezavantajlı problemler yaşadıkları görülmektedir (Göktuna Yaylacı ve Çarpar, 2019, s.4; Cankurtaran ve Albayrak, 2019, s.14).

Göç deneyimi ekonomik, kültürel ve aile yaşamının birçok boyutunu etkilemektedir. Yeni bir ülkeye alışma, ekonomik, psikolojik zorlanma, sosyal dışlanmaya maruz kalma gibi sorunlarla karşı karşıya kalan aileler çok boyutlu sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Suriyelilerle ilgili yapılan çalışmalarda bu nedenlere bağlı olarak sosyal yaşamda karşılaşılan zorlukların aile yaşamına da olumsuz etkisi olduğu belirtilmektedir. Bunlardan biri de boşanmaların artmasıdır (Köroğlu ve Dural, 2020; Harunoğulları, 2021). Boşanmaların artışını tetikleyen bir neden de göçle birlikte menşe ülkedeki toplumsal cinsiyet rejimine göre farklı bir toplumsal gruba dahil olmalarıdır. Göçün ekonomik zorlukları nedeniyle aile gelirini artırmak için kadınlar da gelir getirici işlerde çalışmaya başlamaktadırlar. Bu durum ise menşe ülkedeki kadınların eş ve annelik rollerinin dışına çıkmalarına ve hane içerisinde ekonomik güç kazanmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla, önceki aile yaşamının katı rolleri ve sorumluluklarındaki değişimler kadınların erkekler karşısında belirli düzeyde güçlendiklerini göstermektedir (Kızmaz, 2018, s.406).

Bunun yanı sıra, boşanma konusunda kadınları teşvik eden koşullardan birinin de Türkiye'deki kanunlar olduğu söylenebilir. Nitekim Suriye'deki yasalarda kadınların hakları toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak düzenlendiği ifade edilmektedir (Maktabi, 2010, s.559; Hassan ve Cankurtaran, 2022, s.396). Dolayısıyla kadınların aile

içerisinde karşılaştıkları sorunlar özel alana ait sorunlar olarak görülmekte ve devletin müdahalesi söz konusu olmamaktadır. Bu konudaki araştırmalarda Suriye'de aile içi şiddetin yaygın olduğu vurgulansa da (Kelly ve Breslin, 2010) aile içi şiddetin özel alana ait bir problem olarak algılanması kadınların şikâyet mekanizmalarına ulaşmasını engellemekte ve öncelikli olarak aileden destek almalarını sağlamaktadır (Ventura, 2018, s.9-10). Aynı zamanda bilindiği gibi Suriye aile hukukunda kadınların boşanma ve çocukların velayetini alma gibi konularda hakları da yoktur (FIDH, 2012). Dolayısıyla kadınlar karşı karşıya kaldıkları aile içi sorunlarda herhangi bir kamusal mekanizmaya erişememekte ve medeni haklarına ulaşamamaktadır.

Genel olarak, göç deneyiminde Suriyeli kadınlar geleneksel ataerkil normlara bağlı kalarak aile içi şiddet durumunu düşük oranlarda resmi makamlara taşısalar da Suriye'deki koşullara göre Türkiye'de resmi makamlardan yardım istemeleri söz konusudur (SGDD ve UNWOMEN, 2018, s.57). Dolayısıyla Türkiye'de bazı mülteci kadınların boşanma ve aile içi şiddete karşı yasal haklara sahip olduklarını bilmeleri onları boşanmaya sevk edebilir.

Mülteci yaşamının zorlu süreçlerinin yanı sıra boşanmış olan kadınların ekonomik ve sosyo-kültürel olarak daha dezavantajlı olan konumları sebebiyle gündelik pratikleri derinden etkilenmektedir (Lenette, 2014, s.404). Bu araştırmanın öznelerinin boşanmış Suriyeli kadınlar olması bakımından bu durum oldukça önemlidir. Çünkü boşanmış olan kadınlar geçim kaynaklarına erişebilmek ve çocuklarına bakım sağlamak için yeni roller edinmek zorunda kalmaktadırlar (Mand, 2005, s.422). Bu yeni roller ise kamusal hayatta daha fazla görünür olmalarına sağlayan ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle daha fazla karşılaşma durumlarına yol açan çalışma hayatına girmekle başlamaktadır. Dolayısıyla kadınların Suriye toplumunda edindikleri eş ve annelik rollerinin (Sparre, 2008) dışına çıkmak zorunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda Suriye toplumunda kadınların toplumsal konumunun özel alan olan ev ve çocuk bakımıyla ilişkilenen rollerinde birtakım değişikliklerin gerçekleşmesi muhtemel olmaktadır.

Mülteci ve boşanmış bir kadın olmak bir dizi kesişimsel sorun alanını birlikte getirmektedir. Mülteci olma halinin getirdiği ekonomik, sosyal ve kültürel problemlere

toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler de eklenmektedir. Bunun yanı sıra göç deneyiminde bireyler sosyal dışlanmaya ve ötekileştirmeye maruz kalmaktadırlar (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011, s.18). Bu nedenle boşanmış bir kadın olmanın bu sorunları derinleştirerek Suriyeli kadınların annelik deneyimlerini zorlaştıracağı ve toplumsal cinsiyet temelinde yeni deneyimleri ortaya çıkaracağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda, Suriyeli annelerin göç ve boşanma deneyimiyle gündelik hayatlarındaki zorlukları ve değişimleri anlamanın, Suriye'deki toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak örgütlenen toplumsal, kültürel ve ekonomik dinamikleri odaklanmakla mümkün olacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra farklı bir kültürel bağlamdan gelen Suriyeli annelerin göç ettikleri toplumda yaşadıkları toplumsal cinsiyet temelli sosyo-ekonomik zorlukları, sosyal dışlanma ve ötekileştirme gibi baskı deneyimlerini anlamak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu amaçla bir sonraki başlıkta eleştirel sosyal hizmet yaklaşımından, mültecilerle çalışmada sağladığı olanaklardan bahsedilmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda bu bölümde göç, annelik ve eleştirel sosyal hizmet ilişkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.3. ELEŞTİREL SOSYAL HİZMET YAKLAŞIMI

Eleştirel sosyal hizmet modern toplumdaki baskı ve eşitsizliklerin doğasını anlamak için nitelikli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır (Garret, 2007). Mülteci kadınların annelik deneyiminin anlaşılmaya çalışıldığı araştırmada, kuramsal çerçevenin bu kısmı kullanılacak teorik zeminin alt yapısını oluşturarak bir temel sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bu bölüm "sosyal sorunların bireyselleştirilmesine" dayanarak bu sorunları bireye içkin bir patoloji olarak kodlayan, pozitivist görüşe yaslanan, yapısal faktörleri göz ardı eden geleneksel sosyal hizmet bakışının karşısında duran; *"sosyal gerçekliği yaratan ve sosyal gerçeklik tarafından yaratılan kültür, kurumlar, yasal çerçeve, politik sistem, sosyoekonomik altyapı ve kişilerarası ilişkiler gibi sosyal yaşamın bütün boyutlarını"* (Dominelli, 2015, s. 87) kapsayan eleştirel sosyal hizmet ve onun bir veçhesi olan baskı karşıtı sosyal hizmet damarını besleyerek araştırma sürecine yayılmasına olanak sağlayacaktır.

2.3.1. Eleştirel Sosyal Hizmetin Teorik Çerçevesi ve Göç Çalışmalarına Katkısı

Çerçeve bir yaklaşım olan eleştirel sosyal hizmet yaklaşımının altında feminist, baskı karşıtı ve ırkçılık karşıtı sosyal hizmet yaklaşımlarının olduğunu söyleyebiliriz. Eleştirel sosyal hizmet ilk olarak 1960 ve 1970'lerde kapitalizmin toplumsal yaşamda açtığı türlü sorunları görünür kılan, sorunları ezilen bireye yüklemekten ziyade, sosyal ve ekonomik yapı çerçevesinde baskıyı ve tahakkümü anlamaya çalışan radikal sosyal hizmet perspektifinden ortaya çıkmıştır. Frankfurt Okulu teorisyenlerinin ortaya attığı sosyolojik ve felsefi eleştiri kültürü o dönemdeki diğer sosyal bilimleri etkilediği gibi sosyal hizmeti de etkilemiştir. Ancak günümüzde eleştirel sosyal hizmet yaklaşımı sadece eleştirel teoriden değil sosyal bilimlerde ortaya çıkan marksist, feminist, postmodern ve postkolonyal teorilerden beslenmektedir (Hick, Fook ve Pozzuto, 2005, s. xi). Eleştirel sosyal hizmet modern toplumlardaki ekonomik, kültürel ve politik tahakkümü tanımlayan çeşitli entelektüel hareketlerin ortaya çıkardığı çeşitli teorilere yaslanmaktadır. Bu teoriler sosyal adalet, özgürleşme, iktidar ilişkileri, baskı, sömürü ve tahakküm ile ilgili sorunlarla ilgilenmek üzere eleştirel sosyal hizmete teorik ve politik kaynaklar sağlamıştır (Howe, 2009; Corrigan ve Leonard, 1978; Bailey ve Brake,1975; Webb, 2019b, s. 148-149).

Eleştirel sosyal hizmet yaklaşımları *"neoliberal ekonomi, küresel kapitalizm, artan eşitsizlik, bireycilik, tüketimcilik, farklılığa tahammülsüzlük, güçlü medya ve kurumsal çıkarlarla desteklenen sosyal, ekonomik ve politik düzenle karakterize edilen sorunlar"* (Ife, 2014, s.viii) nedeniyle günümüzde giderek daha yoğun bir şekilde sosyal hizmet literatüründe gündeme gelmektedir. Nitekim Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonun ve Uluslararası Sosyal Hizmet Okulları Birliği (IFSW, 2014) tarafından düzenlenen sosyal hizmet tanımı eleştirel sosyal hizmet yaklaşımlarının etkisini ve önemini açıkça ortaya koymaktadır:

> Sosyal hizmet; sosyal değişimi ve kalkınmaya, sosyal bütünleşmeyi, insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmesini destekleyen uygulama temelli bir meslek ve akademik bir disiplindir. Sosyal adalet, insan hakları, ortak sorumluluk ve çeşitliliğe saygı sosyal hizmetin temelinde yer alır. Sosyal hizmetin, sosyal bilimlerin, beşerî bilimlerin teorilerine ve yerel bilgiyle desteklenen sosyal hizmet, yaşamdaki güçlükleri işaret etmek ve iyilik halini geliştirmek üzere insanları ve yapıları bir araya getirir (IFSW, 2014).

Akbaş'a göre (2019, s.1949) sosyal hizmetin güncel tanımında yer alan "ortak sorumluluk", "çeşitlilik", "sosyal bütünleşme" ve "yerel bilgi" ifadeleri ile eleştirel yaklaşımların gündeme taşındığını vurgulamaktadır. Yenilenen küresel tanımı inceleyen bir diğer çalışmada ise Ornellas vd. (2018) bu anlamda sosyal hizmet disiplininin odağının mikrodan makro perspektiflere daha fazla kaydığını belirtmektedirler (Aktaran Akbaş, 2019, s.1950). Bu bağlamda, eleştirel sosyal hizmetin, bireylerin yaşadıkları sorunları toplumsal, kültürel ve yapısal kaynaklı sosyal sorunlar olarak makro odakta ele almasıyla güncel tanımda öne çıktığını söyleyebiliriz. Bilindiği üzere, eleştirel sosyal hizmet, sosyal sorunları ve eşitsizlikleri birey odaklı açıklamak yerine baskı ve iktidar ilişkileri bağlamında yapısal açıklamaya odaklanarak makro boyutta ilişkisel bir analiz yapılmasını olanak sağlamaktadır (Payne, 2020, s.411-412). Bu nedenle eleştirel sosyal hizmet literatüründe, neoliberal politikalar ve kapitalizm ile artan eşitsizliklerin yanı sıra küreselleşmeye bağlı sorunların görünür hale gelmesiyle sosyal hizmet literatürünün eleştirel, baskı ve ayrımcılık karşıtı yaklaşımlara daha fazla ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır (Granter, 2019; Dominelli, 2009; Fook, 2015). Bu ihtiyacın mesleğin küresel tanımını bu anlamda bir değişime sevk ettiği görülmektedir.

Healy'ye (2001, s. 2) göre eleştirel sosyal hizmet, aşağıdaki yönelimleri paylaşan geniş bir uygulama teorisi çerçevesine atıfta bulunur. Bunlar:

- Sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyete bağlı olarak sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarında karşı karşıya kaldıkları çok boyutlu kişisel ve sosyal sorunların analiz edilmesine temel bir katkı sağlaması,

- Sosyal hizmet uygulamasının ve sosyal politikaların çelişkili yönlerine karşı eleştirel ve öz-düşünümsel bir bakış açısına sahip olması,

- Sosyal hizmet aktörleri (uzman, akademisyen) ile hizmetten yararlananlar arasında hiyerarşik ve otoriter uygulama ilişkisinden kaçınarak ortaklığın inşa edilmesi,

- Toplumsal dönüşüme katkı sağlamak amacıyla ezilenlerin safında onlarla birlikte çalışılması olarak ifade edilebilir.

Eleştirel sosyal hizmet anlayışına göre devlet kendinden menkul bir irade ve öznellik sahibi olarak değil stratejik bir iktidar bütünü ve toplumsal bir ilişki olarak devlet kurumlarının aracılık ettiği toplumsal dinamiklerin bir yoğunlaşmasıdır. Ancak eleştirel sosyal hizmet yaklaşımının temel argümanlarına göre, mesleğin tanımında yer alan bireyleri özgürleştirme ve sosyal adaleti sağlama hedeflerine rağmen sosyal hizmet geleneksel ve ana akım müdahale biçimlerine yaslanarak devlet aygıtının bir aparatı olmakta ve bu anlamda bir paradoksa sebep olmaktadır (Webb, 2019, s.xxii; Fook, 2015, s.287).

Eleştirel sosyal hizmet her zaman "geleneksel/ana akım sosyal hizmetin" teorik ve normatif varsayımlarına karşı bir duruş sergilemiştir. Günümüzde de varlığını geniş bir şekilde sürdüren ana akım sosyal hizmet tarihsel geleneğe yaslanarak odağını bireysel müdahale modeli üzerinde şekillendirmektedir (Aglias vd., 2016). Bu da bireyi yapısal ve sosyal adalet temelli sorunlardan yalıtarak psikolojik ve sosyal işlevsellik temelli bir müdahale sürecini hayata geçirmeye ve sisteme entegre etmeye çalışmaktadır (Albayrak, 2021, s.387). Ana akım sosyal hizmet müdahalesi bu bakımdan eleştirel sosyal hizmet yaklaşımlarıyla çatışmaktadır. Ana akım sosyal hizmet yaklaşımını daha iyi anlamak için Baines'in (2007) aşağıdaki açıklamasına bakabiliriz:

> Çoğu zaman bunun aksini iddia etse de ana akım sosyal hizmet, sosyal sorunları, bireysel eksiklikleri, patolojiyi ve yetersizliği vurgulayan siyasetten arındırılmış bir şekilde görme eğilimindedir. Müdahaleler, büyük ölçüde, iktidara, yapılara, sosyal ilişkilere, kültüre veya ekonomik güçlere karşı çok az veya hiç analiz yapılmayan veya bunlara karşı çıkma niyetinde olan bireye yöneliktir (Baines, 2007, s. 4).

Geleneksel sosyal hizmet, müracaatçı grubunun sosyal işlevsellik ve uyumuna yaptığı vurgunun temeli "sisteme uyum sağlayamayan" bireylerin yaşamlarına ve öznelliklerine yatırım yapmaya, davranışlarını şekillendirmeye ve yönlendirmeye yani bir "davranış yönetimi"ne dayanmaktadır (Akbaş, 2014, s. 7; Atasü-Topçuoğlu, 2016c, s.14). Bireylerin veya grupların, kültürlerinde örtük veya açık bir şekilde işleyen kuralcı sistemlere atıfta bulunarak kendiliklerinin nasıl kurgulandığını ve bunun gerektirdiği boyun eğme tarzlarını göz önünde bulundurursak, sosyal hizmetin, "davranışların ahlaksallığının" kesişim noktasında işlediğini görebiliriz (Webb ve McBeath, 1989, s.505). Bu nedenle eleştirel sosyal hizmet perspektifi bireylerin toplumsal yaşamdaki

iktidar ilişkilerinden nasıl etkilendiği analiz etmeye çalışırken, toplumsal gerçekliğin yüzeyinde gezinmez daha çok görünenin ardında gizlenen dinamikleri ve ilişkiselliği yakalamaya çalışmaktadır. Daha açık bir ifadeyle eleştirel sosyal hizmetin görevi gelecekteki olasılıkları görmek için şimdinin peçesini kaldırmaktır (Pozzuto'dan aktaran Granter, 2019, s. 67).

Diğer taraftan, eleştirel sosyal hizmet perspektifinin göç araştırmalarında ise uygun bir analiz imkânı sunduğunu söyleyebiliriz. Valtonen'e göre (2008) etnik-duyarlı, ırkçılık, ayrımcılık ve baskı karşıtı sosyal hizmet yaklaşımları olan eleştirel sosyal hizmet anlayışının mültecilerin göç ettikleri ülkede karşılaştıkları sosyal sorunların temel nedenlerini yapılara, kurumlara ve iktidar ilişkilerine kaydırması sebebiyle iyi bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Aynı zamanda mültecileri dezavantajlı konuma sürükleyen, ötekileştiren örtük mekanizmaların ele alınmasında ve direniş imkanlarının belirlenmesinde sosyal hizmet uygulamasına güç kazandıracağını belirtmektedir (Valtonen, 2008, s.21-22). Nitekim mülteciler yeni bir ülkeye geldiklerinde toplumsal, kültürel normlar ve dini birtakım inançlarla dahil olurlar. Bu anlamda göç edilen ülkedeki toplumsal kültürel normlar ve dini inanç arasında farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Yerel toplumun sahip olduğu kodlara, değerlere ve inançlara sahip olmamak sosyal dışlanmaya ve ötekileştirmeye sebep olmaktadır. Dolayısıyla toplumsal alanlarda baskın gruplar kendi görüşlerini tesis etmek ve konumlarını sağlamlaştırmak için çeşitli dışlama ve ötekileştirme mekanizmalarına başvurarak bir normal-anormal ayrımına sebep olmaktadırlar (Akbaş, 2003, s.22; Dominelli, 2021, s.34). Ötekileştirme ise baskı ve tahakküm altına almanın bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir bireyi veya topyekûn bir grubu normalin sınırları dışına atmak ben ve öteki ayrımını pekiştirerek öteki olanı toplumsal hiyerarşik ilişkilerde aşağıda olarak konumlandırmak anlamına gelmektedir (Dominelli, 2021, s.31). Göç sürecinde ise baskın grup olarak yerel toplum üyeleri karşımıza çıkmakta mülteciler ise azınlık grubu oluşturmaktadırlar. Bu anlamda göç deneyiminin toplumsal, kültürel ve ekonomik anlamda bir takım temel değişimlere sebep olması ile mülteci bireyler sosyal dışlanma ve ötekileştirmeye doğrudan maruz kalmaktadırlar (Deniz vd., 2016b, s.25; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011, s.18).

Kadınlar açısından ise göç deneyimini toplumsal cinsiyet faktöründe bağımsız olarak ele alınamayacağını ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim göç çalışmalarında da etnik köken, sosyal sınıf, cinsel yönelim, kimlik gibi toplumsal yaşamdaki kesişimsel alanlara toplumsal cinsiyet temelli bakılmaya başlanmıştır (Hondagneu-Sotelo, 2000, s.117; Nawyn, 2010, s.757). Bu bağlamda, mülteci kadınlar toplumsal cinsiyet rejimi, etnisite ve mültecilik konumlarıyla üçlü bir dezavantaj yaşamakta ve çok boyutlu kesişimsel nedenlere bağlı olarak dışlanma ve ötekileştirilmeyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Anthias, 2012, s.107; Kofman, 2003, s.3). Bunun yanı sıra, göç deneyiminde boşanan kadınlar ise yeni zorluklar ve dışlama mekanizmalarıyla karşılaşabilmektedir. Çünkü hâkim söylemler boşanmış anneleri negatif bir söylemle ele alma eğilimdedir. Aynı zamanda kadınların kimliğini annelik olarak tayin etmektedir. Kadınlar hâkim söylemle kurgulanan bu kimliğe uygun düşmeyen özellikleri nedeniyle kendilerini baskı altında hissedebilir ve direnç gösterebilirler (Dominelli, 2021, s.67-68). Bu bağlamda eleştirel sosyal hizmet yaklaşımları temel odağını içinde bulunduğumuz toplumsal-kültürel ve kurumsal yapılara dayandırması sebebiyle mültecilerin yeni bir toplumsal alana uyum sağlamasında karşılaştıkları baskı ve tahakküm biçimlerinin yanı sıra ayrımcılığa ve ötekileştirmeye uğramalarını analiz etmek, değerlendirmek ve bireyleri güçlendirmek için uygun araçlar sağlamaktadır (Valtonen, 2008, s.38).

Bu bağlamda, bu araştırmanın temel amacı doğrultusunda, Suriyeli tek ebeveyn kadınların menşe ülkelerinde karşı karşıya kaldıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini anlamak, göç deneyimlerinde ise karşılaştıkları ekonomik, sosyal ve kültürel zorluklara eleştirel sosyal hizmet perspektifiyle yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü ataerkil geleneğin hâkim olduğu bir ülkeden gelmek mülteci kadınların ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan birtakım eşitsizliklerle gündelik yaşamlarında edinebilecekleri temel yetkinliklere ket vurmaktadır. Bu durum ise göç edilen ülkeye uyum sağlamaya çalışan kadınların gündelik yaşamlarında dezavantajlı konuma itmektedir. Bunun yanı sıra göç edilen ülkenin yerel toplum üyeleri tarafından baskı ve ötekileştirme mekanizmalarına maruz kalmak durumları da göçmen bireylerin sıklıkla karşılaştığı pratiklerin başında gelmektedir (Valtonen, 2008). Bu açıdan Suriyeli tek ebeveyn kadınların Gaziantep'teki gündelik yaşamlarına odaklanırken ayrımcılık ve baskı karşıtı bir perspektife olanak sağlayan eleştirel sosyal hizmet yaklaşımına dayanmak önemli hale gelmektedir.

3. BÖLÜM: YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Nitel yöntemle tasarlanan bu araştırma, mülteci kadınların menşe ülkedeki toplumsal cinsiyet rejiminin etkisiyle inşa edilen annelik deneyimlerinden hareketle, mülteci tek ebeveyn annelerin göç deneyiminde yaşadığı çok boyutlu sorunları (ekonomik, sosyal ve kültürel) odağa alırken aynı zamanda göç deneyiminin mülteci tek ebeveyn annelerin toplumsal cinsiyet kimliklerinde ne gibi değişimlere sebep olduğunu anlamayı amaçlamaktadır. Bu noktada göç deneyiminde faillerin yeni bir toplumsal alanla karşılaştığında gündelik pratiklerinde değişimlerin olduğundan hareket edilmektedir. Nitekim göç deneyimini odağa alan nitel çalışmalarda göç eden faillerin yaşamlarında derin değişiklerin ele alınmasının yanı sıra bu değişimlerin sosyal, kültürel ve yapısal koşullarının yeni bir mekân, yasal statü ve iş yaşamında ne gibi sorunlara neden olduğuna dair bir analiz ortaya koyulmaya çalışılmaktadır (Kümbetoğlu, 2019). Bu bağlamda araştırma, Suriyeli tek ebeveyn kadınların göç deneyiminde yaşadıkları zorluklarla mücadele ederken gündelik pratikleri ve toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki değişimleri anlamaya odaklanmaktadır.

Nitel araştırmalarda birey veya grupların bir sosyal soruna atfettikleri anlamlar irdelenmekte, problem alanını derinlemesine incelemek için yorumlayıcı/kuramsal çerçeveleri kullanılmaktadır. Nitel araştırmacılar çalışmalarındaki insan ve yerlerle ilintili olarak sosyal dünyadan çekilen veri bütününü hem tümevarım hem de tümdengelimli desen ve temalar kurarak veri analizi yapmaktadırlar. Nihai olarak nitel araştırma, katılımcıların seslerini duyuran, araştırmacının bireylere ve olgulara dair çok yönlü bir problemi açıklamasını, yorumlamasını olanaklı kılan ve literatüre katkı sunmayı hedefleyen bir araştırma türüdür (Kümbetoğlu, 2019; Creswell, 2013). Nitel araştırmalar kadınların toplumsal yaşamda çevreleriyle kurdukları ilişkileri bütüncül olarak değerlendirme olanağı tanımaktadır. Aynı zamanda kadınların öznel deneyimlerinin kendi ifadelerinde nasıl dile geldiğini ve yansıdığını görmeye imkân vermektedir (Orme, 2003).

Çalışmada nitel araştırma desenlerinden olan fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir. Fenomenolojik yaklaşım araştırmaya katılan öznelerin belirli bir fenomen veya kavram hakkındaki duygu, düşünce ve deneyimlerine odaklanarak ortak özelliklerini tanımlamaya olanak tanımaktadır (Creswell, 2013 s.77). Bu araştırma deseninde temel amaç, gündelik yaşamda karşılaşılan olgulara ve kavramlara ilişkin derinlemesine ve ayrıntılı bir analiz biçimi ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.78). Bu bağlamda tek ebeveyn mülteci kadınların anneliği nasıl deneyimledikleri ele alınmaya çalışılmıştır. Toplumsal cinsiyet rejiminin etkisiyle gündelik yaşamda kadınların pratiklerini ve algılarını şekillendiren menşe ülkedeki çocukluk, gençlik, evlilik, anne olma süreçlerine odaklanılmıştır. Bunun yanı sıra göç ve boşanma deneyimleri gibi süreçler de dahil edilerek yaşamlarını etkileyen zamansal kesitler (çocukluk, evlilik, göç) toplumsal dinamikler ve mekânsal değişim ile deneyimlerinin nasıl değiştiğine ve dönüştüğüne odaklanılmaktadır.

3.2. ARAŞTIRMACININ MOTİVASYONU, ARAŞTIRMA ALANI İLE BAĞLANTILAR VE GAZİANTEP SAHASINA İLİŞKİN BİLGİLER

Öncelikle *"toplumsal cinsiyeti analitik bir öge olarak kullanan araştırmacılar[ın]"* (Kümbetoğlu, 2011, s.484) kadınların gündelik yaşamlarındaki toplumsal cinsiyete dayalı olarak belirlenen konumlarına, ataerkil yapıya, baskı altına alınarak sömürülme biçimlerine ve daha genel olarak toplumsal alana ilişkisel bir perspektif ile bakmaları gerekmektedir (Kümbetoğlu, 2011). Bu anlamda hem araştırmanın hem de araştırmacı olarak duruşumun tam olarak buradan hareketle belirlendiğini söyleyebilirim. Dolayısıyla eleştirel sosyal hizmet yaklaşımıyla ele aldığım bu araştırmada, toplumsal cinsiyete duyarlı bir erkek araştırmacı olarak kadınların gündelik yaşam koşullarını anlamaya çalışmaktayım.

Araştırma alanı ile bağlantım lisans mezuniyetim sonrasında Gaziantep'te göç alanında faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşunda çalışmaya başlamam ile gerçekleşti. 2017-2021 yıllarını kapsayan yaklaşık dört yıllık olan çalışma sürecimde, Suriyeli mülteci nüfusunun yoğun olduğu Gaziantep'te çalışmak mesleki tecrübemin artmasına çok önemli katkılar yaptığını belirtmem gerekiyor. Çalışma yaşamım boyunca kadınlar ve çocuklar başta olmak üzere sayısız birey ve grup çalışması yapma fırsatına eriştim. Bu

nedenle lisansüstü eğitime başladığım süreçte uzun süredir edindiğim saha tecrübesinden faydalanarak mültecilerin yaşadıkları sorunları akademik boyuta taşımak istiyordum. Bu süreçte dikkatimi çeken en önemli durum ise kadınların toplumsal cinsiyete dayalı olarak gördükleri baskı ve tahakkümdü. Dolayısıyla göç ve toplumsal cinsiyet ilişkisini kesişimsel bir bakış açısıyla çalışmamın temel nedeni budur. Diğer taraftan mültecilerin gündelik yaşamdaki sorunları ve ihtiyaç duydukları sosyal hizmetlere odaklanan araştırmalar çoğunluktayken, görünürlüğü çok fazla olan kadınlara ve göçteki toplumsal cinsiyet rejimine odaklanan araştırmalar azınlıktaydı. Suriyeli annelere odaklanan araştırmalar ise neredeyse yoktu.

Kadınların yaşadıkları sorunların toplumsal cinsiyetle ilişkilendiğini ve dolayısıyla göç deneyimlerinin bununla şekillendiğini düşünüyordum. Çalıştığım sivil toplum kuruluşunun sunduğu koruma, hukuki, sosyal, psikolojik danışmanlık hizmetleri ve yönlendirmelerle müracaatçı kadınların bazı sorunlarına çözüm bulabilmekteydik. Ancak en fazla çözümsüz kalan, tabiri caizse elimizin ve kolumuzun bağlandığı durum ise mülteci tek ebeveyn annelerdi. Genel olarak mülteci tek ebeveyn annelerle yaptığım sosyal hizmet uygulamalarında o kadar çözümsüz kalıyordum ki bu kişilerin göz ardı edilmesine anlam veremiyordum. Tek ebeveyn olduklarından geçim kaynaklarına erişmeleri çok zordu. Ancak çocuklu bir aile olarak maddi olanaklara ihtiyaç duyuyorlardı. Anneler ya çocukların bakım yükünden dolayı çalışamıyor ya da herhangi bir mesleki yetkilikleri olmadığından iş bulamadıklarını ifade ediyorlardı. Sivil toplum kuruluşlarının maddi yardımları süreli olduğundan, kamu kurumlarından sosyal hizmet merkezlerinin sağladığı sosyo-ekonomik desteğinin belirli kriterleri içermesinden ve çoğunlukla da Suriyelilere verilmemesinden dolayı tek ebeveyn annelerin maddi olanaklarını güçlendirecek sürdürülebilir bir çözüm bulunamıyordu. Çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için de kendilerini suçlama eğilimleri yüksekti. Dolayısıyla anne olmak onlar için "çileli bir duruma" dönüşmüştü. Tek ebeveyn annelerin çoğunluğu eşlerinden şiddet gördükleri için Türkiye'de boşanmaya cesaret edebildiklerini ifade ediyorlardı. Ancak bir kısmı da daha fazla katlanılabilir miydi bu duruma diye düşünüyorlardı. Eşlerinden ayrıldıktan sonra aile huzurunun arttığını belirtseler de maddi olanakların azalmasından dolayı zor duruma düşmelerini "ikisi de hayat değil" olarak yorumlamaktaydılar. Tek ebeveyn annelerin gündelik yaşamlarında daha fazla maddi

sorunlarla karşılaşmalarını toplumsal cinsiyet rejiminin kadınların hayatlarında erkeğe bağımlı bireyler haline getirdiğini gözlemliyordum. Göç deneyiminde eşinden boşanan veya eşini kaybeden kadınların neden ikinci evlilik gerçekleştirdiğini bu fikir üzerinden okumaya çalıştım. Boşanmış ve dul olan kadınlara dair toplumsal olarak olumsuz bakışın, ekonomik zorlukların, güvenlik kaygısının etkisiyle kadınların tekrar evlendiğini gözlemliyordum. Nitekim Gönül'ün (2020) araştırmasında odaklandığı Suriyeli kadınların evlilik deneyimlerinde benzer durumların etkisi olduğunu vurgulanmıştır.

Diğer taraftan, tek ebeveyn annelerin en önemli geçim kaynakları çocuklarını çalıştırmalarıydı. Bu da çocukların eğitim hayatından uzaklaşmalarına ve iş hayatında çeşitli sorunlarla karşılaşmalarına sebep oluyordu. Dolayısıyla tek ebeveyn olmak anneler ve çocuklar için zorlu bir süreçti. Annelerin ise bu durumla baş etme mekanizmaları oldukça zayıftı. Suriye toplumunun ataerkil yapısının kadınları eş ve annelik rolü üzerinden tanımlaması kadınların kendi hayatlarını özgürce idame edecekleri nitelikleri edinmelerini engellediğini gözlemlemekteydim.

Birincil ihtiyaçlarının ekonomik olmasıyla kadınlar ilk çözüm olarak istihdama katılmaya çalışıyorlardı. Zor olsa da bazı kadınların iş yaşamına katıldığını ekonomik zorlukların nispeten üzerinden geldiklerini gözlemliyordum. Bu durumda ise istihdama katılanların toplumsal cinsiyet ilişkilerinde ne gibi değişimlerin olabileceğini merek ediyordum. Kamusal yaşamda daha fazla görünür olmak, sivil toplum kuruluşlarının dil ve mesleki atölyelerine katılmak kadınların göç ettikten sonraki gündelik yaşamlarındaki önemli değişimleri gibi görünmekteydi. Çünkü Suriyeli kadınların önemli bir kısmı istihdama ilk defa Türkiye'de katıldıklarını belirtmekteydiler. Bu nedenle toplumsal cinsiyet ilişkilerinde ne tür kırılmaların olduğunu ve bunların yol açtığı olumlu veya olumsuz deneyimleri akademik bir boyutta incelemek istemekteydim. Sonuç olarak, Suriyeli tek ebeveyn kadınların göç deneyiminde daha fazla zorlanmalarının nedenlerini ve göç deneyimiyle toplumsal cinsiyet ilişkilerinde ne gibi değişimlerin gerçekleştiğini araştırmak istedim.

3.2.1. Göç Dalgasının Merkezindeki Kent: Gaziantep

Bu araştırmanın sahasını oluşturan Gaziantep ili nüfus anlamında Türkiye'nin dokuzuncu büyük kentidir. Ekonomik, kültürel ve tarihi kapasitesiyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli cazibe merkezlerinden biridir (İpekyolu Kalkınma Ajansı, 2022, s.7). Tarihsel olarak coğrafi bölgeler arasındaki geçiş bölgesinde olması itibariyle ticaret kenti olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda yerel ve küresel ölçekte gelişmiş bir sanayi kenti olarak anılmaktadır (Karadağ, 2011, s.394). Bu nedenle bölge illeri arasında nüfus artış hızının yüksek olduğu belirtilmektedir. Bunun önemli oranda kentin ekonomik büyümesine bağlı olarak göç alan bir şehir olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Geniş, 2011, s.338). Tarih boyunca da olduğu gibi göç Gaziantep için yeni bir olgu değildir. Bu nedenle kentte farklı etnik gruplar ve kültürler iç içe yaşamıştır (Yalçın, 2020, s.27). Çevresindeki illerden yoğun göç alan Gaziantep hızla Türkiye'nin büyükşehirleri arasında yer almıştır. Ancak bu durum yoksulluk, işsizlik, çarpık kentleşme gibi çeşitli sorunlara da yol açmıştır. Çünkü kente göç eden insanların büyük bölümü istihdam amacıyla gelen alt sosyoekonomik sınıftan oluşmaktadır (Geniş, 2011, s.365). Bu durum karşısında şehrin konut, altyapı, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler anlamında nüfusa göre yetersiz kaldığı görülmüştür (Öztürk vd, 2011, s.11).

2011 yılına gelindiğinde ise Gaziantep'in iç göç hareketliliğine dış göç hareketi de eklenmiştir. Mart 2011'de başlayan Suriye iç savaşından kaynaklı olarak genelde Türkiye özelde ise Gaziantep ili daha önce hiç karşılaşılmayan boyutta uluslararası, zorunlu, siyasi ve kitlesel bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Kentin kitlesel olan bu göç dalgasından etkilenmesinin sebebi ise sınır ili olmasının yanı sıra geniş sanayisi ile formel ve enformel iş olanaklarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün istatistik verilerine göre Gaziantep'te 02.02.2023 tarihi itibariyle geçici koruma statüsü altında 460.150 Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Uluslararası koruma başvurusu altında bulunan Afgan, Iraklı ve İranlı mültecileri de dahil ettiğimizde bu sayı 460 binin üzerine çıkmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2023). Bu durum Gaziantep nüfusunun 2023 yılı için ön görülen nüfus projeksiyonunu aşmasına neden olmuştur. TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre günümüzde Gaziantep'in nüfusu 2 milyonun üzerine çıkmıştır. Bu nüfusun %17'sini ise gençler oluşturmaktadır

(ADNKS, 2022). Genç nüfus oranının yüksek olması Gaziantep ilinin güçlü yönlerinden biri olarak görülebilir. Ancak nüfus artış hızının yüksek olması, yoğun bir iç ve dış göç hareketliliğine maruz kalması, işgücünün nitelikli olmaması, çarpık kentleşme, kayıt dışı istihdamın yoğun olması ve çocuk emeğinin istismar edilmesi sebebiyle Gaziantep şehri nüfus potansiyelini nitelikli bir şekilde kullanamamaktadır (İpekyolu Kalkınma Ajansı, 2022, s.12). Haliyle daha önce de iç göç hareketliliğinde hedef şehir olan Gaziantep Suriye kitlesel göçünün etkisiyle konut, altyapı, sağlık, eğitim ve sosyal yardım gibi alanlarda daha fazla sorun alanıyla karşı karşıya kalmıştır (Yalçın, 2020, s.29).

Türkiye illeri arasında yoğun olarak Gaziantep'i seçen Suriyeli mültecilerin sosyoekonomik profillerine bakacak olursak çok genel hatlarıyla üç kategori karşımıza çıkmaktadır. Birinci kategori alt sosyoekonomik sınıftan olan, yoksul, düşük eğitim düzeyine sahip olan ve genellikle Suriye'nin kırsal bölgelerinde veya Halep gibi büyük şehirlerin çeperlerinde yaşayan, ücretli işçiler ve küçük zanaatkarlar bu gruba dahil olan mültecilerdir (Gültekin, 2018, s.166). Bu gruba ait olan mültecilerin eğitim düzeyine ilişkin iki araştırma örnek olarak gösterilebilir. Türkiye genelinde AFAD'ın (2017) gerçekleştirdiği çalışmada okuma yazma bilmeyenlerin oranının %23 çıkarken ve Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün Gaziantep'te 1824 kişi ile gerçekleştirilen araştırmalarında (Gültekin vd., 2018) %26 çıkmıştır. Bu durum alt sosyoekonomik sınıfa ve eğitim düzeyine sahip olan mülteci grubuna ait önemli veriler sunmaktadır. İkinci kategori ise Suriye'deyken ticaret ve sanayi sektöründe iş yeri sahibi olan sosyoekonomik olarak üst sınıfta yer alan bireylerden oluşmaktadır. Üçüncü kategori ise orta sınıf olarak nitelendirilebilecek olan nitelikli eğitim almış, kamu veya özel sektörde güvenceli bir şekilde çalışan mültecilerden oluşmaktadır (Gültekin, 2018, s.166). Genel olarak bu üç grubun Gaziantep şehrindeki dağılımlarına göre gerçekleştirilen bir araştırmada hanelerin %67.3'nün aylık ortalama gelirlerinin 2017 yılındaki asgari ücret düzeyinin (1.777 TL) altında olduğu tespit edilmiştir (Gültekin vd., 2018, s.33). Buradan yola çıkarak Gaziantep'te yaşayan Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğunun alt sosyoekonomik gruptan olduğu söylenebilir. Nitekim Gaziantep dışında yaşayan Suriyelilerle yapılan araştırmalarda da durumun pek farklı olmadığı görülmektedir (Şahankaya Adar, 2018; İNGEV, 2017).

Bu üç kategorinin kentteki dağılımına göre Suriyeli mültecilerin yoğun olarak yaşadıkları bölge 1990'lı yıllardan itibaren gecekondulaşmanın yoğun olduğu mahallelerdir. Özellikle Karşıyaka, Cumhuriyet, Yavuzlar, İstiklal, Vatan ve Düztepe, Yukarıbayır gibi mahalleler kira fiyatlarının düşük olmasından kaynaklı olarak sosyoekonomik düzeyi düşük olan Suriyeli mülteciler ve yerel halk tarafından tercih edilmektedir. Suriyeli mültecilerin oransal olarak da en fazla yaşadığı mahalleler bu bölgelerdir. Oransal olarak en az Suriyeli mültecilerin bulunduğu bölge ise orta ve üst sosyoekonomik düzeydeki bireylerin tercih ettiği yer İbrahimli bölgesidir (Sönmez, 2016, s.395-96). Bahsi geçen mahallerin oransal dağılımına göre yapılan geniş kapsamlı bir araştırmada, görüşme yapılan bireylerin çok büyük bir bölümünün kiralık evlerde oturduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra gecekondu evlerde veya depo-dükkân gibi yerlerde kalanların sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır. En çok zorlanılan gider kaleminin başında ise kira ve fatura ödemeleri (elektrik, su, ısınma) gelmektedir (Gültekin vd., 2018, s.18-20). Haneler bu giderleri karşılamak için aile içerisinde birden fazla kişiyle çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Özellikle bu durumdan daha fazla çocuklar etkilemektedir. Eğitim hayatını yarıda bırakarak ailenin gelirine katkı sağlamak için çocuk işçiliği yönelmektedirler (Sallan Gül ve Türkmen, 2019, s.124). Gültekin ve diğerlerinin (2018, s.32) Gaziantep'te gerçekleştirdiği araştırmada ailenin gelirine katkı sağlayanlardan anne veya kadınlar %3 oranında çıkarken, babalar %48 oranındadır. En çarpıcı veri ise çocukların %29 oranında içgücü olarak kullanılmasıdır. Farklı illerde yapılan benzer araştırmalarda da Suriyeliler arasında çocuk işçiliğinin oldukça yaygın olduğu ifade edilmektedir (Kalkınma Atölyesi, 2016; Harunoğulları, 2016).

Gaziantep'te yaşayan Suriyeli kadınların gündelik yaşamlarında ise özellikle alt sosyoekonomik düzeye sahip olanların önemli bir bölümünün bir mesleğe sahip olmadıklarını ve gündelik yaşamını özel alan olan evde geçirdikleri söylenebilir. Yukarıda bahsi geçen araştırmada kadınların işgücüne katılım oranlarının %3 olması bu durum hakkında bazı göstergeler ortaya koymaktadır. AFAD'ın (2017) Türkiye genelinde kamp içi ve kamp dışı Suriyeli mültecilerle yaptığı araştırma sonuçları da bu durumu destekler niteliktedir. Kampta yaşayan kadınların %90'ı herhangi bir mesleğe sahip olmadığını belirtmektedir. Kamp dışında yaşayanlar da ise bu oran %61'dir. Yine AFAD'ın (2014) bir araştırmasında Suriyeli kadınların %87'si kendisini "ev hanımı"

olarak tanımlaması gündelik yaşamlarındaki durumlarının ataerkil kodlara göre belirlendiğinin bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Türkiye'de formel iş gücüne katılan 91.500 Suriyeli kişi arasından 5.335'inin kadın olması (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2021) da Suriyeli kadınların büyük bir bölümünün Türkiye'deki gündelik yaşamlarının ev içi sorumluluk ve bakım rolleri üzerinden şekillendiği göstermektedir. Bu yalnızca kentteki Suriyeli kadınlar için değil aynı zamanda Gaziantepli kadınlar için de geçerli olan bir durumdur. Buradaki temel neden toplumsal cinsiyet rejiminden kaynaklı olan kadının temel görevinin çocuk bakımı ve ev işleri olarak tayin eden bakış açısıdır. Ancak bu durum kentteki tüm kadınlar için geçerli değildir. Kadınların istihdama katılım durumları sosyoekonomik düzey, kültür ve eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır (Leyla Kuzu, 2021, s.368). Nitekim Türkiye'deki ekonomik zorluklardan dolayı çalışma yaşamına dahil olan Suriyeli kadınlar da vardır. Bu kadınların önemli bir bölümünün enformel sektörde ev eksenli parça başı işlerde, terzilik ve kuaförlük gibi alanlarda çalıştığını söyleyebiliriz. Ev eksenli çalışma işlerinin başında boncuk işleme, süsleme, örgü, nakış, terlik dikme, ceviz ve fındık kırma gibi işler gelmektedir (Leyla Kuzu, 2020 s.109). Bu durum Gaziantep'teki enformel sektörün genişliğiyle yakından alakalıdır. Suriyeli kadınlar güvencesiz bir şekilde ve emek sömürüsüne maruz kalarak kentteki enformel sektör piyasasına eklemlenmektedir (Uçar, 2020, s.43). Enformel sektörün yanı sıra girişimcilik yaparak iş yeri sahibi olan kadınlar da mevcuttur. Bu kadınlar enformel sektörün olumsuz koşulları ve emek sömürüsünden kaynaklı olarak küçük işletmeler açarak kendi hesaplarına çalışmaktadır (Leyla Kuzu, 2021, s.369). Suriyeli kadınlar için kentteki bir başka çalışma alanı ise sivil toplum örgütleridir. Bu anlamda Gaziantep şehri oldukça Suriyeli kadınlar için önemli bir istihdam alanına sahiptir. Bilindiği gibi kentte göç alanında ulusal veya uluslararası ölçekte birçok sivil toplum kuruluşu faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlar mülteci kadınlara, çocuklara ve engellilere yönelik insani yardım projeleri hayata geçirmektedir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları mülteciler için önemli bir istihdam alanını oluşturduğunu söyleyebiliriz (Körükmez vd., 2020, s.22; Leyla Kuzu, 2020, s.111).

Gaziantep'teki sivil toplum örgütlerinin Suriyeli mülteciler için yeni bir iş alanı imkânı doğurmasının yanı sıra kentte yaptıkları çalışmalarla mülteci bireyler için sosyal, ekonomik, psikolojik, hukuki ve sağlık gibi alanlarda sundukları hizmetlerle önemli bir

işlev görmektedirler. Özellikle de sivil toplum kuruluşlarında kadınlara yönelik gerçekleştirilen toplumsal cinsiyet ve kadın hakları konusunda yapılan eğitimler, atölye çalışmalarıyla kadınların güçlenme ve farkındalık sahibi olma imkanları söz konusudur (Afyonoğlu, 2019; Doğangün vd., 2019). Gaziantep'te yer alan ve mültecilere yönelik çalışan ulusal sivil toplum kuruluşları arasında Mülteciler ve Sığınmacılarla Dayanışma Derneği, Kızılay Toplum Merkezleri, Kırkayak Kültür, Yeni Dünya Vakfı, İHH İnsani Yardım Vakfı gibi kuruluşlar mevcuttur. Uluslararası ölçekte ise Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), UNICEF, CARE International, Welthungerhilfe (WHH) gibi örgütler faaliyet göstermektedir (Şahin Taşğın, 2021, s.130-132).

Sonuç olarak, Suriyeli mülteci nüfusu kentin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını derinden etkilemektedir. Başlı başına Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin iç göç alan önemli bir kenti olan Gaziantep zorunlu ve kitlesel bir göç durumu ile yoğun bir şekilde karşılaşmıştır. Ekonomik anlamda kentte ucuz işgücü anlamında kullanılan Suriyeliler Gaziantep şehri için yetkililer tarafından olumlu bir durum olarak ele alınsa da mültecilik durumunun uzaması ve belirsizliği Gaziantepli yerel halk tarafından olumsuz bir duruma dönüşmektedir. Bu nedenle sosyal ve toplumsal yaşamda yerleşik nüfusun önemli bir bölüm tarafından ayrımcılığa ve ötekileştirmeye maruz kalmaktadırlar (Sevlü, 2017, s.18-19).

3.3. ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİ

Nitel yöntemle derinlemesine görüşmeler yoluyla Suriyeli tek ebeveyn kadınların annelik deneyimlerine ve göç deneyiminde yaşadıkları sorunlara odaklanan bu araştırmanın öznelerini Suriye'den göç eden ve Gaziantep'te yaşayan mülteci tek ebeveyn anneler oluşturmaktadır. Başlangıçta mülteci tek ebeveyn annelere Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği'nin faaliyet yürüttüğü İstanbul, Ankara ve Gaziantep şehirlerindeki ofisleri aracılığıyla ulaşılması düşünülmüştür. Ancak pandemi sürecinin etkisi ve Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği'nden izin alma süreçlerinin uzaması ihtimali düşünülerek Gaziantep'teki mülteci tek ebeveyn kadınlara ulaşılmasına karar verilmiştir.

Gaziantep ilinin seçilmesinin iki stratejik amacı mevcuttur. Bincisi Gaziantep'te ikamet eden Suriyeli mülteci nüfusunun fazlalığıdır. 02.02.2023 tarihi itibariyle Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre Gaziantep'te geçici koruma statüsü altında kayıtlı 460.150 Suriyeli kişi yaşamaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2022). İkincisi ise pandemi süreci koşulları nedeniyle öznelere daha hızlı ulaşabilmek için araştırmacının 2017-2022 yılları arasında Gaziantep'te çalışma geçmişi göz önüne alınarak, Gaziantep'teki sosyal ilişkileri aracılığıyla Suriyeli tek ebeveyn annelere ulaşılmasının daha kolay olacağı düşünülmüştür.

Araştırmacının sosyal ilişkileri vasıtasıyla 8 özneye ulaşılmıştır. Daha sonra bu öznelerin vasıtasıyla diğer öznelere kartopu örneklem vasıtasıyla ulaşılmıştır. Kartopu örneklem ulaşılan öznelerle belirli özellikleri benzer (Suriyeli tek ebeveyn anne) kişilere ulaşılarak örneklem türü genişletilmesine dayanmaktadır (Creswell, 2013, s.158). Bu doğrultuda araştırma "doyum noktasına" (Neuman, 2014, s.326) ulaşana kadar görüşmelere devam edilmiştir. Bu bağlamda toplamda 16 Suriyeli tek ebeveyn anne ile görüşme yapılmıştır. Araştırma öznelerinin belirlenmesinde Suriyeli olmaları, anne olmaları ve tek ebeveyn olmaları dışında bir sınırlandırma yapılmamıştır.

3.3.1. Araştırma Öznelerinin Sosyo-Demografik Bilgileri

Araştırma kapsamında toplam 16 Suriyeli tek ebeveyn anne ile görüşülmüştür. Katılımcılarla ilgili sosyo-demografik bilgilere tablo 1'de yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere araştırmaya katılan annelerin yaşları 22 ile 41 arasında değişmektedir. Menşe ülkelerinde katılımcıların 7'sinin ilkokul, 4'nün ortaokul, 1'nin lise düzeyinde eğitim alırken, 1'nin ise Türkiye'de üniversite eğitimi altığı tespit edilmiştir. 2 katılımcı Suriye'deki savaş ortamı sebebiyle üniversite eğitimin yarıda bırakmak zorunda kaldıklarını belirtirken, 1 katılımcı ise hiçbir düzeyde temel eğitim almadığını belirtmiştir.

Araştırmanın örneklemini Suriyeli tek ebeveyn anneler oluşturduğundan katılımcıların tamamı evlenen, en az 1 en fazla 6 çocuk sahibi olan ve boşanan kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların tamamı Türkiye'ye göç ettikten sonra boşanmışlardır.

Araştırmanın sorularından biri kadınların göç deneyiminden sonra toplumsal cinsiyet ilişkilerinde meydana gelen değişimleri neler olduğunun anlaşılmasıdır. Bu bakımından örneklem grubunun tamamının Türkiye'de boşanmış olması göç deneyiminden sonra toplumsal cinsiyet temelinde gündelik yaşam pratiklerinde yaşanan değişimleri görmek açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir. Katılımcıların tamamı geçici koruma statüsü altındadır. Türkiye'de ikamet ettikleri süreler 6 ile 10 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu Türkiye'ye yasal olmayan (kaçak) yollarla giriş yaparken, azınlıkta olan bir kısım ise yasal yollarla giriş yapmışlardır.

Katılımcıların tamamının geçici koruma kimlik kartı üzerinden hak ve hizmetlere erişim sağlamaktadırlar. Katılımcıların büyük bir kısmı çocuklarıyla birlikte ayrı bir evde yaşarken küçük bir kısım ise anne-baba ve yakın akrabalar (kardeşler, amca, hala) ile yaşamaktadırlar. Kiralık olan evlerin yaşam koşullarının yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Bazı katılımcıların bodrum katlarda, depolarda ya da dükkanlarda yaşadıkları tespit edilmiştir. Evlerin ısınma koşulları çoğunlukla soba aracılığıyla sağlanmaktadır. Dolayısıyla sıcak suya erişimleri kısıtlıdır. Ailelerin düzenli gelir kaynaklarını Avrupa Birliği tarafından fonlanan ve Türk Kızılay tarafından mültecilere ulaştırılan Sosyal Uyum Yardımı (SUY) oluşturmaktadır. Diğer geçim olanaklarını ise kadınların veya çocukların çalışma yaşamında elde ettikleri maddi kaynaklar oluşturmaktadır.

Görüşmelerin yapıldığı tarihte (Ocak-Mart 2022) katılımcılardan 6'sının çalışmadığı, 6'sının kamusal hayatta enformel sektördeki işlerde çalıştığı, 2'sinin ise ev eksenli çalıştığı tespit edilmiştir. Türkçe dil yeterliliklerinden kaynaklı olarak 2 katılımcı ise Arapça-Türkçe tercüman olarak bir sivil toplum kuruluşunda çalışmışlardır. Kadınların çalışma devamlılıkları değişkenlik gösterdiğinden sürekli bir çalışma veya çalışmama hali mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla Suriye'deki yaşamlarının aksine katılımcıların tamamı Türkiye'ye göç ettikten sonra mülteci aile yaşamının ve boşanma sürecinin getirdiği zorlu maddi koşullar sebebiyle enformel sektörde çalışmışlardır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun menşe ülkelerinde Halep-Merkez'de yaşadıkları tespit edilmiştir. Göç etmeden önceki yaşamlarında büyük çoğunluğunun alt sosyo-ekonomik sınıfta yer aldığını belirtmek gereklidir. Dolayısıyla katılımcıların baş etme mekanizmalarının

yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Nitekim bu durum çoğunluğunun eğitim düzeylerinin düşük olması ve gelir getirici düzenli bir mesleklerinin olmamasıyla açıklanabilir.

Tablo:1 Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Sosyo-Demografik Bilgileri

Katılımcılar	Yaş	Eğitim Düzeyi	Çalışma Durumu	Çocuk Sayısı	Geliş Yılı	Suriye'de Yaşadığı Yer
Katılımcı 1	40	Ortaokul	Çalışmıyor	6	2013	Halep-Merkez
Katılımcı 2	38	İlkokul	Ev Eksenli	3	2015	Halep-Merkez
Katılımcı 3	34	Üniversite (Terk)	Çalışıyor	4	2013	Halep-Merkez
Katılımcı 4	41	Ortaokul	Çalışmıyor	2	2014	Halep-Merkez
Katılımcı 5	32	Üniversite (Terk)	Çalışıyor	3	2015	Der ez-Zor-Merkez
Katılımcı 6	40	İlkokul	Çalışmıyor	4	2016	Halep-Kırsal
Katılımcı 7	37	İlkokul	Çalışıyor	3	2012	Halep-Kırsal
Katılımcı 8	37	İlkokul	Ev Eksenli	4	2013	Halep-Merkez
Katılımcı 9	30	Ortaokul	Çalışıyor	2	2014	Halep-Merkez
Katılımcı 10	39	Ortaokul	Çalışıyor	3	2012	Halep-Merkez
Katılımcı 11	40	Lise	Çalışıyor	3	2015	Halep-Merkez
Katılımcı 12	30	Yok	Çalışmıyor	3	2014	Halep-Merkez
Katılımcı 13	41	İlkokul	Çalışmıyor	3	2012	Halep-Azez
Katılımcı 14	23	İlkokul	Çalışmıyor	1	2016	Halep-Merkez
Katılımcı 15	22	İlkokul	Çalışıyor	1	2013	Humus-Merkez
Katılımcı 16	39	Üniversite	Çalışıyor	4	2015	Halep-Azez

3.3.2. Araştırma Öznelerine İlişkin Tanıtıcı Bilgiler

Bu bölümde araştırmaya katılım sağlayan Suriyeli kadınların evlilik, göç, boşanma ve tek ebeveyn kalma süreçlerinde Türkiye'deki yaşam mücadelelerine ilişkin temel düzeyde tanıtıcı bilgilere yer verilecektir.

Katılımcı 1: 40 yaşında olan katılımcı ilkokul mezunudur. Eğitimine ailesinin engel olmasıyla yarıda bırakmıştır. Halep kentinde sosyoekonomik düzey düşük olan bir bölgede yaşayan katılımcı 15 yaşında görücü usulü ve kendisinin rızası olmadan evlendirilmiştir. 6 çocuk sahibidir. Daha önce Suriye'de çalışma yaşamına katılmamıştır. Evliliğinde psikolojik, fiziksel ve duygusal şiddete maruz kalmıştır. Suriye'de boşanırsa çocuklarının velayetini alamayacağı için bu duruma katlanmak zorunda kalmıştır. 2013 yılında eşiyle birlikte sınırdan kaçak olarak Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'de evli olduğu süreçte eşinin başka bir kadınla evlenmesi, ailenin sorumluluğunu üstlenmemesi, kendisine ve çocuklarına kötü davranması nedeniyle boşanma kararı almıştır. Dini olarak boşandıktan sonra çocukların velayeti için boşanma davası açmıştır. Ancak dava henüz sonuçlanmamıştır. Bu süreçte maddi anlamda Kızılay SUY desteğinin yanında yardımsever insanlar ve bazı akrabaların desteği ile evin geçimini sağlamaktadır. 400 TL kira ücreti vermektedir. Depoda kalmaktadırlar.

Katılımcı 2: 38 yaşında, ilkokul mezunudur. Ebeveynleri eğitim noktasında desteklese de kendisinin isteğiyle okula devam etmemiştir. Halep'te sosyoekonomik durumu orta düzeyde olan kamu görevlilerinin kaldığı bir bölgede yaşayan katılımcı Suriye'de aile olarak kurdukları terzi atölyesinde uzun yıllar çalışmıştır. Görücü usulü ancak kendi isteğiyle 27 yaşında evlenmiştir. 2 çocuğu vardır. 2015 yılında Türkiye'ye kaçak yollarla eşiyle beraber gelmişlerdir. İlk etapta Şanlıurfa kampına yerleşen aile daha sonra bir süre de Adana kampında yaşamışlardır. Evliliğin ilerleyen zamanlarında eşinin kendisine ve çocuklarına şiddet uyguladığını belirtmiştir. Kampların kapatılma döneminde aile olarak aldıkları 50 bin TL'lik yardımdan sonra Gaziantep'e yerleşmişlerdir. Ancak eşi o süreçte 50 bin TL'lik yardımı da alarak kendilerini terk etmiştir. Daha sonra katılımcı çocuklarının velayetini almak için boşanma davası açmıştır. Kızılay SUY desteği için çıkarılan kart eşinde olduğundan geçimlerini abisinin desteği ve evde terlik yüzü dikerek sağlamaktadır. Boşanma davası henüz sonuçlanmadığı için nüfus kaydını güncelleyemediğinden SUY desteğini alamamaktadır. Evde çalışarak ayda ortalama 800 TL kazanmaktadır. 750 TL kira ödemektedir.

Katılımcı 3: 34 yaşında olan katılımcı ailesinin tüm engellemelerine rağmen eğitimine devam etmiştir. Ancak savaş nedeniyle üniversiteyi yarıda bırakmıştır. 6 yıllık evliliğinde

4 çocuğu vardır. Suriye'deyken eşinin fiziksel ve psikolojik şiddetine maruz kalmıştır. Boşanmayı düşünmüş ancak Suriye kanunlarının erkeğin tarafında olması ve kadına boşanma ve velayet konusunda çok hak tanımamasından kaynaklı olarak boşanamamıştır. Türkiye'ye 2013 yılında kaçak yollarla eşiyle birlikte giriş yapmıştır. Türkiye'ye geldikten kısa bir süre sonra eşinden dini olarak boşanmıştır. Resmi boşanmayı daha sonra gerçekleştirmiştir. Bu süreçte kardeşinin evinde ikamet etmiştir. Daha önce Suriye'de çalışma deneyimi hiç olmamıştır. Türkiye'de bir sakız fabrikasında işe giren katılımcı çocuklarının bakımını buradan kazandığıyla parayla sağlamıştır. Mevcut durumunda çocuklarıyla birlikte ayrı bir eve çıkmıştır. Aylık 1.000 TL kira ödemektedir. Katılımcı Suriye'de Türkmen mahallelerinde yaşadığı için Türkçe bilmektedir. Kürtçe ve Arapça dil yeterliliğine de sahiptir. Bir süre enformel işlerde güvencesiz ve düşük ücretle çalıştıktan sonra göç alanında faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütünde tercüman olarak çalışmaya başlamıştır. Aylık hane geliri 5.250 TL'dir. Burada aldığı eğitimler ve öğrendiği bilgilerle kadın hakları ve toplumsal cinsiyete dair bilgi sahibi olduğu belirtmektedir. Suriye'de savaş nedeniyle yarıda bıraktığı üniversite hayatına yeniden başlamak istemektedir.

Katılımcı 4: 41 yaşında olan katılımcı ortaokul mezunudur. Okumayı çok istemesine rağmen kız çocuklarına karşı genel bakış açısı ve maddi imkansızlıklardan dolayı devam edememiştir. Evin geçimine destek olmak için kuaförlük yapmıştır. Kendi isteğiyle gerçekleştirdiği evliliğinden 2 çocuğu olmuştur. Evlendikten sonra çalışma hayatına son vermiştir. 2014 yılında kaçak yollarla Türkiye'ye ailecek giriş yapmışlardır. Akrabalarının yardımlarıyla barınma ve maddi problemlerini gidermişlerdir. Daha sonra eşi ve kendisi bir terzilik atölyesinde çalışmaya başlamıştır. Ancak eşinin başka bir kadınla daha evlenmesinden ve kendilerine gereken ilgiyi göstermemesinden dolayı dini olarak boşanmıştır. Bir süre sonra da resmi boşanma davası için bir STK'dan destek almıştır. Evin geçimini Kızılay SUY desteğiyle sağlamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda boşanma davasını gerçekleştirdiği için SHM'den SED yardımı almaktadır. Ancak yine de maddi olarak çok zorlandığı için borçlandığını belirtmektedir. 7 bin TL borcunun olduğunu ifade etmiştir. Çocukların yaşları küçük olduğundan çalışamadığı belirtmektedir. Evin kirası 1.000 TL'dir. Mevcut durumda toplam hane gelirinin 1.500 TL olduğunu belirtmektedir.

Katılımcı 5: 32 yaşında, üniversiteyi savaş nedeniyle yarıda bırakmıştır. Suriye'nin Der-ez Zor kentinde sosyoekonomik düzeyi yüksek bir mahallede yaşamıştır. Eğitime önem veren bir ailede büyüdüğünü ifade etmektedir. Ancak kendi kararıyla 16 yaşında evlenmiştir. Evlendikten bir süre sonra eşi şehir dışında çalışmaya gittiğinde ailesinin yanına dönerek eğitimine devam etse de savaş nedeniyle tamamlayamamıştır. Eşi bu dönemde ikinci evliliğini gerçekleştirdiğinde bu durumu kabullenemediğinden boşanma davası açarak ailesinin yanına dönmüştür. Ancak Suriye'de velayet hakkı çoğunlukla babaya verildiğinden bu duruma dayanamayarak tekrar eşinin yanına dönmüştür. 3 çocuk sahibi olan katılımcı eşiyle birlikte 2015 yılında Türkiye'ye giriş yapmıştır. Burada eşinin evin sorumluluğunu almamasından, kendisini çalışmaya zorlamasından ve ikinci evlilik yapmasından dolayı boşanma kararı almıştır. Türkiye'deki kanunları da bildiğinden bu kararını hayata geçirmiştir. Şu an bir terzi atölyesinde ambalaj işinde çalışmaktadır. Aylık 2.400 TL kazanmaktadır. Resmi olarak boşanma durumunu gerçekleştirdiğinden 2 ay önce Kızılay SUY desteğini almaya başlamıştır. Evin kirası 750 TL'dir. Temel ihtiyaçları karşılamakta zorlandığı için 14 yaşındaki çocuğunun da kendisiyle beraber terzi atölyesinde ütücü olarak çalıştığını belirtmektedir.

Katılımcı 6: 40 yaşında, ilkokul mezunudur. Eğitime devam etmeyi çok istese de bu anlamda ailesi ve yaşadığı bölge baskıcı olduğundan devam edememiştir. Halep'e bağlı bir köyde yaşamıştır. Suriye'de çalışma deneyimi olmamıştır. 20 yaşında evlenen katılımcının evliliğinden 4 çocuğu vardır. 2016 yılında kaçak yollarla eşiyle birlikte Türkiye'ye giriş yapmıştır. Boşandıktan sonra evde terlik onarma işinde çalışmıştır. Ancak evin temel ihtiyaçlarını karşılama yetmeyince 2 çocuğunu okuldan çıkararak terzi atölyesinde çalışmaya göndermiştir. 400 TL kira verdiği depo olan bir yerde yaşamaktadırlar. Kızılay SUY desteği almaktadır. Aylık geliri 1.500 TL'dir. SED desteğine başvursa da iki çocuk çalıştığı için yardım yapılmamıştır. Çocuklarını eğitimden almak istememiştir ancak başka bir çaresi olmadığı için bunu yapmak zorunda olduğunu belirtmektedir.

Katılımcı 7: 37 yaşında, ilkokul mezunudur. Ailesinin ve akrabalarının bakış açılarından dolayı okulu bırakmak zorunda kalmıştır. 20 yaşında evlenen katılımcı 3 çocuğa sahiptir. Eşinin madde bağımlısı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle kendisine ve çocuklarına

karşı ilgili olmadığını ve ailenin sorumluluğunu almadığını belirtmektedir. 2012 yılında kaçak yollarla Türkiye'ye giriş yapmışlardır. Eşinin madde bağımlılığı Türkiye'de de devam etmiştir. Türkiye'ye geldikten 2 yıl sonra artık bu duruma daha fazla dayanamayarak boşanmıştır. Daha sonra Türkiyeli bir vatandaşla evlilik gerçekleştirmiştir. Fiziksel, psikolojik şiddete ve ayrımcılığa maruz kaldığı için bu evliliğini de sonlandırmak zorunda kalmıştır. Akrabalarının desteğiyle çocuklarıyla ayrı bir eve geçmiştir. Daha önce Suriye'de hiç çalışmayan katılımcı şu an terzi atölyesinde ambalaj paketleme işinde çalışmaktadır. Aylık 1.500 TL kazanmaktadır. Kızılay SUY desteği almaktadır. 750 TL kira ücreti ödemektedir.

Katılımcı 8: 37 yaşında, ilkokul mezunudur. Kendi isteğiyle okula devam etmemiştir. 14 yaşında görücü usulü ile evlenmiştir. O zaman henüz evliliğin ne olduğunu bilmediğini ifade etmiştir. Evliliğinden 4 çocuğu olan katılımcı eşi tarafından fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddet görmüştür. Boşanmak istese de ailesinin ikna etmesiyle devam etmiştir. Kendisi çocuklarıyla beraber 2012 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Eşi kendisinden 1.5 yıl önce gelmiştir. Burada iş bulup bir düzen kurduktan sonra kendilerini çağıracağını iletmiştir. Türkiye'ye geldikten sonra eşi çalışmamıştır. Kendisini ve çocuklarını terzi atölyesinde zorla çalıştırmıştır. Bu nedenlerden dolayı boşanan katılımcı mevcut durumda çocuklarıyla ayrı bir evde yaşamaktadır. Kendisi ve bir çocuğu çalışmaya devam etmektedir. Ancak boşanmış bir kadın olarak çalışmakta zorlandığını, erkeklerin tavırlarından rahatsız olduğunu belirtmiştir. Diğer çocuklar ise okula devam etmektedir. 750 TL kira ödeyen ailenin toplam geliri 1.500 TL'dir. Boşanmadan önce eşi sigortalı bir işte çalıştığı için Kızılay SUY desteği almamışlardır. Eşinden henüz resmi boşanma gerçekleştiremediği için yardımı alamamaktadır. Yardımı alabilmesi için nüfus kaydı güncellemesi ve çocuklarıyla yalnız yaşadığını ispatlaması gerekmektedir. Ancak kimliğinde evli yazdığı için nüfus kaydı günlenmemiştir.

Katılımcı 9: 30 yaşında, ortaokul mezunudur. Eğitime devam etmeyi çok istemesine rağmen ailesi tarafından engellenmiştir. Aile ve akrabalar arasındaki evlilik baskısından dolayı 17 yaşında kendi rızasıyla evlenmiştir. 2 çocuğu vardır. 2014 yılında kaçak yollarla Türkiye'ye gelen katılımcı eşiyle yaşadığı sorunlardan dolayı boşanmıştır. Ancak eşi çocuklarını kendisinden kaçırmıştır. Katılımcı 2 yıl boyunca çocuklarına ulaşmaya

çalışmıştır. Suriye'ye götürülen çocukları bir STK aracılığıyla alabilmiştir. Burada ailesinin desteğiyle kiralık bir eve çıkmıştır. Daha önce Suriye'de çalışmayan, Türkiye'de çeşitli işlerde (fabrika, terzilik) çalışan katılımcı şu an evde ücret karşılığında resim ve tasarım işleri yaparak geçimini sağlamaktadır. Aylık hane geliri 2.500 TL'dir. 1.000 TL kira ödemektedir. Çocuklar eğitim hayatına devam etmektedir. Katılımcı şehirdeki STK'lar aracılığıyla kadın hakları ve Türkiye'deki kanunlar hakkında bilgilenmiş, kendisine yatırım yapma adına dil ve meslek kurslarına katılım sağlamıştır.

Katılımcı 10: 39 yaşında olan katılımcı ortaokul mezunudur. Eğitim hayatına ailesinin baskısından dolayı devam edememiştir. Kuaförlük mesleğini henüz küçükken öğrenmiştir. 16 yaşında görücü usulü ile rızası olmadan evlendirilmiştir. Eşinin evliliğin başından itibaren kendisine iyi davranmadığını ve hayatına müdahale ettiğini ifade etmektedir. Her türlü şiddet biçimine maruz kalmıştır. Suriye'deyken eşi ekonomik olarak kendisine destek olmadığı için evinin bir odasında kuaförlük yaparak para kazanmaya başlamıştır. Eşi kendisiyle Türkiye'ye gelmediği için boşanmayı göze alarak 2012 yılında çocuklarıyla birlikte yasal yollarla giriş yapmıştır. Ailesinin desteğiyle Türkiye'de çocuklarıyla ayrı bir eve çıkabilmiştir. Daha sonra terzi atölyesinde ambalajlama işinde çalışmıştır. Daha sonra kuaförlük mesleğini icra etmek için küçük bir işletme açmıştır. Bir süre bu şekilde çalıştıktan sonra çevredeki işletmelerin baskısı nedeniyle kapatmak zorunda kalmıştır. Suriye'de Türkmen mahallelerinde yaşadığı için Türkçe dil bilgisini kurslarla desteklemiştir. Kürtçe, Türkçe ve Arapça bildiği için mevcut durumda bir sivil toplum örgütünde tercüman olarak çalışmaktadır. 1.200 TL kira vermektedir. Aylık hane geliri 5.250 TL'dir. Çocukları eğitime devam etmektedir.

Katılımcı 11: 40 yaşında, lise mezunudur. Eğitime önem veren bir ailede büyümüştür. Eğitimi kendi isteğiyle bırakmıştır. 20 yaşında kendi isteğiyle evlenmiştir. Evlilikten bir süre sonra beklediğini bulamamıştır. Fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmıştır. 3 çocuk sahibi olan katılımcı Suriye'de boşanamadığını belirtmiştir. 2015 yılında eşiyle birlikte Türkiye'ye kaçak yollarla giriş yapmıştır. Eşiyle yaşadığı sorunlar burada artmıştır. Türkiye'deki velayet ve boşanma davaları hakkında bilgi sahibi olduktan sonra boşanmıştır. Bir süre çalışan katılımcı çalışma koşullarının zor olması, dul bir kadın olarak erkeklerin rahatsız olması gibi nedenlerden dolayı çalışmamaktadır. 17 yaşındaki

büyük oğlu eczanede tercüman olarak çalışmaktadır. Aile Kızılay SUY desteğinden faydalanmaktadır. 550 TL kira ödemektedir. Ailenin aylık geliri 1.700 TL'dir. SHM'nin SED yardımına başvurmuştur. Ancak 17 yaşındaki çocuk okula devam etmediği için yardım sağlanmamıştır. Üçüncü ülkeye gitmek istemektedir.

Katılımcı 12: 30 yaşında olan katılımcının bir eğitim geçmişi bulunmamaktadır. 20 yaşında kendi isteğiyle evlenmiştir. 3 çocuğu vardır. 2014 yılında eşiyle birlikte kaçak yollarla Türkiye'ye gelmişlerdir. Böbreklerinden hastalığı vardır. Hasta olduğu için eşinin başka bir kadınla evlendiğini belirtmiştir. Birkaç yıl birlikte aynı evde yaşamışlardır. Daha sonra eşi daha sonra evlendiği kadınla evden ayrılmışlardır. Dini olarak boşanmışlardır. Resmi boşanma gerçekleşmemiştir. Katılımcı mevcut durumda çocuklarıyla maddi zorluklar yaşamaktadır. Tek gelir kaynakları Kızılay SUY desteğidir. Geçimlerini bu yardımla ve hayırseverlerin desteğiyle sağlamaktadırlar. Çeşitli STK'lardan tek seferlik kira ve maddi yardım desteği almaktadır. Çocuklar eğitime devam etmektedir. Depo, dükkân gibi bir yerde kalmaktadırlar. Aylık kira gideri 500 TL'dir.

Katılımcı 13: 41 yaşında, ilkokul mezunudur. Kendi isteğiyle eğitime devam etmemiştir. 16 yaşında görücü usulü evlendirilmiştir. 3 çocuğu vardır. Eşi Halep dışındaki bir ilde çalışmakta ve belirli aralıklarla eve gelmekteymiş. Uzun bir süre sonra eşinin başka bir kadınla evli olduğunu öğrenmiştir. Çocuklara ve kendisine yeterince ilgi göstermediğini ve sorumluluk almadığını ifade etmektedir. 2012 yılında Türkiye'ye geldikten sonra boşanma kararı almıştır. Kızılay SUY desteği almaktadır. Yetişkin olan çocuğu evlenmiştir. 3 çocuğu vardır. Hanede 2 aile olarak toplam 7 kişi yaşamaktadırlar. 4 yıl bir terzi atölyesinde çaycılık yapmıştır. Ancak iş yerinde boşanmış bir kadın olarak zorlanmıştır. Erkeklerin tavırlarından rahatsız olmuştur. Daha sonra işten ayrılmıştır. Mevcut durumda sadece oğlu çalışmaktadır. Aylık 900 TL kira ödemektedirler. Hanenin aylık geliri ise 3.000 TL'dir.

Katılımcı 14: 23 yaşında, ilkokul mezunudur. Savaş nedeniyle eğitimi yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Ailesiyle 2016 yılında Türkiye'ye geldikten sonra da ekonomik ve güvenlik kaygısı nedeniyle eğitime devam edememiştir. 16 yaşında ailesinin baskısıyla

görücü usulü olarak evlendirilmiştir. Eşinin evlendikten eşinden her türlü şiddet görmüştür. Kendisinin dışarıya çıkma, giyinme, insanlarla konuşmasına dahi müdahale ettiğini ifade etmiştir. Birkaç defa intihar etmeyi dahi düşünmüştür. Boşanmayı düşünmüştür ancak aile evine dönmek istememiştir. Daha sonra eşi Suriye'ye gitmiş ve kendisini terk etmiştir. Katılımcı tek çocuğuyla beraber abilerinin evinde kalmaktadır. Herhangi bir ekonomik geliri yoktur. Abilerinin evinde temizlik, yemek gibi ev işlerini yapmaktadır. Bu noktada başka bir çözümü olmadığını belirtmektedir. Kızıyla birlikte ayrı bir eve çıkacak ekonomik gücü yoktur. Ailesinin de bu konuda kendisine yardım etmeyeceğini söylemektedir. 15'er gün arayla farklı abilerinin evlerinde kalmaktadır.

Katılımcı 15: 22 yaşında olan katılımcı ortaokulu savaş nedeniyle tamamlamamıştır. 2013 yılında ailesiyle birlikte Türkiye'ye geçiş yapmıştır. Türkiye'de ekonomik sorunlar ve dil probleminden kaynaklı olarak okula devam etmemiştir. Küçük yaşta fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. 2 yıl çalıştıktan sonra ailesinin ve özellikle annesinin baskısıyla 16 yaşında görücü usulü evlendirilmiştir. Resmi nikahları yoktur. 4 buçuk yıl boyunca eşinden ve eşinin ailesinden her türlü şiddet biçimine maruz kalmıştır. 1 çocuğu vardır. Daha sonra dayanamayıp dini olarak boşanmış ve ailesinin yanına dönmüştür. Ancak eşi ve eşinin ailesi çocuğu almak için türlü tehdit biçimlerine başvurmuştur. Bu süreçte eşi babasını yaralanmıştır. Tehditler devam edince katılımcı şikayetçi olarak Koruma Tedbiri ve Uzaklaştırma Kararı almıştır. Katılımcı buna rağmen kendisini güvende hissetmemektedir. Tehditler halen devam etmektedir. Bu konuda bir STK'nın sağladığı hukuki destekten faydalanmaktadır. Kendisinin ve ailesinin can güvenliğinden endişe etmektedir.

Katılımcı 16: 39 yaşında olan katılımcı üniversite mezunudur. Suriye'de ortaokula kadar okumuştur. 19 yaşında teyzesinin oğluyla zorla evlendirilmiştir. Evliliğin hemen başında eşi Rusya'ya çalışmaya gitmiştir. Katılımcı eşinin ailesiyle yaşamıştır. Bu süreçte çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. 4 çocuğu olan katılımcı 2015 yılında kaçak yollarla Türkiye'ye geçiş yapmıştır. Eşinin kendisine ve çocuklarına kötü davranmasından dolayı boşanma kararı almıştır. Türkiye'de başlangıçta kuaförlük işinde çalışarak geçimini sağlamıştır. Bu süreçte maddi olarak çok zorlanmıştır. İlk zamanlarda depo ve dükkan benzeri bir yerde kalmışlardır. Daha sonra STK'ların cilt bakım, kuaförlük ve dil kurslarına

katılmıştır. Halk Eğitim Merkezi'nden cilt bakım ve kuaförlük sertifikası almıştır. Liseyi açıktan bitirdikten sonra üniversiteye devam etmiştir. Güzellik ve cilt bakım ön lisans mezuniyeti vardır. Daha sonra bu alanda kendi işletmesini açarak ailesinin geçimini sağlamaya çalışmıştır. Çocukları eğitim hayatına devam etmektedir. Mevcut durumda maddi problem yaşamamaktadır.

3.4. DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME SÜRECİ VE ARAŞTIRMACININ DÜŞÜNÜMSEL TAVRI

Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 14 Aralık 2021 tarihinde ilgili izinlerin alınmasından ardından "yarı yapılandırılmış görüşme formu" hazırlanarak görüşme sürecine 2022 yılı Ocak ayında başlanmış, veri doygunluğuna ulaşıldığının düşünülmesiyle görüşmeler 2022 yılı Mart ayında sonlandırılmıştır. Görüşme sürecinde yaşanılan zorluklar ve sınırlılıklar çoğunlukla pandemi süreciyle ilişkilenmiştir. Pandemi koşulları nedeniyle alınan tedbirlerden kaynaklı olarak yüz yüze görüşme gerçekleştiremediğinden çevrimiçi platformlar (Whatsapp, Zoom, Skype, vb.) ve telekonferans gibi yöntemler kullanılmıştır. Yüz yüze görüşme imkânı mümkün olmasa da bu şekilde görüşme yapmanın bazı faydaları olduğu düşünülmektedir. Öncelikle bilindiği üzere Suriye toplumunun ataerkil ve muhafazakâr yapısı kadınların gündelik hayatta erkeklerle bir arada bulunmasına sıcak bakmamaktadır. Araştırmacı ve özneler arasında cinsiyet farkının olması yüz yüze görüşmelerde öznelerin bu konuda az da olsa etkileneceği düşünülmüştür. Çevrimiçi platformlar ve telekonferans yöntemlerinin bu anlamda öznelere daha rahat koşullar sağladığı ifade edilebilir. Aynı zamanda araştırmacının daha önce çalıştığı kurumda mülteci kadınlarla çalışma deneyiminin olması görüşme sürecinin nasıl yönlendirilmesi gerektiği ve kadınların anlatılarında nelerin öne çıktığına dikkat çekmesi konusunda etkili olmuştur.

Görüşmeler öncesinde öznelere araştırmanın içeriğine ve ses kaydı alınacağına dair bilgilendirme hem sözlü hem de yazılı olarak gönüllü katılım formu aracılığıyla gerçekleştirilerek onay alınmıştır. Gönüllü katılım formu Türkçe ve Arapça olmak üzere iki dilde hazırlanmıştır. Görüşme öznelerin Türkçe dil yeterliliklerine göre değişkenlik göstermiştir. Türkçeye konuşma yeterliliğine sahip olan 4 katılımcı dışındaki 12 katılımcı

ile Arapça-Türkçe tercüman desteği alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tercüman desteği araştırmacının sosyal çevresinden temin edilmiştir. Bu süreçte 1 kadın tercüman görüşmelere destek sağlamıştır. Tercüman desteğinde cinsiyete faktörüne dikkat edilmiştir. Araştırmacının çalışma yaşamında edindiği tecrübeler doğrultusunda erkek görüşmecilerin kadın müracaatçılarla yaptıkları görüşmelerde kadın tercüman desteği alınmasının görüşmede daha rahat bir ortam sağladığı düşünülmüştür. Tercüman desteği ile yapılan görüşmelerin uzunluğu 2,0 ile 3,0 saat arasında değişirken, Türkçe yapılan görüşmelerin uzunluğu ise 1,5 ile 2,00 saat arasında değişmiştir. Özneler görüşmelerin çoğunluğunda ev ortamında bulunduğundan çocuk bakımı ve ev işlerinden kaynaklı olarak görüşmelere 15-20 dakikalık kısa aralar verilmek zorunda kalınmıştır. Daha sonra ise görüşmelere kaldığı yerden devam edilmiştir.

Nitel çalışmaların görüşme sırasında esneklik sağlamasından kaynaklı olarak (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 133) yarı-yapılandırılmış görüşme formunun kullanılması tercih edilmiştir. Kuramsal çerçeve doğrultusunda görüşme formunun temel sorularının belirgin olmasına rağmen görüşme sürecinin gidişatına göre ek sorular sorma imkânı doğmuştur.

Bu bağlamda mülteci tek ebeveyn kadınların annelik deneyimleri ele alınırken kronolojik bir hat izlenerek görüşme soruları oluşturulmuştur. Bu doğrultuda öncelikle menşe ülkedeki annelik deneyimlerini anlayabilmek amacıyla hikayelerinin başlangıcı olan çocukluk dönemindeki aile yaşantılarından başlanılarak, kız çocuğu olarak yetiştirilmeleri, evlilik kararı ve yaşantıları, çocuk sahibi olma istekleri, çocuklarına bakım verme süreçleri, göç etme ve göç deneyiminde boşanma süreçleri, karşılaştıkları zorluklar, mücadele stratejileri, gündelik pratiklerinde yaşanan değişimler ve geleceğe dair planlarını da içine alacak şekilde yaşam dönemlerine odaklanılmıştır.

Ancak burada belirtmek gerekir ki araştırmacının öznenin sosyal ve kültürel bağlamı hakkındaki konumu araştırma süreci için oldukça önemli hale gelmektedir. Bu noktada Bourdieu'nun araştırmacının düşünümsel bir duruşa sahip olmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim Bourdieu'ya göre düşünümsellik aslında üç konuda tarafgir olmayı saf dışı bırakmaya yaramaktadır. Birincisi, araştırmacının sınıf, cinsiyet, etnik kökenine bağlı olanıdır. Ancak bu özeleştiri sayesinde diğer tarafgirliklere göre daha kolay bir

şekilde üzerinden gelinebilecek bir durumdur. İkincisi, araştırma öznesinin üniversite alanındaki konumuna bağlı olarak belirli bir iktidar alanını ait olmasıdır. Bu durum araştırmacı ve araştırma öznesi arasında bir hiyerarşik ilişkiye yol açabilmektedir. Üçüncüsü ise sosyal bilim araştırmacılarının iktidar alanında tahakküm altında olanlar kutbuna yakın konumudur. Bu nedenle kültürel sermaye sahipleri olarak belirli iktidar odaklarının güçleri altındadırlar (Wacquant, 2021, s.78). Dolayısıyla araştırma sürecinde düşünümsel olmak ortaya çıkan bilginin araştırmacı ile araştırma öznesi arasındaki sosyal koşullardan, statülerden ve kişisel yatkınlıklardan etkilenme ihtimaline karşı farkındalık sahibi olma anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu durum araştırmacının görüşmeyi yatay bir hiyerarşide sürdürmesini gerektirmekte ve olası bir güç ilişkisinin kurulmasına karşın tetikte olmasını sağlamaktadır.

Bu bağlamda, araştırmacının kişisel algısına, yatkınlarına ve dünya görüşüne dair eleştirel bir duruş sergilenmeye çalışılmış ve araştırmacı kimliğinden sıyrılarak eşitler arası bir ilişki kurulmaya gayret edilmiştir. Bu noktada araştırmacının göç alanında mesleki deneyiminin olması, Suriyeli mülteci kadınların yaşamına, geleneklerine ve kültürel kodlarına ilişkin farkındalığının artmasına olanak tanımış, araştırmada bu deneyimlerden faydalanmasına katkı sağlamıştır.

3.5. ARAŞTIRMANIN ANALİZ SÜRECİ

Araştırmanın analiz aşamasında araştırma özneleri ile yapılan görüşmelerin deşifreleri, gözlemler ve görüşme notları şeklinde elde edilen bilgilerle bütünlüklü bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Analiz sürecinde nitel araştırmaların analiz süreçlerinde kullanılan programlardan biri olan MAXQDA 2020 kullanılmıştır. Görüşmeler bittikten ve deşifre edildikten hemen sonra analiz sürecine başlanmıştır.

Analiz sürecinde kodlama ve sınıflandırma yapılarak öznelerin ifadelerini betimlemeyi amaçlayan tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik analiz, öznelerin ifadelerinden oluşturulan veri setinin düzenlenerek derinlemesine bir betimlemeyi mümkün kılan tema belirleme, analiz etme ve raporlama sürecini kapsamaktadır (Neuman, 2014, s.481). Braun ve Clarke'a (2006) göre tematik analiz yapabilmek için altı aşama gereklidir. *İlk*

aşama, araştırmacının öznelerden topladığı "verilere alışma sürecini" ifade etmektedir. Bu süreç, deşifre edilen görüşme notlarının birkaç kez okunması ve bu okuma sırasındaki ilk izlenimlere dayanmaktadır. *İkinci aşama,* görüşme notlarının önemli yerlerinin sistematik bir şekilde kodlanarak "birincil kodların belirlendiği" bölümdür. *Üçüncü aşama,* belirlenen öncül kodlarla ilişkili olarak potansiyel "temaların araştırılmasını ve belirlenmesini" kapsamaktadır. *Dördüncü aşama,* oluşturulan "temaların kontrol edildiği" bölümü ifade etmektedir. Bu bölümde temaların belirlenen kodlar ve geri kalan veri setiyle birlikte gözde geçirilerek tematik haritanın oluşturulması sağlanır. *Beşinci aşamada,* "temaların tanımlanması ve isimlendirilmesi" gerçekleştirilir. *Altıncı aşama* ise analizde ortaya çıkan sonuçların araştırma soruları ve literatür ile ilişkilendirilip son okumasının yapılarak gözden geçirildiği ve bilimsel bir analiz raporu şekline dönüştürüldüğü kısmı kapsamaktadır (Braun ve Clarke, 2006, s.87).

Analiz sürecinde hazırlanan 258 sayfalık görüşme deşifreleri daha önce de belirtildiği gibi MAXQDA 2020 programı aracılığıyla kodlanmaya çalışılmıştır. Kodlama sürecine başlamadan önce tüm görüşme dökümleri tekrardan okunmuş ve her bir görüşme deşifresi açık kodlama yapılarak (open coding) cümle cümle kodlanmıştır. Bu süreçte özellikle araştırma sorularıyla bağlantılı olan ifadelere odaklanılmıştır. Daha sonra kodlanılan ifadeler kendi içerisinde önce kronolojik olarak sonra ise araştırma amacı ve soruları çerçevesinde kategoriler haline getirilmeye çalışılmıştır. Kategoriler düzenlendikten sonra ise temalar ortaya çıkmıştır. Analiz, görüşmelerde ifade edilen olaylar ve kavramlar üzerinden yapıldıktan sonra kuramsal çerçevede yer verilen ve araştırma güzergahını oluşturan teorik yaklaşımlar açısından değerlendirmeye çalışılmıştır. Bu şekilde kod, kategori ve temalar son haline ulaşmıştır.

3.6. ETİK HUSUSLAR

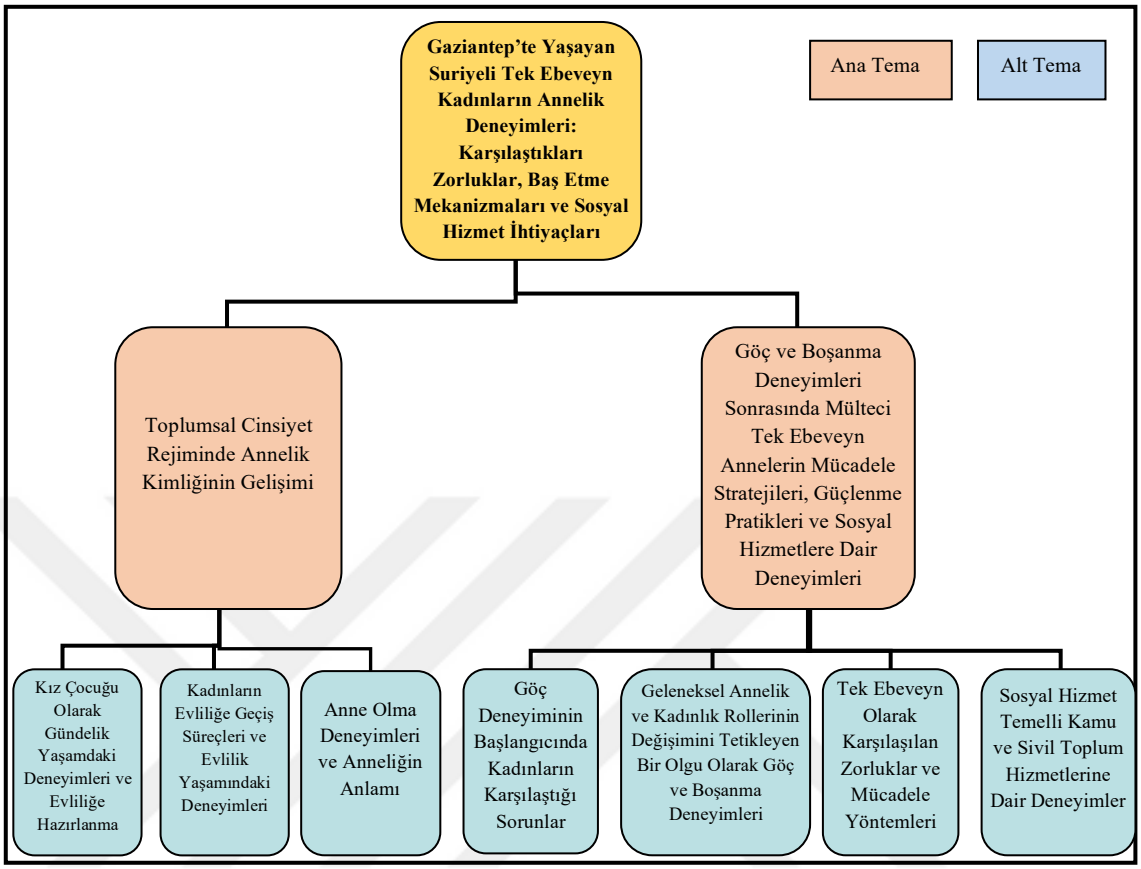
Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından araştırmanın etik açıdan uygunluğuna dair izin onayı 14.12.2021 tarihinde alınmıştır (Ek 2.). Görüşmeler başlanmadan önce her bir katılımcıdan sözlü ve yazılı onay alınmıştır. Yazılı onay Arapça ve Türkçe olmak üzere iki dilde hazırlanan gönüllü katılım formu aracılığıyla alınmıştır (Ek 1.).

Görüşmeye başlamadan önce yapılan açıklamalarda ve gönüllü katılımcı formunda (Ek 3.); görüşme sürecinde konuşulacak konuların yalnızca araştırma amacı doğrultusunda kullanılacağı, telefon, isim vb. gibi kişisel bilgilerin gizli tutulacağı, kendilerini rahatsız edebilecek sorulara cevap vermeyebilecekleri veya görüşmeyi sonlandırmayı istemeleri durumunda görüşmenin sonlandırılacağına dair bilgilere yer verilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların, araştırma ve görüşme hakkındaki düşünce, soru ve görüşlerini iletebilmeleri için araştırmacıya ulaşabilecekleri iletişim bilgileri paylaşılmıştır. Bunun yanı sıra görüşmeler esnasında ses kaydı alınmak istendiği, ses kaydının hangi amaçla alındığı açıklanmış ve izinleri alınmıştır. Görüşmeler çevrimiçi platformlar ve telekonferans yöntemleri aracılığıyla gerçekleştirildiğinden katılımcılara gönüllü katılımcı formu online olarak ulaştırılmıştır.

4. BÖLÜM: BULGULAR VE YORUM

Bu çalışmada, Suriye'den Türkiye'ye zorunlu olarak göç etmiş ve Türkiye'de boşanmış kadınların annelik deneyimleri 2 ana tema, 7 alt tema ve 18 kategori altında analiz edilmiştir (Şekil 1). *İlk temada* tek ebeveyn mülteci kadınların menşe ülkedeki çocukluk deneyimleri, kök aile ilişkileri, sosyal, kültürel ve toplumsal ilişkileri üzerinden nasıl bir kimlik inşası süreci geçirdikleri, evliliğe ve anneliğe hangi iktidar ilişkileri çerçevesinde hazırlandıklarına ve evlilik yaşamı içerisinde ne gibi problemlerle karşılaştıklarına dair bulgulara ilgili alt temalarda yer verilmiştir. Bu temada aynı zamanda anneliğin toplumsal-kültürel görünümüne odaklanılarak anneliğin özneler ve toplumsal yapı bağlamındaki anlamına ve bazı normlara göre tanımlanan sorumluluklarına yer verilmiştir. *İkinci temada* ise annelerin göç deneyimleri ele alınmıştır. Göç deneyiminin çok boyutlu problemlerine odaklanılarak Gaziantep'te ikamet eden tek ebeveyn annelerin yaşadıkları sorunlara toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaşılmıştır. Göç deneyiminin başlı başına zorlu bir deneyim olmasının yanı sıra kadın ve tek ebeveyn olmanın zorluklarına yer verilmiştir. Bu temada tek ebeveyn annelerin yaşam mücadelelerine odaklanarak toplumsal yaşamda karşılaştıkları ayrımcılık, damgalanma ve emek sömürüsüne maruz kalma problemleri karşısındaki baş etme stratejilerine yer verilmiştir. Kadınların ekonomik, sosyal, kültürel zorluklar karşısında dahi tamamen güçsüz ve pasif olmadığına, göç öncesi yaşantısına göre toplumsal cinsiyet bağlamında nispeten bazı olumlu kazanımları olduğuna dair bulgular ışığında bir değerlendirme yapılmış, ilgili alt temalarda buna yer verilmiştir.

Şekil 1: Gaziantep'te Yaşayan Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Annelik Deneyimleri: Karşılaştıkları Zorluklar, Baş Etme Mekanizmaları ve Sosyal Hizmet İhtiyaçları Ana Tema Haritası

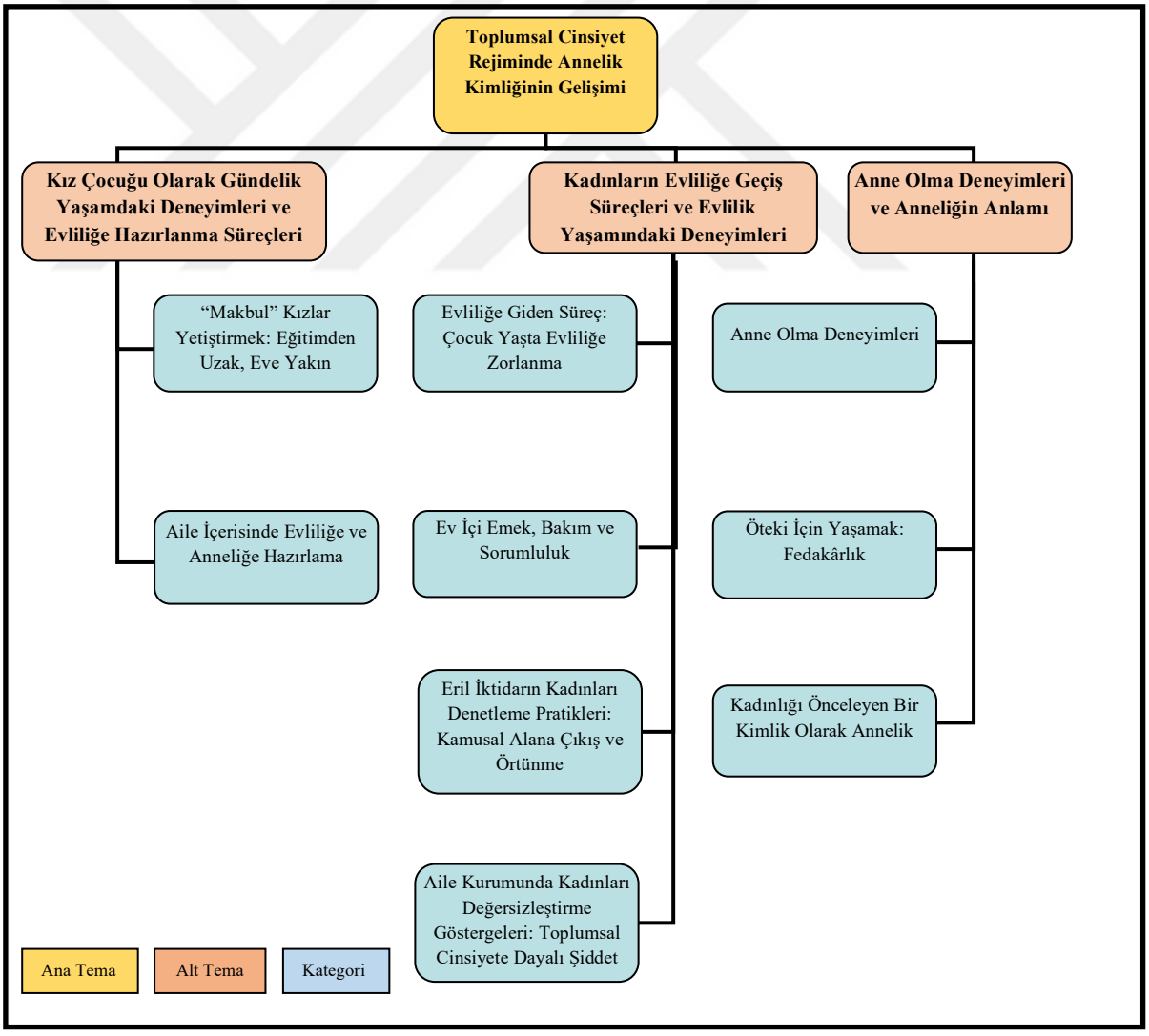
4.1. TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİNDE ANNELİK KİMLİĞİNİN GELİŞİMİ

Eril iktidara göre düzenlenmiş toplumsal yaşamda kadınların erkeklere tabi olduğu, bu tabiyet ilişkisinin bir takım kurumsal, kültürel denetleme ve baskı altına alma biçimlerini içerdiği ve bu şekilde toplumsal yaşama nüfuz ettiği ifade edilmektedir. Ataerkil olan bu sistem içerisinde kadınların bedeni, emeği ve doğurganlığı denetim altındadır (Berktay, 2012, s.24; Millet, 1987, s.48). Biyolojik olarak dişil ya da eril bedenlerle dünyaya gelmenin kendiliğinden birtakım düzenlemeleri de beraberinde getirdiğinden (Direk, 2014, s.73-74) kadın bedeninin eril iktidar tarafından düzenlenme pratikleriyle karşı karşıya geldiği söylenebilir.

Bu bağlamda, bu tema altında yer alan alt temaların birincisinde, öznelerin anlatıları çerçevesinde çocukluktaki ilk toplumsallaşma süreçlerinden başlayarak, yetişkin bir birey

olma ve evlenme süreçlerine değin kök aile ve toplumsal-kültürel bağlamda kadınlık ve annelik deneyimlerinin nasıl oluştuğuna odaklanılmaktadır. Bu bağlamda aile ve toplumsal yaşamdaki sosyal ve kültürel değerlerin öznelerin inşasına etkisi üzerinde durulmaktadır. İkinci alt temada, evlilik yaşamında kadınların eril tahakküm karşısında nasıl bir konumda oldukları, hangi iktidar kurma biçimleri tarafından denetim ve tahakküm altına alındıklarına dair kendi anlatılarında yola çıkarak öznel deneyimleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Üçüncü alt temada ise anne olmanın özneler için anlamına odaklanılırken aynı zamanda öznelerin anlatımlarından yola çıkarak anne olmanın toplumsal ve kültürel yaşamdaki konumu analiz edilmeye çalışılmıştır. Aşağıdaki şekilde bu üç alt temanın kategorilerini de içeren analiz başlıklarına yer verilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2: Toplumsal Cinsiyet Rejiminde Annelik Kimliğinin Gelişimi Tema Haritası

4.1.1. Kız Çocuğu Olarak Gündelik Yaşamdaki Deneyimleri ve Evliliğe Hazırlanma Süreçleri

Kültür, insanların gündelik yaşamlarında iletişim ve etkileşim olanaklarının alt yapısını oluştururken aynı zamanda bir tahakküm aracına dönüşmektedir. İnançları, gelenekleri ve değerleri kapsayan kültür gerçeklikle kurulan ilişkiyi şekillendirerek insanlar arası etkileşime olanak sağladığı gibi toplumsal hiyerarşi düzeninin varlığına ve sürekliliğine yol açmaktadır. Nitekim kültüre ait olan şeyler iktidar ilişkilerinin kaynağına dönüşmektedir (Swartz, 2011, s.11).

Bireyler yaşadıkları toplum ve kültür içerisinde çeşitli norm ve değerleri içselleştirerek hayatlarına devam ederler. Toplumsal alanlarla ilişkisel olan alanların en önemlilerinden biri de kuşkusuz aile alanıdır. Toplumsal yaşamda evrensel bir norm olma özelliğine sahip olan aile kurumunun amacı, biyolojik ve sosyal yeniden üretim sağlayarak bireylerin toplumsal yaşama ve sosyal ilişkilere uyumunu sağlayarak toplumsal düzenin tesisini ve sürekliliğini sağlamaktır. Aile içerisinde kız ve erkek çocuklar belirli normları, değerleri öğrenirler ve yaşamlarında bu roller üzerinden bir konum alma konusunda aile üyeleri ve toplum tarafından teşvik edilirler. Aynı zamanda çocuklar anne ve babalarıyla özdeşim kurarak toplumsal cinsiyet rollerine özgü olan bazı davranışları onları gözlemleyerek veya onlar tarafından iletilen sözlü ve edimsel mesajları içselleştirerek sergilerler (Harris ve Harper 2008; Metin, 2011; Yavuz 2015). Dolayısıyla aile kurumu, ataerkil örüntülerin oluşturulmasında ve normalleştirilmesinde kurucu bir roldedir (Millet, 1978). Bu sebeple aileyi ve toplumsal cinsiyeti anlamak için aile kurumunun yapısına, oradaki iktidar ilişkilerine, kişilerarası iletişime ve bazı değerlerin nasıl aktarıldığına odaklanmamız gerekmektedir (Connell, 2016, s.183).

Bu alt temada, araştırma öznelerinin çocukluk ve yetişkinliğe geçiş süreçlerinde toplumsal-kültürel alanda ve aile alanındaki roller, sorumluluklar, yasaklar ve normlar çerçevesinde bir toplumsal cinsiyet kimliği edinmelerine dair bulgular iki kategori altında ele alınmıştır. İlk olarak kültürel normların ve toplumsal yaşamdaki kamusal-özel/kadın-erkek gibi ayrımların kadınların toplumsal yaşamındaki etkisine odaklanılacaktır. İkinci kategoride ise bunun aile alanındaki yansımaları ve toplumsal-kültürel olan ile ilişkisi

gündeme getirilecek, kadınların evliliğe ve anneliğe hazırlanma süreçlerine değinilecektir.

4.1.1.1. "Makbul" Kızlar Yetiştirmek: Eğitimden Uzak, Eve Yakın *"…yüzünü de kapatacaksın, uzun bir mont giyeceksin. Öyle yaparsan seni göndeririz."*

Eril tahakküm düzeninde inşa edilmiş bir dünyadaki kültürel ve toplumsal normlar erkeklere uygun inşa edilirken kadınlar bu normlara uyum göstermeye çalışan bireyler olarak öne çıkmaktadır. Erkekler kamusal alanda ekonomik gelir getirme sorumluluğu olan bir birey olarak tanımlanırken kadınlar özel alanda ev içi hizmet ve bakım sorumluluğu üzerinden tanımlanmaktadır (Moya vd., 2000; Aksoy ve Gür, 2008). Kadının ve erkeğin toplumsal yaşamda net olarak ayrılmış toplumsal cinsiyet konumları yaşamın cinsler arasında bölünmüş alanlarda devam etmesine ve bu durumun toplumsal yaşamdaki şeylerin düzenine dahilmiş gibi görünmesine neden olmaktadır (Sancar, 2009, s.190). Toplumsal yaşamda kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliği sağlayan temel bir dinamik olan bu durum, kadınların erkekler karşısında ezilme durumlarının temel sebebidir.

Bu bağlamda, araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre kadınların henüz çocukluk sürecinden başlayarak toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerle karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir. Eril iktidar tarafından toplumsal cinsiyet rejimi aracılığıyla kadınlığın ne olduğuna ve ilerideki yaşamlarında kadınlardan neler beklendiğine dair bir sınır çizilmiş ve toplumsal bir norm ortaya konulmuştur. Katılımcıların ifadelerinde bu durumun özellikle kamusal yaşamla ilişkilenen konularda yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

> Mesela bir kız vardı benim oturduğum mahallede şarkı söylemeyi çok severdi. O kızın üzerinde bir sürü dedikodu yaptılar. Herkes konuşurdu herkes kötü kelimeler söylerdi ona karşı neden şarkı söylüyor diye. Ayıp görürlerdi bir kızın şarkı söylemesini. Ama kız olduğu için böyle düşünceler oluyordu. Erkek olsaydı her şey yapabilirdi ona bir şey demezlerdi. Ona karışmazlar o özgür… Adete, kültüre göre. Mesela günah desek din açısından yani biliyorlar farkındalar yani günah erkeğin de günahıdır kadının da günahıdır. Bir günah günahtır zaten. Ama onlar ayıp derler kız diye. Adetler böyle diyor diye o kıza baskı yapıyorlar. İşte oğlan için böyle şeyler düşünmezler. Bir şey demezler yani. (K9)

> İşte akılları biraz zor bunlar eski zaman akılları kimin böyle her şey ayıp yanlarında, yani kız spor çıkamaz, biz spora çıkardık babam bizi açık çıkarır başımız da açıktı. 13 yaşıma geldim zorla kapattırdı beni amcalarım. Çıkarttılar, kapattılar ayıp ayıp tutturdular, ayıp ayıp ayıp

> her şey ayıp, bunlarda (…) Suriye'de Araplarda kız 12 yaşına geldiğinde, eşarp takıcı, evinde ayağını kırıp, evinde oturucii, ev işine bakıcii, yasak okumak. (K7)

Görüldüğü üzere, kadınların görünür olmaları ve çeşitli nedenlerle toplumsal yaşamda rol almaları engellenmeye çalışılmıştır. Bu durum literatürde sıklıkla toplumsal yaşamın ve kurumların eril iktidarın sabitlediği normlar çerçevesinde düzenlenmesi ile açıklanabilir. Bu nedenle kamusal alanın erkeklerin aidiyetinde olduğu, kadınların ise bu alandan dışlanması doğal olarak karşılanmıştır. Kadınların yukarıdaki ifadelerinde görüldüğü üzere kamusal alanda "şarkı söylemek" ve "spor yapmak" norm dışı ve kadına ait olmayan bir edim olarak gündeme gelmiştir. Dolayısıyla kamusal alanın erkeklere ait olduğuna dair inançtan ötürü kadınlar için bu alanda var olmanın ve edimde bulunmanın olanaksız hale geldiği gözlemlenmiştir.

Kadınların kamusal alandan dışlanmasının gerekçelerinden bir diğeri 'utanç miti' çerçevesinde yorumlanmaktadır. Kadınların sembolik değeri; yanlış (ya da normlar çerçevesinde yanlış olduğu varsayılan) bir davranışı topluma, aileye bir ayıp ve utanç kaynağı olarak geri döneceğine dair bir inancın hüküm sürdüğü bir toplumsal ortama (Kandiyoti, 2013, s.81) kapı aralamaktadır. Böylece kadınların gündelik hayatta arzu ettiği pratiklerin ailelerine olumsuz bir yargı olarak döneceğine dair inançlar nedeniyle kısıtlandığı söylenebilir.

Bu nedenle, kadınlar kültürel normlara ve toplumsal cinsiyet ayrımlarına uygun olarak ev yaşamının gerektirdiği pratiklere yönlendirilmişlerdir. Bu pratikler ise toplumsal ve kültürel normları tarafından önerilen, telkin edilen ve dayatılan toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde oluşmaktadır. Bu bağlamda kadınların anlatılarında toplumsal yaşamda görünürlüğün kısıtlanması, içinde yaşadıkları toplumsal bağlamdaki kadın-erkek ayrımına dayandırılmış ve bunun kültürel olarak doğal olduğu ifade edilmiştir.

> En çok insanlardan laf gelmesin. Evet öncelikle kıza güven biraz daha az ama bunun etkisi ve sebebi insanların laflarından korkmak. Yani bu böyle yaptı bu kız şöyle yaptı. Yaptıkları ayıp derler diye aman bize laf gelmesin bana laf getirme diyerek böyle yaparlardı. Yetiştirilme tarzı öyle büyümüş öyle öğrenmiş bizi de böyle büyüttü. Erkek ne yaparsa laf getirmez ama kadın laf getirir. Kadının yaptığı her şey ayıp (K9)

> Yani öyle büyümüşler öyle algılamışlar öyle öğrenmişler erkek çocuğu kızdan farklıdır diye. Yani onların fikirlerine kanaatlerine göre oğlan baş ağrısı getirmez daha rahat onun için kız çocuğu çok istemezler. Kız hem bekarken hem evlendikten sonra sürekli onlara baş ağrısı getirirmiş böyle bir düşünce içindeler. Bence adetlerden yani. (K13)

Katılımcıların anlatılarında görüldüğü üzere kız çocuğunun erkek çocuğun zıttı olarak "baş ağrısı getirir olmak" ve "laf getirir olmak" ile tanımlamak namus olgusuyla ilişkili görünmektedir. Bu nedenle aileler toplumsal yaşamda görünür olan kız çocuğunun bir tehlike ile karşılaşacağı kaygısı ile çocuklarının kamusal hayatta görünür olmalarını engellemektedirler. Çünkü kamusal yaşam namusa halel getirecek türlü tehlikeleri barındıran bir mekân olarak tahayyül edilmektedir. Kadın ise bu mekânda bir "fitne", yani cinsel anlamda toplumsal düzen için bir tehdit unsuru olarak ele alındığından eril bakıştan uzak kalması, örtünmesi ve hatta erkek ile aynı yerde bulunmaması gereken bir varlık olarak tanımlanmaktadır (Göle, 2011, s.76). Dolayısıyla kadınların kamusal alan deneyimleri ancak bu çerçeveye uyulduğundan mümkün olabilmiştir. Kadınların bu noktadaki ifadelerin, örtünmeye zorlandıkları, kamusal hayattan soyutlandıkları ve erkeklerle bir arada olmalarının engellendiği açıkça görülmektedir.

> Gelenek adet olarak, benim babamgil burda sınırda oturilerdi, yakın Arap köyü olduğu için, her şey ayıp olduğu için kendilerinde bele. Şimdiye çek de var, kız 15 yaşında deil 12, 10 yaşına geldiğinde eşarp taktırıiler kendine, okuldan da çıkariler. (…) Dinden dolayı haram günah, kız evladı açık çıkmaz, saygılı olacak, dinden imandan iyi olacak, namaz kılıcı, bunu tutturmuş gidiler işte. Okul kız erkek karışıktı o için şey destek vermediler bize işte, erkek-kız beraber oturimiş ona karışidiler istemezlerdi. (K7)

> Çok dikkat ederdi kızlarına dikkatli davranırdı kızlarına. Mesela çıkma ıı girme yasaklıyordu çıkmamızı girmemizi. Erken başımızı kapattı. Okula gitmemi istemezdi. Okul malzemelerini kendisi getirmezdi. Çünkü Gitmemi istemezdi. Yani biraz sertti şey konusunda yani erken büyütmeye çalışıyordu beni, yaşım daha küçüktü amcamın çocuklarıyla ıı kuzenlerimle dayımın çocuklarıyla ıı erkek tabi ki, onlarla oturmamı görüşmemi yasakladı. Başını kapatıcaksın dedi. (K1)

Katılımcıların ifade ettiği gelenekler ve adetler toplumsal ahlaki değerler olarak dini kuralları etkisi görülmektedir. Bunların başında gelen ve dini bir simge olan örtünme yer almaktadır. Örtünmenin (hicab) üç işlevi olduğu söylenmektedir. İlki görsel işlev olan erkeğin bakışından gizlenmek anlamına gelir. İkinci işlevi ise mekâna ilişkindir ve cinsler arasına bir ayrım koyar. Üçüncü işlevi ise ahlaki bir değer olan yasak buyruğuna denk gelir (Göle, 2011, s.127). Kadınların ifadelerinde ise kapanma süreçleri üçüncü işlev olan yasak buyruğu çerçevesinde bir zorlama ile gerçekleşmiştir.

> Babam erken eve gel, dışarıya çıkma, mesela bir de şey… Kapanmayı erken kapattırdı beni, babam yani yaptı.12 daha 13'ü geçmemiştim. (1)

> Yani kültürel olarak annemin ve babamın lafından çıkamazdık. Tabi ki kapalı giyinirdik biz çünkü böyle yetiştik biz de onlar da. Ortamımız böyleydi. Pantolon giymemiz yasaktı, pantolon giymezdik uzun pardesüyle çıkardık. (K4)

K3 kapanmaya zorlanmış ancak buna uyduğundan dolayı kamusal alan kendisi için meşru bir hale gelmiştir.

> Müdahale etmek için bir bahane arıyordu amcam.O da bir sürü mücadeleydi. Amcam her gün gelir bir bahane üretirdi beni okulda çıkarabilmek için…En son gitmemem için okula şey dediler kapanacaksın. Yüzünü de kapatacaksın, uzun bir mont giyeceksin. Öyle yaparsan seni göndeririz. Dedim ne olursa olsun ne isterseniz yaparım ama beni okuldan çıkartmayın. Ayıptır kızın okuması diye karışmıştı…Toplumun baskısı tabi. (K3)

Anlatılardan görüldüğü üzere kadınlar toplumsal baskı ve denetimden dolayı bedenleriyle kamusal yaşamda serbestçe var olamamışlardır. Kadınlar örtünmeye zorlandıklarını ve kamusal hayattan alıkonarak eve kapatıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum biyolojik olarak dişil ya da eril bedenlerle dünyaya gelmenin kendiliğinden birtakım düzenlemeleri beraberinde getirdiğini açıkça göstermektedir (Direk, 2014, s.73-74). Dolayısıyla erkek egemen ideoloji ile kuşatılmış olan sistem içerisinde kadınların bedenlerinin, yaşam tarzlarının ve kişiliklerinin denetim ve gözetim altına alındığı gözlemlenmiştir.

Kadınlar çocukluk dönemlerinde öncelikle bela getiren, namusu korunması gereken, gündelik yaşam pratikleriyle utanca sebebiyet veren bir varlık olarak ele alınmış ve çeşitli gerekçelerle kamusal alandan dışlanma pratikleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu dışlanma pratiğinin kaynağı ailelerin kullandığı "ayıp" söyleminden hareketle kendilerine dair toplumsal söylemdeki konumlarını korumaya yönelik olarak kızları üzerinde kontrol ve denetim kurduğu tespit edilmiştir. Kız çocuklarının ve kadınların toplumsal yaşamdaki görünürlüklerinin önündeki engellerden biri olan bu pratik kültürel bir kod olarak işlev gören ailenin şeref meselesine yaptığı yatırımla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Kız çocukları namus olgusu ile aileyi bu anlamda zarara uğratacak yegâne cinsiyet olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle aileler toplumsal alanlardaki konumlarını korumak amacıyla kız çocuklarına erkek çocuklardan farklı bir muamele uygulamışlardır. Eril-dişil

karşıtlığını pekiştiren bu tür kültürel ayrımların sonuçları kadınların kamusal işlerden dışlanmasına ve özel alandaki görev ve sorumluluklarıyla tanımlanmasına neden olmuştur (Günindi Ersöz, 2015). Kadınların anlatılarında sosyalleştikleri toplumun, kadınları tanımlarken kullandıkları söylemlerin tamamı kadınların özel alan içerisindeki rolleri üzerinden tanımlaması bu anlamda dikkate değer bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. K8 bunu *"eve kilitlidir kadın"* diyerek ifade etmiştir. Bu durum K16, K2'nin anlatılarında ise şu şekilde gündeme gelmiştir.

> Onlara göre kadın sadece evlensin, çocuk doğursun, yemek yapsın, temizlik yapsın tamam. Onlar böyle düşünüyorlar. Bizimki ters. Onların hayatı böyle. Yani bayan erkek gibi araba sürebilir, okuyabilir, çalışabilir, gidebilir gelebilir. Böyle benim gözümde bayan. Kadın hakkını almalı. Mesela çalıştın gittin gezdin kendi hakkını istedin böyle kadın olur. Onlara göre her şey ayıp. Kadın evde oturacak, çocuklara bakacak, yemek yapacak temizlik yapacak bu kadınların işi (K16)

> Amcalarım baskı yapıyordu biz onlara hizmetçi olalım diye (...) Iı erkek abilerim çalışsın onlara para getirsin biz de evin hizmetlerini onların hizmetlerini yapalım Amcalarımızın çocuklarıyla zorla evlenelim. (K2)

Söz konusu normlar, normlar etrafındaki pratikler ve bunların ortak bir sonucu olarak kurgulanan denetim ve baskı mekanizmalarının sıklıkla gözlemlenebildiği kamusal alanlardan biri ise eğitimdir. Eğitim faaliyeti doğrudan kamusal alana ve erkeklere ait bir olgu olarak tanımlandığından, kadınların sadece belirli bir yaşa kadar orada bulunabildikleri gözlemlenmiştir. Araştırmaya katılan kadınların neredeyse tümü eğitim hayatlarını yarıda bırakmak zorunda kalmışlardır. Kamusal-özel mekân ayrımı toplumsal yaşamdaki pratiklere öylesine sinmiştir ki aileler tarafından dışarısı belirli bir yaştan sonra kadınlar için tehlikeli bir alan halini almış ve kamusal olanın sınırlarında kabul edilen eğitim sistemi, kadınlar için tehlikeli olarak tahayyül edilmiştir. Kadın için tehlikeli olduğu varsayılan eğitimin, katılımcıların aileleri açısından kaygı uyandırdığı tespit edilmiştir.

> Okula gidip gelirdik hiç geç kalamazdık. Çünkü biz hepimiz kız çocuğuyduk korkardı, birisi bizi taciz eder birileri bize bir şey yapar diye sürekli korkardı. Biz kız çocuğuyuz kendimizi koruyamayız diyerekten. Titrerdi bizim üzerimize korkardı o da annem gibi başımıza bir şey gelecek diye. Derdi ben haftada bir günü size ayırdım tatil günüm sizin. İstediğiniz yere sizi götürürüm derdi. Götürürdü de. Gezdirirdi bizi. Hafta içi de okumanıza odaklanın, biz sizin hem anne babanız hem de arkadaşınızız yani ne isterseniz bize söyleyebilirsiniz, eğer illaki dışarıya çıkacaksanız annenizi götürün tek başınıza çıkmayın derdi… yani annem onu görev olarak yapardı çocuklarını korumak için. Yani ilgiden dolayı, kültür diyebiliriz. (K15)

Kadınların anlatılarında görüldüğü üzere kamusal yaşamda görünür olmak kız çocukları için tehlikeli bir durum arz ettiğinden ötürü kadınlar belirli bir yaştan sonra eğitim hayatlarının aileleri tarafından sonlandırıldığını ifade etmişlerdir. Bu konuda yapılan araştırmalar ile kadınların anlatıları arasında paralellik olduğu söylenebilir. Nitekim bu araştırmalarda mülteci kadınların menşe ülkede kamusal yaşamdaki görünürlüklerinin oldukça düşük olduğuna dair bulgular elde edilmiştir (Öztoraman-Adıgüzel ve Tanyaş, 2020; Cankurtaran ve Albayrak, 2019). Bunun yanı sıra kadınlar ifadelerinde kamusal hayata yalnız başlarına özgürce çıkamadıklarını da belirtmişlerdir. Elde edilen bu bulguları destekler nitelikte olan bir araştırmada ise kamusal mekâna yalnız çıkma deneyimlerinin çok mümkün olmadığı bu sebeple kamusal alanın kız çocukları için anne, baba veya abinin eşlik ettiği durumlar aracılığıyla meşrulaşabildiği ifade edilmektedir (Ünal, 2021). Bu bağlamda, kadınların gündelik yaşam pratikleri eril tahakkümün dayattığı cinsiyet temelli ayrımlarla kısıtlanmış ve varoluşları özel alanı temsil eden ev üzerinden tanımlandığı söylenebilir. Kadınların anlatılarına dayanarak eril tahakkümün, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin pekişmesine, sağlamlaşmasına ve toplumsal yapıya yayılmasına katkıda bulunan temel iktidar pratiklerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Erkek egemenliğinin kadınları tahakküm altına aldığını ve bu ilişki biçiminin tüm toplumsal yapıya ve kültüre yansıdığını ifade edebiliriz (Millet, 1987). Dolayısıyla da toplumsal cinsiyet rejiminin eril ve dişil olarak toplumsal-kültürel ilişkilerin temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz (MacKinnon, 1982).

Bu kategori altında kadınların anlatılarına dayanarak, toplumsal ve kültürel normlarla oluşturulan toplumsal cinsiyet rejimi aracılığıyla dayatılan rollerin ve sorumlulukların kadınlık inşasındaki yeri verilmeye çalışılmıştır. Bir sonraki kategoride kadınların, toplumsal denetiminin ve kontrolünün bir unsuru olarak işlev gören aile kurumunda nasıl bir sürece maruz kaldıklarına yer vererek kadınlık ve annelik deneyimlerinin hangi pratiklerle şekillendirildiği analiz edilecektir. Buradan hareketle kadınların evliliğe ve anneliğe hazırlanma süreçler ele alınmaya çalışılacaktır.

4.1.1.2. Aile İçerisinde Evliliğe ve Anneliğe Hazırlama *"Küçüklüğünden itibaren kız anneyle beraber mutfağa girer. Annenin işlerine yardım eder. Çünkü büyüyecek annesinin görevini o ilerde evi olduğunda yapacak."*

Bu kısımda çok boyutlu denetleme ve baskı mekanizmalarının aile kurumu içerisindeki yansımaları, kadınların ifadelerine dayanılarak analiz edilecektir. Bu kısmın ana teması altında da belirtildiği gibi toplumsal alan ile aile alanı arasında ilişkisel bir durum vardır. Bu iki alan da birbirlerini etkilemektedir. Bir bakıma aile alanı toplumsal yaşamdaki normlara uygun bireyler yetiştirerek toplumsal düzenin tesisini ve idamesine katkıda bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından ise aile kurumunun ataerkil ideolojilerin üretilmesinde ve pekiştirilmesinde temel rol üstlendiği ifade edilmektedir. Ailede erkek aklın ve rasyonel kararların temsilcisi olarak tanımlanırken, kadın duygusal rollere denk gelen eş ve annelik kimlikleri bağlamında tanımlanmıştır (Millet, 1987; Tekeli,1988, Berktay, 2012). Bu nedenle kız çocukları aile üyeleri tarafından gerçekleştirilen çeşitli aktarım teknikleriyle (söylemsel ve edimsel) toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak yetiştirilmektedir.

Bu anlamda, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini hem üreten hem de aktaran yer olan aile alanı, kadınlığın inşasına katkı sunan bir mekân olarak önemli bir konumdadır. Özellikle aile alanı içerisinde kadınlardan beklenen roller ve sorumluluklar bağlamında sürekli olarak pratik edilen ev işleri, kadın kimliğine sızan ve onu tanımlayan bir öznel deneyimler kümesi oluşturarak kadın öznelliğini inşa etmektedir (Bora, 2010). Bu durumun en temel nedeni, kadınların bu şekilde tanımlanması ve aile içi rol dağılımının toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak gerçekleştirilmesidir. Kadınlar anlatılarında ev içi işlerden bahsederken bunların tamamının kendileri tarafından gerçekleştirildiğini ve bunun kendilerine ait bir durum gibi öğretildiğini vurguladıkları tespit edilmiştir.

> Çünkü kız çocuğu evin işlerini öğrenmeli, yemek yapmayı öğrenmeli, sonuçta evlenecek, bunları öğrenmeli. Onun için çıkarırlardı. Ama oğlan çocuğu isterse okula gitmezdi, isterse devam edebilirdi. Ayrımcılık vardı bu konuda. Kız çocuğu sadece okumayı yazmayı bilsin yeterli derlerdi. İlerde çocuklarına okul döneminde yardımcı olsun diye. Ama her şeyi de bilmesi gerekiyor, ev işlerini, temizlik yemek yapma falan eksiksiz olacak. Yani böyle öğrettiler böyle de gitti. (K6)

> Evdeydim hep. Normaldi, evdeydim temizlik yemek böyle. Başka bir şey yoktu. En büyük ben olduğum için hepsini ben yapıyordum. Annem öğretiyordu bunları. Ama yoruluyordum. Ben okulu çok seviyordum yani okulu tamamlamak istiyordum. (K16)

Katılımcıların ifadelerinde göründüğü gibi ev içi işlere dair tüm sorumluluklar kendilerine atfedilmiştir. Kendilerine verilen bu görevi yerine getirmeleri istenen kadınların ifadelerinde, sürekli olarak evde olma haliyle bu sorumlulukların kendilerine yüklenmesi durumu arasında bir ilişki gözlenmektedir.

Henüz çocuk yaşlarda ev içi bakım ve eve ait tüm sorumluluklar kadınlardan beklendiğinden, çocukluk zamanlarında kadınlar bu deneyimlerle hem hal olmaya başlar ve bunu kimliklerinin bir parçası olarak algılama eğiliminde olurlar. Nitekim Butler'ın (2016) ifade ettiği gibi pratikler toplumsal yaşamda performe edilirken aslında bir yandan da özneye içerik kazandırma ve kimliğini tanımlama aracına dönüşmektedir. Bu yüzden kadınlık deneyiminin oluşmasında her günkü ev işlerinin ve gündelik hayatta rutin olarak gerçekleştirilen edimler performatif[5] olana denk gelmektedir. Kadınların ifadelerinde görüldüğü üzere aile içi bakım görevlerini gerçekleştirmek bu şekilde tanımlanmalarının etkisiyle gerçekleşmektedir. Bu nedenle kadınlar bu şekilde yetiştirildikleri ve bu görevlerin kadınlar tarafından gerçekleştirildiğine tanık oldukları için kabullenmek zorunda kaldıklarını vurgulamışlardır. K9 ve K12'nin anlatılarında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

> Çünkü gün içinde gün uzun yani yapıcak bir şey olmadığı için yani böyle büyütüldüğü için bu kadın böyle sorumluluklar verdiler bu kadına, sen evlenince evin olunca bunları yapman gerekiyor dediler bunları öğrettiler bize. Biz kadın olarak bunları kabullendik ve yapıyoruz, zorlanmıyoruz. (K9)

> Bedensel olarak evet çok yoruluyordum. Benim ablalarım abilerim evlenmişti. Sonra evin büyüğü ben olmuştum. Mecburen ben olmalıydım onlara yardımcı olmalıydım. Yani razıydım çünkü herkes öyle yapıyordu, başka bir seçenek yoktu yani. Onun için çok üzülmedim, zorlanmadım. Kabullendim durumu. (K12)

[5] "Performatif" kavramı standartlaştırılmış ve kurallaştırılmış edimlerin tekrarı aracılığıyla şeylerin cinsiyetler için doğallaştırılması ve dolayısıyla da cinsiyetli olmanın normalleştirilmesi anlamına gelir (Butler, 2016).

Diğer taraftan aile içerisindeki bu yoğun iş yükü her ne kadar kendilerine ait bir sorumluluk olarak tanımlanıp gerçekleştirilse de bazı kadınların bir süre sonra bu durumundan rahatsızlık duydukları ve karşı çıktıkları tespit edilmiştir.

> Artık dayanamadım, yoruldum. Yani iş giden varsa ona ben uyanıcam ben kaldırıcam hazırlığını ben yapacam, yemekmiş çamaşırmış bulaşıkmış bilmem neymiş her şeyi benden beklerlerdi. Buna da dayanamadım yaşım küçük bunları kaldıramıyordum. (K14)

> Biz beraber yatardık ya kardeşlerimle büyük odada. İşte altına yapan mı dersin işte. Sabahları bezlen uğraşırdım. Evin büyüğüydüm ya. Ablamla küçük kız kardeşim de evlenince ben kalmıştım. Annemle dövüşürdük işte. Ben rahat yatakta yatmak istiyorum ben evlenecem yeter. Sen beni hizmetçi mi bırakacaksın çocuklarına diye konuşurdum, tartışırdım annemle. (K10)

Anlatılarda görüldüğü üzere ev içi işler ve aileye üyelerinin tüm bakımı henüz çocukluk yaşlarından itibaren kendilerinden beklenmektedir. Bu durum tüm aile üyeleri tarafından özellikle de erkek bireyler tarafından kadınlara dayatıldığı tespit edilmiştir. Erkek kardeşler, baba ve akraba olan erkekler tarafından kadınların aile içi görevleri tanımlanmış ve kadınlardan bunların yapılması beklenmiştir. Bu durumun meşrulaştırma aracı olarak ise kadınların ileriki hayatlarında buna ihtiyaçları olması üzerinden bir normalleştirme çalışması gerçekleştirilmiştir. Kadınlar bunu aile üyelerinin kendileri için tanımladıkları bir gereklilik olarak görmüş ve gerçekleştirmişlerdir. K14 ve K5'in anlatılarında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

> Ben söylediğimde yani işte çok zorlandığımda, dayan kızım öğren bunlar senin iyiliğin için sen yarın evlenip gidiceksin, kurtulucaksın bu hayattan ama evin işini evin şeylerini öğrenmiş olursun derdi. Böyle iyilikle gelirdi bana görürdü yani. (K14)

> Onların bilinçaltına yerleşmiş yani kız 13 yaşından sonra evin işini öğrenmeli, 15-16'da da evlenmeli. Bunlar böyle büyümüşler, böyle öğrenmişler böyle yapıyorlar. (K5)

Eril iktidarın hüküm sürdüğü ve tüm kararların rasyonel dayanağı olarak erkeklerin öne çıktığı aile alanında erkek bireylerin dışındaki kadın aile üyeleri de katılımcıların ifadelerine göre kendilerine baskı ve tahakküm uygulamışlardır.

> Yani evin yükünün hepsini üzerime atıyorlardı yengelerim. Benim bir yengem de vefat etti bir yengem iki tane çocuk arkasında bıraktı. O evin sorumluluğu bendeydi. Okullarıymış

> yemekleriymiş, evin ihtiyacıymış, temizlikmiş, çocuk sorunuymuş hepsi benden beklenirdi. Şeyi benden bekliyorlardı, her şeyi benden istiyorlar, yoruldum yani. (K8)

Aile alanındaki kadın bireylerin kendilerinden yaşça küçük olan kadınlara karşı uyguladıkları bir denetim ve baskının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kadınların ezildiği, eril egemenliğin hüküm sürdüğü toplumsal kültürel alanda kadınları ezen, onlara baskı uygulayan sistemlere kadınların da bağlı olduğu söylenebilir (Kandiyoti, 2013, s.15). Bu anlamda ailedeki diğer kadınların eril iktidar sistemi tarafından oluşturulan tahakküm biçimlerini kendileri açısından bir güç olarak kullanmaya ve diğer kadınlar üzerinde bunu tatbik etmeye çalıştıkları görülmektedir. Dolayısıyla ataerkil düzenin temellerini oluşturan erkekler kadar kadınlar da bu alan içerisinde bazı roller edinmekte ve sistemin sürekliliğine ve yeniden üretimin katkıda bulunmaktadırlar (Demren, 2003). Aile içerisinde bu rolü üstlenerek kız çocuklarının toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarına uygun olarak yetiştirilmesine, dolayısıyla ataerkil düzenin aktarımına katkı sunan en önemli kişiler ise annelerdir. Dolayısıyla kız çocuklarının kimlik ve benliklerinin oluşumunda aile içerisindeki ilişkilerin, rollerin ve değerlerin belirlenmesinde ve aktarımında anneler kilit bir role sahiptirler (Badinter, 2020)

Katılımcılar anlatılarında annelerinin; yemek yapma, temizlik yapma, eşine (erkeğe) saygılı ve sadık olma, "sesini çıkarmama", dinine bağlı olma, nasıl davranacağını ve konuşacağını bilme gibi konularda kendilerini yetiştirdiklerini aktarmışlardır.

> Mesela bize derdi siz büyüceksiniz, ileride evleniceksiniz, saygılı olun kayınvalidenize ses çıkartmayın, küfürler yapsa da siz ses vermiceksiniz, onu anne değerinde hesap edin derdi bize. Mesela eşinize saygılı olun derdi bir dediğini iki yapmayın yavrum derdi. Iıı hanımlığınızı bilin derdi, eviğizi, işiğizi, gücüğizi bilin derdi bize saygılı olun, yani sürekli bize derdi saygılı olun sesinizi çıkartmayın, çok ayıp bir şeyler yapmayın derdi. Çok destek verirdi bize çok nasihat verirdi. (K7)

> Evet annem yimek öğretti bize, çok güzel yimekleri öğretti. Ev işlerini öğretti bize. Kalkmamızı, oturmamızı, nasıl konuştuğumuzu öğretti. Yani saygı nasıl olur, böyle yimek, şunu bunu hepsini öğretti bize (K13)

Bunun yanı sıra anneler kız çocuklarının gündelik hayatta nasıl davranmaları gerektiği konusunda müdahalede bulunmaktadırlar. Genel olarak annelerin kız çocuklarının gündelik hayatlarındaki tüm alanlara dair bir kültürel ve ahlaki aktarım gerçekleştirdikleri

görülmektedir. Bu şekilde bir yetiştirilme tarzından kaynaklı olarak kadınların gündelik pratiklerinin şekillendirilmesi, denetim altına alınması ve yönlendirilmesi ile annelik sürecine hazırlandırıldıkları söylenebilir.

Diğer taraftan, anneler kız çocuklarından sorumlu olmaları, toplumsal yaşamda onların temsil ettiklerini düşünmelerinden dolayı belirli kültürel değerlerin ve normların aktarımını sağlamaktadırlar. Bu temsil geleneklere, adetlere, normlara ve genel olarak ahlaki değerlere ne kadar uygunsa çocuk o kadar iyi yetiştirilmiş anlamına gelmektedir. Bu anne ve aile için toplumsal yaşamda sosyal sermaye biriktirme anlamına gelmektedir. Kadınların anlatılarında buna ilişkin bulgular tespit edilmiştir. Örneğin:

> Olumsuz özelliği de şöyle büyüklerden korkardı. Saygısı çok olduğu için saygı yönünden, hakkından vazgeçerdi. Vazgeçmemeliydi ama saygıyı ön plana koyduğundan çok hakkını kaybetti. Saygıdan ve abilerinin korkusundan. Onlara laf gelmemesi için. Onların Suriye'deyken isimleri vardı. Büyük bir şirketleri vardı. Kimse demesin Şeyhani'lerin bacısı böyle. Sadece Halep olarak değil, tanıdıkları çok ya Moskova'ya kadar bağlantıları vardı. Aman kardeşlerime laf getirmesinler, kimse demesin bacın böyle böyle diye susardı, bizi de böyle yetiştirdi. (K3)

> Annemin olumlu etkisi çok oldu. Ama olumsuz etkisi de çoktu. Hangi yönden korku yönünden. İnsanların dedikodusundan korkan bir kadın olduğu için bende de kaldı. Nasıl etkiledi beni, hayatımı kaybettim bundan dolayı. Kaybettim derken gençliğim boşu boşuna gitti. İnsanlar onu bunu demesin diye çok şeylere sustum, çok sefer durdum. Haklarımdan vazgeçtim çünkü annem de böyleydi bizi de böyle büyüttü. (K11)

Annelerin kendi varlıklarının bir göstergesi olarak annelik rolü ile toplumsal yaşamda kendi anneliklerini gösterme, temsil etme noktasında kız çocukları üzerinde bir tür denetim ve baskı kurmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu durum toplumsal yaşamdaki öğrenmeler ve aktarımlar yoluyla annelerin kız çocuklarını "iyi kız" modeline uygun yetiştirme çabasından doğduğunu düşündürmektedir (Albayrak, 2019). Bunun yanı sıra bebeklik sürecinden itibaren anneler kızlarıyla yoğun ilişki kurmaya ve kendi kimlikleri ile bir özdeşlik yakalamaya çalışmaları bu yönlendirme ve aktarıma sebep olmaktadır. Kız çocukları bu şekilde anneyle bir özdeşleşme yaşamakta ve ileriki yaşamında cinsiyetinden beklenen rolleri ve sorumlulukları annelerinden öğrenmektedirler (Chodorow, 1978; Erdoğan, 2008, s.78).

Sonuç olarak, kız çocukları aile içerisinde kendilerine ait olarak tanımlanmış ev içi hizmet ve bakım rolleri üzerinden bir tanımlamayla karşı kaşıya kaldıkları tespit edilmiştir. Toplumsal-kültürel alan ile bir etkileşim içerisinde olan aile alanı eril egemen bir yapıda olduğundan aile içerisinde kız çocukları toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden bir ayrımcılıkla karşı karşıya kalmış ve toplumsal cinsiyet rejimine göre bir iş bölümü ortaya çıkmıştır. Bu iş bölümü ile aile içerisinde kız çocuklarının ev içi sorumluluk ve bakım işleri üzerinden tanımlanmasına aracılık ettiği tespit edilmiştir. Bu şekilde bir iş bölümünün hayata geçirilmesinde tüm aile üyelerinin baskı ve denetimleri etkili olmuş ancak özellikle kız çocukları için annelerinin söylemleri ve ifadeleri etkili olmuştur. Annelerinin kendilerini evlilik ve annelik hayatına doğru hazırladığına dair bulgular tespit edilmiştir. Bir sonraki başlıkta, araştırmaya katılan kadınların çocukluk ve ergenlik sürecindeki deneyimlerinden sonra evlilik kurumuna nasıl dahil olduklarına dair bulgulara yer verilecektir.

4.1.2. Kadınların Evliliğe Geçiş Süreçleri ve Evlilik Yaşamındaki Deneyimleri

Ataerkinin yasasını ve otoritesini simgeleyen ataerkil aile modelinde, erkekler çocuklar ve kadınlar üzerinde mutlak tahakküm hakkına sahip bireyler olarak öne çıkmaktadır. Kadınlar ise bu alanda tabi olan konumdadır. Dolayısıyla aile kurumunda kadınların emeği, cinselliği, bedeni ve doğurganlığı eril iktidarın denetimi altındadır (Berktay, 2012; Millet, 1987; Doğan, 2016). Bu şekilde inşa olan evlilik ve aile kurumunda tüm tahakküm ve iktidar kurma biçimleri normalleşir ve doğal olana işaret eder. Bu durumu ortaya çıkaran, besleyen ve eril tahakkümün yerini sağlamlaştıran çeşitli iktidar odakları mevcuttur. Bunların başında toplumsal ve kültürel normlar, dini inançlar ve siyasi iktidarlar gelmektedir. Kadınların, erkekler karşısındaki değeri ve toplumsal konumu bu odaklar bağlamında inşa edilmektedir.

Önceki temalarda da değinildiği üzere toplumsal yaşamın eril iktidara göre düzenlendiği ortamda kadınlar toplumsal-kültürel yaşamda çeşitli denetim ve baskı mekanizmalarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Kadınların yaşam biçimleri, tercihleri ve bedenleri eril tahakküm altında disipline edilmeye çalışılmaktadır. Kadınlar henüz çocuk yaştan itibaren temizlik, bakım ve yemek yapma gibi ev içi işlere yönlendirilmekte ve kamusal

hayattan koparılmaktadır. Kendilerine dayatılan temel roller ve kimliğe atfedilen normlar çerçevesinde bir hayat sürmüşlerdir. Şüphesiz bu normların başında evlilik kurumu ve aile olma ideali gelmektedir. K8'in *"...kalıp da ne yapacak gitsin evini yuvasını kursun..."* ifadesinde olduğu gibi evlilik kadınlar için bir mecburiyet olarak görülmüş ve evlilik dışında kadınlar için başka bir seçeneğin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu bakış açısı toplumsal-kültürel yapıya, kurumlara, devlete yansımış ve bireylerin ise toplumsal cinsiyet kimliklerine sızmıştır. K6'nın ifadesinde vurguladığı gibi kadınlar için tek gerçeklik vardır: *"evin sorumluluğunu taşımak"* ve *"yolun sonunda anne olmak"*.

Evlilik kurumunda kadınlara biçilen rollerin tıpkı kök aile sürecinde kendisine dayatılan ev içi işler ve bakım üzerinde temellendiği gözlemlenmiştir. Kök ailedeki asimetrik toplumsal cinsiyet rollerinin evlilik yaşamında devam etmesinde, toplumsal ve kültürel normların rolünün yanında devlet kurumunda rolü mevcuttur. Bir ülkedeki yasaların, sosyal politikaların toplumsal cinsiyet rejimine göre tasarlanması bunun bir göstergesidir.

Bu alt temada, ilk olarak katılımcıların neredeyse tamamında ortak olan çocuk yaşta ve zorla evlilik sürecine dair bulgulara yer verilecektir. Daha sonra evlilik içerisinde toplumsal cinsiyet temelli olarak ayrılan ev içi iş bölümüne dair bulgulara değinilecektir. Bir sonraki başlıkta ise evlilik kurumu içerisinde kadınların gündelik yaşam pratiklerinin düzenlemesi ve denetlemesine dair bulgulara yer verilecektir.

4.1.2.1. Evliliğe Giden Süreç: Çocuk Yaşta Evliliğe Zorlanma *"Bizdeki kültürde yani 13-14-15 yaşında kızları evlendirirlerdi. Normal yani, kalıp da ne yapacak gitsin evini yuvasını kursun derlerdi."*

Çocuk yaşta evlilik 18 yaşından küçük bir kişinin yaptığı evlilik anlamına gelmektedir. Zorla evlilik ise taraflardan birinin rızası olmadan kişinin evlendirilmeye zorlanması demektir (UNFPA, 2020). Çocuk yaşta evliliklerin yoksulluk, eğitim seviyesi, sosyal normlar, savaşlar gibi çeşitli sebepleri olmakla birlikte (UNICEF, 2017; Yakıt ve Coşkun, 2014; Boran vd., 2013) bu araştırmada kapsamında da önemsenen toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil toplum yapı sebebiyle ortaya çıkan bir olgu (Karataş vd., 2020, s.120; Calp Şen, 2018) olarak ele alınmaktadır.

Araştırmaya katılan kadınların menşe ülkesi olan Suriye'de savaştan önce kadınların çocuk yaşta evlenme oranının %13 olduğu ifade edilmektedir (UNICEF, 2017). Bunun azımsanamayacak bir sayı olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim araştırmaya katılan kadınların büyük çoğunluğu çocuk yaşta ve zorla evliliğe maruz kalmıştır. Bu başlık altındaki bulgulara ulaşmak için kadınlara çocuk yaşta evlendirilme nedenleri sorularak bunda etkili olan olgular tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kadınlar genel birbirlerine benzer ifadeler kullanarak çocuk yaşta evliliklerinin nedenini içinde yetiştikleri kültür ve geleneklere bağlamışlardır. Bunun yaşadıkları coğrafyada normal olduğunu belirtmişlerdir. Kız çocuklarının henüz küçük yaşlarda evlendirilerek eşinin ve kayınvalidesinin kurallarına ve yaşam tarzına göre yetiştirilmek için evlendirildiklerini vurgulamışlardır. Örneğin katılımcıların aşağıdaki ifadelerinde bu durum şöyle ifade edilmiştir:

> Ya bizim toplumumuz biraz hasta bir toplum az önce de demiştim zaten. Iıı annem 19 yaşında evlendi. Evlendiğinde herkes ona işte sen çok geç evlendin neden o kadar geç kaldın falan demişler. Bir sürü laf duymuş. Annemin korkusu hani biz evlenmeyiz evde kalırız. Onun hayali kızlarını 15 yaşında evlendirmek, aynı lafları duymamak yani. Korkusu buydu. Bizim toplum bizim akrabalarımız hepsi böyle. 14-15, 16'yı beklemezlerdi bile. Evlendirirlerdi kızı. (…) Kültür diyebiliriz, çünkü bizim toplumda kız büyümeden ıı bilinçli olmadan her şeyi bilmeden kayınvalidesinin eline geçmeli, onun elinin altında büyümeli istediği gibi yetiştirmeli diye bir düşünce vardı. Yani yetiştirilme tarzı diyebiliriz öyle büyüdüler ve öyle çocuklarını büyüttüler. (K9)

> Suriye'de normal bir şeydi. Yani kız çocuklarının bu yaşlarda evlenmeleri normaldi daha büyük olduklarında evde kaldı derlerdi. Kültürün etkisi yani. Bilmiyorum neyi düşünüyor neyden korktu neden verdi beni. Ama bırakmazdı yani daha büyük yaşta vermezdi beni. Kültür normal bir şey kız 15'inde evlenebilirdi. (K1)

Kadınların anlatılarına göre çocuk yaşta evliliklerin yaşadıkları topluma göre normal ve meşru olduğu ifade edilmiştir. Kadınların bu duruma karşı gelememelerinin en temel sebebi de bu olmaktadır. Normal ve meşru olan karşısında kadınlar kendilerinden bekleneni gerçekleştirmişlerdir. Bu duruma karşı gelmek, eril tahakkümü yıkmak böyle bir toplumsal yapı içerisinde oldukça zor olmaktadır. Nitekim kadınların anlatılarında bu karara karşı gelmenin zorlukları şu şekilde ifade edilmiştir.

> …Yani bizde kadının lafı geçerli değil ki. Annem engel olmaya çalıştı kız küçük dedi. Sonra dayımı gönderdiler çocuğun köyüne. Önce çocuk iyi falan dediler de, ama yine alttan alta

> dayımı onların köyüne gönderdi çocuğu soruştursun diye. Güvenmemişti annem ama babamı da ikna edememişti... Ama laf erkeğin ya söz erkeğin ya karar veren erkek ya. Babam şey dedi, benim ağzımdan bir laf çıktı tekrar dönemem bir defa verdim. Anneme böyle söyledi. (K8)

> Babama karşı çıkamazdık kafamıza göre bir şey diyemezdik. Eğer karşı çıksaydım beni döverdi mesela. Bana geldi dedi seni isteyenler var. Ve ben seni verecem dedi. Diyemedim ben tanımıyorum etmiyorum falan diyemedim yani. Cesaretimiz yoktu bir şey demeye. Benle erkek kardeşimin aynı gün düğünümüz oldu. Anneme de diyemem niye annemin keyfine mi. Babamın keyfine. (K1)

Eril tahakkümün baskın olduğu geleneksel ataerkil aile kurumunda kadınlar ve çocuklar karar verme süreçlerinden dışlanmışlardır. Nitekim çocuk yaşta evlilikleri araştıran çalışmalarda da bu durum ortaya çıkmıştır (Gezer Tuğrul, 2018; Caldwell, 2005; Singh ve Samara, 1996).

Ataerkil aile kurumunda toplumsal cinsiyet ilişkilerine göre hiyerarşinin en altında yer alan kız çocuklarının çocuk yaşta evlendirilmelerinin nedenleri toplumsal ve kültürel yapının kadınların konumunu öncelikle eş ve anne olarak görmeleriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Asimetrik cinsiyet rollerinden kaynaklı olarak erkek çocuklar hayatlarını planlama noktasında kamusal alanda daha fazla olanaklarla karşılaşırken, kız çocukları için olanakların belirli bir yaştan sonra evlenme ve anne olma ile sınırlı kaldığı ifade edilmektedir (Yüksel-Kaptanoğlu ve Ergöçmen, 2012).

Bu nedenle, kadınlar çocukluktan itibaren aşağı konumda yer almaları ve yok sayılma süreciyle karşı karşıya kalmaları ile belirli normları ve erdemleri içselleştirmektedirler. Erkekler ise üstte olma, hâkim olma ve karar verici pozisyonda olma gibi erdemleri öğrenmekte ve bunu kimliklerinin bir parçası olarak içselleştirme eğiliminde olmaktadırlar (Bourdieu, 2018). Bu nedenle kadınların çocuk yaşta evlenme nedenlerine dair anlatılarında yer alan *"kadının lafının geçerli olmaması"* ve *"erkeğin keyfiyetine bırakılması"* ifadeleri kendi toplumları içerisinde kadın ve erkeğin konumunu gözler önüne sermektedir.

Katılımcıların ifadelerinde görüldüğü üzere evlilik kararına karşı çıkmanın önündeki en temel engel erkeklerin varlığıdır. Erkekler ailedeki karar verme rolünün kendilerinde

olması ve aile üyelerinin kendisinin sözünden çıkmaması gerektiğine dair algıları ise eril tahakkümden kaynaklanmaktadır. Çünkü bir erkeği gerçek anlamda erkek yapan aile ve toplumsal yaşamda kendisinden beklenen rolleri yerine getirebilmesidir. Bu anlamda erkeklik öncelikle şeref meselesiyle ilintili bir görevdir (Bourdieu, 2018b). Örneğin katılımcıların yukarıdaki anlatılarında belirtilen bu anlamdaki en çarpıcı bulgu erkeklerin bir defa karar verdikten sonra sözlerinden dönememesidir. Çünkü bu bir anlamda erkekliğe zarar getirecek ve onun onurunu toplumsal alanda zedeleyerek sosyal sermayesine ket vuracak bir durum olmasıdır. Bunun gerçekleşmesi durumunda, o kültürde oluşan hegemonik erkeklik (Connell, 2002) tahayyülünün dışında kalma söz konusu olmakta ve bunun sonucunda erkekliği zedelenerek sorgulanır hale gelmektedir.

Bu bağlamda, aile içerisinde erkeklerin, özellikle babanın iktidarını tahkim ve tesis etme nedeniyle kadınlar mevcut koşulları kabullenmeye zorlanmıştır. Diğer taraftan çocuk yaşta evlendirilme görücü usulüyle gerçekleşen bir olgu olarak da eril iktidarın kontrolü altındadır. Görücü usulü ile evlenme ailelerin bazı stratejilerle veya bazı akrabalık ilişkilerinin etkisiyle gerçekleştirdikleri bir durumdur. Kadınlar bu noktada herhangi bir karar verici pozisyonunda değillerdir. Bu tür bir evlilik, iki aile arasında gerçekleşen ve eril iktidarların kontrolünde olan bir sürece denk gelmektedir (Bora ve Üstün, 2005, s.59). Nitekim kadınlar anlatılarında görücü usulü evlendirildiklerini ve dolayısıyla sürecin tamamen kendileri dışında gerçekleştirildiğini ifade etmektedirler. Örneğin:

> Görücü usulüyle evlendim. Geldiler beni gördüler beğendiler o da geldi ben de onu gördüm o beni gördü. İkimiz de kabul ettik. Herhangi bir baskı ne benim tarafımdan ne onun tarafından oldu. Yani normal görücü usulüyle evlendim. Tanımıyordum ama bizim köydendi. (K6)

> Onun teyzesi bizim sokakta oturuyordu. Bu ailenin kızları var diye geldi istesek verir misiniz dedi. Bir gelsinler dedi ailem. Geldiler, oldu yani görücü usulü. Evliliğin ne olduğunu bilmiyordum, o olgundu 25 yaşındaydı ben 14 yaşındaydım çocuktum. Yani bana şey dediler evlenir misin dediler. Ben evliliğin ne olduğunu bilmiyordum ki evet evlenirim dedim. Böyle oldu. Düşünmedim yok ben çocuğum ya geldi gördü beni ben de gördüm evlenir misin bunla dediler. Ben de evet dedim 3 ay içinde evlendik. (K8)

Aile içerisinde babanın kız çocuklarını çocuk yaşta ve görücü usulüyle evlendirme kararında belirleyici bir rol üstlenmesi, kadına söz hakkının tanınmaması ve erkeğe/babaya bağımlı bir konumda olmasının sebebi toplumsal-kültürel normlardan

kaynaklandığı gibi yasal zeminde devlet iktidarının desteğiyle de gerçekleşmektedir. Suriye'deki Kişisel Statü Yasası'nda (1953) kadınlar için asgari evlilik yaşının 17, erkekler için ise 18 olduğu ifade edilmektedir. Ancak hâkim kararıyla 13 yaşından büyük kızlar ve 15 yaşından büyük erkeklerin evliliğine izin verilmektedir. Bunun yanı sıra Müslüman kadınların, erkek vasilerinden öncelikle baba daha sonra ise yakın erkek akrabalarının izni olmadan evlenmeleri yasaklanmıştır (FIDH, 2012, s.60). Dolayısıyla devlet yasalarında da görüldüğü üzere kadınların medeni hakları bir erkek vasiye bağlanmıştır. Bu nedenle eril iktidarı simgeleyen erkekler kadınlar karşısında devlet yasalarınca da hâkim konumundadır. Eril tahakküm toplumsal yaşamdaki tüm iktidar odakları (kültür, inanç, devlet) tarafından kadına üstün kılınmıştır. Bunun sonucu olarak devlet eliyle meşrulaştırılmış ve yasal zeminde vücut bulmuş eril tahakküm kadınların gündelik pratiklerine, eş tercihlerine ve evlilik kararlarına doğrudan müdahale ve baskı şeklinde yansımaktadır. Nitekim yukarıda da anlatıldığı gibi katılımcılar anlatılarında evlilik ve eş tercihi kararlarının kendileri tarafından alınmadığını, karşı gelmenin ise imkânsız olduğunu dolayısıyla mecburen kabul ettiklerini vurgulamışlardır.

Kadınların önemli bir kısmı her ne kadar bu kararı uygulamaya mecbur kalmış olsalar da aynı zamanda evliliği kendileri için bir kurtuluş olarak ifade ettikleri görülmüştür. Nitekim kök aile içerisinde toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak gerçekleştirilen cinsiyet temelli müdahale ve baskıdan kurtulmak istedikleri için evlilik bazen kadınlar için doğru bir seçenek olarak düşünülmektedir (Bora ve Üstün, 2005, s.59). Bu durum katılımcıların anlatılarında şu şekilde gündeme gelmektedir:

> Bir kurtuluştu benim için ve yeni bir hayatın başlangıcıydı. Çünkü orda bir baskı vardı evlen evlen evlen diye. Ve eğitime devam edemiyordum. Burda hem onların istedikleri oldu evlendim hem de benim istediğim de oldu. Eğitime devam ediyordum. Benim için yeni bir hayattı ve kurtuluştu o baskılardan. Çocuktum ama aklım ıı özgürlüğüme kavuşma derdindeydim hani istediğim zaman yatıp istediğim zaman uyanacağım. Evim müstakildi kimse bana karışmıcaktı. İstediğim yemeği ben yapacam. Iı böyle düşünceler içindeydim, beklentim oydu yani. Rahatlığa özgürlüğe kavuşmak. Çünkü bekarken herkes her şeyine karışıyordu özgürce bir şey yapamıyordum. (K9)

> Evet sevmedim, tek evlenme nedenim bu hayattan kurtulmak. Yeni bir hayatım olsun farklı kimse bana karışmasın. Böyle rahat olayım bunu isterdim. Çünkü ben küçüktüm her şeyi benden bekliyorlardı, evin sorumluluğunu hepsini üstüme atıyorlardı. Artık dayanamadım, yoruldum. Yani iş giden varsa ona ben uyanıcam ben kaldırıcam hazırlığını ben yapacam, yemekmiş çamaşırmış bulaşıkmış bilmem neymiş her şeyi benden beklerlerdi. Buna da dayanamadım yaşım küçük bunları kaldıramıyordum. (K14)

Evlilik fikri kendileri için bir bağımsızlaşma, kök ailenin ev içi iş yükü ve baskılarından kurtuluş yolu olarak gündeme gelmiştir. Bunun yanı sıra annelerin baskısı ve telkiniyle de kadınların evliliği kabul ettikleri tespit edilmiştir. Anneler kız çocuklarını kendilerine ait bir evlerinin, düzenlerinin olması, maddi olarak daha iyi şartlarda yaşaması gerekçesiyle evliliğe yönlendirmiş ve bu konuda baskı uygulamışlardır. Örneğin: K9 evlilik kararını kendisinin aldığını ifade ederken, K15 annesini evlilik gerçekleştirmesi için kendisini zorladığını belirtmiştir.

> Evlilik kararını ben verdim. Çünkü babam bu konuyla ilgili baskı yapmıyordu annem yapıyordu. Ama evlenin ki aklım sizde kalmasın korku içinde kalmayayım gidin derdi. Babam da şey derdi siz istemediğiniz sürece ben sizi zorlayamam. Yaşadığım süreçte ben sizi evlilik için zorlayamam derdi. Evlilik kararını ben almıştım. (K9)

> Annem de dedi evlenirsen rahatlarsın falan zorladı yani evlenmeme. Daha olgun bir yaşta 19-20'yi bitirdikten sonra isteyerek evlenirdim. Zamanı gelince yani ben kendi kararımla evlenirdim. Ama olmadı işte. Ben söyledim istemiyorum evliliği şimdi zamanı deil derdim anneme. Annem bilirdi benim istemediğimi. Çünkü aslında evlilik aklımda bile yoktu. Ama annem sürekli akrabalarımıza tanıdıklarımıza söylerdi konuşun bunla ikna edin derdi. Öyle öyle oldu işte. (K15)

Evliliğin kadınlar için bir kurtuluş olarak ifade edilmesi, kök aile sürecinin baskı ve zorlamalarından kaçış olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu konudaki farklı araştırmalarda da benzer sonuçlar tespit edilmiştir. Bu araştırmalarda kadınların hem kendileri hem de anneleri tarafından kök ailedeki baskı ve zorlanmalara karşı maddi-manevi daha rahat bir ortam geçmenin çözümü olarak gündeme gelmiştir (Bora ve Üstün, 2005; Gezer Tuğrul, 2018; Albayrak, 2019).

Bu başlık altında, kadınların çocuk yaşta zorla ve görücü usulüyle evlendirilmelerine dair anlatılarına yer verilmiştir. Kadınlar kök ailenin toplumsal yapı ile uyumlu olarak yetiştirmeye çalıştığı kız çocukları olarak evlilik kararı gibi kendi yaşamları için oldukça önemli olan bir adımda kendi istekleri ve tercihleri dikkate alınmamıştır. Kadınlar için uygun görülen şey, ataerkil yasaya uyan makbul kız çocukları olarak evlenme dolayısıyla eş ve annelik rolünü yerine getirmektir. Toplumsal ve siyasi yapı ile erkek üstünlüğünün desteklendiği ve kadınların erkeğe bağımlı olarak tanımlandığı bu durumda kadınların öznelliklerini sergilemeleri engellenmiştir.

4.1.2.2. Ev İçi Emek, Bakım ve Sorumluluk "*Kadın evde oturacak, çocuklara bakacak, yemek yapacak temizlik yapacak bu kadınların işi.*"

Katılımcıların, kök aile deneyimlerini ele aldığımız önceki kategorilerdeki bulgularda yer aldığı üzere ev içi bakım rollerinin tamamı henüz çocuk yaşlardayken kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu roller ve sorumluluklar toplumsal cinsiyet temelli olarak ev içi alanda kadınların gündelik yaşam deneyimlerinin bir parçası olarak kendilerinden beklenmiştir. Bu kategoride ise kadınların evlilik gerçekleştirdikten sonra ev içi emek ve bakım rollerinin tıpkı kök ailede olduğu gibi kendileri tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Kadınlar bu görevleri cinsiyetlerinin bir gerekliliği olarak gördükleri söylenebilir. Kadınların çocukluk yaşamlarında toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden içselleştirdikleri bu rol ve sorumluluklar cinsiyete dayalı olarak tesis edilen toplumsal yaşamda kadınların öznel deneyimlerini ve algılarını etkilemektedir. Bu nedenle kadınlar ev içi işlerin tümünü gerçekleştirme temel bir sakınca veya evliliği sonlandıracak bir durum olarak görmemektedirler.

Kadınların ev içi emeklerinin görünür olmaması ataerkil toplumsal düzende kadınların bedenleri ve emeklerinin değersizleşmesiyle ilişkilidir. Kadınların, çocuk bakımı, temizlik ve yemek yapmak gibi gündelik ev içi emekleri ataerkil ideoloji tarafından annelik ve kadınlık rolleri altında önemsizleştirilmektedir (Atasü Topcuoğlu, 2016a). Acar Savran'a (2013) göre ise kadınların ev içi görünmeyen emekleri üç kategori altında ele alınabilir. Temizlik yapmak, yemek yapmak ve çamaşır yıkamak gibi işler ilk kategoride yer almaktadır. İkinci kategoride ise kadınların aile üyelerinden bakıma ihtiyacı olan çocuklara, hastalara ve yaşlılara bakım verme işi yer almaktadır. Son olarak ise kadınların aile işletmelerinde özellikle kırsal bölgelerde tarım işlerinde ücretsiz çalışarak emek harcaması söz konusudur. Bu araştırma kapsamında kadınların ev içi emeği daha çok ev içi işler ve bakım emeği odağında yoğunlaşmıştır. Bu durum katılımcıların ifadelerin şu şekilde gündeme gelmiştir:

> Yok öyle bir şey yoktu o sadece iş para getirme konusuyla ilgileniyordu. Evin işlerinin hepsi benden bekleniyordu. Yani evlenmeden önce bir nişanlık süreci geçti. O zaman sana destek olucam yardımcı olucam ortak işler olabilir aramızda diye sözler verdi ama hepsi yalan çıktı. Mesela ben hem okuyordum hem evin işini yapıyordum görüyordu ben yoruluyordum. Yani sen bu işi bırak da bugün ben yapayım yok. Rahmet hiç yoktu. Mesela bir şeyi eksik yapmışsam kıyameti koparırdı. Yani yorgunsun yorgun değilsin umursamazdı zaten. (K9)

> Yok hiç yardımcı olmuyordu. Çoğu günler sabaha kadar ben uyumazdım sürekli çocuğum kucağımdaydı. Küçükken çok hastalıkları oluyor çocukların küçükken. Ağlıyorlardı, ağlamalarına bile dayanmazdı. Bu çocuğun sesi kesilsin derdi. Obür odaya git sesini duymak istemiyorum derdi. Hiç yardımcı olmazdı. Ama bir defa çocuğun durumu çok kötü oldu yani acil müdahale olması gerekiyordu çocuğu aldı mesela hastaneye götürdü benle sadece yaptığı buydu. O da bir defa yaptı. (K5)

Kadınların anlatılarında görüldüğü üzere özel alan olan ev ile kamusal hayat ayrımında kadınlara eve ait olan tüm işler yüklenmiştir. Erkekler bu görevleri eşlerine ait olduğunu düşündükleri için ev içi işlere dair hiçbir konuda destek olmamışlardır. Bu noktada, kadınların gündelik olarak gerçekleştirdikleri işlerin bir rutin oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda bireylerin gündelik pratikler ve deneyim dolayımıyla kurulan özneler olduğundan hareketle (Scott, 1992, s.26), kadınların toplumsal cinsiyet rollerine denk gelen ve sürekli olarak tekrar eden ev işlerinin, kadınların öznel deneyimlerinin bir parçası haline geldiğini ifade edebiliriz. Nitekim kadınların anlatılarında ev işlerinin her gün tekrar eden bir olgu olarak deneyimlendiği tespit edilmiştir. Katılımcıların aşağıdaki ifadeleri bunu göstermektedir.

> Normal çocuklara bakıyordum, yemek yapardım temizlik yapardım. Ev işleri bana ağır sıkıcı gelmiyordu baştan söyledim ya ev işleri, evin temizliği yemek yapmayı çok severdim. (K13)

> Yok yapmazdı yani. Bazen ben kızardım kaç parça olayım ben. Ahtapot değilim ben diye kızardım. O da işte tamam derdi salatayı ben doğrayayım. Öyle derdi yani doğrardı bana. Ama kendisi düşünsün de yapsın, ben de bir el atayım işe o yoktu. (K10)

Toplumsal cinsiyete göre düzenlenmiş gündelik yaşamda kadınlar ev içi rolleri yerine getirirlerken bunu kimliklerine ait bir özellik olarak görme eğiliminde olurlar. Ancak toplumsal cinsiyet eylemlerin kaynağı olan sabit bir içsel kimlik olarak değil bir zamansallık süreci içerisinde tekrara dayanan ve gittikçe rutinleşen performatif bir toplumsal cinsiyet kimliği olarak ele alınmalıdır (Butler, 2016). Bireylerin gündelik pratikleri, düşünceleri ve davranışları bedensel bir tekrar ile toplumsal cinsiyetli bir kendilik inşasına katkıda bulunur. Nitekim Butler'a (2016) göre tekrara dayanan pratikler bireye ait bir töz görünümüne sebebiyet vermekte ve özneye ait bir normallik görünümü sağlamaktadır. Dolayısıyla eylem kimliğe içkin bir kaynaktan doğan şey değildir, bunun aksine eylemlerin kurallı tekrarına dayanan şekilde performatif olarak kurulan şey ile kimlik bir içerik kazanır. Daha öz bir ifadeyle *"toplumsal cinsiyet, deneyimlenen toplumsal pratikler bütünüdür"* (Sancar, 2009).

Tam olarak bu nedenle kadınların gündelik ev işlerinin kendi cinsiyetlerine ait bir şey olması fikri performe edilen toplumsal cinsiyetin bir yansıması olarak görülebilir. Nitekim kadınlar anlatılarında ev işlerinin kadınlar tarafından yapılması gerektiği ve erkeklerin bu konuda yetersiz olduğuna dair inançları olduğu tespit edilmiştir. Örneğin;

> Baba maddi yönden sorumluluk alır. Her şeyden bütün ihtiyaçlardan sorumludur. Şefkatli biri olmalı, çocuklarına iyi davranmalı. Yani bence çocukların bütün ihtiyaçlarını karşılamalı maddi açıdan. Ondan sonraki tüm sorumluluklar anneye kalır. (K6)

> Çünkü Allah'ın babada yarattığı şey anneden farklı. Diyelim ki evde mesela çocuğa bakar temizliğini yapar gider eşyasını getirir yemeği yapar. Bir saat içinde 4-5 tane şey yapar. Yani diyelim ki erkek gitti iki şey getirdi 2-3 ay beraber aynı şeyi yapamaz. Allah kadına sabır vermiş kadın ufak şeylere sabredebilir mesela ama erkek sabredemez erkek böyle zor şartlara şiddetli şartlara sabredemez. Ama kadın yapar çünkü Allah verdi bunu kadına. (K11)

Kadınların ev işlerini kendilerine ait olarak görmeleri toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olarak görünmektedir. Toplumsal ve kültürel alandaki değerler, inançlar ve toplumsal cinsiyet rolleri bireyler tarafından doğallaştırılır ve normal olarak görülür. Bourdieu'nun (2018) ifade ettiği gibi tahakküm altındakiler hükmedenlerin bakış açısıyla oluşturulmuş kategorilerle toplumsal yaşamda var olmaya çalışırlar. Bu da onlar için bu kategorilerin doğal ve cinsiyete ilişkin normal olduğu algısını doğurur. Bu araştırmada eril tahakküm düzeninde yaşayan kadınların ev içi işlerin kendileri tarafından yapılmasını doğal karşıladıkları tespit edilmiştir.

Ev içi emeğin ve bakımın kadınlar tarafından yapılmasını normal hatta kadınlar için bir zorunluluk olarak karşılama fikrinin, sadece araştırmaya katılan kadınlarda değil, kadınların anlatılarında tespit edilen diğer kadınlarda ve özellikle de kayınvalidelerde de olduğu görülmektedir. Ancak burada bir fark vardır. Kayınvalideler ev içi işlerin kadınlara ait bir zorunluluk olduğunu düşünmelerinin yanı sıra gelinleri üzerinde bir iktidar ilişkisi kurmaktadırlar. Nitekim ataerkil toplumsal düzende bazı kadınlar içinde bulunduğu eril bağlamın gücünü kullanarak kendilerinden yaşça küçük veya statü olarak daha aşağıda bulunan kadınlar (gelini, kızı) üzerinde tahakküm uygulamaktadırlar (Berktay, 2012.) Bu anlamda kayınvalide-gelin arasındaki iktidar ilişkisinin "ataerkil pazarlık" (Kandiyoti, 2013) örneği olduğunu söyleyebiliriz.

Evlilik gerçekleştikten sonra bir süre eşinin ailesiyle yaşamaya başlayan kadınlardan K3 ve K15 anlatılarında kayınvalideleri tarafından ev içi bakım ve hizmet konusunda kendilerine baskı yapıldığını ifade etmişlerdir.

> 3 katlı evin işini yapardım ama ne yapsam beğenmezdi. Bulaşık yapardım beğenmezdi, yemek yapardım beğenmezdi. Odama kadar girerdi kontrol ederdi. Yatağın altına elini sokup bak tozlu derdi. Halbuki ben aynı günde temizlemişim yani toz olabilir çünkü hayat var evde. Mecbur toz olacak. Her gün evi temizlerdim sıfırdan. Genel temizlik normal temizlik de değil. Duvarlar silinmeli, pencereler silinmeli. Her gün her gün. (K3)

> Bir tane kız kardeşi vardı evliydi onun küçüğü bir de 3 tane erkek kardeşi vardı büyüklerdi onlar. O evde ben kendimi hizmetçi olarak görüyordum. Gece gündüz çalışıyordum ondan korktuğum için ve saygılıydım ve her dediğini yapıyordum ona rağmen memnun deildi. Ne yapsam gece gündüz çalışsam evin içinde razı deildi memnun değildi. Yetişkinlerdi hepsi annesi babası ve 3 tane kardeşi vardı, bacısı da gelirdi kalırdı birkaç gün arada. Hepsine hizmet ederdim. Benden başka hiiiç kimse bir şey yapmazdı, hatta 7 yaşında bir oğlu vardı altına ederdi bez kullanırdı. Bana derdi sen onu temizle sabah uyanırdı kendini batırırdı, bana derdi sen onu temizle. Kalkıp da oğlunu bile temizlemezdi bana derdi sen yap. (K15)

Evlilik sürecinin ilk zamanlarında eşinin ailesiyle yaşayan kadınların ev içi emek ve bakım rollerini üstlenmesi noktasında ev içerisindeki diğer aile üyelerinin de baskısı gerçekleşmiştir. Özellikle kayınvalide, kadınların gündelik yaşamlarında yoğun baskı ve denetim gördükleri kişi olarak gündeme gelmiştir. Kayınvalide ve gelin arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar da bunu göstermektedir (Altunsu-Sönmez, 2019; Kaya, 2019; Şakar, 2019).

Ataerkil aile sisteminde yaşça ileride olan kadınların güvenceleri erkek çocukları, baskı ve denetim altında aldığı kişiler ise ailedeki genç kadınlar özellikle de gelinler olmaktadır. Bu durum ataerkil düzenin yeniden üretiminde kadınların rolünü de ortaya çıkarmaktadır (Berktay, 2012, s.180). Aynı zamanda kayınvalidenin geline uyguladığı egemenlik, eril tahakkümün bir yansıması olarak da görülebilir. Kayınvalideler de tüm kadınlar gibi eril tahakküme dayalı toplumsal bir evrende belirli toplumsal cinsiyet bölünmeleri bağlamında bazı normları toplumsal cinsiyet kimliklerinde içselleştirmişlerdir. Bu da onları eril düzenin olanakları çerçevesinde diğer kadınlarla ilişkilerini şekillendirmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla kadınları ezen sistemlere kadınlar da bazı ilişki biçimlerinde erkekler kadar bağlı olmaktadırlar (Kandiyoti, 2013, s.15).

Diğer taraftan K6 ve K11'in anlatılarında tespit edilen başka bir durum, kadınlar eğer kendileri ev işlerini gerçekleştiremiyorlarsa bunun yine başka bir kadınla ikame edilmesidir.

> Yok yapmazdı ama yani yetişkin kız kardeşi vardı. Ben hasta olduğum dönemlerde sıkıntı olduğu dönemlerde, iş yapamadığım dönemlerde ya da lohusalık döneminde kız kardeşini getirirdi. Bana bakması için kendisine bakması için getirirdi onu. Ama kendisi yemek yapma temizlik yapma vs şeyleri yapmazdı hiç. (K6)

> Çok şükür durumu iyi olduğu için allah ona ikram ettiği için böyle evde bi hizmetçimiz vardı. O işe bakıyordu evin işini yapıyordu ben de çocuğa bakıyordum. O buna karar verdi. Çünkü biliyordu ben ailemin yanında sadece eğitimle ilgileniyordum mesela ben böyle dersler veriyordum para için değil kendimi geliştirmek için. Ailemin yanında da hizmetçi vardı gelir gelmez o bana bir hizmetçi getirdi. (K11)

Dolayısıyla anlatılarda görüldüğü gibi bir kadının görevini ancak başka bir kadın gerçekleştirebilmiştir. Tabi burada erkeğin ekonomik ve sosyal sermayesi önemli olmaktadır. Ev işlerini gerçekleştirenler değişse de değişmeyen tek şey bu görevlerin toplumsal normlara göre kadın cinsiyetine sahip bir bedenden beklenmesidir. Sonuç olarak ev içi emek ve bakım rolü her koşulda kadınlardan beklenen ve onların toplumsal cinsiyetine yapışmış bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.2.3. Eril İktidarın Kadınları Denetleme Pratikleri: Kamusal Alana Çıkış ve Örtünme Deneyimleri *"Şunu giyinme, bunu yapma, bu tarafa gel, makyaj yapma, beyaz eşarp takma siyahı giy, yüzünü ört."*

Erkek merkezli olarak örgütlenen toplumsal bir düzende kadınların gündelik pratikleri ve bedenleri üzerindeki tasarrufları kendi isteklerince gerçekleşmemektedir. Toplumsal yaşamdaki şeylere kazınmış olan bu eril düzende kadınlar eril mekanlardan dışlanmalarının yanı sıra gündelik hayatta bedenlerini nasıl kullanacakları ve ne kadar görünür olmaları gerektiği hakkında da dayatmalar ve telkinlere maruz kalmaktadırlar (Bourdieu, 2018, s.38). Dolayısıyla, kadınların gündelik hayatta nasıl davranacaklarına, nasıl giyineceklerine, ne zaman ev dışına çıkacağına ve belirlenen bu sınırları ihlal edip etmediğine dair normu koyan eril iktidardır. Eril iktidarın kadınlar üzerinde tahakküm kurma amacı ise çeşitli normlara dayanmaktadır. Bu normlar kadını ailesine ve eşine sadık olan, çocuklarına annelik eden namuslu bir birey olarak tanımlamaktadır. (Berktay,

1997, s. 92-93). Tabi bu normlar, çocukluk sürecinden beri kadınların ve erkeklerin yetiştirilme tarzıyla ilişkili olarak toplumsal cinsiyet rollerine kazınmaktadır. Bu nedenle kadınlar uysal, erkeğe tabi olan ve onun denetiminde olması gereken bireyler olarak görülmektedir (Kümbetoğlu, 2010, s.39). Evlilik kurumu içerisinde bireyler toplumsallaşma sürecinde edindikleri çeşitli inanç, değer ve toplumsal cinsiyet rolleriyle var olarak çeşitli edimlerde bulunmaya çalışırlar. Bu bağlamda erkekler müdahalede bulunmayı hak görenler olarak kadınlardan kendilerine tabi olmalarını beklemektedirler.

Kadınların anlatılarında, eşlerinin kamusal hayatta görünür olmalarına, giyinmelerine, makyaj yapmalarına dair pratiklerini baskı yoluyla düzenlemeye ve denetlemeye çalışarak öznel yaşamlarına müdahalede bulundukları tespit edilmiştir. Araştırmada eril iktidarın kadınlara müdahale pratiklerinin kamusal alana çıkış ve örtünme olmak üzere iki alanda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, öncelikle kamusal alana çıkış ile ilgili engellemelere değinilecek sonrasında ise giyinme meselesiyle ilişkili olan örtünme ile analize devam edilecektir.

Kadınların kamusal hayata çıkma deneyimleri incelendiğinde eşleri tarafından engellendikleri, kamusal hayata yalnız başlarına çıkmalarının yasaklandığı ya da çıktıkları takdirde belirli zaman aralıklarında kamusal alanda kalabildikleri tespit edilmiştir. Örneğin;

> Ama köyde her şey tam tersi kapanıcaksın, yani hiç çıkmıcaksın ıı bir düşünsene benimle ailemin arasında yarım saatlik bir yol vardı. Ama şehre ben inemezdim tek başıma. Ya eşimin abisi beni getirecek ya da benim kardeşim gelip beni alıcak. Böyle yani o kadar baskı vardı. Her şeye baskı. Dışarıya tek başına çıkmak yasaktı, kapanma zorunluydu. (K5)

> Haftada bir kere diyelim annemgile gidecem. Ben üç gün düşünürdüm ki konuyu nasıl açcam eşime. Ne var annengilde. Giden hafta daha yeni ordaydın. Ne yapıyorsun orda. İşim gücüm yok seni annengile bırak, annengilden al mı? Mesela sabah kendi işe giderdi ya ya da öğlen yemeğe gelirdi, götürürdü. Tabi biz de tek başına gitme gelme yoktu. Yasaktı, ayıptı. Eşimiz gelip bizi götürecek, geri getirecek. Yemeğini yerdi beni götürürdü annemgile bırakırdı. Akşam eve dönmezden önce gelir alırdı. Ya da işte arardı derdi ki kardeşlerin seni bıraksınlar eve. (K10)

Daha önce *4.1.1.1. Makbul Kız Çocuk: Eğitimden Uzak, Eve Yakın* bölümünde ifade edildiği gibi kamusal alanda görünür olmak kadınlar için tehlikeli olarak görünmüş,

dolayısıyla bu alanlara yalnız başlarına çıkmaları engellenmiştir. Genelde aile üyelerinden erkeklerin refakatçiliğinde kamusal alanda görünür olma şansı elde edebilmişlerdir. Kadınların gündelik pratiklerinin bu denli kısıtlanması içinde yaşanılan toplumsal kültürel yapıyla ilişkili görünmektedir. Bilindiği gibi kadınlar farklı toplumlarda farklı tahakküm biçimleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Dolayısıyla kadınların gündelik yaşamda karşılaştıkları tahakküm biçimlerini anlamak için toplumsal ve kültürel bağlamın dikkate alınması gerekmektedir.

Ataerkil gelenek ve dini inançlara göre örgütlenmiş toplumlarda kadın ve erkek cinsleri arasındaki iletişim ve etkileşimin kamusal alanlarda mümkün olduğunca engellenmeye çalışıldığı ifade edilmektedir (Berktay, 2012). Çünkü kadınlar için ev dışındaki hayat risklerle doludur, kadınlar bu alanda var oldukları müddetçe her an "bela getirebilir" olarak görülmektedirler. Bunun nedeni, Göle'nin (2011, s.101) ifade ettiği gibi kadınların mahrem alan dışında (kamusal alan) görünür olmalarının doğal olarak ötekilerin ve özellikle de erkeklerin bakışına maruz kalmaları ile ilişkilidir. Bu nedenle eril toplumsal düzenin tesisi adına kadınların cinselliğinin kontrol edilmesi, mekânsal olarak kapatılma bedensel olarak ise örtünme ile varlıklarının denetim altına alınmasıyla mümkün olmaktadır (Göle, 201, s.102).

Erkeklerin ve kadınların çocukluktaki ilk sosyalleşme süreçlerini ortaya koyan bölümdeki bulgular, kadınların kök aile sürecinde kamusal alandan nasıl dışlandıklarını, "utanç ve ayıp miti" üzerinden nasıl yetiştirildiklerini açıkça göstermektedir[6]. Bireylerin toplumsal cinsiyet kimliklerinin bir parçası olan bu bakış açısı evlilik süreci içerisinde de görülmektedir. Dolayısıyla bu şekilde bir toplumsallaşma sürecinden sonra evlilik içerisinde erkeklerin, kadınların gündelik yaşam pratiklerine ve bedenlerine müdahaleleri kendilerince hak olarak görüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda, K6 ve K7'nin ifadelerine göre evlilik kurumu içerisinde kamusal alana çıkışın anahtarının eşleri olduğu tespit edilmiştir.

> Evlendikten sonra hayatım ayrı oldu. Bir örnek vermek gerekirse, mesela bizim baba evinde bugün evden çıktın yarın çıkma olmazdı. Her gün her gün bir kızın evden çıkması uygun değildi. Ama evlendikten sonra istediğin zaman istediğin yere hatta gitmediğin yerlere

[6] Bkz. 4.1.1.1. Makbul Kız Çocuk: Eğitimden Uzak, Eve Yakın

> görmediğin yerlere beni götürdü. Yani her istediğimi yapıyordu. Ben de istediğim şeyleri yapıyordum. Hiçbir sorun yaşamadım. (…) Yok yalnız bırakmazdı beni çıkmaya. Ama ben nereye istersem ne dersem beni götürürdü yok demezdi hiç. Ama yalnız bırakmazdı. (K6)

> Denize gidek derdim. Her hafta beni denize götürürdü, o ilk 3 ayda ben her hafta fotoğraf çekerdi her hafta gider bize elbise alırdı. Dışarıda yimek yerdik kendinle, sabaha çek dışarıda gezmemiz de oldu kendinle Lübnan'da. Ama tek başıma salmazdı beni. (K7)

Kadınların anlatılarında dikkat çekici nokta, cümle yapılarının edilgen bir dille kurulmasıdır. Örneğin K10 da eşinin yalnız başına dışarıya çıkmasına izin vermediğini, sadece onunla çıkabildiğini ifadelerinde *"çıkarır gezdirirdi"* olarak vurgulamaktadır. Buradan hareketle, kadınların eşlerine bağımlı bir varlık olarak toplumsal yaşamda görünür olabildikleri tespit edilmiştir. K6 ve K7'nin anlatılarında görüldüğü üzere bu durumun olağan karşılandığı ve eşlerinin kendilerini yalnız dışarıya çıkmalarına engel olmalarını bir sorun olarak görmedikleri söylenebilir.

Diğer taraftan, bazı kadınlar anlatılarında eşlerinin kendilerini dışarıya çıkmalarını ve onları engellemelerini kıskançlık ilişkili olarak değerlendirmişlerdir.

> Valla olumsuz diye değişildi benim hayatımda. Benim beklediğim evlilik hiç olmadı. Kıskanç bir koca çıktı karşıma. Dışarı çıkmama falan hep karışırdı. Bırakmazdı. (K10)

> Çok kıskançtı ve şüpheleniyordu. Bir kız arkadaşımla bile konuşsam başıma olay çıkartırdı eğer uzatsaydım konuşmayı. İlla dicek ne konuşuyorsunuz bu kadar. (K14)

Kıskançlık eşlerinin ilişkideki güvenle bağlantılı bir durum olarak görünmektedir. Dolayısıyla erkeğin kadını kıskanması onun dışarıya çıkmasını engelleyecek bir meşrulaştırma aracı olarak işlev görmektedir. Böylelikle çok bariz bir şekilde kadınların kamusal alana çıkma özgürlükleri kıskançlık kisvesi altında erkekler tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Ezen-ezilen ilişkisinde ezilenler bazı durumlarda kendilerini baskı altına alan ve bunu pekiştiren mekanizmaların farkında olmadıkları gibi bunu yeniden üretebilmektedirler. Bu durum tabi konumundaki bireylerin hâkim konumda olanlarla aralarındaki ilişkide bir olağandışılık görmemelerini ve bu ilişki biçimini meşrulaştırmalarını sağlar (Türk, 2007; Yaraman, 2019). Örneğin, K4 anlatısında *"yani çok kıskançtı çok severdi"* şeklinde bir meşrulaştırma yoluna gitmiştir. K7'nin ifadesinde

de erkeğin kıskançlık göstermesinin sevgi biçiminde algılandığını ve bunun meşru bir zemine çekildiği görebiliriz.

> Nasıl bir evlilik; huzur, kıymatimi bilen, kıskanan, nasıl diyim sana, beni istedim ki kıskansın, bana özel bir hayat versin, kıymatimi bilsin, beni kimseye muhtaç etmesin, onlardan hepsi olmadı. (K7)

Ancak bu kadınların kendi ezilmelerine katkı veren ve dolayısıyla kadınları suçlayan ve zan altında bırakan bir durum değildir. Ataerkil sistem, toplumsal yapıyı ve algıları inşa etme gücüne sahip olduğundan, oluşturduğu söylem ile mağdurların algılarını yapılandırır ve ikna etmeyi başarır. Başka bir ifadeyle, bireylerin kendilerini ve hükmedenleri algılamada ve anlamada ihtiyaç duydukları şemalar hükmedenlerin oluşturdukları kategoriler olduğundan ezilenler burada bir olağan dışılık görmezler (Yaraman, 2019).

Görüldüğü gibi kadınların kamusal alanda görünür olmaları eşleri tarafından engellenmiştir. Bu bir tür kadınların bedenini denetleme ve baskı altına alma biçimidir. Bunun bir diğer görünümü ise bedenin doğrudan görünmez olmasını sağlamak yani kadınların giyinme biçimlerine müdahale etmektir. İki süreçte de fark edilen şey kadınların bedenlerinin görünür olmasını engellemek olduğu söylenebilir. Nitekim kamusal alanda görünme de kadınların bedenlerinin ötekiler tarafından görünür olduğu bir mekandır. Dolayısıyla ifade edildiği gibi iki şekilde gerçekleşen denetleme ve baskı altına alma biçimleri kadınların bedenleriyle ve kadın bedenine atıf yapan namus koduyla ilişkili olduğu görünmektedir. Örneğin K3 bunu şu şekilde ifade etmektedir:

> Ben yüzümü kapatıcam, ben pardösü giycem ama bacısı en spor makyajla çıkabiliyordu. Benim emrim sana bacıma değil. Öyle bir kafa vardı onda. Sanki ben onun namusuyum bacısı namusu değil gibi. Anlamadım ben onu çözemedim. Bacısının sadece başı kapalıydı mesela ama pantolon giyerdi, makyaj yapardı. Mesela o zaman kızların kot pantolon giyinmesi çok ayıptı. O giyerdi hiç ayıp demezdi bacısına. (K3)

Namus, sadece İslam toplumlarına ve kültürüne atfedilmeyecek ölçüde farklı toplumsal koşullar altında çeşitli anlamlara gelen bir kavramdır Germaine Tillion'a göre namus kodu Doğu Akdeniz toplumları arasında geçerli olan aile yapısının biz özelliğidir. Ancak İslam toplumlarındaki aile yapısının ve cinsiyetler arası ilişkilerin Kuran'da belirtilen kurallara bağlanmış olması da ayrıca dikkate alınması gereken bir noktadır (Berktay,

2012, s.155). Dinin yanı sıra devlet tarafından da namusa önem atfedilmektedir. Araştırmaya katılan kadınların menşe ülkesi olan Suriye yasalarında "namus adına işlenen cinayetlerin" hafifletici bir unsur olarak sayılması, devlet için de namus kodunun önemli olduğunu ve yasalarca da teyit edildiğini göstermektedir (Kelly ve Breslin, 2010).

Mernissi'ye göre İslam kültüründe kadın cinselliğinin aktif olması anlayışı namus kodu altında kadınların baskı altına alınmasına olanak sağlamıştır. Kadın cinselliğinin, dolayısıyla bedeninin toplumsal düzeni bozacağı korkusuyla erkekler tarafından namus kodu ile kadın bedeni denetim altına alınmaktadır (Kalav, 2012 s.156). Bunun araştırmadaki kamusal alana çıkışın dışındaki en bariz örneği örtünme ve giyinme biçimine müdahale yoluyla namusu korumaktır. Örneğin, K10 evlenince eşinin baskısıyla örtünmek zorunda kaldığını ifade etmektedir.

> Hani kendi dine de çok düşkündü. Mesela ben ilk evlendiğimde bana dedi ki komple kapanacan. Yüzünü de kapatcan. Eldiven giycen, çorap giycen. Ben onu da yaptım. 4-5 ay yaptı yani kapandım. Eşim öyle istiyor diye. Ama sonra baktım ki bu adam din için değil yani bu adam. Ben ilk evlendiğimde makyajı severdim. Bana dedi ki yüzünü ört istediğin makyajı yap. Ben de tamam dedim. Yüzüm kapalı ya evde yapardım. Komple kapalı simsiyah. Bana dedi ki sen kapan dedi, benim istediğimi yap dedi. Sonra makyaj mı yapıyorsun ne yaparsan yap dedi. Pantolon da giyerdim. Pantolondan da yasakladı, makyajdan da yasakladı. Hep uzun giyeceksin. Sonra dedim tamam kapanırım çünkü ben annemgile gidiyim. Makyaj yapmamışım bana diyorlar ki iyi misin? Sen yeni gelinsin. Sen nasıl böyle simsiyah giyinmişsin. Yüzünde bir şey yok. Babam bile karışmazdı. Yani ben taa evlenmezden birkaç gün önce kapandım mesela. Kocam istedi de kapandım. Çünkü yaşamı öyle ailesi öyle. (K10)

Öte yandan kadınların bedeniyle özdeşleşen namus kavramını eril iktidarın bedeni düzenleme, disipline etme ve normalin sınırları içerisine çekme çabaları olarak da görebiliriz. Bu noktada örtünme kadınların bedenlerinin hatlarını saklayarak, namuslarını korumaları ve toplumsal yaşamda fitne kaynağı olarak görülmelerini engellemek adına işlev görmektedir (Göle, 2013, s.20). Örneğin;

> Bir de şöyle bir şey vardı. Ben ondan bayağı güzeldim. Yani aşırı fark vardı aramızda. Her zaman beni saklamak istedi. Kimse demesin eşi bundan güzel. Eşine bak kendine bak diye. Kendine güvenmiyordu. Fizikten, tipten. Ya da başkaları işte bana demesin ki aa eşin böyle sen böylesin. Hani beni aydırmasınlar. (K10)

Bunun yanı sıra namusu korumak eril tahakküm için sembolik bir sermaye edinmek anlamına gelebilir. Aksi takdirde namus erkekliğin değer kaybetmesinin en temel

göstergesi olmaktadır. Bu anlamda namus toplumsal kodun bir parçası haline gelerek insanlar arası ilişkileri belirlerken bir hiyerarşi de ortaya koymaktadır (Bourdieu, 2018b). Bu durum içinde yetişilen kültüre ve normlara göre değişkenlik göstermekle birlikte ataerkil geleneklerle yetişmiş erkekler için eşlerinin örtünmesi namusu korumanın bir yolu gibi görülmektedir. Nitekim kadınlar anlatılarında evlendikten sonra eşlerinin giyinme ve örtünme biçimlerine müdahale ettiklerini açıkça belirtmektedirler. K5 ise kendi kız kardeşlerinden de örnek vererek eşinin ve eşinin ailesine göre örtünme tercihlerinin değiştiğini ifade etmektedir. Bu anlamda kadınların evlendiği kişiler ve ailelerinin isteği karşısında pasif konumda olduğu evlendiği ailenin yapısına uyum sağladığı söylenebilir.

> Herkesin eşine göre değişiyor. Hani evlenmeden önce hiçbirimiz kapalı değildik. Annem zorlamadı babam zorlamadı bu konuyla ilgili. Ama evlendikten sonra herkesin eşine, eşinin ailesine uyum sağlasın diye bazıları kapandı ama bazıları da kapanmadı. (…) Annemle abam bizi özgür bıraktı sizin hayatınız nasılsa öyle yapın dediler. Hani eşim beni zorlamadı, ben istiyerek kapandım ama mesela bir kız kardeşim var alevi biriyle evlendi o mesela açık hiç şu ana kadar demedi eşi kapan veya aç diye. Herkes özgürlüğüne kendi kararın yani. Benim de eşim beni zorlamadı, ben kendi irademle kapandım. (K5)

Diğer taraftan, K7 ise eşinin Lübnan'da yaşamasında dolayı örtünme ve giyinme noktasında daha esnek davrandığını ifade etmiştir. Her ne kadar esnek olsa da evlilik içerisinde eşi kendisini istediği gibi giyinmeye zorlamıştır. K7 eşinin Suriye'deki erkeklere göre giyinme ve örtünme konusunda nispeten daha esnek olmasını olumlu bir durum olarak ifade etmiştir.

> Bu Lübnan'da yaşadığı için bu çocuk, normaldi yanında beni Lübnan'a aldı gitti. Orda şey giydirirdi bana spora havası giydirirdi. Yani pantıron, küpeler görkili, mekyaj, koku… Kapalıydım, ama küpelerim görüküyordu, meselen eşarbı atma atardım, böyle boynum küpem görkülürdü. Ama onların yanında yasaktı. Eşortmanla dışarı çıkma yasaktı yanlarında, ben çıkardım istemezlerdi. (K7)

Bu durum, kadınlar için rahatsızlık verici ya da normal olarak değerlendirilse de eşlerinin yaşam biçimlerine bir şekilde müdahale etmelerinin söz konusu olduğu söylenebilir. Kamusal alana çıkmak ifade edildiği gibi bazı kadınlar tarafından kıskançlık olarak değerlendirilirken, bazı kadınlar tarafından ise yasaklayıcı olması sebebiyle rahatsız edici bir durum olarak gündeme gelmiştir. Aynı zamanda kamusal alana çıkış anlatılarında fark edildiği üzere edilgen bir dil kullanmaları erkeğe bağımlı bir şekilde hareket alanı

bulabildiklerini düşündürmektedir. Örtünme ve giyinme tercihleri konusunda ise bazı kadınlar bundan rahatsızlık duyarken bazı kadınlar ise bunu sorun etmemiş görünmektedirler.

4.1.2.4. Aile Kurumunda Kadınları Değersizleştirme Göstergeleri: Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet Deneyimleri *"Onların gözünde kadın ezilmek, kadın bir ayakkabı, beğenmediğin ayakkabıyı değiştirirsin, söz dinlemeyen kadını değiştirirsin, şiddet vurarsın, aç korsun bakmazsın"*

Bu kategori altında, aile kurumu içerisinde çeşitli iktidar odakları çerçevesinde kadınların değersiz olduklarına dair ifadeleri gündeme getirilmeye çalışılmıştır. Bu anlatılar çerçevesinde kadınların değersiz olarak konumlanmasında etkili olan toplumsal-kültürel yapı ve devlet iktidarı odağında bir analiz gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda kadınların toplumsal cinsiyete dayalı olarak deneyimledikleri şiddet biçimlerinin temel dayanakları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Toplumsal yaşamda bazı değişimlere bağlı olarak yeni değerlerin ortaya çıkmasının yanında sabit ve değişmez olan bazı değerler de bulunmaktadır. Cinsler arasındaki ayrımda bir değer farklılığının söz konusu olduğu görülmektedir. Erkeklere atfedilen değerler genellikle olumlu olmaktayken, kadınlara atfedilenler ise daha olumsuz olmaktadır (Kümbetoğlu, 2010, s.45). Bu durum sadece bir kültüre ve dine atfedilmeyecek kadar geneldir. Antik çağlardan beri kadınlar toplumsal yaşamdaki simgesel sistemler tarafından (din, felsefe, bilim) erkeklere göre daha aşağı konumda yer alan birey olarak tanımlanmışlardır. Nitekim İslam kültüründe kadınlar noksan bir varlık olarak görülmekte ve erkeklere kıyasla bir derece aşağıda kabul edilmektedirler. (Berktay, 2012). Dolayısıyla, kadınlara erkekler karşısında itaatkâr ve tabi olan varlık rolünün uygun görüldüğü ifade edilmektedir (Kandiyoti, 2013, s.99).

Dinsel kodların yanı sıra, erkeğe üstünlük değeri biçen diğer sistemler ataerkil ideoloji ve siyasi iktidardır. Suriye devlet yasalarında bunun yansımaları görülebilir. Kişisel Statü Yasası'nda (1953) yer alan, erkeklerin çok eşliliğinin mevcut eşinden rıza gerektirmeden gerçekleşebilmesi, eşine itaat etmezse, eşinin izni olmaksızın ev dışında çalışırsa kocasının maddi imkanlarını kaybetmesi, boşanmanın tek taraflı başlatılabilmesi,

kocasıyla seyahat etme zorunluluğu ve şeriat mahkemelerinde iki kadının ifadesinin bir erkeğe eşit olması, ailede tek erkek olması durumunda erkeğin askere alınmaması gibi maddelerin varlığı, kadınların erkeklere tabi olmasının devlet nezdinde yasallaşması ve meşrulaştırılması anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra Suriye devletinin 2003 yılında Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'ni imzalamış olsa da (CEDAW-1979) devlet yasalarıyla uyumlu olmayan ilgili maddelere çekince koyması da devletin toplumsal yaşamda kadına biçtiği rolü açıkça göstermektedir (FIDH, 2012).

Bu kapsamda din, devlet ve ataerkil ideolojiye dayalı ortaklıkta erkeğin kadın karşısındaki üstünlüğü ve değeri açıkça ortaya konduğu söylenebilir. Kültür ve inanç gibi sistemlerin devlet eliyle siyasallaşması ve yasalarda yer bulması söz konusudur. Dolayısıyla, erkeklerin üstünlüğü meşrulaştırılmış ve normalleştirilmiş, kadınlar erkeklere tabi kılınmış ve sonuç olarak eril tahakküm onaylanmış denilebilir. Kadınlar ise içine doğdukları toplumsal ve kültürel yapının etkisiyle erkeğin karşısında değersiz olduklarına dair inanç ile sıkça yüzleştikleri söylenebilir. Dişil olan eril olan karşısında bu şekilde konumlandırılmıştır. Dolayısıyla aşağıdaki ifadelerde görüldüğü üzere, kadınların evlilik kurumu içerisinde eşlerinden bir değer görmediklerini tam tersine değersizliğin her türlü biçimine maruz kaldıklarını ifade etmeleri şaşırtıcı görünmemektedir. Örneğin, K8 anlatısında eşinin kendisine *"ayağımın kiri gibisin"* dediğini ifade etmiştir. K3 ise aile içi kararlarda fikirlerine değer verilmediğinden kendisini bir nesneye benzeterek *"sanki bir sandalye ayağıydım evde"* demiştir. Diğer katılımcıların ifadesi ise şu şekildedir:

> Kendini çok överdi, çok beğenmiş biriydi. Kendini benden daha üst tutardı. Tabi ki annenin dediklerine göre giderdi. Beni aşağılardı yani küçük görürdü. Kötü davranmak deil ama değer vermezdi kendini benden daha üstün tutardı. (K1)

> Onların gözünde kadın ezilmek, kadın bir ayakkabı, beğenmediğin ayakkabıyı değiştirirsin, söz dinlemeyen kadını değiştirirsin, şiddet vurarsın, aç korsun bakmazsın. (K7)

Kadınların evlilik kurumu içerisinde eril iktidar karşısında bu denli bir değersizliğe maruz kalmaları erkeklerin henüz çocukken içinde yetiştikleri ve toplumsallaştıkları eril tahakküm dayalı olan sisteminin bir sonucudur. Erkeklerin kadınlar hakkındaki

söylemleri kadınların kendilerini değersizleştirmesini yanı sıra onları nesneleştirilmektedir (İlkkaracan ve Gülçür, 1996, s.28).

Kadınların toplumsal yaşamda değersiz olduklarına dair algıyı besleyen ve anlam dayatanlar arasında erkeklerin dışında bazı kadınlarda yer almaktadır. Nitekim araştırmada kadınlar aile içinde kendilerinin değersiz olduklarına dair bakış açısını pekiştiren ve kendilerine baskı uygulayan kişilerden biri olarak kayınvalidelerinden bahsetmişlerdir. Bu durum kadınların söylemlerinde şu şekilde dile gelmiştir:

> Sorumluluklar çoğaldı kayınvalidemgilde oturdum. Ben çocuktum karşımdaki çocuk olduğumu düşünmeden davrandı. Sanki yetişkin biri ve olgun biri karşısında vardı. Öyle davranıyordu bana çok sert biriydi kayınvalidem. (…) Kadına değer vermezdi. Şey kocama da böyle söylerdi. (K1)

Aynı zamanda doğrudan eş tarafından da annenin değeri kadın karşısında açıkça ortaya konmaktadır. K3 eşinin kendisine bu konudaki ifadesini şu şekilde dile getirmiştir.

> Bana şey derdi sen bu ayağımdaki ayakkabı gibisin, ben her gün bir ayakkabı değiştiririm ama annemin lafını yedirmem yani düşürmem yere. Annemi değiştiremem. Şu dışarıdaki ayakkabı senin değerin. (K3)

Bu bağlamda kayınvalideler gelinleri üzerindeki her türlü tasarrufa sahip bireyler olarak kendilerini görmektedirler. Bununla beraber oğlunun evliliğine müdahalede bulunma hakkını da elde ederler. K15 evdeki her şey üzerinde nasıl kontrolü olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

> Ben karşı çıkamıyordum çok korkardım ondan. Iıı korktuğum için her dediğini yapardım. Yani ben ondan hatta eşimden de annemden de daha çok ondan korkardım. Çünkü evin lideri oydu herkes ondan korkardı. Onun hesabını yapardı. Eşi bile ondan korkardı. Iıı görürdüm evi nasıl kontrolü altına koyduğunu, eşimi bana karşı nasıl doldurduğunu. Bir ay sonra hemen başladı zaten korkularım. Ve onun için onun lafından dışarı hiç çıkamaz oldum. Ne derse o olacak, yapardım. (K15)

Kayınvalideler kadınların gündelik yaşamlarını baskı ve denetim alarak onlar üzerinde bir iktidar ilişkisi kurmaktadırlar. Bu iktidar ilişkisinin temeli erkek çocuğunun kendisinin değerini artırdığını düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kadın olarak hissettikleri aşağıda olma statüsü erkek çocuğuyla birlikte yükselmekte ve iktidar

uygulayabilir hale gelmektedir (Berktay, 2012, s.180). Kayınvalidelerin kadınların yaşamlarına müdahalede bulundukları bir diğer nokta ise eşleriyle ilişkilerine dairdir. Bazı katılımcılar kayınvalidelerinin eşleriyle cinsel ilişkisine dahi müdahale ettiklerini belirtmişlerdir. Örneğin;

> Eşim iyidi başta. Yani öyle yapmıyordu onun dediğini çok yapmıyordu. Ama o oğlunu doldura doldura ben oğlunu elinden almışım, ilişkiye bile karışıyordu. Ee her zaman benle ilişkiye girmemesini söylüyordu. Bazen yiyecekler falan getiriyordu mesela oturup benle o beraber yiyorduk. Ee getirmemeliymiş. Yavaş yavaş eşim de bana karşı soğudu. O da bana kötü davranmaya başladı. (K3)

Bazı katılımcılar ise kayınvalidelerinin eşlerinin kendilerine karşı davranış biçimlerini yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

> Buna sana hizmet etmek için geldi derdi. Banyomuza bile karışırdı. Mesela ben çocuktum ya ıvır zıvır isterdim canım çekerdi. Oğluna derdi daha getirme alıştırma etme bu sana hizmet için geldi. Oğluna öğretirdi kadının hiçbir değeri yok sadece hizmet için vardır derdi. Ben çok çabaladım onlara alışıyim katlaniyim iyi oluyim diye. Ama kayınvalidem hiç iyi değildi. Yani kötüydü davranışları. (K1)

Kayınvalidelerin kadınlar üzerinde kurdukları iktidar kadınların gündelik hayat deneyimlerini zorlaştırmıştır. Bunun yanı sıra eşlerinin kendilerine karşı nasıl davranacaklarını, onların değersiz olduklarını, hizmetçi rolünde olduklarını, gerekirse dövülmeleri gerektiğine dair telkinlerle eşlerini kendilerine karşı "doldurduklarını" ifade etmişlerdir.

> 4,5 yıl. Hep böyle geçti daha kötü bile oldu. Ben kötüsü şeydi yani eşimi bana doldurmaya başladı. Ben bundan şaşırıyordum. Kendime diyordum ya ben bu kadın iyilikle davranıyorum saygıyla davranıyorum her dediğini yapıyorum ama neden oğlunu bana karşı dolduruyor. Ailemin yanına gitmemi yasaklamalıymış, insanların önünde beni küçük düşürmeliymiş, saygılı olmamalıymış, iyi davranmamalıymış, dövmeliymiş, sürekli hakaret küfürler etmeliymiş oğluna böyle şeyler sözlerdi. Ya ben sana iyi davranıyorum derdim kendi kendimle konuşunca, her dediğini de yapıyorum neden eşimi bana karşı dolduruyon, neden telefon kullanmam yasakmış neden aileme gitmemem lazımmış neden beni küçük düşürmek zorundaymış el alemin önünde neden ben ne yapıyorsam sen benden memnun değilsin sürekli bu düşüncelerin içindeydim. (…) İlk başta ben eşime bir şey söylemiyordum eşimi kırmamak için gönlü kalmasın diye. Aileme de söyleyemiyordum sorunlar büyümesin diye. Ama sonra sormaya başladım yani neden annen beni eziyor, neden sen evden çıktıktan sonra küfrediyor, bağırıyor çağırıyor, hakaretler ediyor. Bana diyor yoğurt siyahsa ben tamam yoğurt siyah diyorum ona. Neden böyle davranıyor bana diyor ki annem senden kıskanıyor. Peki neden evlendirdi seni benle eğer beni kıskanıyorsa. O beni tanımıyor ben de onu tanımıyorum. Neyimi kıskanıyor. Niye kıskanıyor ki. Eee seni hizmetçi olarak aldı. Böyle dedi bana. (K15)

Kadınların anlatılarında görüldüğü üzere, kayınvalidelerinin söylemleri klasik ataerkil sisteme uygun görünmektedir. Bu sisteme göre kadın erkeğe ve kendinden yaşça büyüklere tabi olan, özel alanda hizmet sorumluluğunu üstlenmesi gereken birey olarak tanımlanmaktadır. Yani erkek merkezli bir aile tasavvuru hakimdir (Millet, 1987; Kandiyoti, 2013). Nitekim Suriyeli mültecilerle ilgili olarak yapılan çalışmalarda da toplumsal cinsiyet temelinde belirlenen iş bölümü sebebiyle kadınlardan eş ve anne olarak ev içi bakım ve hizmet rollerini gerçekleştirmeleri beklendiği ifade edilmektedir (Lutz, 2010; Ayoub, 2017; Sami vd., 2014; Alsaba ve Kapilashrami, 2016; Gönül, 2020). Çünkü kadınlar özel alandaki sorumlulukları yerine getiren, erkeğe bağımlı, erkeğe ve kendisinden yaşça büyüklere saygı göstermesi gereken, söz hakkı olmayan bir varlık olarak kodlanmaktadırlar. Dolayısıyla kayınvalideler de kadınlardan bu rolleri beklemekte ve bu nedenle kendilerine baskı uygulamaktadırlar.

Kayınvalideler kadınları tahakküm altına almaya çalışırken erkeklerin şiddet uygulama gücünü, baskı ve denetimi tesis etme adına kullanarak iktidarlarını kuvvetlendirmişlerdir. Dolayısıyla bu durum klasik ataerkilliğin ötesinde, eril düzenin kuralları altında kadınların kendilerini ezen sistemlere erkekler kadar bağlı olabilmesi anlamına gelen *ataerkil pazarlık* (Kandiyoti, 2013) kavramsallaştırması ile daha iyi açıklanabilir. Bu sayede bütün kadınların gündelik yaşamdaki her koşul altında tamamen edilgen olmadığını ve dolayısıyla bazı kadınların iktidar ilişkilerinde hâkim konumda yer alabildiğini ve diğer kadınlar ve hatta erkekler üzerinde tahakküm kurabildiğini öne sürebiliriz. Nitekim araştırmada kayınvalidelerin böyle bir iktidar elde ettikleri ve bunu gelinleri üzerinde uyguladıkları tespit edilmiştir.

Aynı zamanda Bourdieu'nun (2018) tanımlamış olduğu hâkim bakış açısının kabulü ve kadınların da yaptığı baskının nedenleri K11'in ifadelerinde şu şekilde kendini göstermektedir:

> Kadın eninde sonunda evlenicek ya ee güç erkeğin elinde, güç kaynağı. Erkek her ihtiyacını karşılıcak erkek çalışıcak erkeğin dediği olacak Kadınlar kabullendiler bu durumu, o durumu da uyguluyorlar. Toplum onlara bunu öğretti diye. Çoktan öyle, sonunda eşinin evine gidicek erkek her şeyi karşılıcak böyle kabullendiler. Böyle de gitti. Ama en çok erkek yapıyor bu baskıyı (K11)

Bu baskının en önemli adresi erkeklerdir. Bu kategorinin girişinde vurgulandığı üzere toplumsal yaşamdaki din, kültür ve devlet iş birliğinde kadınlar erkeklerden daha aşağı bir konumda olan ikinci cins (Beauvoir, 1993) olarak görülmesi eril tahakkümün temeli gibi görünmektedir. Dolayısıyla kadınları disipline etme ve denetim altına alma konusunda erkekler başvuracakları her türlü yolu kendilerine mübah görmektedirler (İlkkaracan vd., 1996; Kümbetoğlu, 2010; Berktay, 2005). Şüphesiz bu yollardan biri, kadınların anlatılarında oldukça yoğun bir şekilde karşımıza çıkan şiddet deneyimleridir. Cinsiyete dayalı şiddet, toplumsal yapı ve devlet ile ilişkisel olan ataerkil aile kurumunda (Millett, 1987) kadınlar denetim ve baskı altına alma biçimlerinden en ağırı olarak öne çıkmaktadır. Ancak kadına yönelik şiddet Bora ve Üstün'ün (2005) de ifade ettiği gibi şiddet kadını denetleme ve disiplin altına alma araçlarından yalnızca biridir.

Bu bağlamda, araştırma kapsamında görüşülen kadınların tamamının aile içi şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Fiziksel şiddete maruz kalma anlatılarda çok yoğun olarak gündeme gelse de kadınlar evlilik kurumu içerisinde eşleri tarafından psikolojik, ekonomik, cinsel şiddet ve zararlı kültürel uygulamalar[7] kapsamında ele alınan bir şiddet türü olan çok eşlilik (polijini-kumalık) olgusuyla karşılaşmışlardır.

Katılımcıların anlatılarındaki şiddet deneyimleri incelendiğinde kadınların çeşitli sebeplerle şiddete maruz kaldığı ve bunun neredeyse süreklilik kazandığı tespit edilmiştir. Örneğin katılımcıların aşağıdaki ifadelerinde bu durum şu şekilde gündeme gelmektedir:

> Her gün dayak yerdim hiç yemezsem bir tokadım iki tokadım vardı. Benim her zaman vücudum simsiyahtı mordu. Çünkü sürekli dayak yiyordum. Mazlum hissederdim kendimi. Zayıf hissediyordum. Elimden gelen bir şey yoktu. Sürekli ağlardım yani ağlamadığım bir gün geçmezdi. Ne dayanabiliyordum ne de gidebiliyordum, zorlanıyordum. Yani 3-4 defa ben intiharı bile düşündüm ama o engel oldu. Korkusundan ailem sen öldürdün diye ona söylemesin diye beni engellerdi. (K14)

> Fiziksel şiddet vardı, psikolojik şiddet vardı. Bir şey söyleyemezdim. Bir şey söylesem hemen sinirlenirdi. Ben mesela hamileydim beş aylık. Bir tartışma çıktı aramızda beni hamile hamile dövdü beni. Evde dayısının hanımı vardı o elinden aldı. Paspasın şeyini söktü üstüme üstüme geldi. Bana da vurdular kaç kere. O çok döverdi beni. Bir şey diyemezdim. (K10)

[7] BM'nin kadına yönelik şiddet tanımına göre çok eşlilik ve çocuk yaşta evlilik zararlı kültürel uygulamalar olarak değerlendirilmektedir (help.unhcr.org).

Kadınların anlatılarına göre fiziksel şiddet çok sık karşılaştıkları bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar eşleri tarafından maruz kaldıkları fiziksel şiddet durumu karşında çaresiz kaldıkları görülmüştür. Aile kurumunun kutsallığı ve cinsiyet hiyerarşisinin varlığı sebebiyle kadınlar fiziksel şiddet karşısında bir alternatif bulamamışlardır. K14'ün ifadesinde görüldüğü üzere, alternatif olarak intihar düşünülmüştür. Bu ifade kadınların aile içi şiddet durumu karşısında kadınların çözümsüz kaldığı anlamına gelmektedir. Mülteci kadınlarla ilgili yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere aile içi şiddet oldukça yaygındır (Sami vd., 2013; Cankurtaran ve Albayrak, 2019; Buz, 2008; Alsaba ve Kapilashrami, 2016). Kadına yönelik şiddet tarihsel olarak ataerkil sisteme göre tasarlanmış toplumsal yaşamda eril ve dişil cinsiyetler arasındaki iş bölümünün tesisinde ortaya çıkan ve sürekli olarak yeniden üretilen bir forma sahiptir. Sistemin devamlılığını sağlamadaki en önemli araç ise aile ve evlilik kurumunun kendisi olmuştur. Aile kurumu içerisinde cinsiyet hiyerarşisine göre aşağı konumda olan kadınlara toplumsal cinsiyete dayalı olarak ikincil varlık statüsü verilmiştir. Dolayısıyla eril cinsiyet, hâkim ve muktedir olan konuma yerleşirken, dişil cinsiyet tabi ve edilgen konumda yer almıştır (Ertürk, 2015, s.33; Uluocak vd., 2014, s.9; Kümbetoğlu, 2010, s.47). Bu yüzden kadınlara yönelik şiddet, baskı ve denetim amacıyla eril tahakküm için meşru bir zemine çekilmiştir. Nitekim şiddet mağduru kadınlarla gerçekleştirilen çalışmalarda da erkeklerin egemenlik kurmak ve kadınlar üzerindeki denetimlerini gerçekleştirmenin bir yolu olarak şiddete başvurdukları tespit edilmiştir (Altınay ve Arat, 2007; Uluocak vd., 2014).

Diğer taraftan bazı kadınların anlatılarında şiddeti derecelendirerek ifade ettikleri görülmüştür. Şiddeti derecesine göre tanımlamak onu kabul edilebilir bir çerçeve sokmak ve kabullenmek anlamına gelmektedir (Kümbetoğlu, 2010). K13 bunu şu şekilde ifade etmiştir.

> İlgi konusunda ilgi yoktu. Çocuklara yoktu şiddet. Bana psikolojik şiddet yaptı diyebilirim. Evde bir sorun olduğunda dövmeye kadar giderdi. Ama sürekli değildi. Mesela çocuklar konusunda tartışırdık. Sinirlenirdi mesela kalkıp döverdi beni. Ama çok eziyetli değildi dövmesi (K13)

Diğer taraftan bazı katılımcılar gördükleri şiddetin eziyetli oluşunu açıkça ifade etmişlerdir.

> Ne zaman bir sorun yaşarsa beni döverdi. Diyelim ki işte bile bir sorun yaşadıysa gelip beni döverdi. Yani normal dövme de deil. Eline ne geliyorsa. Bir defa mesela nargilenin camıyla bir defa kül tabağıyla ıı yani eziyetli dövme normal bir dövme de deil. Kafama vururdu mesela. (…) Iı kapıyı üzerimize kitlerdi. Bazen banyoda çıplak bırakırdı beni üstüme kapıyı kitlerdi, soğukta kışta ıslak bırakırdı daha çok dövmeye başladı. Ben oturup konuştum dedim yani sen neden böyle davranıyorsun neden öyle yapıyorsun şimdi daha çok mutlu olmalıyız. Kimse bize karışmıyor kızımızı daha iyi bir ortam büyütecez. Daha güzel büyüyecek her istediğimizi yapacaz ben senden bir şey beklemiyorum. Araba ev lüks hayat istemiyorum. Ben sadece kızımı iyi bir ortamda büyütmek istiyorum diyordum. Bana hayat baskısı, hayat zorluluğu psikolojikmen iyi değilim diyordu. (K15)

Kadınlar çoğunlukla şiddetten bahsederken fiziksel şiddeti daha rahat anlattıkları görülmüştür. Bunun çeşitli sebepleri olabilir. Öncelikle erkek bir araştırmacıya kadınlar psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddet deneyimlerini anlatmakta zorlanabilirler. Bunun yanı sıra araştırmanın sınırlılıklarında da bahsedildiği gibi araştırmanın çevrimiçi platformlar ve telekonferans aracılığıyla gerçekleştirilmiş olmasının da bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Bir diğer neden ise diğer şiddet deneyimlerini anlatmanın zorluğudur. Diğer taraftan, cinsellik toplumda paylaşılması zor bir konu olduğundan, kadınlar görüşmelerinde bu konudaki deneyimlerini paylaşmakta zorlandıkları düşünülmüştür. Nitekim, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın kadınların şiddet deneyimlerini araştırdığı bir çalışmada da cinsel şiddet deneyiminin toplumsal cinsiyet rejimiyle örgütlenen ataerkil toplumlarda çoğu zaman erkek ile ilişkinin normal ve meşru bir biçimi olarak algılandığı ifade edilmektedir. Kadınların cinsel şiddet biçimlerinden rahatsızlık duyup, kabullenemeseler dahi bu konuda yardım istemelerinin ve bir başkasına deneyimlerini anlatmalarının oldukça zor olduğu belirtilmektedir (Mor Çatı, 2021, s.35). Bu nedenler cinsel şiddet söz konusu olduğundan bu daha bariz bir şekilde anlatılmayan şiddet biçimi olmaktadır (Kümbetoğlu, 2010). Ancak yine de bazı katılımcıların anlatılarından anlaşılacağı üzere diğer şiddet türlerinin de varlığı tespit edilmiştir. Örneğin;

> Hiç sevmedim onu. Kendini çok överdi, çok beğenmiş biriydi. Kendini benden daha üst tutardı. Tabi ki annenin dediklerine göre giderdi. Beni aşağılardı yani küçük görürdü. Kötü davranmak deil ama değer vermezdi kendini benden daha üstün tutardı. (K1)

Cinsel şiddet ise kadınların erkek bir araştırmaya, çevrimiçi görüşme koşullarında anlatmakta zorlandıkları bir şiddet türü olmakla beraber 16 kadından 5'i hariç (K2, K4, K6, K7, K12) diğer 11 kadın çocuk yaşta evlendiklerini ifade ettiklerinden dolayı cinsel şiddete maruz kaldıklarını ifade edebiliriz. Katılımcılar arasından sadece K8 cinsel şiddet

yaşadığını açıkça ifade edebilmiş ancak bunu anlatmakta utandığı için zorlandığını da belirtmiştir.

> Yani şöyle diyebilirim. Aslında anlatırken utanıyorum. Açıkçası beni parçaladı, ertesi gün beni doktora götürdü. Sonra beni dövdü babamgile götürdü. Ben bir şey bilmiyormuşum yani cinsellik açısından. Nasıl davranıcağımı nasıl edeceğimi bilmiyormuşum. Bir düşünsenize ben çocuğum ilişkiye girdikten sonra doktora götürdü. 16 tane dikiş atıldı. Sanki doğum yapmışım gibi. Dövme sebebi şey, ben uygun olarak davranmayı bilmiyormuşum, ilgilenmiyormuşum, cinselliği bilmiyormuşum anneme böyle anlatmış yani. (K8)

K8'in anlatısında çocuk yaşta evliliğin kadınlara fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan nasıl zarar verdiği gözler önüne sermektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar da görüldüğü üzere çocuk yaşta evlilikler kadınların cinsel ve ruhsal sağlıkları üzerinde kısa ve uzun dönem olmak üzere birçok olumsuz etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Orçan ve Kar, 2008; Boran vd., 2013; Özpulat, 2016; Kaya vd., 2022). Diğer taraftan, zararlı kültürel uygulamalar kapsamında ele alınan erkeğin çok eşlilik gerçekleştirmesi (polijini-kumalık) UNHCR (help.unhcr.org) tarafından kadına yönelik bir şiddet türü olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda kadınların bir kısmı eşlerinin çok eşli evlilik yaptıklarını ve buna bağlı olarak zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

> Ben hasta olduğum için hastalığım giderek ağırlaşıyordu o dönem. Ben hastayım diye gitti evlendi. Ailen beni kandırdı dedi. Hasta bir kadın bana verdiler dedi. Gitti evlendi başka biriyle. Ben çok ağır bir hastalık geçirdim. O zaman böbreğimin bir tanesini almışlardı. Kımıldayamıyordum. O sırada akrabasıyla film yaptılar, bir arkadaşı vefat etmişti onun eşi ve çocukları vardı. Iıı onun eşini getirdi bize. Dedikine bu kadın buraya geldi bize ve çocuklara bakmak için. Sen iyileşene kadar sadece bize bakacak dedi. Sonra yani o kandırdı eşimi. Evlendiler bizi bırakıp gittiler başka şehre. (K12)

Kadınların anlatılarında görüldüğü üzere, erkeklerin çok eşli evlilik gerçekleştirmeleri ataerkil sistemin hâkim olduğu birçok ülkede gerçekleşmekte ve toplumsal cinsiyet temelli yaşanan bir olgu olarak kadınları birçok açıdan zorlamaktadır. Klasik ataerkil geleneğe sahip olan toplumlarda ise erkeklerin ekonomik gücü el verdiği sürece istediği zaman çok eşli evlilik gerçekleştirebildiği ve kadınların bu sorunla sıklıkla karşı karşıya kaldıkları ifade edilmektedir (Agcadağ-Çelik ve Vural, 2018). Çok eşli evliliklerde anlatılarda görüldüğü üzere kadınlar aynı evlerde ikamet etmektedirler. Agcadağ-Çelik ve Vural'ın (2018) Suriyeli kadınların karşılaştığı kumalık olgusunu inceleyen

araştırmalarında da bu durumun Suriyeliler arasında sıkça karşılaşılan bir olgu olduğunu göstermektedir.

Suriye devletinin yasalarında çok eşlilik yasal ve ilk eşin rızasını gerektirmeyen bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Erkeğin birden fazla eş alması sadece erkeğin maddi imkanlarının yeterli oluşuna bağlanmıştır (FIDH, 2012). K3'ün anlatısında bu açıkça görünmektedir.

> Biz de orda genelde şey, parası olduğunda erkekler öyle sebepsiz gider evlenirler. Kadınları sevdikleri için yani bir kadın onlara yetersiz olur. (K3)

Dolayısıyla devlet eliyle kadının ikincilleştirilmesi ve erkek karşısında değersizleştirilmesi söz konusudur. Bu durum da kadının toplumsal yaşamdaki konumunu erkek karşısında oldukça zayıflatmaktadır. Toplumsal-kültürel yapı, din ve devlet iş birliğinde kadınların tamamıyla eril iktidarın mağdurları haline getirildiğini ve şiddetin tüm biçimlerini eril iktidar için meşrulaştırdığını söylemek mümkündür. K5 aslında kadınların çok eşlilik durumunu kabullenmediğini ancak çok eşlilik sebebiyle boşanmanın kanunlarca mümkün olmadığını dile getirirken, devlet tarafından mağdur edildiklerini ve bu durumu kabullenmeye zorlandıklarını açıkça göstermektedir.

> Yok normal bir şey değil kimse kabullenmiyor, onun etkisi normal diye kimse kabullenmez. Hiçbir kadın kabullenmez ama Suriye'de bir kanun var eğer bir kadın eşine dönmek istemiyorsa evlendi diye ya da sorunlar var diye direk boşatmıyorlar. Ne yapıyorlar ona ayrıyeten bir ev açıyorlar ıı burda oturacaksın katılmak zorundasın diye böyle bir kanun var Suriye'de. Yani eşin senden bir şey esirgemedikten sonra evin ihtiyaçlarını hepsini karşıladıktan sonra oturmak zorundasın. Böyle bir sorun var bizde. Onun için kadınlar kabullenmek zorunda kalıyorlar. Hem çocuklarından ayrılmasın hem de zaten bütün evin ihtiyaçlarını karşılayacak nasıl olsa. Ben bunu kabullenmedim, küstüm ailemin yanına gittim, boşanmayı talep ettim. Dava açtık. Biliyorsunuz Suriye'nin kanunu burdaki gibi değil. Yani oğlumu elimden aldı, ama ben buna dayanamadım. Oğlum için tekrar mecburen ona dönmek zorunda kaldım. Oğlum için yani oğlumu elimden aldılar diye. (K5)

K5'in anlatısında bu araştırma için oldukça önemli olan nokta çocuklarla ilgili olan durumdur. Devlet tarafından kadınların boşanmasının mümkün olmaması aile kurumunun kutsiyeti ve kadınların annelik kimliğine sıkıştırılmasıyla ilişkili görünmektedir. Nitekim kadınların evlilik kurumu içerisinde yaşadığı ağır şiddet ve baskı

koşullarına dayanma isteği çocuklarından ayrılmamak üzerine yani annelik rollerine dayalı olarak şekillenmiştir. Tabi burada devlet yasalarının etkisi söz konusudur. Nitekim Suriye yasalarında kadınların velayet hakkı erkekler ile eşit değildir. Üstelik kadın sadece belirli sebepler boşanabilir ve boşanması durumunda maddi haklarını ve mehirini[8] kaybeder (Doumato, 2010, s.433). Her ne kadar velayet konusunda kadınlar kız çocuklarını 13 yaşına, erkekleri ise 15 yaşına kadar aldığı ifade edilse de (FIDH, 2012) pratikte bunun böyle olmadığı kadınların ifadelerinde tespit edilmiştir.

Kadınlar anlatılarında birçok kez şiddet ve kötü muameleye maruz kaldığı evliliklerini sürdürme konusunda "çocuklarının bırakamama" isteklerinin olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Suriye'deyken boşanma sonrasında çocuklarının velayetini alamamaları yanı sıra kadınlar boşanmanın toplumsal olarak yanlış karşılanmasından kaynaklı olarak da boşanamadıkları ifade etmişlerdir.

> Belimi kıran çocuklarımdı, küçüklerdi. Büyük çocuk biraz anlıyordu beni çok ağlardı. Ben bakardım ya ben bunu kime bırakayım derdim. Ben bu çocukları kime bırakıp da gidiyim derdim. Yani elimi kolumu bağlayan bu çocuklardı. (K1)

> Çocuğum oldu bir oğlum oldu, ben dedim oğlumu babasız büyütmeyecem oğlumdan da mahrum kalmam. Bir erkek için oğlumdan olmam, dayandım oğlum için nasıl olsa oğlum büyür, bana bakar diye katlandım. Çok kişi bana da söyledi zaten 37 yaşındasın, senin yaşındakiler belki de evlenmemiştir. Bu çocuklardan ne hayır gelecek babaları böyleyse. Ben onlara şey derim yok ben çocuklarım için katlandım bu hayata o kadar yıl dayandım, ben çocuklarım için gerekirse böbreğimi satarım yine onlardan vazgeçmem. Onları bırakmam. Tabi ki anneden anneye değişiyor bazıları normal görüyor çocuklarını bırakıp gitmeyi başka biriyle evlenmeyi. Bazıları benim gibi çocuklarından vazgeçmiyor, hayatını feda ediyor. (K8)

Dolayısıyla kadınlar, evlilik kurumu içerisinde kadına yönelik şiddetin türlü biçimlerine maruz kalsalar da çocuklarının geleceği, onların iyiliği ve Suriye kültüründe ailelerin ve toplumun boşanmaya karşı bakışı sebebiyle tüm zorluklara katlanmış ve Suriye'de yaşadıkları sürece boşanmayı gerçekleştirememişlerdir.[9] Benzer bir biçimde bu olgu Kaya'nın (2015) araştırmasında vurgulanmıştır. Bu duruma her ne kadar Suriye'de kadınların toplumsal yaşamdaki konumları sebep olmuş olsa da genel olarak farklı

[8] Günümüzde mehir miktarının sorulduğu ve kocanın ikinci bir eş alması durumunda karısını boşama taahhüdü gibi sözleşmelerin taraflarca yapılmasına izin veren basit bir formdur (Doumato, 2010).
[9] Boşanma süreci Türkiye'de mümkün olduğundan 4.2 Göç Deneyimi Teması'nda analiz edilmiştir.

araştırmalarda da kadınların benzer sebeplerden dolayı boşanamadıkları tespit edilmiştir (Bora ve Üstün, 2005; Albayrak, 2019; Kelebek, 2016). [10]

Kadınların toplumsal ve kültürel olarak inşa edilen, toplumsal cinsiyet kimliklerinin en önemli unsuru haline gelen annelik kimlikleri, kadınların aile içi şiddete, baskıya ve tahakküme göz yummalarına ve kabullenmelerine sebebiyet vermektedir. Bunun yanı sıra anne olmayı fedakâr ve merhametli olmakla ilişkilendirmeleri çocuklar ve aile kutsiyeti ile ilişkili olarak göründüğü tespit edilmiştir.

4.1.3. Anne Olma Deneyimleri ve Anneliğin Anlamı

Feminist literatürde, anneliğin doğal bir kurum olmadığı toplumsal, kültürel, politik yapılar tarafından inşa edildiğini öne süren yaklaşımların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla annelik kurumunun heteroseksüel cinsel aktivitenin bir sonucu, doğuştan gelen bir kadın özelliği olarak kendini sunan erkek egemen yapı içerisinde inşa edilmiş bir kurum olduğu ifade edilmektedir (Smart, 1992; Chodorow, 1978; Silva, 1996b). Annelik kurumu kadınların öznel kimliklerini gölgeleyerek daha çok annelik rollerinin ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Annelik, kadınlık kimliğini önceliğinden kadınlar annelik ideolojisine, söylemine ve onun gerektirdiği rollere uygun bir şekilde yaşamda var olmaya çalışmaktadırlar (Miller, 2010.)

Bu bağlamda kadınların toplumsal cinsiyet rollerine, müşterek birtakım deneyimler ve sosyo-kültürel yapıdaki sistemler (dil, inanç, değerler) aracılığıyla anneliğe atfedilen anlamlar nakşedilmektedir. Bu şekilde kadınların bir takım ortak değerler üzerinden kendi anneliklerini tanımlamaları ve benimsemeleri söz konusu olmaktadır. Bu nedenle bu alt temanın oluşturulma amacı, kadınların öznel anlatımlarında dile gelen annelik olgusuna yönelik düşüncelerini ve deneyimlerini anlamaktadır. Aynı zamanda bir diğer amaç, sosyo-kültürel yapıdaki annelik söylemleri ile kendi annelik deneyimleri ve düşünceleri arasındaki kısmen yakınlığı ve kısmen de karşıtlığı gündeme getirmektir.

[10] Bkz. 4.1.3.2 Öteki İçin Yaşamak: Fedakârlık

4.1.3.1. Çocuk Sahibi Olma Deneyimleri "*Ama önemli olan sayı ne kadar çocuk getirirsen o kadar insanların içinde bir değer kazanırsın."*

Çocuk sahibi olmak günümüzde kadınlığın algılanışında çok temel bir kriter olarak görülmektedir. Anneliğe geçişin yegâne unsuru olarak çocuk yapmak kadının yeni rol ve sorumluluklarla tanımlanmasına sebep olmaktadır (Aydın vd., 2017, s.251; Don vd., 2014). Bu da haliyle kadınların öznel deneyimlerinin annelik rolleri ve sorumlulukları kapsamında şekillenmesine neden olmaktadır. Geleneksel ataerkil toplumlarda kadınların anne olma ya da olmamaya dair istekleri onları fedakâr/bencil, kutsal/değersiz gibi bazı dikotomik ayrımlarla kaşı karşıya getirmektedir (Sever, 2015, s.72). Dolayısıyla anne olmak kadınlar için toplumsal yaşamda bir statü ve simge haline gelmektedir. Genel olarak annelik, biyolojik temelli bir olgu olarak ele alınsa da kültürel ve toplumsal olarak inşa edilen bir kavramdır. Hamile kalmakla başlayan bu bedensel deneyim doğumdan sonra bebeğin fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarına göre bir dizi rol ve sorumlulukları barındırmaktadır (Miller, 2010, s.33). "*4.1.3.3. Kadınlığı Önceleyen Bir Kimlik Olarak Annelik"* kategorisinde kadınların anlatılarına dayanarak yapılan analizde de vurgulandığı gibi kadınlık çoğunlukla annelikle eş görülmektedir. Kadınlığa dair oluşturulan çeşitli söylem biçimleriyle annelik doğal bir görünüm kazanmaktadır. Dolayısıyla kadınların bu becerilere iç güdüsel olarak yatkın oldukları vurgulanmaktadır. Bu sebeple çocukların bakımından öncelikle sorumlu olan annedir. Nitekim erkekler olarak babalar bu becerilere sahip olmayan bireyler olarak kadınlığın ve anneliğin tam karşısında konumlandırılmıştır (Sever, 2015, s.73). Badinter (2011, s.12) kadınların doğal kimlik özelliklerine ve annelik iç güdülerine dayanılarak oluşturulan bu tür ideolojik söylemlerle kadınların karşısında annelikle ilgili olarak üç seçenek olduğunu ifade etmektedir: "Anneliği benimsemek", "anneliği reddetmek" ve "müzakere etmek". Araştırmada ise kadınların anne ve eş olarak kurgulanmasın neden olan toplumsal-kültürel yapıdan kaynaklı olarak annelik rol ve sorumluluklarını öznelliklerinin bir parçası haline getirerek benimsedikleri tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, ataerkil kodların hâkim olduğu toplumlarda çocuk doğurmak ve büyütmek erkeğin soyu ve onuru üzerine kurulu olduğundan (Civelek, 2015, s.46-47) kadınlar için aile içerisindeki en önemli rol annelik konumları olmuştur. Toplumsal yaşamda ise kadının bu durum karşısında anne olmayı benimsemesi dışında başka bir alternatifleri

olmadığı söylenebilir. Örneğin, bu alternatifsizliği K6 şu şekilde dile getirmektedir: *"Ya ben memur değilim yani zamanım boş, çocuk olmaması için bir engel yok."* Görüldüğü üzere gündelik yaşamda başka bir rolü ve görevi olmamasını ileri süren K6 çocuk doğurmayı doğal ve kendisine özgü bir görev olarak tanımlamaktadır.

Araştırma kapsamında görüşülen 16 kadından 15'i (K1 hariç) evliliklerinin ilk yılında çocuk sahibi olmuşlardır. Kadınlara çocuk yapma kararının nasıl alındığı, çocuğun aile ve eş için ne anlama geldiği ve toplumsal anlamdaki değerine yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu bağlamda kadınların anlatılarına göre çocuk sahibi olmanın birtakım nedenlere dayandırıldığı tespit edilmiştir. Öncelikle bu karar üzerine planlama yapmadıkları, çocuk doğurmanın eş, eşin ailesi ve toplum nezdinde bir zorunluluk olarak algılandığı ve değerli görüldüğü gözlemlenmiştir. Eşleri için çocuk sayısının, çocuk yapabilmenin bir erkeklik ve kendini kanıtlama gösterisi olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra çocuk sahibi olmanın iyi gitmeyen evlilikte kurtarıcı bir rolde olduğuna dair nedenlerle çocuk sahibi oldukları görülmüştür.

Kadınların bu konudaki anlatılarında öncelikle bu kararın kendilerine ait olmadığı tespit edilmiştir. Eril iktidarın söz sahibi olduğu, kadınların ise bedenlerini ilgilendiren bu kararda pasif bırakıldıklarını herhangi bir söz hakkı kendilerine tanınmadığını söyleyebiliriz. Örneğin;

> Bu kararı ben vermedim etrafımdaki insanlar verdi. Ben karşıyım çocuk evliliğine, küçüklüğümden beri 17 yaşındaki bir kişiyi çocuk görüyordum. Ve çocuk anne olamaz diye düşünüyordum. Karşıydım hem çocuğum hem anne olacağım aynı anda buna karşıydım. Asla kabul etmezdim. Bu kararı ben almadım onların baskısıyla oldu. (K9)

> Yok ben istemedim kendisi istedi. Bir sürü şey yaptı zulmün içindeydim. Zalimdi onun için istemedim. O isterdi, ilk günden istedi. Eğer sen çocuk getirmezsen çocuğun olmazsa ben seni boşarım başka birini alırım dedi. (K8)

Benzer konuyu ele alan çalışmalarda da kadınların çocuk sahibi olma konusunda söz sahibi olmadıkları tespit edilmiştir (Albayrak, 2019; Dudu Karaman ve Doğan, 2018; Agcadağ Çelik ve Vural, 2018). Kadınların kendi bedenleriyle ilgili olan bu önemli kararda söz sahibi olmamaları geleneksel ataerkil toplumlardaki kadının toplumsal konumuyla ilişkili görünmektedir. Öyle ki bu toplumlarda kadın, aile içerisinde erkeğin

kontrolü altında ve onun kararlarına uygun olarak yaşayan bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle kadınların kamusal alanda söz sahibi olamamalarının yanı sıra özel alanda da kendileriyle ilgili kararlarda herhangi bir tasarrufta bulunma hakları olmadığını söyleyebiliriz. Kadınların bedenlerinin doğurganlıkla ve erkeğin soyunun devamı üzerinden tanımlanması sebebiyle, eril iktidar tarafından üzerinde söz hakkında bulunabileceği bir nesneye dönüştüğü vurgulanmaktadır (Aylin, 2015, s.38-39). İslami kültürde ise benzer şekilde cinsiyete dayalı iş bölümüne göre örgütlenen toplum ve aile yaşamında erkeğin karar verici bir pozisyonda olduğu ve kadınların karar verme mekanizmalarından dışlandığı, erkeğe tabi olduğu ifade edilmektedir (Sancar, 2016, s.170-171). Dolayısıyla kadınların aile içerisinde kendi doğurganlıklarıyla ilgili kararlarda dahi söz sahibi olmaması, hâkim olan bu bakış açısından kaynaklanmaktadır.

Ancak katılımcıların çocuk kararı konusunda kendi istekleri olmasa da iyi gitmeyen evlilikleri için bazı temel stratejileri izledikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda kadınlar çocuk sahibi olmayla ilgili anlatılarından vurguladıkları nokta çocukların eş ve toplum nezdinde bir değer göstergesi olmasıyla ilişkilidir.

> Açıkçası çocuğu ben getirmek istedim. Belki biraz artık iyi davranır bana güzel davranır bana. Çocuğa hasret ya bir çocuğu olursa belki davranışları değişir diye getirdim. (K1)

> Ben istiyordum evet, benim bir çocuğum olsun, teselli ederdi. Çünkü evlilikte çocuk bağlı olur. Anneyle baba birbirine bağlı olurlardı. Çocuk çok istedim ben kızımı çok istedim. Haddinden fazla sevindim bir kızım oldu diye. Kendi de çok sevindi. (K7)

Erkeğin aşkın varlık (özne) olarak tanımlanmasının karşısında kadın "öteki cins" olarak konumlandırıldığından (Beauvoir, 1993, s.17) ve toplumsal yaşamda tabi olana denk geldiğinden kendinden menkul bir değer anlamı taşımamaktadır. Bu nedenle de kadın kocasına çocuk vermekle toplumsal yaşamda bir değer kazanmaya çalışmaktadır. Nitekim yaşadıkları toplumsal ve kültürel ortamda çocuk sahibi olmak erkeklerin soyunu devam ettirmeleri bağlamında oldukça önemsenmektedir. Bu bağlamda kocanın memnun edilmesi evliliğe de olumlu yansıması fikrinden hareketle kadınlar bu yolu seçtiklerini belirtmişlerdir. Karakaya ve arkadaşları (2017) tarafından gerçekleştirilen benzer bir çalışmada Suriyeli kadınlar için çocuk doğurmanın kültürel anlamda ve evliliğin iyi gitmesinde önemli bir faktör olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bu anlamda kadının

doğurganlığına ve anneliğe özel bir değer söz konusudur. Çocuk doğurma konusunda toplumsal kültürel olarak kadınların değerli gösteren bir norm oluştuğu ifade edilmektedir (Ahmed, 2014, s71).

Diğer taraftan çocuk sahibi olmanın erkekler içinde bir anlamı mevcuttur. Ataerkil gelenekte erkekler için ise çocuk sahibi olmak, kısır olmamak erkekliğin ispatı anlamına gelmektedir. Erkeklik, erdem ve şeref meselesi olarak erkekten beklenen roller üzerinden kurgulanmaktadır. Bu anlamda erkek olmanın sınırlarını çizen rollerden biri de erkekliğin cinsel kudretin bir göstereni olarak zürriyetinin bolluğu üzerinden bir tanımlamayı içermesidir (Bourdieu, 2018, s.23-24). Kadınlardan bazılarının ise eşlerinin kısır olmadıklarını ispatlamak için çocuk yapmak istediklerini ifade etmişlerdir. Örneğin bu durum K1'in anlatısında şu şekilde gündeme gelmektedir.

> Onun amacı ben kısır değilim demekti. Herkes ona artık sen kısırsın 7 yıl oldu onla evliyim ya çocuğu olmadı ya. Bizim kızımızda bir şey yok bizim kızımız çocuk getirebilir sen kısırsın sen çocuk yapamıyorsun dediler. Beni getirdi yok eşim hamile oldu ama düşürdü ben kısır değilim diye. Sonra beni getirdi onlara kanıtlamak için ben de kısırlık yok bir şey yok diye. Yani garantiydi ben bir defa hamile kaldım düşürdüm ama ben yine hamile kalabilirim, onun için beni tekrar aldı yoksa beni sevdiği için deil. Sadece hamilelik süresinde iyi davrandı hani çocuğa bir şey olmasın tekrar düşük yapmiyim, çocuk sağlıklı gelsin diye. Çünkü amacı sadece benim çocuk getirmemdi. Benim değerim yoktu ki yanında. Önemli olan çocuğu olmasıydı. 3 tane çocuğu oldu artık umursamadı beni yani. İspatladı topluma benim çocuğum oluyor diye. (K1)

Kısır olma olgusu erkeklerin için toplum nezdinde bir eksiklik olarak tanımlandığından bu durumu ispat etmek için eşler çocuk yapmaya çalışmışlardır. Kısır olmak sadece erkekler için değil aynı zamanda kadınlar için de toplumsal yaşamda damgalanma anlamına gelmektedir. Damga, bireylerin gündelik yaşamlarındaki sosyal ilişkilerinde ve toplumsal konumlarında onları değersiz ve itibarsız gösteren durumlardır (Goffman, 2019, s.49). Dolayısıyla cinslerin üreyememesi her koşulda normalin sınırları dışında kabul görmekte, normun dışında kalmak ise damgaya sebep olmakta ve bireylerin toplumsal konumlarında statü kaybı yaşamalarına sebep olmaktadır. Çünkü üreme yetisinin olmaması kişinin eksikliği, noksanlığı anlamına gelmektedir. Kadınların çocuk doğurma gerekliliğinin ve üreme yetisinin toplumsal bir gerçeklik ve hâkim bir kanı olarak hüküm sürdüğü söylemsel pratiklere karşın (Miller, 2010, s.57) çocuk doğuramamak sorunsallaştırılmaktadır. Kadınlığın önemli unsuru haline gelen

doğurganlık yetisine sahip olmamak ise kadınları eksik, noksan kişiler sınıfına dahil ederek normalin dışına atmaktadır. Donati'nin ifadesiyle özetlersek "döllenmemek normdan sapmadır" ve bunun bedeli ise toplumsal konumunu kaybetmek ve dışlanmaktır (Donati'den aktaran Badinter, 2011, s.155).

Katılımcılardan bazıları anlatılarında kısırlık damgasına maruz kalmamak için hamile kaldıklarını, aynı zamanda aile üyeleri tarafından da kısır olmadığının onaylanması amacıyla çocuk sahibi olmaları için baskı gördüklerini vurgulamışlardır. Örneğin K9 bir süre çocuğu olmadığından ve kız kardeşinin kısır olmasından dolayı kendisini sorguladığını, bu anlamda bir sorun olabileceğinden korktuğunu ve annesinin kendisini bu konuda hastaneye yönlendirdiğini ifade etmiştir.

> Benim kız kardeşim mi eltim mi onun 5 yıl mı 7 yıl mı ne çocuğu olmadı. Ben de evlendikten sonra birkaç ay bekledik 6-7 ay. Annem dedi ki kızım acaba sen de kız kardeşin gibi acaba sende de mi bir sorun var bir doktora görün dedi. Bir sorun var mı yok mu? Doktora gidip gelmeye başladım. Bir sorun yoktu. Sonra hamile kaldım. Küçüktük ya bilmiyorum. Ben istedim mi acaba? Ama en çok bundan korktum. Benim kız kardeşim de kalamadı ya. Annem acaba sende mi böyle olacaksın diyince korktum. Nolcak hamile olamadan. Doktora git gören bacın gibi yıllar sürmesin dedi. (K9)

Görüldüğü gibi "bir sorun mu var?" sorusu her kadının çocuk getirmek zorunda olduğuna dair bir inanç ve hâkim kanı olduğunu ispatlamaktadır. Burada K9'un yaşadığı korku toplum ve akrabalar nezdinde eksik ve damgalı bir birey olma endişesinden kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde Salman Yıkmış'ın (2018) çalışmasında da doğurmayan kadınların "makbul kadın" olmadıkları için damgalama pratikleriyle karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir. Bu durum K10'nun ifadesinde şu şekilde gündeme gelmektedir:

> Çocuk yapmayan bir kadın nasıl sana dicem. Her zaman laf yerdi. Benim kız kardeşimi örnek vereyim sana. Ona işte dediler ki bu meyvesiz ağaç. Bundan bir şey olmaz. Böyle laflar her zaman. (K10)

Katılımcının ifade etmiş olduğu gibi "meyvesiz ağaç tanımlaması" Badinter'in ifade ettiği "Nullipare" kavramına denk gelmektedir. Kavram tercihen ya da mecburen doğuramayan kadın anlamına gelmekte, doğur(a)mamak noksanlığa ve tam olmama haline gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla kadınların doğuramaması veya tercih etmemesi kadınlığın

özüne uygun davranmamak anlamına gelmektedir (Badinter, 2011, s.125). Bu nedenle kadınlar kendi özlerine uygun olan doğurganlıklarını sergilemeleri toplum nezdinde onlardan beklenen bu görevi yerine getirmeleri anlamına gelmektedir. Nitekim çocuk sahibi olmak toplumsal düzlemde bir statü edinmeye ve sosyal kabule işaret etmektedir (Kagitcibasi ve Ataca, 2005). Hem bu bakış açısı hem de erkeklerin kendi erkekliklerinin bir kanıtı olarak zürriyetlerinin bolluğunu kanıtlama çabalarından kaynaklı olarak kadınlardan olabildiğince çocuk getirmeleri beklenmektedir. Kadınların anlatılarında çok fazla çocuk doğurma talebi eş ve eşin ailesinden baskı şeklinde geldiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu talep kişisel taleplerin ve beklentilerin ötesinde toplumsal olarak çocuk sahibi olmaya verilen değerle ilgili görünmektedir. K3 anlatısında çocuk doğurmasının artık sağlık açısından kendisine iyi gelmediğini ancak eşinin ve ailesinin daha fazla çocuk doğurması konusunda baskı uyguladığını vurgulamıştır. Eşinin ve eşinin ailesinin korkusundan dolayı doğum kontrol yöntemi olarak ilaç kullanmayı annesini yardımıyla gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

> Oğullarını everirlerdi ya da beni doktora götürürlerdi. Ben 12 tane çocuk istiyorum senden derdi sürekli eşim. Her yıl bir tane, her yıl bir tane. Ben 6 yıl evli kaldım, dört tane çocuk var. En son çocuğumda sağlık yönünden çok yoruldum, çok ağladım. Kaynanam diyordu bu evi çocuk dolduracağım. Sanki makineyim ben. Ne kadar çocuk olursa o kadar erkek olur. Bir tane erkek oldu sonra kız oldu. Erkeğe farklı davranıldı kızlara farklı davranıldı. Daha çocuk altı aylıkken gidip yaşına göre olmayan oyuncaklar aldılar. O kadar mutlulardı erkek diye. Kız çocuklarına yok. Erkeğin eski kıyafetlerini giydir büyüt. Kız diye... Hamdolsun derlerdi ama daha çok doğur ki erkek çocuk getir. Ben gizlice gittim doğum kontrol hapı aldırttım anneme. Yani her yıl, her yıl ben yoruldum vücudum artık taşımıyor. Belim ağrıyor başım dönüyor. Hatta en küçük kızımda bayılıp düşüyordum yani o kadar halsiz oldum. Anneme dedim bir kontrol hapı al gizlice içicem. Bir gün gördü onu kıyameti kopardı eşim. Kaynanamlar 9 kardeşmiş bir tane erkek. Erkeğe hasret kalmışlar. Erkek çocuk istiyordu. (K3)

Dolayısıyla K3'ün kendi bedeniyle ilgili kararı alma konusunda bir özgürlüğe sahip olmadığı söylenebilir. Özellikle *"sanki makineyim ben"* ifadesi katılımcının kendi bedeniyle ilgili hislerini ve öznel deneyimini açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde K9 ve K16 da daha fazla çocuk doğurmaları konusunda baskı gördüklerini ve özellikle oğlan çocuğunun toplum nezdinde bir değer olarak algılandığını ifade etmişlerdir.

> Bizim kültürde, bizim toplumda Arapların toplumunda ne kadar çocuk olursa o kadar iyidir. Hatta belki onlara yetişemiyor hatta belki ıı beceremiyor onlara bakmayı yetersiz kalıyor. Ama önemli olan sayı ne kadar çocuk getirirsen o kadar insanların içinde bir değer kazanırsın.

> Özellikle erkek çocuk sahibi olan kişiler daha değerli oluyor. Adamın bu kadar erkek çocuğu var. (K9)

> Diyorlar yani ıı bir ev çocuksuz olmaz. Yani benim çocuklarımın arasında 5 sene 4 sene vardı. Kaynanam diyordu neden doğum yapmıyorsun, neden çocuk yapmıyorsun. Dedim sizin oğlunuz beni bırakıp 2 sene 3 sene gelmiyor. Her sene bir çocuk mu olacak. Geliyor bir çocuk yapıyor gidiyor böyle mi yaşayacam ben. (K16)

Suriyeli kadınların doğurganlık özelliklerini elen alan Karakaya ve arkadaşlarının (2017) araştırmasında benzer şekilde kadınlar daha fazla çocuk sahibi olmanın kültürel geleneklerinde yaygın olduğunu, toplumsal anlamda bir güç ve sermaye olarak algılandığını, erkeğin onurunu yükselttiğini vurgulamışlardır. Görüldüğü üzere çocuk sahibi olma pratikleri ataerkil kodlar üzerinden şekillenmektedir. Dolayısıyla yapılan çalışmalarda doğum sıklığı ve cinsiyet farkı konusundaki inançlar evlilik kurumu içerisinde erkeğin ve erkeğin ailesi tarafından ataerkil değerlere uygun olarak belirlendiği tespit edilmiştir (Elmacı, 1999; Miller vd., 1998). Dini söylemlerde ise çocuk sahibi olmak, üremek bireylerden beklenen bir edimdir (Uğur, 2018, s.84). Bu nedenle dini söylemlerin etkisiyle de çocuk sahibi olmak bir değer olarak görülmektedir. Benzer çalışmalarda, kadınların çocuk sahibi olmaları konusunda toplumsal söylemlerin dini söylemlerle birleştiği ve bu nedenlerle kadınlara çocuk sahibi olmaları konusunda bir dayatma olduğu tespit edilmiştir (Gezer Tuğrul, 2019; Özcan Elçi, 2020). Suriye'deki 2011 yılı doğurganlık hızı verilerinde ise bu oranın 3,7 olduğu belirtilmektedir. (IndexMundi, 2021). Dolayısıyla kadınların anlatıların vurguladıkları gibi toplumun daha fazla çocuk talebini bu oran doğrulamaktadır.

Kadınlardan daha fazla çocuk yapmaları konusundaki baskı yanı sıra yukarıdaki anlatılarda dikkat çeken bir diğer husus oğlan çocuğa verilen değerin açıkça ifade edilmesidir. Nitekim ataerkil geleneklerin hâkim olduğu toplumlarda oğlan çocukları soyun devamı olarak algılandığı için kız çocuklarına kıyasla daha değerli görülmektedirler. Bu durum genel olarak bulgularda tartışıldığı gibi eril tahakküm bakış açısına göre tasarlanmış toplumsal evrenin cinsiyetler arası ayrıma sebep olmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla bu evrende dişil olan eril olan karşısında ikincil konumda yer almaktadır. Bu nedenle oğlan çocuk isteğinin daha fazla olması eril olana verilen değerle ilişkili görünmektedir. K9'un yukarıdaki anlatısında yer alan *"Özellikle erkek çocuk*

sahibi olan kişiler daha değerli oluyor. Adamın bu kadar erkek çocuğu var" ifadesi bunu açıkça göstermektedir. K5'in ifadesine göre ise erkek çocuk maddi güç kaynağı olarak görünmesinin yanı sıra aynı zamanda fiziksel olarak aileyi koruma gücü anlamına da gelmektedir. K10 ise erkek çocuk isteğini kız çocuğunun dert getirmesiyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bu durum, daha önce ilgili kategoride[11] belirtildiği üzere dişil olanın toplumsal düzeni bozma gücüne sahip bir *"fitne unsuru"* olarak tanımlanmasından kaynaklanmaktadır.

> İnsanların içinde kendini görmek. Yani hiçbir manası yok, eğitimle ilgilenmiyorlar, maddi durumla hayat şartlarıyla falan sorunlarıyla ilgilenmiyorlar. Her birinin en az 10 çocuğu olmalı bu kadar çocuğa düşkünler. Bir kız çocuğu olunca üzülürler, ama oğlan çocuğu olunca sanki bayram olur onlara. O kadar seviniyorlar. Onların açısından ne kadar çocuk olursa sanki o kadar koruyacaklar kendilerini. Koruma gibi sayıyorlar çocukları. Bir de maddi açıdan, ne kadar çocuğun olursa o kadar gelirin olur. Bu iki şey sebep olabilir diye düşünüyorum. Yani maddi açıdan güç, maddi güç. (K5)

> Erkeğe aşırı önem verirlerdi. Erkek babasının adını taşırmış. Erkek çocuk dert alır, kız çocuk dert verirdi. Mesela bir hata yapsa söz getirir. Evlense mesela kocası giyimi nasıl oldu, zulmettiler mi gibi düşünceler vardı. Halen de böyle düşünen var yani. (K10)

Kadınların doğurganlık özelliği annelik deneyiminin kurucu bir unsuru haline gelmekte ve kadınların birincil özelliği olarak anneliği tayin etmektedir. Bu şekilde kadınların gündelik yaşamlarında çocuk sahibi olmak önemli bir unsur haline gelmektedir. Kadınların çocuk yapma kararında ve doğum sıklığında karar mercii pozisyonunda olmadıkları görülmüştür. Çocuk olgusu evlilik yaşamlarında eşleri için erkeklik ispatı (kısırlık ve çocuk sayısı), eşlerinin ailesi ve toplum için ise sosyal bir sermaye olarak görülmüş ve bu nedenle kadınlar çocuk yapma konusunda baskıyla karşılaşmışlardır. Bunun yanı sıra kadınlar çocuğa verilen toplumsal değerden ötürü çocuk yapmanın kendileri açısından bir değer üreteceğinden hareketle de çocuk sahibi olmayı düşünmüşlerdir.

[11] Bkz. 4.1.2.3 Eril İktidarın Bedeni Düzenleme Pratikleri: Kamusal Alana Çıkış ve Örtünme

4.1.3.2. Öteki İçin Yaşamak: Fedakârlık *"Anne sevgidir, şefkattir, merhamettir, fedakarlıktır. Çocuğu için her şeye katlanandır."*

Anne ve eş olmak aile için türlü sorumluluklar ve roller üstlenmek anlamına geldiği gibi kadınlar adeta kendi yaşamlarını bu roller ve sorumluluklar uğruna feda etmektedirler. Aksi takdirde kendi arzu ve isteklerini öncelemeleri onları bencil kadınlar olarak yaftalanmalarına ve "makbul anne" dışında konumlanmalarına sebep olmaktadır (Kümbetoğlu, 2010, s. 45-46). Bu durumun eril tahakküme dayalı olarak şekillenen toplumsal cinsiyet rejiminden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim "başkası için yaratılmış olmak" kadın bedeninin deneyimlediği bir özellik olarak ifade edilmektedir (Sancar, 2009, s.192).

Bu bağlamda, bu kategori altında ötekiler (çocuk, eş, aile) için yaşamanın fedakârlık söylemi altında meşrulaştırılma biçimi analiz edilmeye çalışılacaktır. Zira katılımcıların anneliğe ve kadınlığa içkin bir özellik olarak fedakârlık söylemini sıkça kullandıkları tespit edilmiştir. Ancak hareket ettiğimiz kuramsal çerçeve itibariyle, kadınların öznelliklerinin bir parçası haline gelen fedakârlık söylemi, toplumsal cinsiyet rejimi aracılığıyla bireylerin cinsiyet kimliklerine nakşedilmiş olan bir meşrulaştırma stratejisi olarak görülebilir.

Hâkim annelik ideolojisinde kadın kimliği annelik kimliğinin gölgesinde kalmış haldedir.[12] Hays'ın (1996) yoğun annelik kavramsallaştırması bu konuyu açıklayabilir. Yoğun annelik ideolojisinde iyi anne sadece çocuklarına annelik etmeye odaklanmakta ve yaşamını çocuğuna adamaktadır (Hays'tan aktaran Arendell, 1999, s.2). Dolayısıyla annelik, kadınlık kimliğini öncelemektedir. Bu noktada katılımcıların anlatılarında kendilerini çocuklarına ve evliliklerine adadıklarının ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bunun alt yapısını ise anneliğin fedakârlık içerdiğine dair kabulleri oluşturmaktadır. Örneğin K4 "*Anne her şeydir, anne fedakarlıktır, anne duygudur, anne toplayandır anne sevgidir, anne saygıdır, çocuğu aç yatmasın diye aç yatandır. Anne budur"* diyerek anneliğin fedakârlık söylemiyle nasıl yoğrulduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim yoğun annelik ideolojisinde "iyi anne" olabilmenin koşulu hayatını başkalarına adamakla,

[12] Bkz.4.1.3.3. Kadınlığı Önceleyen Bir Kimlik Olarak Annelik

fedakâr olmakla ve kendi arzularını ve ihtiyaçlarını göz ardı etmekle mümkün olmaktadır (Arendell, 2000; Thurer, 1993). Benzer şekilde K8'in görüldüğü üzere iyi anne olmak fedakâr olmakla, kendini çocuğuna adamakla ilişkili görünmektedir.

> Anne çocukları için her şeye katlanmalı fedakâr olmalı. Bana göre böyle. Topluma göre anne çocuklarını atabilir gidip başka biriyle evlenebilir. Çok kişi bana da söyledi zaten 37 yaşındasın, senin yaşındakiler belki de evlenmemiştir. Bu çocuklardan ne hayır gelecek babaları böyleyse. Ben onlara şey derim yok ben çocuklarım için katlandım bu hayata o kadar yıl dayandım, ben çocuklarım için gerekirse böbreğimi satarım yine onlardan vazgeçmem. Onları bırakmam. Tabi ki anneden anneye değişiyor bazıları normal görüyor çocuklarını bırakıp gitmeyi başka biriyle evlenmeyi. Bazıları benim gibi çocuklarından vazgeçmiyor, hayatını feda ediyor (K8)

Bu bulgulara paralel olarak, anneliği ele alan benzer araştırmalarda kadınların anneliğin temel unsurlarından biri olarak fedakarlığı öne çıkardıkları tespit edilmiştir (Salman Yıkmış, 2018; Gezer Tuğrul, 2019; Albayrak, 2019; Özcan Elçi, 2019). Diğer taraftan anlatılarda dikkate değer bir nokta olarak anne olmanın "her şey olma" ile ilişkili şekilde vurgulanmasıdır. Örneğin;

> Yani daha fazlasını söyleyemem ama şöyle diyebilirim anne her şeydir. Cennettir ilk başta, vatandır kucaktır. Bu dünyayı kucaklayan her şeydir. Ben elimden geldiği kadar çocuklarım için her şeyi yapıyorum. Çünkü anne çocuğu için her şeyi yapıyor. Annelik güzel bir duygudur. (…) En çok çocukların ihtiyacı olan şey iyi bir anne. Onlarla ilgilenen bir anne, okutan bir anne, yani derslerine yardımcı olan bir anne. Onlara sevgi şefkat gösteren bir anne. (K5)

Bu noktada anne olmanın bu şekilde tanımlanması araştırma bağlamında bizi iki noktada düşünmeye götürebilir. (1) *Kadınlar açısından olumlu bir çıkarım:* Erkeğe ihtiyacı olmayan hem anne hem baba-hem kadın hem erkek denebilir. Dolayısıyla bu kadınların iki cinsiyete ait pratikleri de gerçekleştirmeye haiz olduğunu gösteren bir durumdur. Bu noktanın kadınların Türkiye'de boşanma kararı almalarında etkili olduğu görülmüştür. İlerleyen bölümlerde ele alınacağı gibi kadınlar anlatılarında gündelik hayatlarında neredeyse aile içindeki tüm sorumlulukları üstlendiklerini için sağlıklı olmayan evliliğe katlanmak zorunda kalmadıklarını vurgulamışlardır.[13] (2) *Kadınlar açısından olumsuz bir çıkarım:* Toplumsal söylemde anne olmanın "her şey" ile ilişkilendirilerek kadın kimliğinin temel bir unsuru haline gelmesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla bu şekilde

[13] Bkz. 4.2.2. Geleneksel Annelik ve Kadınlık Rollerinin Değişimini Tetikleyen Bir Olgu Olarak Göç ve Boşanma Deneyimleri

gündelik yaşamda kadın emeğinin sömürülmesinin meşrulaştırılması söz konusu olmaktadır.[14]

Diğer taraftan fedakârlık söylemi kadınların anlatılarında yolunda gitmeyen evliliğe ve olumsuz koşullara katlanmak şeklinde de kullanılmıştır. Buna neden olan durum ise anne olarak çocuklarının babasız büyümemesi ve çocuklarından ayrı kalmak istememeleridir.

> Çocuğum oldu bir oğlum oldu, ben dedim oğlumu babasız büyütmeyecem oğlumdan da mahrum kalmam. Bir erkek için oğlumdan olmam, dayandım oğlum için nasıl olsa oğlum büyür, bana bakar diye katlandım. (K8)

> Benim hislerim öldü hislerimi kaybettim. Farkında değildim çünkü benim için önemli olan kızımdır o zaman. Kızım iyi olsun ben her şeyi kabullenirim yeter ki kızıma bir şey olmasın. Umudumu kaybetmiştim yani sadece korku hissediyordum. Umudumu hayattan kaybettim ölümü düşünüyordum sürekli. Korkum kızımı kaybetmekti. (K15)

Kadınların anlatılarında görüldüğü üzere çocukları için her türlü zorluğa ve kötü koşullara dayandıkları söylenebilir. Çünkü anne olmak çocuğu için kendini feda etmek, kendi istek ve konforunu göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Evlilik kurumu içerisinde çocuk dışında kadınlar eşleri için de her türlü fedakarlığa katlandıklarını vurgulamışlardır. Annelik ve eş olmanın getirdiği görev ve sorumluluk kadınların kendi öznel istek ve taleplerini yok saymalarına neden olmuştur. Bu uğurda kadınlar eşleri için de birçok yönden fedakârlık yaptıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, K10 *"bir çocuk gibi ona da bakıyordum"* diyerek eşine de çocuğu gibi bakım verdiğini çarpıcı bir şekilde vurgulamıştır.

> Eşim gider sebze eti şuyu buyu getirir. Eve atar işine gider. Sabahları kalkar evi temizlerik, yemeği pişiririk, oturup eşlerimizi beklerik. Sabahları mesela çorabını giydirme bile bizde. Çorabını giydiririk, elbisesini ütüler verirdik. Yani nasıl diyim hepsi kadınlar üstlenirdi. Çocuklar bile. Benim eşim bile bana kızardı ki çocukları yatır ben gelmezden önce yorgun argın geliyorum. Çocuklar uyumuş olsun. Ben yemeğimi yiyip yatacam. Bir çocuk gibi ona da bakıyordum. (K10)

Dolayısıyla "öteki için yaşamak" aile içerisinde öncelikle çocuk sonra ise eş için kendini adamak anlamına gelmektedir. Bunu sürdürülebilir kılan ve içselleştirilmesine neden olan

[14] Bkz. 4.1.2.2. Ev İçi Emek, Bakım ve Sorumluluk

durum ise eril tahakküme dayalı olarak örgütlenen sosyal ve kültürel düzenin inşa ettiği annelik kurgusudur. Çünkü kadınların anlatılarında bu durumun bir zorunluluktan ziyade doğal bir görev olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu durum kadınların doğal olarak erkeklerin tahakkümünü kabul ettikleri ve bunu arzuladıkları anlamına gelmemektedir. Bourdieu'nun (2018) ifade ettiği gibi bu bir simgesel şiddet formudur. Simgesel şiddet *"hükmedilenin hükmedene (dolayısıyla da tahakküme) göstermemezlik edemediği bağlılık aracılığıyla kurulur"* (2018, s.51). Dolayısıyla tabi olanlar tahakküm ilişkilerinde hâkim olanların bakış açısıyla oluşturulmuş kategorileri içselleştirdikleri için bu durumu doğal algılama eğilimde olurlar. Bu noktada, kadınlar için aşağı konumda olmak, erkeklerin bakım ve hizmetini yapmak doğal ve içten gelen bir isteğin sonucu olduğu algısını doğurabilir.

4.1.3.3. Kadınlığı Önceleyen Bir Kimlik Olarak Annelik *"Kadın annedir, çocukları için her şeye katlanandır"*

Çoğunlukla kadınlık ve annelik kimlikleri birbirlerine sıkıca sabitlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar annelik kimliği altında bir takım görev ve sorumlulukları üstenmektedirler (Timurturkan, 2019). Toplumsal cinsiyet rejiminde annelik kadınların adeta üzerine yapışmış bir kimliğe denk gelmektedir. Dolayısıyla kadınların anlatılarında, annelik kimliğinin kadınlığa kıyasla daha kapsayıcı ve bir anlamda kadınlığın üstünü örtmeye neden olan bir olgu olarak gündeme geldiği görülmüştür. Ancak bu tanımlamaların kadınların öznel bakış açılarından gelmediği belirtilmelidir. Annelik ve kadınlık tanımlamalarının toplumsal cinsiyet dayalı sosyal inşalardan, normlardan etkilendiğini ve kadınların öznelliklerinin bir parçası haline geldiğini ifade etmek gereklidir. Daha önce *"4.1.1. Kız Çocuğu Olarak Gündelik Yaşamdaki Deneyimleri ve Evliliğe Hazırlanma Süreçleri"* alt temasında kadınların toplumsallaşma süreçlerinde bir yönlendirmeye maruz kaldıkları ve toplumsal cinsiyet kimliklerinin bu şekilde inşa edildiği ifade edilmişti. Klasik ataerkil bir formda olan bu rollerle, kadınlardan toplumsal cinsiyet ayrımlarına göre anne olmaları beklenmiş ve bunun dışındaki gündelik hayat pratikleri ise kısıtlanmıştır. Bu bağlamda bu kategori altında kadınların annelik tanımlamalarını analiz ederken dişil cinsiyete uygun görülen roller çerçevesinde bir tanımlama yoluna gittikleri ifade edilebilir. Nitekim araştırmada annelik kimliğinin

kadınlığı önceledeği, kadınların kendilerini tanımlama araçlarının öncelikli olarak annelik olduğu tespit edilmiştir.

Bu kategori altında, öncelikle katılımcıların kadınlık ve annelik hakkındaki öznel anlatılarına yer verilecektir. Daha sonra ise kendi ifadelerinden yola çıkarak sosyo-kültürel yapıdaki annelik ve kadınlık tanımlamaları hakkında bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

Katılımcılar, kadınlığı tanımlarken öncelikle doğrudan annelik kimliği üzerinden bir tanımlama yoluna gittikleri veya dolaylı olarak annelik rol ve görevleriyle bir tanımlama yaptıkları söz konusu olmuştur. Örneğin K1 *"kadın annedir, çocukları için her şeye katlanandır"* şeklinde bir tanımlama yapmaktadır. K5 dini bir bakış açısıyla *"Allah kadını anne olması için yarattı"* derken, K6 ise "*bir kadın için yolun sonu anne olmaktır"* diye belirtmektedir. Dolayısıyla anneliğin bir zorunluluk ve kader olduğu vurgusuyla kadınlığı doğrudan annelik üzerinden tanımlamaktadırlar.

> Kadın anne olmalı ilk başta, eğitimden uzak bakarsak tabi. Iıı kadın cennettir, kadın dünyadır diyebiliriz. Ya da gezegen diyebiliriz. (…) Annelik rolünü kimse alamaz. Baba ne kadar şefkatliyse sevgi doluysa da anne gibi olamaz kesinlikle. Annenin yerini tutamaz. Kadın olmak gerekir annelik yapabilmek için. Allah kadını anne olması için yarattı. Allah yaratırken erkeği ve kadını kadına bir rol vermiş erkeğe bir rol. Mesela kadının rahmi var çocuğu doğurabiliyor. Erkek çocuk doğuramaz bu bir. Kalbi erkeğin kalbi gibi değil. Baba ne kadar şefkatli davranırsa davransın ama anne gibi olamaz. (K5)

Laney ve arkadaşlarının (2015) gerçekleştirdikleri araştırmada benzer şekilde bazı kadınlar kendilerinin anne olmak için yaratıldıklarını vurgulamışlardır. Diğer taraftan katılımcılardan K7 evlilik yaşamıyla birlikte bir değişim olduğundan, kadınlığın evlilik içerisinde bazı rol ve sorumluluklar üstlendiğinden bahsetmektedir. Ancak aşağıdaki anlatısında yer alan *"kadınlığımı yapıydım"* ifadesi kadınlığın bakım ve hizmet rollerini kapsadığını ve dolayısıyla da annelikle benzer sorumluluklarda ortaklaştığını söylemek mümkündür. K9 ise kadınlığı doğa ile analoji kurarak tanımlamaktadır. Anlatısında ifade edildiği üzere doğurganlık ve bakım rolleri çerçevesinde anneliğe vurgu yaparak kadınlık ve annelik arasında ilişki kurmaktadır. K11'in anlatısında yer alan *"toplum için çocukları doğru yetiştirmektir"* ifadesi kadının asli görevinin annelik olduğunu gündeme getirmektedir.

> Kadın ne anlama geliyor, kadın olmak ablam, ım nasıl diyim sana, yani artık kızken bir çeşitti, evli olduktan geri bir çeşit. Evlisin bayansın kadınsın, saygılıydım ben kendine, kadınlığımı yapıydım, evimin işini yemeğimi, yani çorabına dek eğildim giydirdim kendine. Ayağına çek legeni getiririmdi, ayağına çak yıkardım kendini. Günde suyunu koyup banyosunu yaptırırdım. Üstünü başını temiz tutardım, ütüsüz bırakmazdım. Gözünle bir şey istedi ben gözümle anlardım ne istediğini. (K7)

> Ben kadını ağaca benzetirim. Çünkü en büyük sorumluluğu toplumda kadın taşıyor. Ağacı hiçbir rüzgâr, hiçbir fırtına onu kıramaz çünkü her sorumluluğa rağmen ayak üstünde duruyor. Kendisi bir meyve ağacı meyve veriyor ve o meyveleri de besliyor. Bir kadın gözünün önüne bir hedef koyarsa ne yapar ne ederse o hedefe ulaşmak için çaba gösterir. Yani ne kadar engel çıkarsa her şeye rağmen elinden geldiğini yapar. (K9)

Katılımcılar kadınlığı doğrudan annelikle ilişkilendirmeseler de kadını tanımlarken toplumsal cinsiyete göre belirlenmiş olan annelik rolleriyle özdeşleşmiş eylemler ve sorumluluklar üzerinden bir tanımlama gerçekleştirmektedirler. Kadınlığın annelikten bağımsız bir kategori olarak düşünülememesi ve kadınlığın temel unsurunun inşa edilen anneliğe indirgenmesi sonucunda anneliğin, toplumsal cinsiyet rejiminin getirdiği görev ve sorumlulukların tek göstereni haline geldiği ifade edilmektedir (Allan, 2004, s.57). Dolayısıyla kadınların kendilerini tanımlamaları onları tanımlamaya yardımcı olan ilişkiler ağı içerisinde açığa çıkmaktadır (Laney vd., 2015, s.126). Bu anlamda feminist literatür kadınlığın annelik kimliğine indirgenmemesi ve bu duruma sebep olan dinamiklerin eleştirel bir bakış açısıyla analiz edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Pateman, 1992, s.18)

Katılımcıların anneliğe dair anlatılarında yoğun olarak gözlemlenen bir diğer durum kadınlığı erkeklik karşısında konumlandırma biçimleridir. Bu noktada kadınlık erkeklerin sahip olduğu bazı özelliklere sahip olmamak veya erkek olmanın zıttı olarak gündeme gelmiştir. Bu durum anne olarak kadınların üstlendiği bazı sorumlulukların erkekler tarafından yapılamaması üzerinden ifade edilmiş ve annelik görevinin kadınlara ait olmasının nedenleri olarak vurgulanmıştır.

> Kadın önce annedir… Kadın sadık olmalı, vefalı olmalı beraber yaşadıkları kişilere karşı, eşine karşı çocuklarına karşı eğer evliyse. Annesi babası olsa bile en zayıf noktadır. Kadın olduğu için. Çünkü kadın erkek gibi güçlü deil. Zayıftır. Neden çünkü erkeğin gücü kadında bulunmuyor. Erkek istediği zaman istediği saatte çıkabiliyor girebiliyor. Kadın çıkıp giremiyor. Sadece fiziksel olarak deil. Her konuda o güçlü. Mesela kadın gece dışarıya çıkamaz bu bir örnek ama erkek çıkabiliyor. O gücü kendinde bulabiliyor. Yani kadın erkek gibi deil. Ne kadar çabalasa erkek gibi olamaz. Hatta Kuranda yani Allah tavsiye etmiş kadına iyi davranın diye. Çünkü kadın kendini savunamıyor erkek gibi erkek daha rahat daha özgür.

> İstediği zaman çıkıyor istediği zaman geliyor. İstediğini yapabiliyor. Ama kadın kendini savunamıyor, zor duruma girdiğinde ıı mücadeleye giremiyor. Zayıf olduğu için deil. (K12)

Katılımcıların ifadelerine göre anneliğe atfedilen sorumlulukları yerine getirmek için kadın olmak gerekmektedir. Kadın olmak erkek olmanın karşısında konumlandırılmış vaziyettedir. Kuramsal çerçevede bahsedildiği gibi toplumsal cinsiyete dayalı ayrımlarda kadın olmak doğaya yakın, duygusal ve merhametli olan üzerinden şekillenirken; erkek olmak aklı temsil eden, rasyonel ve sert mizaçlı olana denk gelmektedir. Belirlenen bu normlara dayalı olarak oluşturulan söylemlerle kadınların doğal olarak annelik yeteneklerine haiz olduğu fikrini ortaya koymakta ve sağlamlaştırmaktadır. Bu şekilde kadınlar için annelik sınırları çizilen bir kimlik olarak kadınlığın kurucu unsuru haline gelmektedir (Hays, 1996, s.156).

Belirli standartların oluşturulmasının yanı sıra daha merkezileştirilmiş dayatma stratejilerinin getirilmesiyle mümkün kılınan anneliği homojenleştirme olasılığını fark ettiğimizde, söylemi normalleştirme pratiklerinin annelik için nasıl geçerli olduğunu görmeye başlayabiliriz (Smart, 1996, s.46). Burada fark edilen şey kadın cinsiyetini tanımlamak için oluşturulan bir bilgi kümesinin varlığıdır. Dolayısıyla eril iktidara göre tasarlanmış dünya düzeninde kadın cinsine içerik kazandıran ve onun ne olduğuna ortaya koyan şey bu cinsi tanımladığı söylenen ve toplumsal-kültürel olarak inşa edilen dini, toplumsal ve politik söylemlerdir (Timurturkan, 2019). Böylece eril iktidar kadın cinsini tanımlamaya ve onun ne olduğunu izah etmeye çalışan söylemlerle kadın cinsiyetinin hakikatini ortaya koymaya çalışır. Bu şekilde kadınlar için annelik kadınları tanımlayan güçlü bir araç haline gelmektedir.

Kadınların annelik tanımlamalarında, annelik olgusunun toplumsal yaşamlarında maruz kaldıkları çeşitli söylem biçimlerinin etkisinde olduğu söylenebilir. Örneğin, K2 içinde yaşadığı toplumda anne olmanı ne anlama geldiğini şu şekilde ifade etmektedir: "*Topluma göre de anne bir örnektir. Yani çocukları eğiten, çocuklara bakan, çocukları terbiye eden."* Görüldüğü üzere anne olmanın sınırları çizilmiş, belirlenmiş sorumluluk ve rolleri çerçevesinde bir söylemle dile geldiği ifade edilmiştir. Diğer katılımcıların anlatılarında da benzer durumların olduğu tespit edilmiştir.

> Beklentileri bir kadının evinin ihtiyaçlarını sorumluluğunu taşımak. Çocuklara bakmalarını, eve bakmalarını beklerler. (K6)

> Anne olarak bakarlar ve hizmetçi olarak bakarlar kadına. Onlara göre kadın çocuklarına hizmet edecek, çocuklarını eğitecek, anne olacak sadece görevi budur. (K13)

Kadınlar için neyin uygun olduğunu, neyin kısıtlandığını ve neyin teşvik edildiğine dair söylemler *"toplumsal davranışların düzenlenmesine"* (Hall, 2001, s.75) yol açmaktadır. Dolayısıyla toplumsal bir inşa olan ve söylemsel olarak belirli bilgi biçimleri tarafından oluşturulan annelik, kadınları düzenlemeye ve denetlemeye açık hala getirmektedir. Bunun yanı sıra hâkim olan bu bilgi biçimleri anneliğe dair bakış açısını şekillendirmekte ve bir annelik söylemi üretmektedir (Garwood, 2014, s.20, Miller, 2010, s.83-85; Johnston ve Swanson, 2003, s.21). Anneliğe dair özcü olan bu söylemler, açıkça kadınların kapasitelerinde mevcut olduğu varsayılan çocuk yetiştirme ve ev işleriyle ilgilenme üzerinden anneliği kuşattığı gibi kadınlığı da şekillendirerek annelik kurumunun içerisinde konumlandırmaktadır (Coulter, 2010, s.358). Dolayısıyla kadınlık ve annelik kavramları homojen olarak ele alınmakta ve annelik kadınlığı önceleyerek ayrı bir kategori olarak görünürlüğünü ve kadınlık deneyimini kısıtlamaktadır. Bu bağlamda toplumsal yapıların, kadınların fail olarak yer aldığı gündelik yaşamdaki öznel deneyimlerini hâkim söylemler ile kurgulamakta ve kadınların temel kimliğini annelik olarak tayin etmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Suriye'nin toplumsal, kültürel ve politik unsurları çerçevesinde özellikle sosyoekonomik ve eğitim düzeyi düşük olan kadınların temel özellikleri olarak annelik ve eş rolleri ön plana çıktığı ifade edilmektedir (Sparre, 2008; Ventura, 2018).

Diğer taraftan katılımcılar arasından bazı kadınların hâkim söyleme karşı bir pratikte bulunabildikleri ve bir direniş gerçekleştirerek toplumsal söylemin dışına çıkmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Örneğin;

> Toplum kadından sadece çocuk getirmek, erkeğine hizmet etmek, onu memnun etmek, susmak, hakkını bile bile zulüm altında da olsa susmak bekler. Dayak yemesini her şeye katlanması gerektiğini yani her şeyi bekliyorlar. Ama kadın isterse benim gibi her şeyi değiştirebilir. O adetleri, kültürü kırabilir. (…) Çünkü aileden ilk boşanan ben oldum, ilk okuyan ben oldum, ilk araba süren ben oldum. Yani şu kültürün koyduğunu ilk kıran hep ben oldum. İlk boşanan kadındım benden sonra üç kadın cüret etti şiddetten kurtulmak için o zalim erkekten kurtulmak için cüret ettiler boşandılar. Bunlardan birisi de benim kuzenim. Her gün dayak yiyordu cüret edemiyordu. Çocuğu da yoktu o erkekten, katlanmak zorunda

> değildi. Ama ya boşanmış bir kadın demesinler diye boşanamıyordu. Ama o cüreti ben aldım, ben boşandım ya o da boşandı. Sonra başkaları da. Üç yıl önce ben ehliyet aldım diye aa kadın da yapabilir, aa demek ayıp değildir. O ayıpları ben kırdım (K3)

Tabi kadınların kendilerine dayatılan normların ve rollerin dışına çıkmaları kolay olmamıştır. Ancak anlatılarda görüldüğü üzere kamusal hayatta görünür olarak kendi cinsiyetlerine uygun olmadığı varsayılan pratikleri gerçekleştirdiklerinden dolayı kendilerine dayatılan kuralları yıktıklarını ifade etmektedirler. Toplumsal yaşamda erkeklere ayrılan kamusal alanlarda var olmak, eğitime devam etmek, boşanabilmek, araba kullanmak gibi erkeklere ayrılan kamusal pratikleri gerçekleştirebilmek kadınların norm dışına çıkmalarına sebep olsa da onlara özgürleşebildiklerini hissettirmiş görünmektedir.

Katılımcıların neredeyse çoğunluğu anneliği kadınlık kimliğinin sahip olduğu temel unsur olarak gördükleri tespit edilmiştir. Ancak bazı kadınlar, annelik kimliğini sahiplenseler de bazı koşullarda toplumsal yaşamda başka alanlarda da var olmaya çalışarak hâkim kadınlık ve annelik söylemlerinin dışına çıktıklarını vurgulamışlardır. Bulgularda kadına ait olduğu varsayılan temel rol ve sorumluluklar dolaylı olarak kadınların annelik rolleriyle kendilerini tanımlamalarına yol açmıştır. Bunun yanı sıra anneliğin ne olduğuna dair anlatılarda görüldüğü gibi çocuk olgusu tanımlamaların odağında yer almıştır.

Bir sonraki ana temada çocukluk, gençlik, evlilik sürecinde erkeklerin baskısı ve denetimi altında çeşitli zorluklarla karşılaşmış olan kadınların göç deneyimlerinde yaşadıkları zorluklar ele alınmaya çalışılacaktır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, menşe ülkedeki toplumsal cinsiyet rejiminden kaynaklı olarak gündelik yaşamlarında sosyal, ekonomik ve kültürel (eğitim, meslek vb.) alanlardan mahrum kalan kadınların göç deneyimlerinde karşılaştıkları sorunlar karşısında mücadele pratikleri yetersiz kalmakta ve dolayısıyla daha dezavantajlı konuma düşmektedirler (Özgür Baklacıoğlu ve Kıvılcım, 2015; Dedeoğlu ve Gökmen, 2020; Buz, 2007; Cankurtaran ve Albayrak, 2019). Buradan hareketle, kadınların göç deneyiminde karşılaştıkları sorunların neler olduğu, bu sorunlarla nasıl mücadele ettikleri ve toplumsal cinsiyet rollerinde bir değişimin olup olmadığı analiz edilmeye çalışılacaktır.

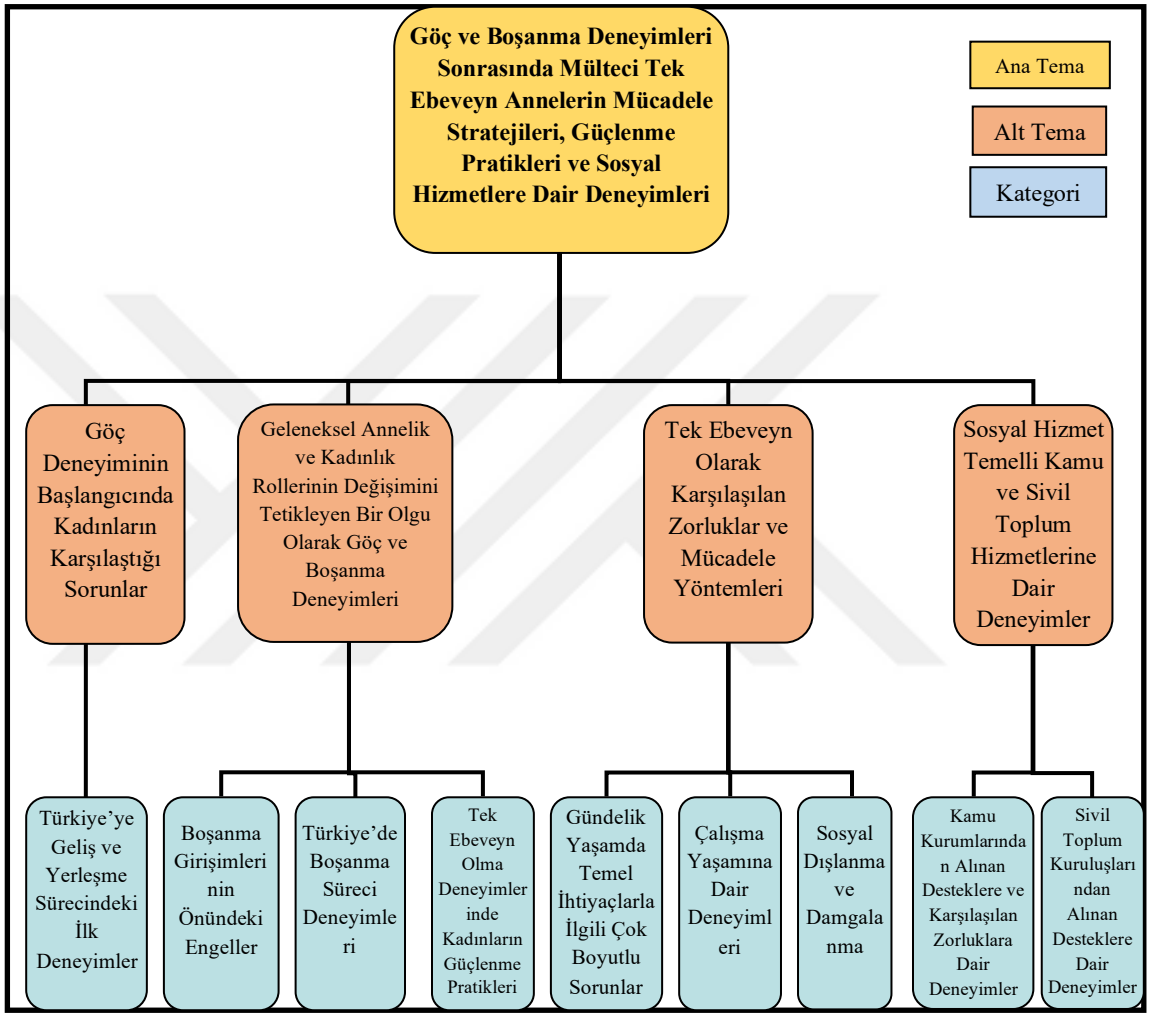
4.2. GÖÇ VE BOŞANMA DENEYİMLERİ SONRASINDA MÜLTECİ TEK EBEVEYN ANNELERİN BAŞ ETME MEKANİZMALARI, GÜÇLENME PRATİKLERİ VE SOSYAL HİZMETLERE DAİR DENEYİMLERİ

Göç olgusu, mekânsal bir hareketlilik olmakla beraber göç alan ve göç veren toplumların sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarını etkileyen çok boyutlu toplumsal süreçlerdir (Castles ve Miller, 2008; Bartram vd., 2019). Dolayısıyla mülteciler göç ettikleri ülkede yaşamlarını idame ettirmeye çalışırken bir yandan da içinde bulundukları yeni alanın toplumsal-kültürel yapısıyla da ilişkide bulunmaktadırlar. Mülteciler bu yeni mekânsal ve toplumsal alana sahip oldukları beceriler, nitelikler ve kültürel yatkınlıklarıyla gelmektedirler (Atasü-Topcuoğlu, 2019). Ancak kültürel yatkınlıklar göç edilen yerdeki deneyimleri ve etkileşimleriyle yeniden şekillenme olasılığına da sahiptir (Castles ve Miller, 2008). Daha açık bir ifadeyle mülteci bireyler göç edilen yerdeki toplumsal yapının koşullarıyla karşı karşıya kalmakta ve gündelik pratiklerini bu çerçevede gerçekleştirmektedirler. Ancak mültecilerin toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak inşa edilen rolleri göç edilen ülkedeki koşullardan ve içinde bulunduğu aile yapısının değişimine bağlı olarak çeşitlenebilmektedir (Oliver ve O'Reilly, 2010; Tuzi, 2020). Bu bağlamda boşanma deneyimi aile içerisindeki erkek iktidarının zayıfladığı anlamına gelebilir. Ancak aile, akrabalar ve göç edilen yerdeki eril tahakkümün devam etme olasılığının olduğunu da belirtmek gereklidir.

Analiz kapsamında, birinci ana temada kadınların eril tahakküme göre düzenlenmiş toplumsal-kültürel yapı içerisinde annelik deneyimlerinin kök aile ve evlilik yaşamında nasıl oluştuğu, nelerin etkisinde kaldığı, nasıl şekillendiği ve bundan dolayı ne tür zorluklarla karşılaştığı incelenmiştir. İkinci ana temada ise kadınlara dayatılan bu annelik kimliği bağlamında göç deneyimi yaşayan kadınların gündelik yaşamlarında karşılaştığı zorluklar ve annelik pratiklerindeki toplumsal cinsiyet temelli dönüşümler incelenecektir. Dolayısıyla buradan hareketle araştırma kapsamında görüşülen kadınların göç ettikten sonra boşanma deneyimlerinin olması ile ortaya çıkan aile içi roller ve gündelik yaşama ilişkin temel dönüşümler analiz edilecektir. Bu tema altında, kadınların boşanma deneyimi ile mülteci aile yaşamında karşılaştıkları çok boyutlu problemlere değinilirken, öte yandan kadınların mevcut süreçte ihtiyaç duydukları destekler, buna dayalı olarak

başvurdukları kamu ve sivil toplum olanakları ve mevcut zorluklarla baş etme pratiklerine yer verilecektir.

Şekil 4: Göç ve Boşanma Deneyimleri Sonrasında Mülteci Tek Ebeveyn Annelerin Mücadele Stratejileri, Güçlenme Pratikleri ve Sosyal Hizmetlere Dair Deneyimleri Bölümü Tema Haritası

4.2.1. Göç Deneyiminin Başlangıcında Kadınların Karşılaştığı Sorunlar

Göç deneyiminde, mültecilerin yerleşik toplum tarafından ayrımcılığa uğramaları, emek sömürüsüne maruz kalmaları, kadınların toplumsal cinsiyete dayalı problemler yaşamaları, çocukların eğitim olanaklarına erişememeleri gibi sorun alanlarının mültecilerin gündelik yaşamlarını zorlaştırdığı bilinmektedir (GÖÇDER ve EŞHİD, 2013; MAZLUMDER, 2014; ORSAM, 2015). Kadınlar ve çocuklar ise göç

deneyimindeki en hassas grubu oluşturmaktadırlar. Bu nedenle kadınlar göç sürecinde erkeklere oranla daha fazla dezavantajlı konumda yer almaktadır. Bunun nedeni menşe ülkenin toplumsal cinsiyet rejimine bağlı olarak bazı kadınların eğitim, meslek ve kamusal hareketlilik gibi noktalarda kısıtlı olmasında kaynaklı kendi hayatlarını idame ettirebilecek temel yaşam becerilerine sahip olamamalarıdır. Burada toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak yaşadıkları dezavantajlı konum göç sürecinde kadınların daha hassas bir grupta yer almalarına neden olmaktadır (Buz, 2006; Şeker ve Uçan, 2016; Afyonoğlu, 2019). Dolayısıyla bu alt temada kadınların anlatılarına dayanılarak Türkiye'ye yerleşme, kamusal hayatla ilk etkileşimler ve karşılaştıkları problemler incelenmeye çalışılacaktır.

4.2.1.1. Türkiye'ye Geliş ve Yerleşme Sürecindeki İlk Deneyimler *"Türkiye'ye geldiğimizde hiçbir şeyimiz yoktu. Sadece üstümüzdeki kıyafetlerimiz. Yere serecek dahi bir şey yoktu."*

Göç etme nedeni ve göç kararının alınmasını tekil nedenlerle ele almak mümkün değildir. Uluslararası göç, dinamik ve çok boyutlu bir olgu olması nedeniyle farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla göç kararının içinde bulunan bağlama ve koşullara bağlı olarak şekillendiğini ifade edebiliriz (Erbaş, 1999, s.31; Şirin Öner, 2018, s.13). Bu bağlamda yapılan bir araştırmada Suriye göçünün göç kuramlarının çerçevesinde açıklamada yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Ancak bazı kuramların sundukları argümanlarla bazı noktaları açıklamak mümkün olmaktadır (İnce, 2019). Ibanez ve Velez (2008, s. 664) göç kararını etkileyen dört faktör açıklamaktadırlar. *Birinci faktör,* menşe ülkedeki şiddet ortamının ve karşı karşıya kalacakları risklerin değerlendirilmesidir. *İkinci faktör,* menşe ve göç edilecek ülkenin ekonomik olanaklarının kıyaslanmasıdır. *Üçüncü faktör,* menşe ülkedeki ekonomik sermayelerinin kaybedilmesiyle göç maliyetinin hesaplanması içermektedir. Son olarak *dördüncü faktör* ise bireylerin sosyodemografik özelliklerinin göç kararına etki etmesidir. Bu araştırmada ise bahsi geçen faktörlerin tamamının etkisi olmakla birlikte temel neden olarak savaş ve çatışma ortamında karşılaşılan güvenlik sorunları nedeniyle katılımcıların göç ettiği tespit edilmiştir.

Göç deneyimini başlatan temel olgunun savaş olduğu açıktır. Şiddet ve çatışma ortamının artmasına bağlı olarak aile üyelerinin tehdit edilmesi ve güvenlik kaygılarının yanı sıra temel ihtiyaçlara erişimde yaşanan zorluk, ekonomik sorunlar, sağlık ve alt yapı problemleri nedenleri ile aileler göç kararı almışlardır. Örneğin K6, savaş ortamında olmalarına rağmen birçok şeye katlandıklarını ancak aile üyelerinin ve özellikle kız çocuklarının zarar görme olasılıklarından dolayı ailecek göç kararı aldıklarını ifade etmiştir. K14 ve K15 ise yaşadıkları bölgede savaşın etkileri görülmeye başladığı için aile üyelerinin ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını ve bu durumdan dolayı daha fazla kalamadıklarını vurgulamışlardır.

> Savaş başladığında göçtük başka yere göçtük. Evin işlerini yapıyordum, yemek yapıyordum bulaşık, temizlik. Çok zordu o dönem hatta bizim oturduğumuz eve bomba geldi. Ama çok şükür kimseye bir şey olmadı. (K14)

> Savaşın içinde bir yıl kalmadık yani etrafımız hem bombalanıyordu silah sesleri geliyordu hatta bizim evimize de saldırdılar. Komşularımızı mesela öldürdüler birkaç kişiyi. Ama bir yıl sürmedi bunlar sonra Halep'e geçtik Halep'ten de Türkiye'ye geldik. Bir dönem yemekten kesildik yani. Çok korkuyorduk korku içindeydik. Eve geldiler saldırdılar, kardeşimi öldüreceklerdi amcamı da aldılar ıı en çok babam için korkardık. Çünkü babam dışarıya çıkardı yani çalışmak için bize yiyecek ayarlamak için. Onun için çok korkardık. (K15)

Bilindiği gibi savaş ve çatışma ortamında kadınlar tecavüz ve işkenceye maruz kalmakta, taraflar arasında bir şantaj aracı ve esir değişiminde kullanılmaktadır. Terör grupları arasındaki çatışmalarda bir koz olarak görülmekte ve bir savaş taktiğine dönüşmektedir (İHH, 2015; Parker, 2015). Suriye'de kadınların savaş ve çatışma ortamından kaynaklı olarak yoğun olarak karşılaştıkları şiddet türlerinin başında tecavüz gelmektedir (Ülgül, 2017). Aileler bu nedenle ailedeki kız çocuklarını korumak için de göçü artık zorunlu olarak düşünmektedirler. Nitekim K3 anlatısında savaş ortamında hayati risklerin olmasının yanında bu durum nedeniyle de Suriye'den göç etmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir.

> Ama bir gün annem pazara gitti, yolda gelirken bombalar patladı. İnsanlar parçalandı gözünün önünde. Biz de çok korkmuştuk. Annem eve gelir gelmez ağlamaya başladık. Babam köyde kalmıştı, erkek kardeşlerim Moskova'da. Evde sadece annem ve biz kızlar vardık. Evin ihtiyaçlarına sadece annem bakıyor. Anneme bir şey olursa biz nasıl yapıcaz diye. Çünkü orada çocuklar hastalanıyordu doktor da yoktu, ilaçta yoktu. Ee bunlar için her gün her gün bombaların içinde uzaklara git. Çok zorlanıyorduk. Bir de çok kötü şeyler duyuyorduk yani mesela bir evde 3-4 tane kız varsa gelip de hepsini alıyorlar, sadece bir tane

> bırakıyorlarmış. Onları satıyorlarmış. İki eş, üç eş, dört eş yeter ki çocuk yapılsın savaşsınlar diye. Bunları da duyunca dayanamadılar ailem. (K3)

Aileler kendilerinin ve özellikle kız çocuklarının karşı karşıya kalabilecekleri her türlü şiddet durumundan kaçış yolu olarak göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Göç kararından sonra ise katılımcılar için bir başka zorlu süreç olarak sınırı geçme söz konusu olmaktadır. Kadınların çoğunluğu eşleriyle beraber sınırı yasal olmayan yollarla (kaçak) olarak geçtiklerini ifade etmişlerdir. Ancak sınırı geçme sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını vurgulamışlardır. Örneğin;

> İki defa denedik zorlandık. İkincide girebildik. Tellerin arasından girdik. İlkinde Türkler gördü ateş açtılar bize. Köpekleri bıraktılar bize sonra tuttular bizi hapse koydular sonra bıraktılar Suriye tarafına. İkinci defada yürüyerek yine geldik tellerin arasından geçtik. Mayınların arasından. Sonra 7 saatlik yol yürüdük. (K14)

Sınır geçişlerinde kadınlar kaçak yollarla girişi birkaç defa denemişlerdir. Sınır geçişlerinde ateş açılması, patlamaların olması aileleri oldukça zorlamıştır. Sınır geçişlerinden sonra kişiler uzun saatler boyunca mayınlı arazilerde yürüdüklerini ve bazen metruk arazilerde konakladıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca bazı katılımcılar geçiş denemelerinde bazen Jandarmalar tarafından yakalanıp bir süre göz altına alındıklarını ve daha sonra Türkiye'ye girişlerinin yapıldığını belirtmişlerdir. Türkiye'ye geçiş sürecinden sonra ise kadınlar çoğunlukla akraba veya Suriye'den bir tanıdık desteğiyle başlangıçtaki barınma ve maddi sorunlarını çözmüşlerdir. Bazı katılımcılar eşleriyle birlikte Türkiye'ye göç etme süreçlerini anlatırlarken aile üyelerinden bazı kişilerin önden giderek birtakım temel yaşam düzenlemelerini ayarladıktan sonra kendilerinin de göç ettiklerini belirtmişlerdir.

> Akrabalarımız burda vardı biz gelmeden önce. Bizden çok önceden gelmişlerdi. Huzurlarına kavuşmuşlardı Evlerini de ayarlamışlardı. Babam geldiğinde bir süre onlarda kaldı ev bulana kadar ev buldular sonra iş buldular babama sonra babam bizi getirdi. Çok sürmedi bizi getirmesi. Akrabalarımız maddi olarak bize destek oldular. Fazla olan eşyalarını bize verdiler. Babam da çalıştı çok şükür yaptık yavaş yavaş. Ama babamın işi çok zayıf olduğu için yetişmiyordu. Mecbur olduk benle annem de getirdik iş eve terlik yüzü falan çalışmaya başladık 2014'ün başıydı. (K15)

Bazı katılımcılar ise göç sürecinde eşlerinin yanlarında olmadığını kendilerinin çocuklarıyla ve aileleriyle birlikte Türkiye'ye göç ettiklerini, ilk süreçte ise Suriye'den

tanıdıklar ve akrabaların desteğiyle temel zorlukların üstesinden geldiklerini vurgulamışlardır.

> Eşimden ayrıldım buraya ilk geldim, ablamın yanında oturdum. Enişte destek verdi F. enişte. Bana çok destek verdi. Iıı F. enişte bir de babamın yanında E. amca vardı yaşlı Türk'tü o bana destek verdi. Ev buldu bana ıı ev kiraladık evin çok şeyini o E. amca karşıladı. Geri ben iş buldum M. Ustanın yanında çalıştım. O da destek verdi bana. O da yanındaki evi kiraladı bana ilk kirayı kendi verdi, sonra ben çalıştım kiraya muhtaç olduğumda adam verirdi destek çıkardı M. Abi. Evin her şeysini ben karşılardım. Yani her şeyini dört dörtlük ben getirirdim. (K7)

Erbaş'ın (2019) ifade ettiği gibi göç menşe ülkedeki ekonomik, politik ve yapısal problemlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla anlatılardan görüldüğü gibi katılımcılar ülkelerindeki savaş ve çatışma ortamının yol açtığı güvenlik, ekonomik, sağlık sisteminin çökmesine bağlı olarak zorunlu göç gerçekleştirmişlerdir. Nitekim bu konuda yapılan araştırmalarda hem Türkiye'nin sınır ülke olması hem de savaş ortamının yarattığı güvensizlik ortamı nedeniyle göç kararının şekillendiği ifade edilmektedir (AFAD, 2014, s.136; 2017, s.25). Ancak göçün gerçekleşmesinde hedef ülkenin belirlenmesi, hangi şekilde sınırın geçileceği gibi temel bazı dinamikler üzerinden sürecin analiz edilmesi mümkündür. Bu nedenle anlatılardan görüldüğü üzere katılımcılar Türkiye'yi tercih etme nedenleri arasında akraba ve tanıdıklarının olması önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla göç kuramlarından ilişkiler ağı (network) kuramı ile bu süreç açıklanabilir. *"Göçmen ilişkiler ağı, geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılardır ve bu ilişkiler ağlarının varlığı, uluslararası göçü özendiren öğelerdir"* (Abadan-Unat, 2002, s.18). Dolayısıyla bu çerçevede göç eden kişiler hedef ülkede var olan akrabalık, arkadaşlık ve ortak köken bağları üzerinden bir ağ ile göç sürecine katılmaktadırlar (Massey vd., 2014). Bu bağlamda katılımcılar Türkiye'ye yerleşme sürecinde karşılaştıkları ilk baştaki zorlukların üstesinden akrabalık ilişkileri desteğiyle gelmeye çalıştıkları tespit edilmiştir.

Diğer taraftan eşleriyle Türkiye'ye gelen kadınlar eşleri tarafından ihmal edildiklerini başlangıçtaki zorluklarla mücadele konusunda yalnız bırakıldıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, K16 eşinin kendisini ve çocuklarını ihmal ettiğini bu süreçte kendilerine

ekonomik anlamda bir destek vermediğini kendilerinden ayrı bir yerde yaşadığı için bu süreci tek başına yönettiğini belirtmiştir.

> 2015'te geldim. Tek başıma yaşadım. O şimdi bura ama burda deil. Hiçbir faydası yok bize. Ben kendi halimdeyim çocuklarla o kendi halinde. Benim çocuklarda çok dürüst zaten. Mesela Ali en büyük, evden okul okuldan eve. Ne kötü bir arkadaşı var ne evden çıkıyor ne sorun yapıyor. (K16)

K10 ise anlatısında eşinin göç kararı sürecinde yanında olmadığını, kendisine eşlik etmediğini bu nedenle göç kararı alırken boşanmayı da göz alarak harekete geçtiğini vurgulamıştır. Temel amacının çocukları savaş ortamının yarattığı risklerden korumak olduğunu söyleyen K10, sağlıklı olmayan evliliğinde çocukları için her şeye katlandığını ancak eşinin kendilerine eşlik etmemesinden kaynaklı olarak boşanmayı göze alarak Türkiye'ye geldiğini vurgulamaktadır.

> Ama eşim gelmedi benimle. Gelmek istemedi. Yok ben oradan çıkarken ayrılığı gözüme aldım geldim. Çünkü biliyordum mutlu değildim. Her zaman boşanmayı istedim hep vazgeçtiriyorlardı bizi. Türkiye'ye gidelim dedim. Her zaman tek başıma bırakmıştı beni. Ben gelmiyorum sen git, ben burada kalırım. Hep bir sorun çıkardı. Ben çocuklarım için gidiyorum kendim için gitmiyorum şu çocuklar için gidiyorum. Kendisi gelmedi buraya. Ben burada önce aşırı korktum. Ülke senin değil, daha yeni alışıyorsun, daha yeni görüyorsun, yeni yeni her şeyi öğreniyorsun. Ben ayaklarım üstünde durduktan sonra, işimi kurduktan sonra geldi. O zaman da ben istemedim. Boşanmayı düşünmüyordum ben çocuklar için her şeye katlanırdım ama beni yalnız bıraktı. Yani böyle boşanmayı düşünecek şeye getirdi beni burada tek bıraktı. (K10)

K10 ve K16'nın yukarıdaki ifadelerinde görüldüğü üzere göç ve Türkiye'ye yerleşme sürecinde eşlerinin desteğini alamamış olmalarının kendilerini çok zorladığını vurgulamışlardır. Örneğin K7 *"Ben bir bayanım Türkiye'de nasıl kalabilirim"* ifadesi kadın olarak göç sürecine dahil olmanın zorluklarını özetlemektedir. Nitekim bu durum kadınların menşe ülkede toplumsal cinsiyete dayalı olarak düzenlenen yaşam pratikleri erkekten bağımsız bir şekilde kendi başlarına yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan temel yaşam becerilerinin (kültürel, ekonomik ve sosyal) yeterli olmamasıyla ilişkili olarak açıklanabilir. Bu bağlamda kadınların göç sürecine toplumsal cinsiyet rejiminden kaynaklı inşa edilen eş ve anne olma rolleriyle katıldıkları belirtilmektedir. Bu rollerin temelinde olan sorumluluklar nedeniyle göç sürecini deneyimlemenin kadınların hassasiyetini artırdığı ifade edilmektedir (Şeker ve Uçan, 2016, s.206). Kadınlara ait olan bu sorumluluklar kamusal hayatta tek başlarına var olabilmelerini zorlaştırmaktadır.

Çünkü ataerkil geleneklerin hâkim olduğu evliliklerde kadınlar, eril tahakküme maruz kalan bireyler olarak özel alandaki ev işleri ve çocuk bakımı gibi ekonomik değeri olmayan sorumlulukları üzerinden bir yaşam pratiğine sahip olmaktadırlar (Acar Savran, 2013; Atasü Topcuoğlu, 2009). Dolayısıyla kamusal hayatta erkeğe bağımlı olmadan var olabilmelerini sağlayacak olan, temel düzeyde ekonomik özgürlük kazanabileceği bir mesleki deneyime ve bilgiye sahibi olmamanın kadınların göç deneyimini zorlaştırdığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla gündelik hayatta kadınlığın özel alana göre düzenlenmesi ve annelik rollerinin ön plana çıkması göç gibi çok boyutlu sorunlara ve dinamiklere sahip olan bir süreçte kadınları daha kırılgan hale getirdiği tespit edilmiştir. Özellikle göç sürecinin başında bu durumun kadınları daha fazla zorladığı görülmektedir.

4.2.2. Geleneksel Annelik ve Kadınlık Rollerinin Değişimini Tetikleyen Bir Olgu Olarak Göç ve Boşanma Deneyimleri

Daha önce de vurgulandığı gibi göç deneyimi kadınların ekonomik, sosyal ve toplumsal cinsiyet temelli birçok sorunla karşı karşıya kaldığı bir sürece denk gelmektedir. Suriyeli kadınlarla ilgili yapılan araştırmalar ve raporlarda kadınların göç sürecinde sosyal dışlanma, damgalanma, ihmal ve istismar edilme, çocuk yaşta evlendirilme, kamusal hayattan kısıtlanma, ev içi-ev dışı üretimde sömürülme gibi birçok problemle karşı karşıya olduğu ifade edilmektedir (Mazlumder, 2014; ORSAM, 2015; Alsaba ve Kapilashrami, 2016; Ünal, 2019; Sevlü, 2017; Bolgün, 2020; Agcadağ Çelik ve Vural 2018; Uçar, 2020; Özgür Baklacıoğlu ve Kıvılcım, 2015). Bu araştırmada da görüşülen Suriyeli kadınların gündelik yaşamlarında benzer sorunlarla karşılaştığı tespit edilmiştir. Ancak Suriye'deki toplumsal yaşamın büyük kısmında ataerkil bir sistemin hüküm sürdüğünü ve devlet yasalarında dahi kadınların ikincil bir statüde yer aldığını düşündüğümüzde[15] kadınların Türkiye'ye göç ettikten sonra yasalar nezdinde bazı temel kazanımlar elde ettiklerini söyleyebiliriz. Benzer konuda yapılan çalışmalarda Suriyeli kadınların Türkiye'de gündelik yaşamlarında çok boyutlu problemlerle karşılaşsalar da toplumsal cinsiyet temelinde bazı noktalarda güçlendikleri ifade edilmektedir. Bunun başında göç deneyiminin zorluklarından dolayı çalışma hayatına girmeleri (sorunlara rağmen), kamusal hayatta görünür olmaları, eril şiddete karşın başvuru mekanizmalarını

[15] Bkz. 4.1.2.4. Aile Kurumunda Kadınları Değersizleştirme Göstergeleri: Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet

harekete geçirebilmeleri ve hatta boşanma yoluna gidebilmeleri gelmektedir (Körükmez vd,, 2022; Şeker, 2019; Bolgün, 2020).

Kadınların göç deneyiminde güçlenme olanaklarının bulunmasının bir diğer noktası ise Kandiyoti'nin de ifade ettiği üzere toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sabit değil, değişken olmasıdır (2013, s.126). Gündelik yaşamdaki sosyal, kültürel, yasal ve ekonomik değişimlerin söz konusu olduğu durumlardan biri olan göç deneyiminde, kadınların toplumsal cinsiyet rejimi altında kendilerine dayatılan rollerin ve sorumlulukların dışına çıkmaları mümkün görünmektedir. Nitekim Butler'ın (2016) vurguladığı gibi toplumsal cinsiyeti performatif bir olgu üzerinden ele alırsak, gündelik pratiklerin etkisiyle toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve rollerinin değişiminden söz edebiliriz. Dolayısıyla büyük oranda geleneksel ve ataerkil bir toplum olma özelliğine sahip olan Suriye'den gelen kadınların, göç ettikleri ülkedeki toplumsal-kültürel bağlamın ve olanakların etkisiyle toplumsal cinsiyet rollerinde bazı değişimler görülebilir.

Dolayısıyla bu alt temada, mülteci kadınların Türkiye'deki boşanma deneyimleriyle gündelik yaşamlarında olumlu anlamda nelerin değiştiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle boşanma sürecinin zorluklarına değinilecek, sonrasında ise tek ebeveyn olarak gündelik yaşamlarında değişen olumlu yönler ve güçlenme pratikleri analiz edilecektir.

4.2.2.1. Boşanma Girişimlerinin Önündeki Engeller "*Devam ettim sırf adım iki evli çıkmasın diye sustum. Sustum her şeysine dayandım"*

Geleneksel ve ataerkil bir toplumsal kültürde yaşamış olan Suriyeli kadınların önemli bir bölümü yaşamları boyunca kendilerini ilgilendiren çok önemli kararlarda söz sahibi olmadıkları, kök aile ve evlilik yaşantısında erkeklerin karar verici pozisyonda oldukları bilinmektedir (Agcadağ Çelik ve Vural, 2018, s.375). Nitekim toplumsal cinsiyete göre örgütlenmiş olan Suriye'deki gündelik yaşamda, kadınlar karar verici pozisyonda değildir. Erkeğin hâkim konumda olduğu evlilik kurumunda kadınlar karar verme mekanizmalarından dışlanmışlardır (Sancar, 2016, s.170-171). Daha önce ilgili

kategorilerde analiz edildiği gibi kadınlar evlilik ve çocuk doğurma kararlarında[16] aktif bir pozisyonda değillerdir. Nitekim boşanma kararında da kadınların karar verici pozisyonda olmadıkları tespit edilmiştir. Bu duruma hem toplumsal kültürel normlar hem de bu normların Suriye'deki yasalara sinmiş olması neden olmaktadır. İlgili yasalarda kadınların evlilik, boşanma ve çocukların velayetini alma ve diğer aile içi kararlarda söz sahibi olmadığı açıkça ifade edilmektedir (Kelly ve Breslin, 2010). Aynı zamanda Arap toplumlarının önemli bir kısmında boşanmanın olumsuz bir durum olarak algılandığı belirtilmektedir (Doumato, 2010, s.434). Örneğin K3, eşinin ailesinin kendisine uyguladığı şiddete daha fazla katlanamadığı için boşanmayı düşündüğünü ancak bu durumun aile, akraba, toplum ve devlet nezdinde hoş karşılanmamasından dolayı boşanma teşebbüsünün sonuç kaldığını şu şekilde ifade etmektedir:

> Küsüyordum gidiyordum ayıptır diyorlardı. Dayaklıyorlardı korkumdan tekrar dönüyordum. 3 ay küstüm gittim bu altı yıl sürecinde. Bundan sonra olay çok büyüdü, dayanamayacak hale geldim. Baba dedim ya beni gelip alırsınız buradan ya da ben kendimi giderim bir arabanın altına atarım, ya da bir binadan kendimi atarım. Ömür boyu size ağır kalır. Babam baktı bu sefer ciddiyim bir de hamileyim o zaman. Çünkü kafama koymuştum yani artık intihar edicem. Bu hayatı istemiyorum. Boşanmak istiyorum beni korkutup zorla gönderiyorlar ayıptır diye. Bir de kuzenim oluyor ya akrabadan boşanmak çok daha ayıp. Namussuzdur nasıl kuzenini boşayabilir derler bize. Ben altı yıl evli kaldım ama yarısını ailemde yaşadım çünkü her boşanmak istediğimde ikna süreci oluyordu. Ben hamileyken alı aylık, kanuna göre hemen boşanma olmuyordu. (K3)

Anlatıda görüldüğü gibi katılımcı boşanamama durumunda intihar etmeyi dahi göze alsa da yine de toplumsal normlar ve kabuller kadının bu kararı hayata geçirmesinin önünde engel olmaktadır. Boşanmanın toplumsal anlamının olumsuz olarak inşa edilmesinin bir nedeni de katılımcıların anlatılarında namus olgusuyla ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin K7 "*Devam ettim sırf adım iki evli çıkmasın diye sustum. Sustum her şeysine dayandım"* ifadelerini kullanarak evliliğe neden devam ettiğini anlatmaya çalışmıştır. Hatta eşinin kendisini aldattığını öğrendikten sonra da eşinin kendisini namusuyla tehdit etmesinden dolayı bir süre daha evliliğe devam etmek zorunda kaldığını şu şekilde ifade etmiştir:

> Söyledim, dedim niye beni aldatıyın dedim. Benden taraf en eksik gördün dedim. Ne yaptım ben sana dedim. Çok, ben o lafı söyleyemem bir laf söyledi bana dedim Allah belanı versin dedim kendine o çocuklar nerden oldu dedim. Geri zekalı mısın sen dedim. Bağırdım kendine

[16] Bkz. 4.1.3.1. Çocuk Sahibi Olma Deneyimleri

> dedi ben dedi başka birini seviyim dedi onlan evlenecem, tamam dedim git beni boşat dedim. Şimdi bir erkek boşanmak istise, avratından başka birini sevise istediğini söyler. Bizim orda istediğini söyler. Meslen şimdi ben evlerine boşanmaya ulaştık, amcalarını topladı annesi geldi, eniştesi geldi. O kadar milletin içinde babam dedi ki oğlum benim kızım ne kusur yapmış sana, çok afedersin, çok özür dilerim bu lafı utanarak söylüyim. Dedi ki yatakta o kadar rahat yaptırmıyi dedi. (K7)

Bu süreçten sonra K7 kadınlığına söz söylendiği için kendisini kötü hissettiğini, bu durumdan dolayı oldukça utandığını ve boşandıktan sonra bu söylemlerin devam etmesinden kaygılandığı için evliliğe devam ettiğini vurgulamıştır. K2 ise yine benzer nedenlerle eşinin kendisini namusuyla tehdit etmesinden kaynaklı olarak evliliğe bir süre daha devam etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir.

> Bana derdi sen gidersen ben ailene derim Türk biriyle kaçtı. Böyle böyle yaptı derim, bana inanırlar derdi. Ben korkardım namusuma laf atacak yani çok dayandım. (K2)

Görüldüğü üzere namus olgusunun kadın bedeni üzerinden inşa edilmesi ve kadınlara bunun toplumsal ve kültürel söylemlerle dayatılması namus meselesini kadınlık için önemli bir hale getirmiştir. Bu durum, daha önce ilgili kategoride[17] ifade edildiği üzere namus olgusunun gündelik yaşamda eril iktidarın kadınların bedenleri üzerinde kurduğu denetim ve kontrol altına alma pratiklerinde bir tahakküm enstrümanına dönüştüğünü açıkça ortaya koymaktadır (Kalav, 2012, s.156; Berktay, 1997, s.92-93). Bu tahakküm pratiklerinin altında yatan normlar ve hâkim kanaatler kadını ailesine ve eşine sadık olan, çocuklarına annelik eden namuslu bir birey olarak tanımlamasına dayanmaktadır.

Katılımcılardan K5 ise eşinin madde bağımlısı olması, ailenin ve çocuklarının sorumluluklarını almaması sebebiyle evliliğini yürütmek istemediğini ifade etse de ailesi bu konuda karar vermesinin önüne geçmiştir. Benzer bir sonucun tespit edildiği bir araştırmada da göçmen kadınların boşanma süreçlerinde ailelerinin onları vazgeçirmeye çalıştıkları ifade edilmiştir (Sili Kalem, 2017, s.283-284).

> …Ama maddeyi kullanmaya devam etti. Hapisten çıktıktan beri duramiyor, kaşıntı oluyor her yerinde, ağzı eğrildi duramıyor artık istiyor. Ona da ben sinirleniyorum, yok dedim içmiceksin, içerim içmiyceksin tartışırdık. Çok tartıştık kendinle. O zaman çalışmıcam dedi. Sen çalışmazsan babamın evine giderim dedim. Git babanın evine dedi, geldim babama

[17] 4.1.2.3. Eril İktidarın Bedeni Düzenleme Pratikleri: Kamusal Alana Çıkış ve Örtünme Deneyimleri

> dedim, boşat beni dedim anlaşamıyoruz dedim, çıktıktan belli madde kullanıyor dedim. Babam dedi olur olur düzelir, 5-6 sene sürdü olur olur, olmadı. (K5)

Nitekim K5'nin *"babama dedim, boşat beni dedim"* ifadesi evlilik kurumu içerisinde kendi isteğiyle boşanma kararı alamadığını açıkça göstermektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi bu duruma neden olan Suriye'deki toplumsal-kültürel normlar ve devlet yasalarında kadınların aile içerisinde kendileri için dahi karar verme olanaklarının bulunmamasına dair hâkim kanaatlerdir. Böyle bir ortamda yetişen K5'in bu şekilde edilgen bir dille boşanma kararının kendisine ait olmamasını belirtmesi daha anlaşılır hale gelmektedir. Tam olarak bu noktada bireylerin toplumsal cinsiyet kimliklerinde kuralların, yasaların ve normların içselleştiğini, gündelik pratiklere, olanaklara ve dile nasıl yansıdığı görülmektedir.

Diğer taraftan bazı katılımcıların boşanamamalarının sebebi toplumsal olarak boşanmaya atfedilen olumsuz anlamın yanında evliliklerinin düzeleceğine olan inançlarıdır. K15 anlatısında bir yandan boşanmanın kendi kültürlerinde kolay olmadığını ve bunun normal karşılanmadığını vurgularken bir yandan da eşinin değişmesine karşın bir umut beslediği tespit edilmiştir.

> Ben şey sürekli umutluydum, yani bir gün bir mucize olacak rahatlıycam diye düşünüyordum. Sürekli hayatım böyle olmıcak değişecek diye düşünüyordum. Ve bizim kültürde boşanmak çok zor yani. Bir de ayıp. Boşanma yok. Bir de evimi yıkmak istemedim niye evimi yıkıyım yani. Bir gün gelip geçecek derdim sürekli. Çünkü onun kız kardeşi gibi bir hayatım olacak diye hayal ediyordum. Onun kız kardeşinin evi ayrıydı yolu ayrıydı eşiyle beraber, çocuklarıyla yaşıyor mutlu kimse onlara karışmıyor falan. Yani bir gün ben de böyle olacam hayalindeydim. Onun için boşanmadım. (K15)

Kadınların yolunda gitmeyen evliliklerinin düzeleceğine olan inançları aslında başka bir alternatiflerinin olmamasına da işaret etmektedir. Çünkü ataerkil normlara göre örgütlenen aile yapılarında kadınlar ekonomik anlamda erkeklere bağımlıdırlar. Dolayısıyla boşanma kararı alabilmek kendi başına hayatını idame ettirebilme ve ekonomik özgürlüğe erişme ile ilişkilidir. Bu nokta kadınların boşanma kararını alma sürecinde onları kararlarından vazgeçiren önemli engellerden biri olarak tespit edilmiştir. Örneğin, K14 ilk boşanma girişiminde kendi ailesine yük olmaktansa kötü giden evliliğini sürdürme kararı aldığını böylelikle başka insanlara muhtaç olmayacağını düşünerek karar verdiğini ifade etmiştir.

> Şey olarak dayanıyordum eski hayatıma dönmiyim diye. Yine yengelerimin yanına gitmiyim nasıl olsa evim ayrı yani bana karışan kimse yok. Yani gidip de başkasına yük olmak istemedim. O zaman bu korkular olmasaydı güçlü olurdum. Boşanırdım ben kendime bakardım yani. Güçlü kaldım Allah bilir nasıl kaldım. Dayanma sebebim bir arkadaşımdı. Benim ayakta kalmama neden olan bunlara katlanmama neden olan. Çünkü bana derdi ee sen gidiceksin boşanıcaksın ne yapacaksın her gün bir evde bir abiminin yanında, onların çocuklarına eşlerine sürekli bakacaksın edeceksin. En azından bu senin evin senin yuvan, yarın çocukların olur eşin değişir çocuklarını görünce derdi. Sürekli böyle bir umudum vardı değişicek, değişicek diye (K14)

Toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden kurgulanan toplumsal yaşamda erkeğin kamusal alanda gelir getirici rol üzerinden tanımlanması, kadınların ev içi emeklerinin ise maddi bir değere dönüşmemesi kadınları ekonomik yönden evlilik kurumuna bağımlı hale getirmektedir. Bu bağlamda göç deneyiminin ekonomik anlamda ciddi sorunları beraberinde getirmesinden (AFAD, 2014; TTB, 2014; Taş ve Bozkaya, 2016) yola çıkarak kadınların ekonomik anlamda erkeğe daha fazla bağımlı hale geldiğini söyleyebiliriz. Örneğin, K2 "*Çünkü, bırakıp gideceğim zaman kimsem yok ya burda, ailem hepsi Almanya'da kimsem yok kamptayım"* ifadesini kullanarak benzer nedenlerle ilk başta boşanma kararında vazgeçtiğini belirtmiştir.

Kadınların anlatılarında boşanma önündeki bir diğer engel olarak çocuk meselesi gündeme gelmiştir. Suriye'de çocuklarını velayetleri devlet ve toplum nezdinde erkek tarafına ait olarak görünmektedir. Her ne kadar az da olsa yasal düzlemde kadınlar çocukların velayetlerini alabilme imkanına sahip olsalar da toplumsal pratikte bunun böyle olmadığını vurgulamışlardır. Örneğin, K2 bu durumu *"Tabi ki kanuna göre anne de kalıyor ama adetlere göre böyle değil.*" şeklinde ifade etmektedir. K1 ise "*Kadın erkek diyemezdik. Güçlü tarafa verirlerdi. Kadın tarafı güçlüyse kadına verilir erkek tarafı güçlüyse erkek tarafına verilirdi. Hangisi daha güçlüyse, ama genelde erkek tarafı alır."* ifadelerini kullanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'ye geldiklerinde yasal düzlemde velayet alma haklarının olduğunu öğrenseler de kendi kültürlerinde çocukların baba tarafına verilmesi kadınların ilk etapta boşanma isteklerinin önünde engel olmuştur. Bu bağlamda katılımcıların çoğunluğunda çocuklarından dolayı da boşanma sürecini erteleyenlerin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir.

> Belimi kıran çocuklarımdı, küçüklerdi. Büyük çocuk biraz anlıyordu beni çok ağlardı. Ben bakardım ya ben bunu kime bırakayım derdim. Ben bu çocukları kime bırakıp da gidiyim derdim. Yani elimi kolumu bağlayan bu çocuklardı. (K1)

> Çocuğum oldu bir oğlum oldu, ben dedim oğlumu babasız büyütmeyecem oğlumdan da mahrum kalmam. Bir erkek için oğlumdan olmam, dayandım oğlum için nasıl olsa oğlum büyür, bana bakar diye katlandım. (K8)

Katılımcıların anlatılarında görüldüğü üzere aile içindeki ekonomik sorunlar, şiddet, ilgisizlik, aldatılma, çok eşlilik (kuma) gibi sorunlara aile kurumunun kutsallığı ve boşanmaya dair olumsuz toplumsal bakıştan dolayı ilk etapta boşanmayı düşünmedikleri tespit edilmiştir. Bu nokta kadının aile kurumunda "eş ve anne" rolleriyle ve bu rollerin toplumsal, kültürel ve dini söylemle fedakâr, itaatkâr, sabırlı olarak kodlanmasıyla ilişkili görünmektedir. Nitekim "*4.1.3. Anne Olma Deneyimleri ve Anneliğin Anlamı"* kısmında analiz edildiği gibi mevcut iktidar söylemlerinin kadınlar tarafından nasıl içselleştirildiği açıklanmaya çalışılmıştır. Benzer bir durum kadınların yolunda gitmeyen evliliklerinin sürdürmeye dair isteklerinde de hâkim kanaatlerin ve düşüncelerin etkili olduğu söylenebilir. Benzer çalışmalarda da kadınlar hâkim annelik ideolojisinin dayatmış olduğu söylemlerden dolayı uzun süre iyi gitmeyen evliliklerini sürdürmek zorunda kaldıkları tespit edilmiştir (Bora ve Üstün, 2005, s.62; Albayrak, 2019, s.127-130). Suriyeli kadınlarla ilgili yapılan çalışmalarda ise yine benzer şekilde kadınların benzer sebeplerle evlilik içerisinde her türlü zorluğa çocukları ve evlilikleri için katlandığı tespit edilmiştir (Agcadağ Çelik ve Vural, 2018, s.344; Körükmez, 2022, s.216).

Bu kategori altındaki bulgular ışığında kadınların boşanmalarının önünde üç temel engel olduğu ortaya çıkmıştır. *Birinci* neden kadınların geldikleri toplumda boşanmaya karşı var olan olumsuz bakış açısı ve kadınların namus olgusu etrafında oluşan toplumsal cinsiyet kimlikleridir. Bu bakış açısına göre kadınların evlilik hayatını sonlandırması toplumsal normlardan sapma anlamına gelmektedir. Buna eşlik eden toplumsal ve kültürel normların yanı sıra devlet eliyle de kadınların boşanmaların önüne temel engeller konulmuştur. *İkinci* neden ise göç süreciyle iyice etkisi artan yoksulluktur. Toplumsal cinsiyet ekseninde oluşturulan kadın ve erkek rollerinden kaynaklı olarak kadınlar evlilik kurumu içerisinde erkeğe bağımlı hale gelmiştir. Çocukluktan itibaren ortaya konan bu ayrım nedeniyle kadınlar kendi hayatlarını idame ettirebilecek ve ekonomik özgürlüklerini kazanmalarına olanak sağlayacak eğitim, meslek vb. gibi sermaye biçimlerini edinememeleri bunun en büyük nedeni olarak ortaya çıkmıştır. *Üçüncü* neden ise çocuklarının velayetlerini alamama, çocuklarının babasız büyümesini istememeleri ve

çocukları için her türlü zorluğa katlanmalarından kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Bulgularda ortaya çıkan bu üç nedenin altında yatan bakış açısının gündelik yaşamda ve evlilik kurumu içerisinde kadınlara biçilen "iyi anne ve iyi eş olma" rolleri olduğu söylenebilir.

4.2.2.2. Türkiye'de Boşanma Süreci Deneyimleri *"Ben dedim sadece ondan boşanmak istiyorum. Eşyalarımı getirin dedim. (…) Hepsini ateşe verdim. O zaman rahatladım, özgürlüğüme kavuştum dedim"*

Kadınların boşanma süreçleri, bu kararı almaları ve boşanmayı gerçekleştirmelerinin kolay olmadığı tespit edilmiştir. Bir önceki kategoride de bahsedilen ekonomik sorunlar, şiddet, ilgisizlik, aldatılma, çok eşlilik (kuma) gibi nedenlerden dolayı kadınlar boşandıklarını belirtmişlerdir. Maddi problemlerden dolayı çalışmaya başlamaları ekonomik anlamda güçlenmelerinin sağlarken kısmen de boşanmalarını kolaylaştırmıştır. Ayrıca kadınların Türkiye'deki çocukların velayeti konusundaki yasal düzenlemelere güvenerek boşanmaya cesaret ettikleri ortaya çıkmıştır. İlk olarak, kadınlar bu konudaki ifadelerinde eşlerinin kendilerini, çocuklarını ihmal ettiklerini ve ekonomik anlamda onları desteklemedikleri için ise boşanmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Örneğin;

> Çocuklarım için katlandım çocuklarımı kaybetmek istemedim, çok küçüklerdi. Başka bir şey umrumda bile deildi. Yani ben her düşündüğümde karar vermeye kalktığımda oturur konuşurduk şey derdi hayatımız düzene giricek biraz bekle biraz sabret belki belki düzelecek derdi. Beni hep böyle bekletti. Ama baktım değişen bir şey yok. Boşandım en son. (…) Evlilik sürecinde ilgi yoktu çocuklarla ilgilenmezdi sorumluluk almazdı. Bir şey olduğunda sanki bu evden değil gibi davranırdı. Alakasız gibi. Ee baktım olmuyor bu kararı almak zorunda kaldım. Çocuklarımla yalnız yaşamayı tercih ettim. (K13)

Bir önceki kategoride kadınların evliliklerini sürdürme noktasında çocuklarının rolü olduğu tespit edilmişti. Ancak kadınların evliliği sonlandırma noktasında da yine çocukları ile alakalı olarak karar verdikleri görülmüştür. Benzer araştırmalarda da kadınların hem evliliği sürdürmede hem de sonlandırmada çocuklarının etkisi olduğu ortaya çıkmıştır (Kelebek, 2016; Albayrak, 2019). Örneğin K8, eşinin çocuklara şiddet uyguladığı, onların gelişimi ve eğitimi konusunda sorumluluk almadığı için boşandığını belirtmektedir.

> Baba onları dövmekten başka bir şey yapmadı. Onların gelişimi için hiçbir sorumluluk almadı. Evet gider çalışır bu yaptığı iş. Sürekli çocukları dövdü. Çocuklarını dövmekten başka bir şey yapmadı. Gelip karnını doyururdu bir kenara çekilirdi. Çok bencil biriydi kendini sadece düşünürdü. Ben derdim ona mesela çocuğunla ilgilen erkek çocukları senden duyar, sen erkeksin seni dinler. Bana yardımcı ol. derdim. Beni dinlemezdi sen bana mı öğreticen derdi. Ben senin gibi bin tanesine öğretirim derdi. Senin öğrenmeye ihtiyacın var sen bana öğretme karışma seni ilgilendirmez benim görevim değil derdi. (K8)

Diğer taraftan bazı katılımcılar ise eşlerinin sorumluluk almamalarından dolayı kendilerinin daha fazla sorumluluk aldıklarını ve eşlerinin görevlerini de üstlendiklerini ifade etmişlerdir. Bu noktada kadınların toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden bir tanımlamaya gittikleri görülmüştür. Örneğin;

> Ben şimdi kadın deilim, ben erkeğim, kendimi hissetmiyorum kadınlık bende yok. Evlendiğim ilk zamanlarda da yoktu. Evlendi beni bıraktı gitti. Erkek ne yapıyorsa ben yaptım. Çocuğu doktora ben götürdüm. Çocuk yemek istiyor ben, elbise istiyor ben. Erkek yoktu. Ben anneyle babaydım. Şu anda da babasızlar ama ben hem anne hem babayım. (K16)

Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında erkeklere ait olduğu ifade edilen sorumlulukları üstlenmeleri her ne kadar kendileri tarafından olumsuz bir durum olarak ifade edilse de eşlerinden bağımsızlaşabilmeleri yolunda kolaylık sağladığı söylenebilir. Örneğin K10'nun, "*Olsa da olmasa da her şey bendeydi zaten. Ondan olabilir benim kendime yapabilirim demeye başlamam."* ifadesi kendisinin ve çocuklarının yaşamı için bir erkeğe ihtiyacı olmadan var olabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla gündelik hayatta erkeklere ait olduğu varsayılan rolleri gerçekleştirmeleri, kadınların kamusal hayatta görünür olmalarına, ekonomik anlamda bağımsızlaşabilmelerine belirli bir düzeyde katkı sağlamıştır.

Diğer taraftan boşanmayı her ne kadar düşünseler de bazı kadınlar aile içinde gerçekleşen şiddet, ihmal, istismar gibi durumlara uzun bir süre katlandıkları görülmüştür. Bu durumu ise herhangi bir adli kurum ile paylaşmadıkları tespit edilmiştir. Suriye'den gelen kadınlarla yapılan bazı araştırmalarda da kadınların şiddeti kabullenme, resmi makamlara bildirmeme, bu durumu kimseyle paylaşmama durumlarına dair bulgular ortaya konmuştur (Alsaba ve Kapilashrami, 2016; Abu-Ras, 2003; Cankurtaran ve Albayrak, 2019). Bu araştırmada ise ağır bir şekilde şiddete maruz kalsalar da katılımcıların bu durumu adli makamlar bildirmediği, çocukları için bu duruma bir süre daha katlandıkları tespit edilmiştir.

> Çalışmamaya başladı. Iıı kapıyı üzerimize kitlerdi. Bazen banyoda çıplak bırakırdı beni üstüme kapıyı kitlerdi, soğukta kışta ıslak bırakırdı daha çok dövmeye başladı. Ben oturup konuştum dedim yani sen neden böyle davranıyorsun neden öyle yapıyorsun şimdi daha çok mutlu olmalıyız. Kimse bize karışmıyor kızımızı daha iyi bir ortam büyütecez. Daha güzel büyüyecek her istediğimizi yapacaz ben senden bir şey beklemiyorum. Araba ev lüks hayat istemiyorum. Ben sadece kızımı iyi bir ortamda büyütmek istiyorum diyordum. (…) Benim hislerim öldü hislerimi kaybettim. Farkında değildim çünkü benim için önemli olan kızımdır o zaman. Kızım iyi olsun ben her şeyi kabullenirim yeter ki kızıma bir şey olmasın. Umudumu kaybetmiştim yani sadece korku hissediyordum. Umudumu hayattan kaybettim ölümü düşünüyordum sürekli. Korkum kızımı kaybetmekti. (K15)

K11 ise daha önce de şiddete maruz kaldığını ancak şikâyet etmeye cesaret edemediğini belirtmiştir. Komşuları aracılığıyla sürece müdahale edildiğini, daha sonra şikayetçi olarak eşinin Suriye'ye geri gönderildiğini belirtmiştir.

> O sürekli telefonla kızlarla kadınlarla konuşuyordu ya sürekli bana derdi ben evlenicem ben seni boşayacam. Ben derdim git evlen ne yaparsan yap derdim ona. Ama o gün bana dedi ki, sana sürpriz yapacam seni boşuyorum. Neden falan dedim beni dövdü beni ve çocukları sokağa attı. Sonra onun akrabası vardı bizim sokakta gittim onlarda kaldım. Bütün komşular gördü beni nasıl dövdüğünü. Bu ilk değildi ama ben sustum yani şikâyet etmedim hiç. Ama komşular artık dayanamadılar. Polise dediler bu ilk değil sürekli kadını dövüyor. Sürekli bir yerleri mor yüzü gözü mor dediler. Hatta gözümde artık sıkıntı oluştu normal görmüyorum. (K11)

K11'in ifadelerinden yola çıkarak kadınların Türkiye'deki yasal mekanizmalara komşularının etkisi olsa da ulaşabildiklerini göstermektedir. Benzer şekilde K1 anlatısında *"Suriye'de çünkü çocukları erkeklere veriyorlardı kanuna göre. Çocukları elimden alırdı diye yapamadım. Ama Türkiye'ye geldikten sonra haklarımı öğrendim. Burda kimsesi de yok bir şey de yapamıyordu. Kanunlar da kadından yana çocukları kadına veriyor diye ben boşanabildim aldım çocukları."* diyerek Türkiye'de olmanın bu konuda kendisini cesaretlendirdiğini ve haklarına ulaşabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'ye göç eden Suriyeli kadınların buradaki haklarını öğrenmeleri ile gündelik hayatlarında sıkça karşılaştıkları eril tahakküme karşı koyma yolu elde edebildiklerini söyleyebiliriz. Benzer çalışmalarda Türkiye'ye göç eden Suriyeli kadınların yasalar ve haklar bağlamında menşe ülkelerine kıyasla kendilerini erkeklere karşı daha özgür ve güçlü hissettikleri ortaya çıkmıştır (Bolgün, 2020, s.315; Hassan ve Cankurtaran, 2022). Bu durum, araştırma kapsamındaki kadınların Türkiye'de boşanmaya cesaret edebilmelerinin temel nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de kadınların içinde yetiştikleri toplumun geleneksel annelik ve kadınlık rollerinin dışına çıkmaları kolay olmamıştır. Kadınların, çocukluk ve evlilik yaşamında

sürekli olarak toplumsal normların tesiri altında kaldıkları düşünülürse aile kurumunun kutsiyeti, kadının ailesi ve çocukları için her şeye katlanması gerektiğine dair hâkim algının göç deneyiminde zayıfladığı söylenebilir. Örneğin K3 Suriye'den Türkiye'ye geliş sürecindeyken boşandığını vurgularken bu girişiminin kendisi ve çevresindeki kadınlar için ne anlama geldiğini şu şekilde ifade etmektedir:

> Yani şu kültürün koyduğunu ilk kıran hep ben oldum. İlk boşanan kadındım benden sonra üç kadın cüret etti şiddetten kurtulmak için o zalim erkekten kurtulmak için cüret ettiler boşandılar. Bunlardan birisi de benim kuzenim. Her gün dayak yiyordu cüret edemiyordu. Çocuğu da yoktu o erkekten, katlanmak zorunda değildi. Ama ya boşanmış bir kadın demesinler diye boşanamıyordu. Ama o cüreti ben aldım, ben boşandım ya o da boşandı. Sonra başkaları da. Sonra başka evlilik yaptı şimdiki evliliğinden çok memnun iyi ki boşandım diyor. İlk okuyan da ben oldum. Şimdiye kadar benden görerek benim kuzenim mesela okudu şu an eczanede çalışıyor. Babası ona eczane açtı. İlk ehliyet alan, araba süren ben oldum mesela. O da üç yıl önce ben ehliyet aldım diye aa kadın da yapabilir, aa demek ayıp değildir. O ayıpları ben kırdım. (K3)

Dolayısıyla kültürel ve toplumsal normların göç deneyimiyle aşındığını ve zayıfladığını ve göç edilen ülkedeki toplumsal, kültürel normlar ve yasal düzenlemeler etrafından yeniden kurgulandığını söyleyebiliriz. Örneğin K13 *Kadın haklarının ne olduğunu dünya çapında mesela öğrendim. Suriye'de bunları bilmiyordum. Kanun olduğunu kadınların hakları olduğunu."* ifadelerini kullanarak daha önce kendi ülkesinde olmayan haklarını Türkiye'de öğrendiğini ve gündelik yaşamda bunun etkilerini gördüğünü vurgulamaktadır. K1 ise "*Suriye'ye hiç, asla dönmek istemem düşünmedim hiç. Burda yaşamak daha iyi çünkü burda haklarıma daha çok eriştim daha çok rahatladım. Yani ben kendi hakkımı ondan aldım. Orda olsaydım alamazdım."* ifadelerini kullanmıştır. Tabi bu durum menşe ülke ve göç edilen ülke arasındaki toplumsal normlar ve yasal haklar çerçevesinde farklara göre değişmektedir. Bu noktada, büyük oranda ataerkil bir toplumsal düzen ve devlet iktidarının hüküm sürdüğü Suriye'ye göre kadın hakları kapsamındaki yasal düzenlemeler konusunda nispeten daha iyi olan[18] Türkiye'de yaşamanın kadınlar için bir noktada güçlenme kaynağı olduğu söylenebilir (Bolgün, 2020, s.315).

[18] Suriye Kişisel Statü Yasası'nda (1958) yer alan, evlilik kararı, evlenme yaşı, boşanma ve velayet hakkında erkek yanlı tutum, çok eşliliğin yasal olması (FIDH, 2012) gibi açılardan bakıldığında genel olarak kadınların Türkiye'deki yasal zemindeki konumlarının daha iyi olduğunu ifade edebiliriz.

4.2.2.3. Tek Ebeveyn Olma Deneyimlerinde Kadınların Güçlenme Pratikleri *"Emin olun o gittikten sonra daha çok rahatladım. Zorluklar daha çok azaldı"*

Alanyazında göçmen kadınların güçlenme meselesi; toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olan katı ayrımların dışına çıkmaları, kadın erkek eşitliği hakkında farkındalık sahibi olmaları, aile ve akraba topluluklarında karar alma süreçlerinde etkin olmaları ve kamusal alanda hareket alanı bulabilmeleri bağlamında tartışılmaktadır (Connelly vd., 2010, s. 3; Sinha vd., 2012, s. 61; Buz, 2007, s.47; Özgür-Keysan ve Şentürk, 2021, s.371). Bu başlık altında ise kadınların boşanma sürecinden sonra aile içinde eril tahakküm dayalı olarak yaşadıkları baskının ve şiddetin zayıflamasıyla, kamusal hayatta görünür olmaları, sosyal ve ekonomik yaşama katılımlarının artmasına ilişkin deneyimleri gündeme gelmektedir.

Genel olarak katılımcıların büyük çoğunluğu boşanma sürecinden sonra ekonomik ve sosyal anlamda çeşitli zorluklar yaşasalar da genel olarak boşanabildikleri için kendilerini daha güçlü ve özgür hissettiklerini belirtmişlerdir. Örneğin K13 *"Evin maddi ihtiyaçlarını o varken daha rahat karşılıyorduk diyebiliriz. Çünkü karşılıyordu. Ama manevi olarak boşandıktan sonra daha rahatız. Ama her şey maddi değildir."* ifadelerini kullanarak eşinden ayrılmanın zorluklar getirse de çocuklarıyla daha huzurlu bir ortama kavuştuğunu vurgulamaktadır. K9 ise eşinin iyi düzeyde maddi gelire sahip olsa da bu durumun kendilerine olumlu yansımadığını, maddi olarak pek farklılık olmadığını, bu sebeple de şu an daha rahat ve özgür hissettiğini ifade etmektedir.

> Şimdi daha çok rahatım daha çok özgürlüğüme kavuştum. Şöyle anlatayım evliyken evet çok para getiriyordu çok çalışıyordu. Çalışkan bir insandı, ama cimriydi. Para biriktiren insanlar var ya o insanlardandı. Derdi para toplamaktı. Suriye'ye gönderirdi. Ailesine gönderirdi. Bize bir şey göstermezdi. Onla yaşarken bir şey görmüyorduk onu getirdiğinden, sadece yeme içmeydi harcadığı (K9)

Diğer taraftan K2 ise, maddi kaynaklara ulaşma sürecinde babanın sorumluluk almamasından dolayı çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmadığını ancak ayrıldıktan sonra çocukların bu ihtiyacının daha rahat karşıladığını belirtmiştir. Benzer şekilde K8 de eşiyle beraber olduğu süreçte kendilerinin temel ihtiyaçlarını karşılamadığını çocukların kazandıklarıyla geçindiklerini dolayısıyla ayrıldıktan sonra da bu anlamda değişim olmadığını ancak çocuklarla birlikte daha huzurlu olduklarını ifade etmektedir.

> Yani çocuk konusunda mesela baba, biz ayrıldıktan sonra yani maddi olarak çocuklarım daha çok doydular. Baba olduğu zaman o kadar doymuyorlardı. (K2)

> Yani zaten bize faydası yoktu. Çalıştığı zaman da parasını bize vermezdi ki. Kadınlara sürekli gönderirdi konuştuğu kadınlara sürekli gönderirdi parasını. Çocuklarımın getirdiği parayla yaşıyorduk. Yani inan bana maddi durumumuz çok kötüydü hala çok kötü. Hatta bugün beni yanlış anlama da bi bez alacaktım bir bez parası bende yoktu. Ne yapacam ne edecem diye düşünüyordum. Ama en azından rahatladık, ondan kurtulduk. (K8)

Dolayısıyla erkeğin aile içinde gelir getirici pozisyonda olması başlangıçta boşanmanın önündeki engellerden biri olarak gündeme gelse de boşanma gerçekleştikten sonra anneler çocuklarıyla birlikte daha rahat ve huzurlu olduklarını, her ne kadar maddi sorunlar yaşasalar da daha iyi hissettiklerini vurgulamışlardır.

Diğer taraftan boşanmış annelerle ilgili alanyazında annelerin boşanma süreci sonrasında çalışma hayatına başlamasıyla, çocuklarına bakım verme, vakit ayırma gibi sorumluluklarını yeterince yerine getirememelerinin anneler üzerinde bir suçluluk yarattığı ifade edilmektedir (Sartor, 2006, s.102-103). Ancak bu durum araştırmaya katılan kadınlarda yüksek bir düzeyde ortaya çıkmamıştır. Aksine boşandıktan sonra çocuklarıyla daha fazla zaman geçirdiklerini ve onlara bakım verme konusunda daha iyi olduklarını ifade eden bulgulara daha sık rastlanmıştır. Dolayısıyla görüşme yapılan Suriyeli göçmen annelerin boşanma sonrasında çocuklarına vakit ayırma konusundaki anlatıları farklılaşmaktadır. Örneğin bazı katılımcılar boşandıktan sonra çocuklarıyla daha fazla ilgilendiklerini, onlara vakit ayırdıklarını ifade etmektedirler.

> Emin olun o gittikten sonra daha çok rahatladım. Zorluklar daha çok azaldı. En azından çocuklarımı yanıma aldım boşandım. Onlarla daha çok ilgilenmeye başladım. Çünkü o varken sürekli sorun sürekli kavga küfür ağzı küfür doluydu söverdi sayardı döverdi. Onla uğraşmaktan çocuklara zaman ayıramıyordum. Şu an da daha rahatım o yokken. (K1)

Bu anlamda kadınların çocuklarına bakım verme, yeterince ilgilenememe gibi sebepler üzerinden kendi annelik pratiklerine karşı suçlayıcı bir tavırda olmadıkları görülmektedir. Aksine kadınların anlatılarında eşlerinden ayrıldıktan sonra çalışma yaşamına katılmaları kendilerini daha iyi ve huzurlu hissetmelerine, çocuklarına daha fazla zaman ayırabilmelerine ve onlara bakım sağlama noktasında yetkin olmaya başlamalarına ve buna bağlı olarak kendi ayakları üzerinden durmalarına katkı sunarak onları güçlendirdiği

söylenebilir. Bununla beraber, çalışma yaşamına katılım hem hane üyeleri hem de toplum düzeyinde güçlerinin artmasına, sosyal ağlar geliştirmelerine olanak sağlamaktadır (Jacobsen, 2002, s.96).

Bu bağlamda ekonomik olarak kendine ve çocuklarına yetebilmek anneleri iyi hissettirmektedir. Örneğin aşağıda anlatılarına yer verilen anneler çalışma yaşamına katılarak geçim kaynaklarını karşıladıklarını ve çocukların tüm ihtiyaçlarını ellerinden geldiğince karşıladıklarını ifade etmektedirler.

> Suriye'de hiç çalışmadım ev hanımıydım. Hiçbir şey yapamadım. Türkiye'de ilk başta boşandığımda lokum fabrikasında çalıştım. Şu an resim yapıyorum tasarım yapıyorum. Ama evin içinde. Yaptığım resimleri satıyorum. Yani sipariş veriliyor istedikleri resimleri yapıp satıyorum. (K9)

> İki sene üç sene çok acı çektim. Yani çok fakir bir durumdaydım. Sen düşün bir sene kömürümüz yoktu. Soba yok yemek yok ekmek yok kira yok. Burda akrabalardan hiç kimse yardım etmedi. Ben çalışıyorum çocuklara bakıyorum. O fakir günleri yaşadım ama şimdi çok şükür ben çalışıyorum çocuklara bakıyorum. (K16)

Kadınların kendilerinin ve çocuklarının hayatları üzerinde sorumluluk almaları, geçim kaynaklarına erişebilmek için mücadele etmeleri güçlenmeleri açısından oldukça önemli görünmektedir. Göçün toplumsal cinsiyet rollerinin, normlarının ve ilişkilerinin üzerinde dönüştürücü ve yeniden yapılandırıcı etkisi düşünüldüğünde (Hondagneu-Sotelo, 2003, s. 8-9) annelerin çalışma hayatına katılmaları menşe ülkedeki toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde belirlenen normların dışında bazı edimlerde bulunduğunu anlamına gelmektedir. Ancak feminist literatürde kadınların ataerkil toplumlarda iş yaşamına katılması doğrudan toplumsal cinsiyet normlarının kırıldığı ve kadınların güçlendiği anlamına gelmemektedir. Bazı feminist çalışmalar kadınların göç sürecinde daha fazla toplumsal cinsiyet temelli şiddet ve tacize maruz kaldığını, (Doğangün ve Özgür-Keysan 2022, s.128) dolayısıyla ekonomik zorluklar sebebiyle iş gücüne katılmanın doğrudan kadınların güçlenme ve özgürleşmelerine katkı sağlamadığını ve toplumsal cinsiyet rollerini her zaman olumlu anlamda değiştirmediğini vurgulamaktadırlar (Ferree, 1979; Kibria, 1990). Ancak bazı çalışmalar ise göç deneyiminin toplumsal cinsiyet normlarının kadınların olanaklarını ve güçlenmelerini artıracak şekilde etkilediğini ileri sürmektedir. Özellikle kadınların güçlenmeleri için göç deneyiminin tüm alanlarda toplumsal cinsiyet

ilişkilerini dönüştürmese de çalışma yaşamına katılmakla kadınların ekonomik özgürlük ve hane içi karar verme süreçlerinde etkinliğinin arttığını belirtmektedirler (Pessar ve Mahler, 2003; Daley 1991; Grzyb, 2016; Ozkaleli, 2021).

Bu araştırmada, iki bakış açısının da yer yer indirgemeci bir konumu doğru analizi sürükleme riskine karşın, Suriyeli annelerin yaşadığı deneyimlerin farklılaştığı yerleri görmek gereklidir. Nitekim göçün her kadın tarafından yanı şekilde deneyimlenmediği farklı sosyal ilişkiler ve konumlar arasında farklı biçimlerde deneyimlendiğini göz önünde tutmak gereklidir (Doğangün ve Özgür-Keysan 2022). Araştırmada kadınların aile içinde eril tahakküme dayalı olarak yaşadıkları baskının boşanma ile azalması ve kadının kendi ayakları üzerinde durmaya çalışması kadınların belirli koşullarda güçlendiğini göstermektedir. Ancak "*4.2.3.2. Çalışma Yaşamına Dair Deneyimleri"* adlı kategoride değinileceği gibi çalışma hayatına mülteci ve boşanmış bir kadın olarak dahil olmak annelerin gündelik yaşamını çeşitli açılardan zorlamaktadır. Dolayısıyla kadınların göç sürecinde toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki hâkim normların kırılması ile güçlenmeleri veya toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin göç sürecinde kadınları daha hassas ve kırılganlaştırması çok boyutlu bir sürece tekabül etmektedir. Daha önce menşe ülkelerinde herhangi kamusal bir iş yaşamına dahil olmayan bu araştırmadaki katılımcılar için göç sürecinde eşinden boşanmak, iş yaşamına katılmak, kamusal alanda daha fazla yer almak gibi durumlar kadınlar için bir güçlenme imkânı sağlamakta ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde değişime neden olmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu bu şekilde bir sürece dahil olurken az sayıda katılımcı çalışma hayatına da dahil olamamıştır.

Diğer taraftan iş yaşamına katılımın yanı sıra kadınların Türkiye'de güçlenme nedenlerinden biri de kanunlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olarak kadınların haklarına dair edindikleri farkındalıktır. Örneğin K1 "*Suriye'ye hiç, asla dönmek istemem düşünmedim hiç. Burda yaşamak daha iyi çünkü burda haklarıma daha çok eriştim daha çok rahatladım. Yani ben kendi hakkımı ondan aldım. Orda olsaydım alamazdım"* ifadelerini kullanırken, K3 ise *"Türkiye'de haklarımı öğrendim. Ehliyetimi aldım. Bunlar basit şeyler de olsa bizim için bir başarı."* ifadelerini kullanmaktadır. Dolayısıyla kadınların yasal statüleri ve hakları konusunda edindiği bu bilgiler kendilerini daha güçlü ve özgür hissetmelerinin en bariz örneği olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda K3

anlatısında kadın olarak gündelik yaşamdaki temel noktalardaki değişimin ve güçlenmenin kadınların etrafındaki kişilere de sirayet etme noktası üzerinde durmaktadır.

> Kolay değil ama sen bir tanesini değiştirirsen çocuğun 2-3 tanesini değiştirir. Bu bir başarıdır benim için. Şu an yeğenlerime, kardeşlerime diyorum çocuklarınızı okutacaksınız. Ellerinde bir bilenzik olsun. İster çalışsınlar ister çalışmasınlar. Ama muhtaç olmasınlar. Erkeğin yapamadığını ben yaptım. Onlar ehliyet çıkaramadılar. Ben çalıştım kendi emeğimle yaptım. Bunu ekledim bu kültüre. Babam yapamadı ben yaptım. Şu an herkes gelip bana danışıyor bunu böyle mi yapalım böyle mi diye. Amcam da teyzem de babam da. Neden? Çünkü gördüler ben yapabiliyorum. (K3)

Kadınların Türkiye'deki kanunlar ve hakları hakkında bilgi sahibi olmalarıyla güçlenmelerinin önü açılmıştır. Bu noktada kadınların haklarıyla ilgili farkındalık sağlayacak bilgilere nasıl ulaştıkları söz konusu olmaktadır. Kadınların anlatılarında, kadın hakları hakkında bilgi sahibi olma durumlarının sivil toplum kuruluşları (STK) aracılığıyla gerçekleştiği tespit edilmiştir. Kadınların STK'lara ulaşmaları ise arkadaşları, komşuları, akrabaları gibi sosyal çevrelerinden duydukları bilgilerle gerçekleşmektedir. Göçmen kadınların STK'lardan nasıl haberdar olduklarını inceleyen bir araştırmada %76 oranında yukarıda saydığımız sosyal çevreleri sayesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir (Doğangün vd., 2019, s.77). Örneğin;

> Yok yani yardım olduğunu bilmiyorduk. Yani devlet yardım yapıyor diye kurumlar olduğunu bilmiyorduk. Çalıştığım yerin bir kuruma yakın olduğunu biliyordum, ASAM diye bir yer. Aramızda belki otuz metrelik bir mesafe var. Görürdüm insanlar orda toplanmış, dağıtım olurdu, kalabalık kıyamet. Ama hiçbir gün gidip de başvuru yapmadım, destek istemedim. Ama sonra kuzenlerim söyledi bana bu kurumları. (K3)

STK'lara erişebildikten sonra kadınlar almış oldukları sosyal ve psikolojik danışmanlıklar, kadın hakları konusundaki atölye çalışmaları ve eğitimlerle hakları konusunda bilinçlendiklerinden bahsetmişlerdir. Örneğin K11 *"Bunların toplantılarına gönüllü olarak gidiyordum. Kadınların çalışması güçlenmesi kanunları bilmesi bunları konuşuyorduk. Benim gördüğüm en önemli şey bu yani hukukta haklarda eşitlik"* ifadelerini kullanmaktadır. K13 ise "*Evet bu konuyla ilgili bir yerde eğitim almıştım. Alfarah ofisinden. Orda kadın haklarını anlattılar bize. Bir de 2 defa okula gittik böyle bir eğitim vardı bizim için. Kadınlardan kadın haklarından bahsettiler. Daha çok bilinçlendim yani."* ifadelerini kullanarak STK'ların desteğiyle kadın hakları konusunda farkındalık kazandığını belirtmektedir. K9 ise SADA Kadın Gelişim ve Dayanışma

Merkezi'nde[19] katıldığı eğitimler ve atölye çalışmaları sayesinde kadın haklarına dair farkındalık kazandığını ve kendi kişiliğinin şekillenmesinde oldukça etkili olduğunu vurgulamaktadır.

> SADA kadın merkezi çok etkili oldu. 2017'de aslında o dönemde tamamen kişiliğimi oluşturdum. Çünkü daha o kadar bilinçli değildim. O zaman haklarımın, özgürlüğümün her şeyin farkına vardım o zaman bildim ne yapacağımı ne edeceğimi. O zaman özgürlüğüme kavuştum. Yani en çok etkili olan SADA kadın merkeziydi. (K9)

Benzer çalışmalarda kadınların sivil toplum kuruluşlarının hizmetleri, bilgilendirici ve destekleyici çalışmaları vasıtasıyla kadın hakları konusunda bilgilendikleri ve güçlendikleri tespit edilmiştir (Afyonoğlu, 2019; Doğangün vd., 2019). Bu bağlamda annelerin kadın hakları konusunda bilgilenmeleri boşanma sürecinde, toplumsal yaşamda, aile içerisinde kendilerini daha güçlü hissetmelerine olanak sağladığını söyleyebiliriz.

Mülteci annelerin sağlıklı olmayan evliliklerini sonlandırmaları, geçim kaynaklarına erişebilmek için çalışma yaşamına katılmaları, kamusal alanda daha fazla görünürlük kazanmaları, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla Türkiye'de kadın haklarına dair farkındalık kazanmaları ve bilinçlenmeleri gündelik yaşamlarında güçlenmelerine olanak sağlamış ve menşe ülkedeki toplumsal, kültürel ve politik dinamikler aracılığıyla inşa edilen toplumsal cinsiyet rolleri dışında edimlerde bulunmalarına olanak sağlamıştır. Ancak kadınların göç deneyiminin etkisiyle tamamen güçlenmesinden bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla her ne kadar göç deneyimi toplumsal cinsiyet rollerinin kırılması ve yeniden inşa edilmesine olanak tanısa da kadınların bu süreçten her zaman güçlenerek çıkacaklarını ifade etmek oldukça zordur. Bu anlamda belirli noktalarda güçlenme imkânı bulabildiklerini ifade etmek daha uygun görünmektedir. Çünkü göç deneyimi sonrasında mültecilerin toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki değişim, göç edilen ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve toplumsal cinsiyet rejimiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim

[19] SADA Merkezi "Suriyeli Kadın ve Kız Çocuklarının ve Ev Sahibi Toplumun Dayanıklılığının Arttırılması Projesi" kapsamında, Avrupa Birliği'nin finansal desteği, UN WOMEN öncülüğünde Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, ILO ve SGDD-ASAM iş birliğiyle yürütülmektedir (sgdd.org.tr).

bir sonraki analiz kategorisinde kadınların tek ebeveyn olarak karşılaştıkları toplumsal cinsiyet temelli problemlere ve baş etme mekanizmalarına değinilecektir.

4.2.3. Tek Ebeveyn Olarak Karşılaşılan Zorluklar ve Mücadele Yöntemleri

Çalışmanın bu kısmında, mülteci annelerin boşandıktan sonra karşılaştıkları ekonomik, sosyal, sağlık, psikolojik ve toplumsal cinsiyet temelli çok boyutlu kesişimsel sorunları ve bu sorunlara karşı geliştirdikleri mücadele yöntemleri ele alınmaktadır. Öncelikle çok boyutlu olan bu problemleri analiz edilerek içinde bulundukları koşullar anlaşılmaya çalışılacaktır. Sonraki kategoride ise boşanmış mülteci bir kadın olarak göç sürecinde ayrımcılık ve sosyal dışlanma olgularıyla ne düzeyde karşılaştıkları analiz edilecektir. Son olarak kadınların bu süreçte özellikle maddi konulardaki sorunlarla baş etme yöntemlerinin en önemli ayağı olan çalışma yaşamına dair yaşadıkları problemler gündeme getirilecektir.

4.2.3.1. Gündelik Yaşamda Temel İhtiyaçlarla İlgili Çok Boyutlu Sorunlar *"400 kira ama ev değil, depo gibi bir yer ambar yani, 2 oda bir salon ama küçük"*

AFAD'ın araştırma verilerine göre kamp dışında yaşamını sürdüren kadınların yüzde 22'si ailenin geçimini üstlenmektedirler (AFAD, 2014). Tek ebeveyn anneler ise geçim kaynaklarını tamamen kendi olanaklarıyla karşıladıkları görülmektedir. Bunun nedeni mülteci aile yaşamında yaşanılan çok boyutlu zorlukların yanı sıra kadınların eşlerinden boşanmalarının da etkisi olduğu tespit edilmiştir. Suriyeli kadınlar, barınma, gıda, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçları karşılamakta zorlanmakta ve bu zorlukların üstesinden gelmek için mücadele etmektedirler. Mevcut zorlukların üstesinden gelmek erkeklere kıyasla kadınları daha fazla zorlamaktadır (MAZLUMDER, 2014). Çoğunlukla ataerkil kodların hâkim olduğu Suriye'de kadınların toplumsal yaşamdaki konumlarının erkeklere kıyasla özel alana sıkıştırılması, ev işi, annelik ve hanenin bakım sorumluluklarıyla tanımlanması kadınların kamusal alanda görünür olmalarını ve olanaklara erişimlerini kısıtlamaktadır (Sallan Gül ve diğerleri, 2020, s.323). Özellikle kamusal alanda eğitime erişmek, bir meslek sahibi olmak ve dolayısıyla gelir getirici bir beceri elde etmek Suriyeli birçok kadın için mümkün olmamaktadır. Bu da mülteci aile yaşamında

kadınların geçim kaynaklarına erişme potansiyellerinin önünde engel oluşturmaktadır. Kadınların çalışma alanlarının çoğunlukla ev eksenli çalışma veya kamusal alanda çalışma olarak enformel sektör olduğu görülmüştür. Bu nedenle annelerin boşandıktan sonra mülteci aile yaşamında geçim kaynaklarına erişmeleri daha zorlu bir sürece denk gelmektedir. Bu nedenle, Suriyeli birçok kadının geçim kaynaklarına erişebilmelerine imkân tanıyan nitelikli bir eğitime ve mesleğe sahip olmamalarından kaynaklı olarak göç deneyiminde oldukça zorlandıkları ifade edilmektedir (Demirbaş ve Akyiğit, 2018, s.126).

Kadınların anlatılarında, boşanma sonrası süreçte en çok karşılaştıkları sosyo-ekonomik problemlerin başında maddi imkansızlıklar olduğu tespit edilmiştir. Kadınların ev içi sorumlulukları olarak görülen çocuklara bakım verme, temizlik ve yemek yapma rollerinin yanı sıra gelir getirici bir pozisyonda sorumluluk almaları da gerekmiştir. Bu da kadınların bir yandan geleneksel annelik rollerinin dışına çıkmalarına olanak sağlarken bir yandan da yüklerinin ve sorumluluklarını artırarak onları daha fazla zorlamıştır. Bu bağlamda katılımcılar temel annelik görevlerinin yerine getirmeye çalıştığını, bunların tamamına yetişebildiğini ancak maddi zorluklarla baş etmekte zorlandığını ifade etmektedir. Örneğin;

> Her şeyi yetiştiriyorum her konuda yemekmiş temizlikmiş eğitimmiş okullarıymış her şeyi yetiştirebiliyorum. Sadece şey konusunda biraz zorlanıyorum yani maddi olarak sıkıntı yaşıyorum. Yoksa obür konuların hepsine yetişiyorum ben. (K1)

> Yok engel değil ama işten işe fark ediyor. Özellikle boşanmış biri için zor bir durum. En azından maddi olarak biraz yardımcı oluyordu ama o da kalmadı. Daha çok arttı zorluklar sorumluluklar. (K5)

MAZLUMDER (2014) raporunda kadınların temel ihtiyaçlara erişimlerinde karşılaştıkları maddi zorlukların barınma, gıda, sağlık ve psikolojik koşullara da etki ettiğine dikkat çekilmiştir. Özellikle maddi olanakların yetersiz olması nedeniyle Suriyeli mülteci kadınların barınma koşulları insani koşullardan oldukça uzaktır (Karataş vd., 2016; 2018; Barın, 2015, s.41) Örneğin K6 barınma koşullarıyla ilgili olarak "*400 kira ama ev değil, depo gibi bir yer ambar yani, 2 oda bir salon ama küçük."* ifadelerini kullanmaktadır. Aynı zamanda katılımcılar maddi olanakların yetersiz olması nedeniyle

borçlandıklarını ve bunları ödemek noktasında zorlandıkları için kendilerini kötü hissettiklerini belirtmişlerdir. Örneğin K4 *"Kızılayla geçiniyoruz ama borçla yaşıyoruz. Şu an benim 7 bin lira borcum var. Yetişemiyorum yetmiyor Kızılay"* ifadelerini kullanarak Kızılay Sosyal Uyum Yardımı'nın yeterli olmadığını vurgulamaktadır. K6 ise Suriye'deki yaşamlarına kıyasla Türkiye'de ekonomik zorlukların daha fazla olduğunu, orada kira ödemediklerini, elektrik, su ve diğer faturaların ise daha düşük olduğunu belirtmektedir.

> Maddi olarak çok zorlandık Suriye'de kira yoktu, kira derdimiz yoktu. Sadece suyun elektriğin parasını verirdik. Burada her şey pahalı yani ne diceğimi bilemiyorum. Yetişemiyoruz yani, bize bu Kızılay'ı veriyorlar ama bu Kızılay neye yetecek yani. Sadece elektrik faturası 600 lira geliyorsa, su 200-250 geliyorsa bu verdikleri Kızılay neye yetecek. Kusura bakmayın ben şeyi düşünüyorum, 3. çocuğumu da okuldan çıkarıp çalıştıracam. Yetmiyor ne yapayım. Hayat gittikçe zorlaşıyor. (K6)

K6'nın ifadelerinde görüldüğü üzere anneler zorlu ekonomik koşullarla baş etmek için kendilerinin çalışmalarının yanında çocuklarını da çalıştırmak zorunda kaldıkları söz konusu olmaktadır. Mülteci aile yaşamında geçim kaynaklarına erişme noktasındaki çözüm yollarından biri olarak çocukların eğitim hayatlarına son verilerek çalıştırılmaları oldukça yaygındır. Geliri yükseltmek için aileler ev içinden olabildiğince çok sayıda kişinin çalışmasını sağlayarak bu konuda çözüm bulmaya çalışmaktadırlar (Deniz vd., 2016a, s.1082; Atasü-Topcuoğlu, 2013; Lordoglu ve Aslan, 2018). Nitekim araştırmada annelerin geçim olanaklarında iyileşme sağlamak için kendilerinin yanı sıra çocuklarını da iş gücüne dahil etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Örneğin K11 evin ihtiyaçlarını karşılama noktasında ev eksenli çalışmadan kazandığının ihtiyaçları karşılamaya yetmediğinden dolayı çocuklarını eğitim hayatından alarak çalıştırmak zorunda kaldığını vurgulamaktadır.

> Mecbur kalırsam paraya şu an 2. oğlumu da okuldan çıkarıp işe koyacam. Başka çaresi yok. Ev sahibi sana rahmet etmiyor çünkü bilmiyor sen yabancısın falan. Yok ben bilmem kiramı istiyorum der. Mülteci olduğun için almam demiyor. Demez senin sigortan yoktur bir işin yoktur. Benim işim değil der ödeyeceksin. Kızılay kartından faydalanıyorum ama 1000 lira alıyorum 550 lira kira ödüyorum, 330 lira elektrik ödedim bu ay, ıı1 50 lira internet wifi parası ödedim 100 lira su ödedim ben Kızılay'dan borçlu çıktım. Gitti 1000 lira. Ben 1000 liranın üzerine 100 lira da borç bulmam lazım çünkü 550 lira kira 550 lira da elektrik, su, wifi parası. Ben bu durumda nasıl oğlumu okuldan almayım da çalıştırmıyım. (K11)

Diğer taraftan bazı kadınlar mevcut ekonomik durumlarının ilerleyen zamanlarda değişebileceğine dair umutlarının fazla olmadığını vurgulamaktadırlar. Örneğin eşinden boşandıktan sonra barınma problemi yaşadığı için evli olan abilerinin evinde ikamet eden K14 mevcut durumunu değiştiremeyeceğini ancak evlenirse durumunun düzelebileceğini ifade etmektedir.

> Yani ben iki ateşin içindeyim ne yapıcağımı bilmiyorum. Ona kesinlikle dönmeyi istemem de ama bu hayatı da tercih etmem. Bu hayatta çok kötü. Onunkinden daha iyi değil. Çocuğumun ihtiyaçlarını benim ihtiyaçlarımı karşılayan kimse yok. Ee yengelerim çok iyi değiller. Kardeşlerim sormuyorlar etmiyorlar. Sığıntı gibiyim. Onun için bu hayattan da kurtulmak istiyorum. Zannetmiyorum hayatımın daha iyi gitmesini. Belki de daha kötüye de gidebilir. Çünkü benim kimliğimde evli yazıyor. Evlenme şansım da yok. Yani bu hayattan kurtuluş yok.(K14)

K14'ün anlatısında ifade ettiği en çarpıcı nokta geleceğe dair umudunun olmamasının yanı sıra mevcut durumundan kurtuluş yolunu bir erkeğin varlığına ve dolayısıyla evliliğe bağlamasıdır. Akrabalarından gerekli desteği görmediği gibi çocuğuyla beraber ayrı bir eve çıkmasının da mümkün olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla, kadınların birincil tanımlama aracı olarak varlıklarının anneliğe indirgenmesiyle toplumsal yaşamda tek başlarına var olabilecekleri kişisel beceriler, olanaklar ve baş etme mekanizmalarını geliştirmelerine olanak sağlayan ekonomik, kültürel ve eğitim becerilerinin yeteri kadar desteklenmemesi kadınlar için bir dezavantaj oluşturmaktadır. Bu nedenle, menşe ülkelerindeki toplumsal cinsiyet normlarına dayalı konumlarından dolayı sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyi düşük olan Suriyeli kadınların kamusal alanda görünür olmalarına katkı sağlayabilecek baş etme becerilerinin desteklenmesi gerekmektedir. Örneğin, geçim kaynaklarına erişebilmenin ve gündelik hayatta nitelikli bir mesleğe sahip olmanın yollarından biri olan eğitim faaliyetini araştırmadaki kadınların tamamı yarıda bırakmıştır. Bunun yanı sıra ülkelerinde herhangi bir kişisel ve mesleki eğitim faaliyetlerine de katılmadıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, bu durum göç deneyimi ve boşanma süreci sonrasında karşılaşılan zorluklarla baş etme noktasında tek ebeveyn Suriyeli kadınların zorlanmalarının temel nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan kadınların göç sürecinin yarattığı çok boyutlu sorunların karşısında psikolojik olarak zorlandıklarını da vurgulamışlardır. Savaş ve çatışma ortamının etkisi

ve aile üyesi kaybı, yeni bir ülkeye gelmek ve uyum sağlamaya çalışmak, sosyal statü kaybı, ekonomik, sağlık ve sosyal sorunlarla karşılaşmak, ayrımcılığa uğramak gibi nedenlerle bireyler psikolojik olarak zorlanmaktadırlar (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013; Demirbaş ve Akyiğit, 2018; Ceylan vd., 2017, s.602; Buz ve Dikmen, 2021). Örneğin K5 göç deneyiminin getirdiği ekonomik sorunlar, boşanma sonrasında artan sorumluluklar, çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanan geçim zorluklarından dolayı ruhsal ve fiziksel olarak yıprandığını belirtmektedir.

> Psikolojikmen beni çok yordu, çöktüm yani. 10 yaş yaşlandım. Neden sürekli aklım fikrim, bu çocukları nasıl yediricem, bu iş durursa başka bir iş nerde bulacam bu çocuklar aç kalırsa ne yapacam, eee Suriye'ye dönersem onları nasıl büyütücem. Nasıl yapıcam, bu çocukların eğitimini nasıl devam ettiricem. Çalışırken çocuklarda kalıyor aklım acaba bir şey oldu mu. Sürekli bu düşünceler içindeyim yani. Sorumluluklarım arttı. Bu yüzden çok erken çöktüm. Çok etki etti. Yani vatanımdan ayrıldım anne kucağından ayrıldım, gurbete geldim. Psikolojik olarak maddi olarak çok etki etti. Orada rahattık burda daha kötü. Şu an derdim sadece nasıl kirayı verecem, nasıl yemek getiricem, ne yapıcam yetiştiremezsem, derdim o Düşüncemin çoğu o. Yetiştiremiyorum tek kadın olarak yapamıyorum. Çok zorlanıyorum, geç saatlere kadar çalışıyorum. (K5)

Göç sonrasında gelinen ülkeye uyum sağlama ve yaşamaya alışma sürecinden kaynaklı psikolojik sorunların yanı sıra göç öncesi çatışma ve savaş ortamının etkileri de çocukların psikolojik iyilik halleri üzerindeki etkisi devam etmektedir. Bu konuda Priebe ve arkadaşlarının (2013) yaptığı çalışmada savaş ve çatışma ortamı bireylerin travmaya bağlı stres bozukluğu, depresyon ve anksiyete yaşamalarına neden olduğu vurgulanmaktadır (Buz ve Dikmen, 2021, s.231). Dolayısıyla göç edildikten sonra bireyler göç öncesi çatışma ve savaş ortamının etkisine bağlı olarak psikolojik sorunlar yaşamaya devam etmektedirler. Örneğin K10 çocuklarının Türkiye'de güvenli ortamda olmalarına rağmen savaş ortamının etkisinden kaynaklı olarak psikolojik olarak zorlandıklarını belirtmiştir.

> Çok etkiledi. Çok farklı yani orada savaş vardı. Yaşam zordu bombaların altında. Ne zaman ölecen, yarına uyanabilecen mi diye korku vardı. Hiçbir şey yapamıyorduk. Buraya geldik farklı bir hayat. Savaş olmayan bir hayat. Çok etkiledi tabii. İlk geldiğimizde aşırı zorluk çektik. Gece kalkıp bağırmalar vardı önceden bombaların sesinden. (K10)

Genel olarak mülteci annelerin göç deneyiminde boşanma sonrasında karşılaştıkları sorunlarla mücadele ederken zorlandıkları tespit edilmiştir. Hâkim annelik ideolojisinin dayattığı sorumlulukların yanı sıra kadınlar göç deneyimi ve boşanma sonrasında yeni

sorumluluklar da üstelenmek zorunda kalmışlardır. Bu sorumlulukların başında evin maddi geçimini sağlamak gelmektedir. Diğer taraftan çocukların bakım, eğitim, sağlık ve psikolojik olarak yaşadıkları sorunlarla baş etme noktasında da tüm yük annelere kalmaktadır. Mülteci aile yaşamında yaşanılan çok boyutlu sorunlar (maddi, sosyal, psikolojik) düşünüldüğünde ise eşinden boşanmış annelerin çeşitli problemlerle mücadele etmek zorunda kaldıkları söylenebilir. Bu bağlamda, annelerin kendi hayatlarını idame ettirmek ve çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılamak için mücadele yöntemlerinin başında gelir getirici bir işte çalışmaları gelmektedir. Kadınların büyük bir bölümü maddi zorlukların üstesinden gelebilmek için ev içinde veya ev dışında çalışma yaşamına dahil olmuşlardır. Bu nedenle bir sonraki başlıkta kadınların ev eksenli ve kamusal yaşamda iş gücüne katılma süreçlerinde yaşadıkları zorluklardan bahsedilecektir.

4.2.3.2. Çalışma Yaşamına Dair Deneyimleri "*Özellikle ustalar ve müdürler kötü gözle bakarlardı. Hatta bir defa tacize de uğradım orada…"*

Zorunlu olarak göç eden kişilerin göç edilen ülkeye yerleşme süreci çok boyutlu sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar arasında en önemlilerinden biri zorunlu olarak göç edilen ülkede geçim kaynaklarına erişebilmek için iş gücüne katılarak düzenli gelir elde etmektir. Yapılan çalışmalarda Türkiye'de mültecilere sunulan güvenceli istihdam olanaklarının oldukça kısıtlı olduğu ifade edilmektedir (İçduygu ve Diker, 2017; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011). Dolayısıyla kadınlar güvenceli, yüksek ücretli ve tam zamanlı çalışma imkanına sahip olma noktasında dezavantajlı bir grubu oluşturmaktadırlar. Menşe ülkelerindeki toplumsallaşma süreçlerinde toplumsal cinsiyet norm ve rollerinin içselleştirilmesinin yanı sıra göç edilen ülkedeki iş gücü piyasasının toplumsal cinsiyet rejimine göre örgütlenmiş yapısı nedeniyle mülteci kadınlar ise bu sorunları daha derinden yaşamaktadırlar (Karataş vd., 2018; Körükmez ve diğerleri, 2020; Dedeoğlu ve Bayraktar, 2018). Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde ev eksenli ve ev dışındaki enformel sektörde, düşük vasıflı işlerde çalışırken karşılaştıkları toplumsal cinsiyete dayalı sorunlar ele alınacaktır.

Charles ve Denman (2012) tarafından yapılan çalışmada Suriye'de kadınların önemli bir kısmının kamusal çalışma yaşamının dışında kaldığı ifade edilmektedir. UNDP raporuna

göre ise Suriye'de cinsiyetler açısından istihdam oranlarında erkeklerin %80'lik bir dilimi oluşturduğu vurgulanmaktadır (Körükmez ve diğerleri, 2020). Nitekim araştırma katılımcılarının Suriye'de daha önce herhangi bir kamusal çalışma hayatında yer almadığı göz önüne alınırsa bu durumun oldukça yaygın olduğu söylenebilir. Türkiye'ye göç ettikten sonra hem tek ebeveyn oldukları için hem de mülteci aile yaşamının getirdiği ekonomik zorluklar nedeniyle kadınlar geçim kaynaklarına erişebilmek için ev eksenli çalışma ya da enformel sektörde düşük vasıflı işlerde güvencesiz ve düşük ücretle çalışmak zorunda kalmışlardır (SGDD-ASAM ve UNWOMEN, 2018). Benzer bir araştırmada da bekar ya da boşanmış kadınların çalışmak zorunda kaldıkları tespit edilmiştir (Afyonoğlu, 2019, s.294). Örneğin K9 *Suriye'de hiç çalışmadım ev hanımıydım. Hiçbir şey yapamadım. Türkiye'de ilk başta boşandığımda lokum fabrikasında çalıştım."* ifadelerini kullanmaktadır. K6 ise "*Suriye'de çalışmadım ama Türkiye'de ayakkabı işinde çalışıyorum"* ifadelerini kullanmaktadır.

Araştırmaya katılan kadınlar arasında ev eksenli çalışanlar kamusal alanda çalışanlar kadar yoğun olmasa da kadınlar bir süre evde gelir getirici işlerde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ev eksenli çalışan Suriyeli kadınların parça başı işlerde çalışarak emek piyasasına eklenmesini olanaklı kılan çeşitli durumlar ve dinamikler vardır. Bunların başında zorunlu göç sürecinin yarattığı maddi sorunlar, kayıt dışı piyasanın erişilebilirliği, toplumsal cinsiyete dayalı normlar ve roller, çocuklara bakım verme gelmektedir (Uçar, 2020, s.45). Örneğin K2 boşandıktan sonra Kızılay kart yardımının kesilmesinden sonra ev eksenli çalışmaya başladığını belirtmektedir.

> Kızılay vardı ama 3 ay önce kendisi gitmiş durdurmuş, nüfusunu kaldırmış diye. Kardeşim şimdi destek oluyor bana. Evde de ben terlik yüzü yapıyorum. (K2)

Görüldüğü üzere kadınların yoksullukla mücadele biçimlerinden biri ev eksenli çalışmaya başlamaktır. Özellikle ev eksenli çalışma emek sömürüsü, düşük ücret, güvencesiz çalışma anlamına gelse de göçmen kadınlar tarafından tercih edilebilir bir formda olduğu ifade edilmektedir (Buz, 2009, s.47). Benzer araştırmalarda da kadınların ev eksenli çalışmaya başlamalarında etkili olan faktörlerden birinin ailelerin yoksullaşmaları olduğu vurgulanmaktadır (Uçar, 2020, s.46; Afyonoğlu, 2019, s.180). Bunun yanı sıra ev eksenli çalışmanın tercih edilmesinin bir sebebi de Suriye'de

kadınların toplumsal konumlarının toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle özel alana ait olarak tanımlanması ve kadınların ev dışında çalışmalarının olumsuz karşılanması olarak ifade edilmektedir (Kırkayak Kültür, 2021, s.18).

Kadınların boşandıktan sonra çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak, kendi ayakları üstünde durmaya çalışmak için ev eksenli çalışmanın dışında kamusal alanda güvencesiz, düşük vasıflı ve düşük ücretli, insani çalışma koşullarının mümkün olmadığı enformel sektörde çalıştıkları tespit edilmiştir. Suriyeli kadınların iş gücüne katılımlarını inceleyen araştırmalarda çalışma oranlarının oldukça düşük olduğu vurgulanmaktadır. Çalışanların ise daha fazla enformel sektörlerde kayıt dışı ve güvencesiz olarak çalıştıkları belirtilmektedir (MAZLUMDER, 2014; AFAD, 2014). 250 mülteci kadın ile yapılan başka bir araştırmada ise çalışmayanların oranı %90.8 olarak tespit edilmiştir. Çalışan 23 kadının ise güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalıştığı belirtilmiştir (Erdoğan ve Gönülaçan, 2018). Dolayısıyla mülteci kadınlar iş gücü piyasasına erkek mültecilere oranla daha düşük katılım göstermektedirler (Dedeoğlu, 2019). Bunun nedenleri olarak ise kadınların göç edilen ülkede doğrudan kendilerine sunulan olanakların sınır olması, aile içerisinde annelik edimlerini yerine getirmeleri, iş gücü piyasasının cinsiyetlendirilmiş yapısı ve kültürel kodların varlığı olduğu ifade edilmektedir (Konle-Seidl ve Bolits, 2016, s.24). Ancak bu araştırma kapsamında görüşülen kadınların neredeyse tamamı çalışma yaşamına dahil olmuşlardır. Bunun nedeni olarak kadınların boşanma süreci sonrasında maddi olarak zorlanmaları evli kadınlara oranla daha fazla çalışma yaşamına girmek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Çalışma yaşamına dahil olan kadınların ise güvenceli ve insani koşullardaki formel iş piyasasına katılımları kolay değildir (Dedeoğlu, 2019, s.189). Nitekim araştırma kapsamında görüşülen kadınlar arasından K3 ve K10 dışında diğer katılımcıların tamamı çalışma yaşamına güvencesiz, düşük vasıflı ve düşük ücretli, insani çalışma koşullarının olmadığı enformel sektörde kayıt dışı çalışmışlardır. Nitekim özellikle enformel sektörün geniş olduğu Türkiye gibi ülkelerde mültecilerin büyük bir kısmı kayıt dışı çalışmaktadırlar (OECD, 2016, s.18).

Katılımcıların anlatılarında, kuaförlük, kıyafet bükümcülüğü, fabrikada ürün paketleme, ambalajlama, hizmet sektörü, terzilik gibi işlerde düşük ücretli ve güvencesiz olarak çalıştıkları öne çıkmıştır. Örneğin;

> Buraya Türkiye'ye geldikten sonra, ilk geldiğimizde yine bir bayan kuaförde çalıştım. Sonra oradan çıktım. Bükümcüde çalıştım. Sabun bükümünde, normal kazak bükümünde çalıştım. (K10)

> Sekreterlik gibi bir işte çalıştım. Sonra bir binada böyle merdiven yıkıyordum bu başka bir işti. Terzilik atölyesinde de çalıştım. (K11)

Mülteci kadınlar hem göçmen hem de kadın olmaları sebebiyle düşük ücretli ve güvencesiz işlerde daha fazla yer almaktadır. Literatürde ise enformel sektörde güvencesiz ve düşük ücretli koşullarda çalışma durumu için prekarya kavramı kullanılmaktadır. Neoriberal kapitalist emek piyasasının bir sonucu olan prekarya *"iş güvencesinden yoksunluk, kısmı ve kısa süreli çalışma ile sonuçlanan güvencesizlik hâlidir"* (Dedeoğlu, 2019, s.189). Bu bağlamda bireylerin mülteci ve kadın olmaları çifte dezavantaj yaşamaları nedeniyle prekaryaya dahil olan öncelikli grupların başında yer almalarına neden olmaktadır. İstihdamda prekaryalaşma ise kişilerin güvencesiz, istikrarsız, düşük ücretli ve sosyal korumadan yoksun, uzun çalışma saatleri ve insani olmayan koşullarda çalışma anlamında gelmektedir (Dedeoğlu, 2019, s.189). Örneğin, K10 çalıştığı yerde güvencesiz ve düşük ücrete tabi olmasından kaynaklı olarak iş değişikliğini düşünse de bir süre daha devam etmek zorunda kalmıştır.

> Gelir gelmez bir 6 ay falan çalıştım yani kuaförde. Sonra yetmedi. Çok az verdi bana çalıştığım dükkân sahibi. Haftada bana elli lira verirdi. Her işi ben yapardım. Hem de parayı bilmiyordum ya. Türk parasını bilmiyordum değerini. 50 lira verirdi. Sonra bir ev tuttuktan sonra evin kirası 170'ti. Bu da 50 veriyordu ya bana. Yetmiyordu. Ben de dedim haftalığımı yükseltirsen ben kalırım. Yok dedi yükseltemem dedi. Dedim o zaman ben başka iş arayacağım. Haftada 120-150 alırdım. Öyle öyle yapardım yani. (K10)

Kadınların geçim kaynaklarına erişebilmek için vasıflı olmayan, güvencesiz ve düşük ücretli işler olsa da çalışmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Anlatılarda kadınların çalışma yaşamının zorluklarının yanı sıra bir diğer zorluk ise çocuklarını bırakacakları bir yerin olmamasıdır. Katılımcılardan bazıları çalışma saatlerinin uzun olmasından kaynaklı olarak çocuklarını güvenli bir yere bırakamamasından dolayı zorlandığını vurgulamışlardır.

> Yani görüyorsunuz burda en az iş 12 saat. 12 saatin aşağısında yok. Ben 12 saat çocukları nereye bırakayım. Ben güvenmiyorum tek başlarına bırakmayı çok küçükler çünkü. Kim onlara bakacak kim okula götürecek getirecek. (K4)

K7 ise bu konuda bir çözüm bulamadığından çocuklarını kendisiyle beraber çalıştığı yere götürdüğünü *"Usta kızmadı bana çocuklarımı iş yerine getirirdim. Usta kızmazdı destek verirdi. Getir derdi çocuklara yazık evde tıkma derdi"* ifadelerini kullanarak vurgulamaktadır. Nitekim Suriyeli kadınların ev işleri, çocuk bakımı ve annelik rollerinin Suriye kültürünün etkisiyle kadınların çalışma yaşamını kısıtladığını ve zorlaştırdığını belirten birçok araştırma mevcuttur (Özgür Baklacıoğlu ve Kıvılcım 2015; SGDD-ASAM ve UNWOMEN 2018). Ancak boşanmış olan tek ebeveyn kadınlar için bu durumun daha da zorlaştırıcı olduğu görülmektedir. Benzer bir araştırmada da boşanmış kadınların çocuklarını bırakacakları bir yer olmaması sebebiyle çalışma yaşamına dahil olamadıkları vurgulanmıştır (Afyonoğlu, 2019, s.295). Boşanmış bir kadın olarak annelik hem bir yandan çocukların bakım sorumluluğunu üstlenmek hem de çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geçim kaynaklarına erişmek için çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle bazı kadınlar çocuklarını ihmal ettiklerini düşünmekte ve anneliklerini sorgulamaktadırlar. K5'in anlatısında bu durum şu şekilde gündeme gelmektedir:

> Çocukların şefkate ihtiyaçları var. Ama ben çalıştığım için çocuklara o şefkati ve ilgiyi veremiyorum. Neden çünkü zamanım yok bütün zamanım işe gidiyor. Ben çocuklardan uzak kalıyorum. Evet yanımdalar ama yine de uzağım. Eşimden nefret ettiğim şey de budur. Beni neden bu duruma koydu diye kızıyordum. Çocuklarım yalnızlardı sürekli. Neden çünkü ben onların ihtiyaçları için çalışmak zorundaydım. Özellikle boşanmış biri için zor bir durum. En azından maddi olarak biraz yardımcı oluyordu ama o da kalmadı. Daha çok arttı zorluklar sorumluluklar. (K5)

Kadınların bu noktada anneliklerini sorgulama nedenleri hâkim annelik ideolojisinde yer alan ve yoğun annelik edimi olarak ifade edilen, tüm enerjisini ve yaşamını çocuğuna adamak anlamına gelen "iyi anne" bakış açısının etkisidir (Hays'tan aktaran Arendell, 1999, s.2). Bu noktada kadınların kendilerini iki ateş arasında hissetmeleri söz konusudur. Bir yandan mülteci aile yaşamının ekonomik zorlukları üzerinden gelmeye çalışırken bir yandan da kültürel olarak dişi habitusa nakşedilen "iyi anne" imajlarını korumaya çalışmaktadırlar. Ancak görüldüğü üzere çalışma hayatına dahil olmak kadınların çocuklarını kısmen ihmal ettiği fikrini doğurmuştur.

Diğer taraftan kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları zorluklardan bazıları da emek sömürüsüne, cinsel istismara, kötü muameleye ve aşağılanmaya maruz kalmalarıdır

(Kırkayak Kültür, 2020, s.24). Özellikle enformel sektörde kadınların cinsel istismara maruz kaldığı ilgili araştırmalar tarafından ortaya konmaktadır (Özgür Baklacıoğlu ve Kıvılcım 2015; SGDD-ASAM ve UNWOMEN, 2018). Yasal düzenlemeler mültecilere belirli sektörlerde çalışma imkânı tanısa da çoğunlukla istismara açık, vasıfsız ve ucuz iş gücü olarak emek piyasasına dahil olmaktadırlar. Bu durum kadınlar için daha da zorlayıcı hale gelmektedir. Örneğin;

> Şu açıdan mesela sömürü, 8 saatlik çalışma süren varsa 7'den 8'e kadar oluyor, 800 lira haftalık alacakken 300 lira oluyor öyle şeyler. Yani bu işi bırakıyorsun başka işe gidiyorsun aynı sömürü. Bundan da olsa aynı ondan da olsa aynı. Mesela yaşadıklarımı anlatacak olsam bir araştırma değil bir kitap yazarsınız. Bir defa ben bir yerde 2 günlük çalıştığımda ambalaj işinde. Ordaki patron sürekli söylüyor Suriyeliler pis Suriyeliler pis sanki biz anlamıyoruz. Yani Suriyeliler pis neden diyorsun biz ne yaptık sana. 800 liraya işe alıyolar 300 lira veriyorlar sonra. Bir de daha üstüne söleniyorsun. (K11)

Kadınların enformel sektördeki çalışmaya dair anlatıları bu sektördeki istihdamın ucuz iş gücü, güvencesiz çalışma ve uzun mesai saatleri gibi şartlara dayanan emek sömürüsü üzerinde temellenmiştir. Benzer çalışmalarda da vurgulandığı gibi mülteci kadınlar sosyo-ekonomik yoksulluk nedeniyle dahil oldukları enformel sektörde karşılaştıkları emek sömürüsüne rağmen geçim kaynaklarına erişebilmek için çalışmaya devam etmektedirler (Kaya ve Demirağ, 2016). Bir başka araştırmada ise enformel sektördeki emek sömürüsünün Suriyeli kadınları şiddet türlerine karşı daha savunmaz ve kırılgan hale getirerek yalnız ve dul kadınları yeni bir dezavantajlı konum içerisine hapsettiği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra aynı araştırmada kadınların hak arama mekanizmaları hakkında detaylı bilgilerinin olmaması veya işlerini kaybetme korkusuyla buna cesaret edememeleri de kadınların mevcut sömürü türüne karşı gelememe nedenleri olarak ifade edilmektedir (Afyonoğlu, 2019, s.181).

İşyerinde yaşanan emek sömürüsü, kötü muamelenin yanı sıra kadınları sıklıkla boşanmış bir kadın olmalarından ötürü çalışma yaşamında cinsel tacize maruz kaldıklarını vurgulamışlardır. Nitekim Suriyeli kadınlarla ilgili yapılan araştırmalarda da kadınların iş yerlerinde cinsel tacize maruz kaldıkları tespit edilmiştir (SGDD-ASAM ve UNWOMEN, 2018, s.50; Kırkayak Kültür, 2020, s.19; Özgür Baklacıoğlu ve Kıvılcım, 2015, s.76). Toplumsal cinsiyet rejimine göre örgütlenmiş iş gücü piyasasında kadınlara yönelen cinsel şiddet türlerinin mülteci olmalarının yanı sıra boşanmış bir kadın

olmalarıyla da ilişkili görünmektedir. Nitekim bu durum K3'ün aşağıdaki anlatısında bariz bir biçimde görülmektedir:

> Mülteci ve dul bir kadın olduğum için ilk başta çok sıkıntılar yaşadım. Erkekler kötü gözle bakıyorlardı. Önce iyilikle yaklaşıp senin güvenini kazanıyorlar sonra da kendi çıkarlarına göre. Sen bunu yaparsan ben senin işini daha da kolaylaştırırım. İşten çıkarmalar, özellikle ustalar ve müdürler kötü gözle bakarlardı. Hatta bir defa tacize de uğradım orada bu çıkma sebebim oldu. Adam elini uzattı yani. Nasıl diyim sana sarılmaya kalktı ben bunu kabullenmedim. E ben seni işten çıkarırım dedi. Lanet olsun senin işine ben bırakıyorum dedim. Çıktım oradan. Katlanamadım bu davranışlara. Ben senin iki kuruş parana mı şeyim. Zaten Türklerden daha az para veriyorsunuz ve daha uzun saatler çalıştırıyorsunuz ve namusumdan da mı vazgeçeyim iki kuruş paran için. Çıktım oradan. Lanet olsun senin de işin de dedim hiç gerek yok. (K3)

Kadınların boşanmış olmaları aile içerisindeki eril tahakkümün zayıfladığı anlamına gelse de gündelik yaşamlarında eril tahakküme dayalı şiddet türlerine maruz kalmaya devam ettikleri görülmektedir. Özellikle boşanmış bir kadın olmak toplumsal anlamda olumsuz karşılanan bir durum olmakla birlikte bireylerin "damgalı" hale gelmesine neden olmaktadır. Suriyeli boşanmış kadınlarla yapılan bir araştırmada damgalı olmanın damgalanan bireylerin aleyhine bir takım dışlanma mekanizmalarını ortaya çıkarırken, damgalayan bireylerin ise istekleri doğrultusunda kadınların sözlü veya fiziksel tacize uğramalarına neden olduğu vurgulanmaktadır (Özüdoğru, 2018, s.1154). Bu bağlamda kadınların anlatılarında görüldüğü üzere iş yerlerinde boşanmış bir kadın oldukları bilindiğinden bu anlamda bir damgalı birey haline geldikleri ve türlü şiddet biçimleriyle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Boşanmış bir kadın olmanın yanı sıra mülteci olmak da başlı başına bir damgalama pratiğini birlikte getirdiğini de düşünürsek kadınların bu anlamda daha kırılgan hale geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bir sonraki bölümde ise kadınların toplumsal yaşamın tüm alanlarında karşı karşıya kaldıkları sosyal dışlanma, ayrımcılık ve damgalanma pratikleri ele alınacaktır.

4.2.3.3. Sosyal Dışlanma ve Damgalanma Deneyimleri "*Suriye'den misafir olarak geldiler saygı yok falan dağdan gelen bağdakini kovuyor diye konuşuyorlar"*

Sosyal dışlanma ve damgalama ve kavramları toplumsal yaşamda bireylerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları ayrımları ortaya koymak adına önemli imkanlar sağlamaktadır. Bu kavramlar toplumsal süreçler ve ilişkilerden belirli nedenlerden dolayı

dışarıda bırakılmış, ötekileştirilmiş, marjinalize edilmiş birey ve grupları tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Timurturkan vd., 2017, s.139).

Bryne'a göre (1999) sosyal dışlanma toplumda yaşanan köklü değişimler ve bu değişimlerin bazı bireylerin ve grupların üzerinde yarattığı ve türlü sonuçları olan bir durum olarak ifade edilmektedir (Aktaran Dedeoğlu ve Gökmen, 2011, s.18). Bu nedenle sosyal dışlanma, sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarda meydana gelen değişimlerle çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Ekinci, 2015, s.1; Küçükşen, 2017, s.2401). Sosyal dışlanmayı besleyen önemli dışlama pratiklerinden biri de damgalamadır. Bu bağlamda, Goffman (2019) damgalanmayı toplumsal yaşamda bireylerin sosyal ilişkilerinde onları değersiz ve itibarsız gösteren toplumsal kategoriler olarak ifade etmektedir (Ünsaldı, 2019, s. 15). Göç deneyiminin ise başlı başına toplumda kültürel, sosyo-ekonomik ve demografik anlamında köklü değişiklere neden olmasından dolayı sosyal dışlanma ve damgalama mekanizmalarının göç sürecinde sıkça karşılaşılan zorluklardan biri olduğu ifade edilmektedir (Deniz vd., 2016b, s.25).

Bu bağlamda, göç literatüründe sosyal dışlanma bireylerin ve grupların göç ettikten sonra yerel topluma uyum sağlama ve entegre olma bağlamında tartışılmıştır (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011, s.19). Kadınların göç sürecine daha kolay uyum sağladıkları ifade edilse de ayrımcılık ve sosyal dışlanma mekanizmalarıyla daha sık karşılaştıkları vurgulanmaktadır (Buz, 2006). Nitekim mülteci kadınlar, toplumsal cinsiyet dayalı konumları, etnisiteleri ve mültecilik konumlarıyla göç ettikleri ülkelerde çok boyutlu ve kesişimsel olarak sosyal dışlanma ve damgalama mekanizmalarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar (Anthias, 2012, s.107; Kofman, 2003, s.3).

Bu bağlamda, kadınların anlatılarında sosyal dışlanma ve damgalanma deneyimlerinin Suriyeli olmalarının yanı sıra kadın olmaları ve boşanmış olmalarıyla ilişkili olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla sosyal dışlanma ve damgalanmaya uğrama deneyimleri etnik kökene, mülteci ve boşanmış olmaya bağlı olarak şekillenmektedir. Gündelik yaşamlarının hemen her alanında karşılarına çıkan ayrımcılık, dışlama ve damgalama pratikleri özellikle mahallede, kamu kurumlarında ve iş yerlerinde sıklıkla

kadınların gündelik pratiklerini zorlaştırmıştır. Kadınlar ise bu pratiklerle karşılaşmamak için çeşitli stratejiler ve taktikler geliştirmişlerdir.

Kadınların anlatılarında yerel toplum üyeleri tarafından etnik kökene ve Suriyeli olmaya dayalı olarak ayrımcılık ve dışlanma mekanizmalarıyla karşı kaldıkları gündeme gelmiştir. Örneğin K1 doğrudan ayrımcılığa uğradığını ifade ederken ve K2 ise dil bilmemesinden ötürü komşularıyla iletişim halinde olmadığını dolayısıyla kendisinin doğrudan bir deneyiminin olmadığını ancak çocuklarının komşular tarafından sosyal dışlanma ve ayrımcılık söylemlerine maruz kaldığını vurgulamaktadır.

> Komşular kötü davranıyorlar sevmiyorlar. Evin boruları tıkandı dedim ya bodrum katındayım diye bir gün sular tıkandı bir metre su kalktı belediyeyi çağırdık. Geldiler temizlediler, suları sokağa döktüler. Eee komşular inşallah gidersiniz inşallah sizden kurtuluruz inşallah ev üzerine yıkılır bilmem ney bir sürü şey dediler. (K1)

> Yani komşularım hepsi Türk ben de Türkçe bilemediğim için gidip gelmiyorum yani, ama çocuklarım sürekli bu sorunları yaşıyorlar, çocuklarım gelip diyorlar anne bize böyle diyorlar. Çocuklara karışıyorlar Suriyeliyiz diye. (K2)

Sosyal dışlanma ve damgalanma bireylerin gündelik yaşamlarının tüm alanlarına sirayet etme gücü olan deneyimlerdir. Dolayısıyla anneler ve çocukları mahallede, okulda, iş yerinde türlü dışlanma ve damgalanma pratikleriyle karşılaşmıştır. Örneğin, K5 okulda ve iş yerlerinde karşılaştıkları sosyal dışlanma deneyimlerini şu şekilde anlatmaktadır:

> Ayrımcılık çok var. İş yerinde de var okulda da var. Oğlanın okulu bırakmasının en büyük nedeni ıı ayrımcılıktı. Sürekli sen Suriyelisin sen böylesin sürekli bu durum var diye bıraktı. İş yerinde de patronum mesela aynı ücreti vermiyor, sürekli ayrımcılık var sen Suriyelisin sen bu kadar maaş alabilirsin. Eee mesela Türk birine daha yüksek bir maaş veriyor. Hatta işçiler arasında da var. Suriyelilere farklı davranıyorlar Türklere farklı davranıyorlar. Yani her yerde var her yerde karşılaşıyoruz. (K5)

Kadınların anlatılarında hareketle sosyal dışlanma ve Suriyeli olarak damgalanma etnik kökene ve mülteci olma haline dayalı olarak çalışma yaşamı, eğitim kurumları ve yerel toplumla ilişkiler gibi gündelik yaşamın her alanında görülmektedir. Dolayısıyla mülteci olmak sosyal ilişkilerde kişilerin üzerinde bir damga etkisi göstererek toplumsal yaşamdan ve ilişkilerden dışlanma biçimlerini doğurmaktadır. Goffman'a (2019) göre birbirinden oldukça farklı üç damga tipi vardır. Birincisi bedensel deformasyonlara dayalı

olandır. İkincisi, doğal karşılanmayan tutkular, sapkın inançlar ve ahlaksızlık olarak tanımlanan bireysel bozukluklarla ilişkilidir. Konumuzla doğrudan ilişkili olan üçüncüsü ise ırk, ulus ve din gibi etnolojik damgalardır (Goffman, 2019, s.31). Bu noktada Suriyelilerle ilgili ortaya saçılan damgalama biçimlerinin temeli kültür ve etnik temelli bir söylemle gerçekleşmektedir.

Türkiye'ye geldikleri ilk zamanlarda mülteciler "misafirlik" söylemiyle karşılanmış olsalar da sürenin uzaması ve mülteci nüfusun artması, yerli halkın bazı hizmetlere erişmekte yaşadıkları zorluklar, yerel halkın iş kayıpları ve buna bağlı ekonomik zorluklarda artış gibi nedenlerle sosyal dışlanma daha da görünür hale gelmiştir (Erdoğan, 2015, s.22-23). Misafirlik söylemi adı altında toplumsal hayatta Suriyelilerin gündelik hayattaki davranışları birtakım sınırlamalara ve yaptırımlara maruz kalmaktadır. Suriyelilerden beklenen davranışlar misafir olduklarından dolayı sürekli olarak bir mahcubiyet hissetmeleri, muhtaç olmaları ve misafir gibi davranarak ev sahibine göre daha aşağıda konumlanmaları beklenmektedir (Ekinci, 2015, s.54). Nitekim K9'un anlatısında yer alan "*Suriye'den misafir olarak geldiler saygı yok falan dağdan gelen bağdakini kovuyor diye konuşuyorlar"* şeklindeki ifadesi bunu açıkça göstermektedir.

Bir diğer damgalanmaya uğrama ve ayrımcılığı deneyimleme durumu ise boşanmış olmakla ilişkilenmektedir. Boşanmış bir kadın olmak bu anlamda damgalanma ve sosyal dışlanmaya daha fazla maruz kalmak anlamına gelmektedir. Geleneksel ataerkil kültürlerde aile birliğinin bozulması olumsuz bir durum olarak ele alındığından boşanmanın toplumsal düzen için tehdit unsuru olarak algılandığı ifade edilmektedir (Can ve Aksu, 2016, s.889). Bu anlamda boşanmış bir kadından beklenen namusuna ve iffetine sahip çıkarak çocuklarına annelik yapmasıdır. Dolayısıyla kadınlar boşanma sonrasında bir damgalamaya maruz kalarak itibarsızlaştırma ve değersizleştirme mekanizmasıyla gündelik hayatta zorluklar yaşamaktadırlar (Varışlı, 2021, s.151). Eril tahakkümün hâkim olduğu ataerkil toplumlarda evlilik kurumunun dışında kalmak normdan sapma ve toplumsal olarak kabul görülmeme durumuyla karşılaşmaktadırlar.

Goffman (2019), toplumsal yaşamda bir yabancı ile karşılaşma anında bazı ön kabuller ve intibalar üzerinden bireylerin toplumsal kimlikleri hakkında bazı çıkarımlarda

bulunduğumuzu belirtir. Tanımadığımız bireyler hakkındaki bu kestirmelerle yargıda bulunduğumuzu vurgular. Bu bağlamdaki kestirmeler toplumsal karşılaşmalarda varsayılan kimlik anlamına gelmektedir. Ancak kişinin gerçekte dahil olduğu kategori ise fiili kimliktir (Goffman, 2019, s.28-19). Bu ikisi arasındaki uyumsuzluk söz konusuysa bireylerin toplumsal kimlikleri zedelenmektedir (Goffman, 2019, s.49). Kadınların durumu toplumsal karşılaşmalarda tam olarak budur. Toplumda bireyler evliliği bir zaruriyet olarak algıladığından boşanmış olmak normalin sınırları dışına düşmek anlamına gelmekte, bazı riskler ve tehditler barındırdığına dair kabuller doğmaktadır. Kadınların boşandıktan sonra bu anlamda damgalanmasının sonucu olarak bazı zorluklarla mücadele etmektedirler. Diğer kadınların algısında bu durum bir tehdit unsuruyken erkekler için cinsel yakınlaşma ve ilişki kurma fırsatı olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Örneğin K9 boşandıktan sonra kendisine bakışların değiştiğinden bahsederken, K7 ise kadınların kendi evlilikleri ve eşleri için bu durumu bir tehdit olarak algıladıklarından bahsetmektedir. Örneğin;

> Oturduğum yerden mahalleden değil, ilk işe başladığımda boşanmış bir kadın olarak çok zorlandım. Yani dul bir kadına ya da boşanmış bir kadına farklı bir gözle bakıyorlar. O konu beni çok zorladı. (K9)

> Bayanlar en çok duyduğumuz laf buraya geldiniz erkekleri elimizden aldınız. Süslisiniz püslüsiniz, anca süslenik biz anca püslenik biz anca makyajla çıkısiniz anca giyinip düzlenisiniz, erkeklerimizi baştan çıkarisiniz biz bu lafları çok duyduk. (…) Iımm böyle yürüdüğümüz sokaklarda olmazlar mıydı böyle 3-4 kadın oturiler böyle önlerinden geçtiğimizde tükürdiklerini de gördik. Allah belalarını versin bu Suriyelilerin geldiler eşlerimizi başımızdan aldılar. Eşlerimiz bizi boşuyorlar arkalarına düşüyorlar. Hele bak makyaja derlerdi. (K7)

Suriyeli boşanmış kadınlarla yapılan bir araştırmada eşinden ayrılmış kadınların yalnız olmaları sebebiyle Türk erkeklerini etkilediği ve yerel toplumdaki kadınlar için bir tehdit olarak algılandığı ifade edilmektedir. (Özüdoğru, 2018). Suriyeli bekar veya boşanmış kadınların çok eşli evliliklere dahil olmalarından dolayı Türkiyeli kadınların bu konuda kaygılandığı ve mağdur edildiklerini gösteren benzer araştırmalarla da bu durumun önemi ortaya konmuştur (Duruel, 2017; Kaya, 2017). Bu nedenle Türkiyeli kadınların bu anlamdaki kaygıları boşanmış olan Suriyeli kadınlara karşı ayrımcı ve dışlayıcı söylemlerini şekillendirmiştir.

Diğer taraftan bazı kadınlar anlatılarında boşanmış olarak damgalanmalarının erkekler tarafından kendilerine hoş olmayan bir tavırla yaklaşmalarına ve taciz etmek için fırsat kollamalarına neden olduğu vurgulanmıştır.

> Boşandığım için biraz bakışlar değişti bana. Yani nasıl diyebilirim çalıştığım yerdeki iş sahipleri ilgi isterlerdi. Onlarla konuşmamı isterlerdi. Boşanmışsın evlilik hayatın yok evlenmelisin evlenmiyeceksen bile hayatında birileri olmalı sohbet hayatı yaşamalısın ihtiyaçların var falan derlerdi. Sürekli böyle şeyler söylerlerdi bana. Konuşmaya boşanma durumumdan başlarlardı. Bu kapıdan konuşmaya başlarlardı. Çünkü konuşacak bir şey yok ya, madem boşanmışsın niye evlenmiyorsun derlerdi. Yani onlar çapkınlık peşindeydiler. (K13)

Görüldüğü üzere öteki kadınların yaklaşımları tehdit üzerinden şekillenirken erkeklerin yaklaşımı ise fırsat kollamaktır. Eril tahakküme dayalı toplumsal evrende erkeklerin kadınları baskı altına alma, denetim kurma araçlarının en ağır tezahürü olan cinsel taciz ve cinsel sömürü özellikle diğer kadınlara göre daha kırılgan ve savunmasız olan mülteci ve boşanmış kadınların yaşamlarını zorlamaktadır. Özellikle erkeklerin cinsel tacizine çalışma yaşamlarında maruz kalmalarında, daha fazla görünür oldukları mekânın iş yeri olmasının yanı sıra yoksullukla mücadele ettiklerinin bilinmesinden kaynaklı olarak da erkeklerin tacizine daha açık hale geldikleri ifade edilmektedir (Özüdoğru, 2018, s.1153; Acar, 2022, s.8).

Genel olarak katılımcıların sosyal dışlanma ve damgalanma deneyimleri etnik köken, mülteci olma durumu, boşanma ve toplumsal cinsiyet bağlamında şekillendiğini söyleyebiliriz. Mülteci ve boşanmış bir kadın olarak karşılaşılan dışlama ve damgalama mekanizmaları karşısında kadınların gündelik yaşamda mücadele biçimlerinin nasıl oluştuğu sorusu bu noktada önemli hale gelmektedir. Bu noktada analizi güçlendirmek adına Bourdieu'nun alan ve strateji ve De Certeau'nun ise taktik ve strateji kavramlarını kullanabiliriz. Bourdieu toplumsal evrenin alanlara bölünmüş olduğundan bahsetmektedir. Gündelik yaşamda failler ise bedenselleşmiş sermayeleri ile toplumsal alanlara yerleşme ve orada yerini sağlamlaştırmak adına iktidar mücadelesine girişiler (Bourdieu ve Wacquant, 2014. Dolayısıyla burada çeşitli stratejilere başvurmak zorunda kalırlar. Bu anlamda alan kavramıyla ilişkisel olan strateji hem alanın hâkim konumunda olanların hem de alana yeni girenlerin kullandığını yaratıcı bir araçtır. Çünkü alan oyunun kurallarına göre oynandığı ve kuralların da daha baştan kabul edildiği bir mekanizmayla

işlemektedir. Dolayısıyla alanda güç kazanmak ve uyum sağlamak için yaratıcı olmak gerekmektedir (Deniz vd., 2016a, s.1079). Diğer taraftan alan özgül bir ağırlık elde etmek ve uyum sağlamak için bazı taktiklere başvurmak gerekmektedir. Nitekim de Certeau'ya göre de gündelik hayat sürekli olarak uygulamaya konan stratejiler ve bu stratejilerin gerektirdiği taktiklerden oluşmaktadır. Ötekinin alanında var olmanın anahtarı olan taktikler, kendisine dayatılan alanda oyuna girebilmek için kendisi üzerinde bir düzenlemeye ihtiyaç duymaktadır (de Certeau, 2008, s.54-55). Çünkü oyunun kurucusu hâkim olanın gücüyle ve yasalarıyla düzenlenmiştir. Dolayısıyla de Certeau'nun ifade ettiği gibi *"taktik zayıf olanın sanatıdır"* (2008, s.113-114).

Bu bağlamda, mülteci ve boşanmış bir kadın olmanın ataerkil toplumsal sistemde zayıf olana denk geldiğini söyleyebiliriz. Bu konudaki çalışmalarda da vurgulandığı üzere Suriyeli mülteciler, yerel halkın mekânında ve onun kurduğu oyunun kurallarına ve stratejilerine göre birtakım taktiklerle gündelik yaşamda var olmaya çalışmaktadırlar (Deniz vd., 2016a; Sevlü, 2020). Mültecilerin göç ettikleri ülkede en fazla uyguladıkları taktiklerden biri fiziksel görünümden dolayı sosyal dışlanma ve damgalanmaktan korunmak için kıyafet tercihini değiştirmektir. Erkeklerin saç tarama şekli ve yerel kıyafet (jellabiye) tercihlerinde değişime gittikleri, kadınların ise özellikle baş örtülerini Türkiye'deki kadınlar baş örtüsü takma usulüne göre değiştirdikleri görülmektedir (Deniz vd., 2016a, s.1080). Katılımcılardan bazılarının anlatıları bu yöndedir. Örneğin;

> Giyim tarzım ilk başta Suriyeliler gibiydi. Ama baktım gittikçe kötü oluyor, laf sokuyorlar yolda giderken Suriyeli Suriyeli diye. Nereye gitsem fark ediliyordu. Yani çocuklar bile Suriyeli diye alay ediyordu yolda giderken, gelirken işe. Ben dedim en iyisi ben de onlar gibi yapayım fark etmesinler. Zaten de Türkçeyi konuşmayı çözdüm. Kimse bilmez beni, Suriyeli olduğumu. İnsanlıktan çıkmış olanlar için böyleydi ama iyi olanlar da var. (K3)

Dış görünüşünü Türkiye'de yaşayan yerel halkın giyinme pratiklerine göre düzenlemenin yanı sıra K7 Suriyeli kadınlara yapışmış olan "abartılı süslenme ve makyaj yapma" söyleminden kaynaklı olarak gündelik yaşamda sorun yaşamamak adına uyguladığı taktiği şu şekilde aktarmaktadır:

> Ben de zaten makyaj çalmazdım. Süslenip püslenmezdim. Ben işimden eve evden işe. He pantıron giyerdim eşarp takardım uzun bir gömlek giyerdim ama makyaj falan yoktur. Niye korkardık. (K7)

Kadınların sosyal dışlanma ve damgalanmalarına neden olan mülteci olma durumlarını gizleme ve çoğunluğa uyum sağlama strateji ve taktiklerinin yanı sıra boşanmış bir kadın olarak yaşadıkları damgalanma ve sosyal dışlanmanın önüne geçmek için de bazı taktiklere başvurdukları görülmektedir. Örneğin K7, boşanmış bir kadın olduğunu mahalledeki ve iş yerinde insanlardan gizlemek için uyguladığı çözümü şu şekilde dillendirmektedir:

> Çünkü Türkiye'deydik, eee boşanmışım kadının arkasından yani erkekler illa bir tane duysunlar boşanmış onun peşine takılırlar. Benim peşime kimse takılmasın diye kimseye söylemezdim. Kimseye demezdim ben boşanmışım ayrı oturuyom hiç kimseye söylemezdim. Kimlen oturisiniz annemle babamla oturuyik derdim. Babamın bir ayakkabısı vardı, Suriye'den getirmiştik onu kapının önüne koyardık. Babamın ayakkabısını dışarı korduk kapıyıda kapadırdık. Kapıyı 2,3,4 kere kitlerdik. Daha çamaşır makinesini kapının arkasına koyduğum günleri de biliyim ben. (K7)

Mülteci ve boşanmış bir kadın olmak gündelik yaşamda çeşitli alanlarda yaşanan sosyal dışlanmayı ve damgalanmayı beraberinde getirmektedir. Kadınlar sıklıkla etnik kökene ve toplumsal cinsiyet dayalı olarak ayrımcılığa uğramış ve sosyal dışlanmaya maruz kalmışlardır. Özellikle boşanmış bir kadın olarak çocuklara bakım verme ve geçim kaynaklarına erişmek için çalışma hayatında karşı karşıya kaldıkları dışlanma ve damgalanma mekanizmalarına katlanmak zorunda kalmışlardır. Öte yandan sosyal dışlanma ve damgalanma deneyimlerinden ötürü çeşitli stratejiler ve taktikler uygulayarak yerel toplum içerisinde görünürlüklerini azalttıkları, öznelliklerine ve gündelik yaşam pratiklerine ket vurdukları tespit edilmiştir.

4.2.4. Sosyal Hizmet Temelli Kamu ve Sivil Toplum Hizmetlerine Dair Deneyimler

Araştırmanın bu bölümünde, Suriyeli kadınların gündelik yaşamlarında karşılaştıkları ekonomik, sosyal, sağlık, psikolojik gibi çok boyutlu sorunlara karşı kamu, yerel ve sivil toplum kuruluşlarından aldıkları hizmetler ve hizmet alırken karşılaştıkları zorluklar ele alınmaktadır. Boşanmış bir mülteci kadın olmanın getirdiği en büyük problem geçim kaynaklarına erişebilmek için yaşanan maddi zorluklar olduğu görülmektedir. Bu noktada kadınların öncelikle maddi temelde kamu, yerel ve sivil toplum kuruluşlarından destek almak amacıyla hizmetlere erişmeye çalıştıkları söylenebilir. Maddi yardımlara erişmek

için kadınların çoğunlukla Sosyal Hizmet Merkez'lerine başvurdukları görülmekle beraber SYDV ve Belediyeler gibi yerel yönetimlere de başvurdukları görülmektedir. Bun yanı sıra mülteci aile yaşamının ihtiyaçları doğrultusunda kimlik kayıt ve ikametgâh işlemlerinde; İl Göç İdaresi ve Nüfus Müdürlükleri, çocukların eğitim süreçlerinde eğitim kurumlarında, sağlık ve psikososyal destek hizmetlerinde; Devlet Hastaneleri, Göçmen Aile Sağlığı Merkezleri gibi sağlık kurumları boşanma sürecinde ise adli mekanizmalara erişme noktasında bazı zorluklar yaşandığı tespit edilmiştir. Benzer nedenlerle kadınların STK'ların hizmetlerine de başvurdukları görülmektedir. Bu noktada aldıkları hizmetler ve karşılaştıkları zorluklar ele alınacaktır.

4.2.4.1. Kamu Kurumlarından Alınan Destekler ve Karşılaşılan Zorluklar *"Çalışan Suriyelilerden nefret ediyorsa hayatından bezdirir"*

Posner ve Clancy mültecilere sunulan hizmetlerin hak temelli mi yoksa ihtiyaç sahibi bir perspektifle mi yapıldığı, bu hizmetlerin kapsamı ve süresi, hangi aktörlerin sorumlu olduğu önemli sorular olarak karşımıza çıktığını vurgulamaktadır (aktaran Afyonoğlu, 2019, s.313). Türkiye'de ise mültecilerin koruma, hak ve hizmetlere erişimi Geçici Koruma Yönetmeliği çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu hizmetlerin verilişinde ise kamu kuruluşları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının aktör olarak sahada yer aldığını, mültecilerin ihtiyaç sahibi olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Erdoğan, 2018, s.11).

Araştırma kapsamında görüşülen kadınlar kamu kurumları ve yerel yönetimlerden hizmet alımında zorlandıklarını, süreçlerin uzadığını, hizmet alırken ayrımcılığa ve kötü muameleye uğradıklarını ifade ederken bazı kurumlardan alınan hizmetlerde ise sorun yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada kadınların İl Göç İdaresi, hastaneler, belediyeler, Sosyal Hizmet Merkezleri, nüfus müdürlükleri, adliyeler ve emniyet müdürlüklerine çeşitli sebeplerle başvurdukları ve bazı problemlerle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Özellikle boşanmış olan kadınların kurumlar arasında birbirlerine bağlı problemler yaşadıkları gözlenmiştir. Kimliklerinde medeni durumlarının güncellenmemesi, bununla bağlantılı olarak nüfus kayıtlarının yapılamaması dolayısıyla da mülteci aileler için ekonomik anlamda önemli kamu desteklerinden Yabancılara

Yönelik Sosyal Uyum Yardımı (SUY)[20] ve sosyal hizmet merkezlerinden verilen Sosyal ve Ekonomik Destek (SED)[21] yardımlarına başvuru kriterlerini yerine getiremedikleri için faydalanamadıkları görülmektedir. Dolayısıyla geçici koruma kimliğine sahip olmamak veya boşandıktan sonra kimlikteki medeni halini güncelleyememek ve nüfus kaydı yapamamak kadınlar için maddi yardımlara başvurmaları önündeki en önemli engellerden biri olmaktadır.

Suriyelilerin kayıt altına alınması, gündelik yaşamlarında hak ve hizmetlere erişimleri ve hukuki statüleri açısından oldukça önemli olmaktadır. Bu bakımdan İl Göç İdareleri Suriyelilerin kayıt altına alınma noktasında başvurdukları bir kurumdur. Ancak kadınlar anlatılarında boşanma sürecinden sonra kimlik güncellemesi için kurumu başvurmak sürecinde uzun süre randevu alamadıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada adli süreçte kadınlar boşanma davası açma ve bunun sonuçlanması için uzun süreler beklediklerinden ve bundan kaynaklı olarak da kimlik güncellemesi ve ikametgâh başvurusu yapamadıklarını beyan etmişlerdir. Örneğin K1 ve K5'in anlatıları bu yöndedir.

> Adliye işim avukatın işi biraz ağır işliyor. Yani anlamıyorum açıklamasını istiyorum açıklamıyor bana ne oldu nereye falan demiyor bir şey. Tek yaşadığım zorluk vasiyetname. Nereye gidersem onu istiyorlar. Eee mesela çok şükür babalarının kimliği bendeydi TC'sini istediler okul kaydı yaptığım zaman bende vardı fotokopisi onlara verdim. Nereye gidersem bu sorunu yaşıyorum. (K1)

> Benim ablam avukattı ya Suriye'de resmi olarak rejim bölgesinde avukatlık yapıyor. Orda ikimizin vekaletiyle boşanmamızı yaptı. O belgeyi burda noterde onayladıktan sonra verdim, kimliğim durduruldu. İl göç beni çok yoruyor, nereye gidersem babaları gelsin diyor, velayet davasını daha burda açmadım. Çok zorluyorlar. (K5)

Kadınlar boşanma davası açtıkları belgeyle İl Göç İdaresi'nden randevu alarak kimlik güncellemelerini yapmaya çalışmışlardır. Ancak bu noktada da randevu alma sürecinde zorlandıklarını belirtmişlerdir.

[20] SUY'a başvuru kriterlerinden biri İl Göç İdaresi'nde resmi kayıt yapmak ve Nüfus Müdürlüğü'nde ikamet kaydı yapmaktır (kizilaykart.org, 2021).

[21] SED başvurusunda da benzer şekilde kimlik sahibi olmak ve nüfusa kayıt yaptırmak gereklidir (Mülteciler Derneği, 2022).

> İl göç çok zorladı bizi. Bir yıl boyunca ben randevu almaya çalıştım alamadım. Iıı bazı yerler var parayla randevu alıyor onlara da başvuru yaptım yine alamadım bir yıl boyunca bir randevu bekledim İl Göç'ten. (K9)

Ancak bazı durumlarda İl Göç İdaresi'nin bu konuda farklı uygulamalar yaptığı görülmektedir. Örneğin K2 kimliğini güncellemek için boşanma davası açtığına dair belgeyle gitmesine rağmen bu konuda kendisine yardımcı olmadıklarını boşanma davasının sonucunu istediklerini ifade etmiştir.

> Yok yardımcı olmadılar, yani boşanmış olarak göster kendini ama daha mahkeme kararı çıkmadı ki 3 yıl oldu. (K2)

Özellikle boşanmış olan kadınların kimlik güncellemelerinin uzun süre alması gündelik yaşamlarında hak ve hizmetlere erişimlerinde problem oluşturmaktadır. Bu noktada kadınlar özellikle maddi destek için başvurdukları kamu kurumlarında medeni durumlarını ibraz edemedikleri için hizmetlere erişemediklerinden bahsetmişlerdir. Bir diğer önemli durum ise nüfus kaydı yapamamaktır. Örneğin K9 bu konuda *"Nüfus kaydımı yapmak için çok zorlandım. İki ay önce Kızılay çıktı bana nüfus kaydımı yaptıktan sonra, bu konuyla ilgili beni, çok zorladılar. Ama ondan sonra çok şükür Kızılay'ım oldu."* ifadelerini kullanmaktadır. K5 ise *"Adres tespiti için çok bekledim. 1,5 ay bekledim çok zorlandım."* ifadelerini kullanarak bu konuda yaşadığı zorluğu belirtmektedir.

Görüldüğü üzere kadınların kamu kaynaklarına başvurma durumları maddi yardım alma üzerine şekillenmiştir. Mülteci ve boşanmış bir kadın olmanın temel zorluğu geçim kaynaklarına erişme problemin olduğunu düşünüldüğünde ilk etapta kadınların hizmet ve yardım taleplerinin maddi kaynaklı olması daha anlaşılır hale gelmektedir. Bu bağlamda kadınların gündelik yaşamlarında ekonomik anlamda güçlenmelerini sağlayan iki temel kamu yardımı olduğu söylenebilir. Bu nedenle, halk arasında Kızılay Kart diye ifade edilen Sosyal Uyum Yardımı (SUY) ve SHM'lerden sağlanan SED yardımları kadınların ekonomik anlamda güçlenmeleri için oldukça önemli olmaktadır. Kimlik güncelleme ve nüfus kaydı gerçekleştiren kadınların neredeyse birçoğunun SUY desteğini aldıkları tespit edilmiştir. Ancak SED yardımı alanlar ise azınlıktadır. Görüşme yapılan kadınlardan K1, K4, K11 ve K13 SED yardımı almaktadırlar. SED yardımından haberdar

olan kadınlar başvuru sürecinde yaşadıkları zorlukları dile getirmişlerdir. Örneğin K7 bu konuda *"Ama onlar boşanma kağıdını istiyorlar, benim kimliğimde evli gözükiyim"* ifadelerini kullanmaktadır. K6 ise kimliğinde dul yazmasına ve kendisinin hastalığını beyan etmesine rağmen yardımdan faydalanamadığını şu şekilde aktarmaktadır:

> Bir de SHM'ye gittim, sosyal hizmet merkezine bana şey dediler, ziraat bankasından bir hesap açın gittim hesabı açtım. Kabul ettiler. Sonra gittim kartım bozuk dediler bana. Tekrar gittim sosyal hizmet merkezine çünkü benden doktordan bir kâğıt istediler. Doktor durum bildirir raporu verdi, benim durumum böyle kanser tedavisi görüyorum, dört tane çocuk var yetişemiyorum diye. Zaten kimliğimde de dul yazıyordu. Ama hesabıma bir şey yatmadı. Gittim sosyal hizmet merkezine hesabıma bir şey yatmadı dedim. Sosyal Hizmet Merkezi müdürü red vermiş dediler bana. Nedenini sordum da bilmiyoruz Sosyal Hizmet Merkezi müdürü böyle bir karar aldı dediler. Yani hesabı açtıktan sonra bir şey yatırmadılar. Açıklama da yapmadılar. (K6)

SED yardımları genel olarak ailedeki çocukların yüksek yararının riske girdiği noktada devreye koşulsuz bir şekilde girmektedir. Bu noktada kamu kurumlarının hizmet alanlar arasında etnisiteye ve mülteci olmalarına ilişkin bir ayrımcılık uyguladıkları görülmektedir. SED hizmeti yasal yönetmelik çerçevesinde kültürlerarası bir fark içermemesine rağmen Suriyeli aileler mülteci olma konumlarından dolayı açıkça ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Bu durum sosyal politika düzeyinde Gaziantep'teki bir sorun olduğu gibi aynı zamanda bu sorunların SHM'lerde çalışan uzmanların ve idari yöneticilerin mültecilere bakış açılarında kaynaklı olarak da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu nedenle, kamusal kurumlarda sosyal hizmetler sağlayan idari yöneticilerin ve çalışan uzmanların toplumda öteki olarak görülen dezavantajlı gruplara yönelik sosyal adalete ve insan hakların dayalı hizmet sağlamaları gerekmektedir. Çünkü toplumdaki iktidar gruplardan biri olarak sosyal hizmetler sunan kurumların idari yöneticileri ve çalışanları dezavantajlı gruplara hizmet sunmada kritik bir konumdadırlar. Sosyal hizmet bağlamında sosyal sorunların karmaşıklığı, risklerin ve ihtiyaçların belirlenmesi sürecinde kimi zaman sosyal hizmetler sunan kurumların idare yöneticileri ve uzmanları tarafından sorunlar kültürel kimliğe indirgenme riskini taşımaktadır (Eliassi, 2015). Kamusal sosyal hizmetler sunan kurumların idari yöneticileri ve sosyal hizmet uzmanları, refah devleti ile göçmenler arasında aracı bir meslek grubu işlevi gördüğünden, sosyal hizmet uzmanları ile göçmen müracaatçılar arasında kurumsal karşılaşmaların meydana geldiği ortamların kültürel ve toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, ulus-devletin sosyal, politik, ekonomik ve

kültürel bağlamı içinde yer alan sosyal hizmet disiplini, toplumdaki hâkim güç ilişkilerini kurumsal ve profesyonel ortamlar içinde yeniden üretebilme gücüne sahip olduğundan ayrımcılık ve baskı karşıtı hizmet sunan bir anlayışa karşı eleştirel bir yaklaşım geliştirmelidir (Dominelli, 1998).

Sosyal hizmetlerin Türkiye'deki sunumunda öncelikli olan SHM'ler görüşme yapılan kadınlar tarafından eleştirilen kurumların başında gelmektedir. Kadınların SED yardımına uygun kriterlere sahip olsalar da çeşitli sebeplerle yardım alamadıkları tespit edilmiştir. Benzer bir araştırmada da Suriyeli kadınların çeşitli nedenlerle SED yardımından faydalanamadıkları ifade edilmiştir (Afyonoğlu, 2019, s.260-261). Özellikle bu araştırmada SED yardımına başvuran kadınlardan kimliklerinden boşanmış olduklarına dair durumu belgelemeleri istenmiştir. Ancak Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkındaki Yönetmelik (2015) yardımı alma kriterlerinden biri olarak tek ebeveyn olmayı gerektirmemektedir. Sosyal ve ekonomik destekten yararlanacaklar kısmındaki md. 6/b'ye (2015) göre; "*Ekonomik yoksunluk nedeniyle, desteklenmedikleri takdirde korunmaya muhtaç duruma düşecek olanlardan haklarında bakım tedbiri kararı alınmaksızın sosyal ve ekonomik destek hizmetinden yararlandırılarak ailesi veya yakınları tarafından bakılabilecek çocuklar,"* olarak açıkça ifade edilmesine rağmen kadınların anlatılarına göre Suriyelilerin başvurularında tek ebeveyn olma kriteri arandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla boşanma süreçlerinin mahkemelerde uzaması ve buna bağlı olarak İl Göç İdaresi'nde güncelleme ve nüfus kayıtlarının yapılamamasına bağlı olarak kadınların kimliklerinde boşanmış olduklarını belgelemeleri oldukça uzun sürmektedir. Bu süreçte ise boşanmış kadınlar sosyal yardımlara erişme problemleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum dezavantajlı konumlarını derinleştirmektedir.

Diğer taraftan, kadınların gündelik yaşamda maddi olanaklara ve haklarına erişmeleri önündeki engellerin yanı sıra başka kurumlarla ilişki sorunlar yaşamaktadırlar. Bunların başında emniyet merkezleri, hastaneler ve eğitim kurumları gelmektedir. "*4.2.2.2. Türkiye'de Boşanma Süreci Deneyimleri"* bölümündede kadınların boşanma süreci deneyimlerinde karşılaştıkları zorluklara değinilmiştir. Bu sorunlardan biri de boşanma kararından sonra kadınların eşleri tarafından rahatsız edilmeye devam etmeleridir. Bu bağlamda K15 eşinden gördüğü şiddet ve tehditler için Emniyet Müdürlüğü'nde Koruma

Tedbiri ve Uzaklaştırma Kararı (6284) çıkardığını ancak bu kararın kendilerini korumak adına işlevsel olmadığını vurgulamıştır.

> Belki bin tane koruma kararı çıkardım tehditlerden dolayı. Ama hiçbir faydası olmadı. Şu an bana son bir ayın var dediler kızınla vedalaş ya kızını vericeksin ya da küçük kız kardeşlerini kaçırırız taciz ederiz. Ya da babamı öldürüceklermiş. Koruma kararı çıkarttığımı her şeyi biliyorlar polisler. Ama biz sana koruma kararı çıkarttık bir şey olursa bizi ara ya da bize ulaş. Ee olay olduktan sonra ne faydası olacak ki. Oğulları Suriye'de o yapıyor o burda değil bunları bana yapan sesi gönderen tehdit eden oğulları. O da Suriye'de yani burdakilerin üzerine bir kanıt yok ki tutuklansın. (K15)

K1'in ifadelerine göre koruma ve tedbir kararı çıkarması boşandığı eşini uzaklaştırmak adına işlevsel olsa da akrabaları ve arkadaşları aracılığıyla tehditlere devam etmesi noktasında kolluk kuvvetlerinin bu konuda bir çözüm getiremedikleri ve kendi güvenliklerinden korktukları vurgulanmaktadır. Kadınların, erkek şiddetine karşı korunma yollarından biri olan koruma ve uzaklaştırma tedbir kararları uygulama sürecinde kadınların sorunlarına kesin bir çözüm sağlayamamaktadır. Bu noktada hem kadın olmak hem de mülteci olmak kadınların diğer kamu hizmetlerinde yaşadıkları sorunlara benzer şekilde bu alanda da sorunlar yaşamalarına sebep olmaktadır. Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısının ataerkil kodlardan beslendiği, kamu hizmetlerinin de bu açıdan toplumsal cinsiyet rejimine göre düzenlediği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla, koruma tedbir kararlarında ailenin kutsiyeti, erkeklerin aile içindeki konumuna bağlı olarak kolluk kuvvetleri tarafından sürecin yürütülmesinde toplumsal cinsiyete dayalı bir ayrımcılık söz konudur olmaktadır. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın 6284 Sayılı Kanun Uygulamaları İzleme Raporu'na (2014) göre şikâyet mekanizmalarına başvuran ve araştırma kapsamında görüşme yapılan kadınların, şikayetlerinin dikkate alınmadığı, şiddet uygulayanlar hakkında herhangi bir yaptırımda bulunulmadığı, kolluk yetkililerinin çeşitli gerekçelerle ataerkil normlara sadık kalarak şiddet uygulayanlardan yana tavır aldıkları ifade edilmektedir (Mor Çatı, 2014, s.11).

Diğer kamu hizmetleri olarak sağlığa ve eğitime erişim konusunda problemler yaşandığı tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda Suriyelilerin Türkiye'de karşılaştıkları sorunlar arasında gıda, barınma ve ayrımcılığa uğramaya göre daha düşük oranlarda tespit edilen sağlık ve eğitime dair sorunlardır. En çok memnun kalınan kamu hizmeti olarak ise sağlık ön plana çıkmaktadır (Karataş vd., 2018; Erdoğan, 2018, s.120; Erdoğan, 2020, s.142).

Katılımcıların da ifadelerinde görüldüğü üzere sağlık kurumlarından faydalanma süreçlerini olumlu olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir.

> Hastaneler konusunda mesela çok iyi davranıyorlar hemşireler doktorlar tedavi ederken. Sağlık ocaklarına da gidiyoruz muayene ediyorlar, ilaç veriyorlar para almıyorlar. En azından bunlar çok faydalı oldu bize hamdolsun. Benim tedavi sürecimde destek aldım. Yoksa ilaçları alamıcaktım. Yani hastane konuları iyiydi. (K6)

> Valla devlet bizi iyi destekledi sağ olsun. Biz savaştan gelmişiz. Mesela hastanelere para almazdı hala almıyor. Yani iyi destekledi bizi. Parasız gelmişiz. Benim gibiler mesela işi yok gücü yok. Tek başına ayakta durmamıza yardımcı oldu. (K10)

Hastanelerden hizmet alım süreçlerini olumlu değerlendiren kadınların yanı sıra hizmet alımında ayrımcılığa uğrayan kadınlar da yer almaktadır. Doğrudan sağlık sistemiyle ilişkili olmasa da kadınlar sağlık çalışanları tarafından ayrımcılığa uğradıklarını belirtmişlerdir.

> Mesela şöyle söyleyelim hastaneler ücretsiz, diyelim ki ordaki doktor Suriyelilerden nefret ediyorsa hayatından bezdirir bu insanı. Çalışan Suriyelilerden nefret ediyorsa hayatından bezdirir. Yok Suriyelilere iyi davranıyorsa mesela anlayışla karşılıyorsa iyi, çalışan da anlayışla karşılıyorsa iyi doktor da anlayışla karşılıyorsa iyi, ama nefret ediyorsa sonuçta bu insanoğlunun psikolojine döner. Yani çalışan sana bir şey söylüyor nefret ediyor ama bir şey de söyleyemiyorsun. Bir arkadaşım var guatr hastası 2 ay önce hastaneye gittik. Sabah saat 8'den 1 buçuğa kadar. Doktor bütün Türkleri alıyor Suriyelilere bekleyin diyor, Türkleri alıyor Suriyelilere bekleyin diyor 1 buçuğa kadar. Ondan sonra Suriyeliler şikayetçi oldu ama sonuç çıkmıyor bu şikayetlerden yani. Yani diğer odaya bakıyorsun doktor insanlara insan gözüyle baktığı için bir Türk alıyor bir Suriyeli alıyor. Zaten hastanelerde her şey sırayla numarayla yani. (K11)

Sağlık kurumlarında yaşanan sorunları katılımcılar ayrımcılık temelli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu noktada kurumların işleyişinde yaşanan sorunlardan çok çalışan personellerin kişisel tercihlerini ve tavırlarına göre kadınların ayrımcılıkla karşılaştıkları söylenebilir.

Genel olarak bu başlık altında ele alınan bulgularda görüldüğü üzere boşanmış olan kadınların en fazla ihtiyaç duydukları yardım ekonomik destek olmuştur. Kadınların kamusal maddi olanaklardan yararlanmalarının önündeki engellerden en temeli boşanma sürecinin zamanında sonuçlanamamasıdır. Buna bağlı olarak kadınlar İl Göç İdaresi'nde kimliklerindeki medeni hallerini güncelleyememelerinden kaynaklı olarak nüfus

kayıtlarını güncelleyememektedirler. Bunun sonucu olarak da SUY ve SED yardımlarından faydalanamadıkları görülmüştür. Sağlık kurumlarına başvurma ve hizmetlerden faydalanma süreçlerini ise olumlu olarak değerlendirmelerinin yanı sıra bazı kadınlar sağlık personelleri tarafından ayrımcılığa maruz kaldıklarını vurgulamışlardır.

4.2.4.2. Sivil Toplum Kuruluşlarından Alınan Destekler "*SADA kadın merkezi çok etkili oldu. 2017'de aslında o dönemde tamamen kişiliğimi oluşturdum"*

STK'lar Suriye göçünde Türkiye'de mültecilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması, hassas grupların (kadın, çocuk, yaşlı, engelli bireyler) koruma ihtiyaçları, mesleki ve dil kursları ile beceri ve yetkinliklerinin artırılması, haklar ve hizmetlere erişimleri için farkındalık artırıcı çalışmaların yapılması ve danışmanlıkların verilmesiyle gibi pek çok konuda aktif rol almışlardır (Barın, 2015, Şahin Taşğın, 2021). Bu anlamda kamu kurumlarına kıyasla büyük oranda yerel ve uluslararası STK'lar ülke genelinde mültecilerin gündelik hayatlarında karşılaştıkları pek çok sorunun çözümü için faaliyet göstermektedirler (Çelik ve Pekküçükşen, 2018; Türk, 2016; Erdoğan, 2018).

Kadınların anlatılarına odaklandığımızda da benzer şekilde gündelik hayatlarında karşılaştıkları pek çok sorunun çözümü için kamu kurumlarına kıyasla daha dazla STK'lara başvurdukları görülmektedir. Kadınların hizmetlere erişmek ve sorunlarına çözüm bulabilmek için STK'ların sağlamış olduğu maddi, sağlık, hukuki, psikolojik destek gibi danışmanlık hizmetlerine başvurdukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kadınlar dil kursu ve mesleki kurslar ile de STK'ların sağlamış olduğu hizmetlerden faydalandıkları görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi boşanmış olan Suriyeli kadınların en çok zorlandıkları problem maddi olanaklara erişmektir. Dolayısıyla araştırma kapsamında görüşülen kadınların STK'lara çoğunlukla maddi yardımlara erişmek için başvurdukları görülmüştür. Benzer bir çalışmada da mülteci kadınların daha çok maddi destek amacıyla STK'lara başvurdukları tespit edilmiştir (Özgür-Keysan ve Şentürk, 2021). Örneğin K4 eşinden boşandığında ilk zamanlarda maddi olarak zorlandığı için SGDD-ASAM'ın

SADA ve ALFARAH ofislerine başvurduğunu ve kira desteği aldığını ifade etmektedir. K9 ve K1 ise tek ebeveyn kadın oldukları için CARE International isimli uluslararası bir STK'dan ayni ve maddi yardım aldıklarını belirtmişlerdir.

> 3 ay önce de CARE diye bir dernek var. Onlar bana borç gibi diyebiliriz 3 bin lira para verdi. Ama şey haftada 100 lira tekrar iade etme şartıyla. Kredi gibi. Ama bunun bir şartı vardı proje açanlara veriyorlardı. Benim projem şöyle bir ev tutup evin içini doldurmaktı. Ona göre bana verdiler yani sen ev tutacaksın böyle bir düşüncen var dediler. Sonra bana 3 bin liralık bir para verdiler. Eksiklerimi karşılamak için. (K9)

> CARE geldi evin durumuna baktı başvuru yapmıştım. Iıı onlar da yardımcı oldular sağ olsunlar. Evin durumu çok kötüydü dedim bodrumda oturuyorum, çıkamıyorum başka yere çünkü kiralar pahalı. Eee evin tamirini yaptılar. Kapıların tamirini yaptılar, dış kapının kaynağını yaptılar. Tek başımayım kadın olarak burda korkuyordum onun kaynağını yaptılar. Kapıyı düzelttiler yani daha güvenli olsun diye. Baya bi tamir yaptılar evde sağ olsunlar. (K1)

Boşanmış olan kadınların STK'lara başvurma önceliklerinin maddi yardım olmasının yanı sıra yaşadıkları sorunlara bağlı olarak sağlık ve psikolojik danışmanlık yardımı aldıkları da tespit edilmiştir. Kadınların anlatılarına göre sağlık danışmanlığına başvurma nedenleri dil engelinde dolayı hastanelerden randevu alma ve doktor ile görüşme süreçlerinde yaşadıkları zorluklara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin K12 ve K8 SGDD-ASAM'ın ofisi ALFARAH'tan sağlık danışmanlığı alarak hastane randevusu ve doktorla görüşme sürecinde tercüman desteği aldıklarını belirtmektedirler.

> Bir defa Alfarah diye bir dernek var tercüman desteği sağladılar bize. Iıı tercüman hastane sürecinde rapor çıkarmak için destek oldu. (K12)

> Dil bariyerinden dolayı randevu almakta sıkıntı yaşıyorum. Sürekli farah derneğine gidip ondan randevu talebinde bulunuyorum. Sürekli bana randevu alıyorlar. Çünkü ortanca çocuğumun böbreğe alındı onun sağlığı için kontrole götürmek için bana sürekli randevu alıyorlar. Ordaki sağlık eğitmeni en çok destek aldığım kişiydi. (K8)

Psikososyal yardıma başvurma sürecinde ise kadınların sadece bir kısmı bu yardımı kendisi ve çocukları için kullandıkları görülmüştür. Diğer yardım türlerine kıyasla daha az psikososyal yardıma ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Ancak mülteci bireylerle yapılan çalışmalarda ifade edildiği üzere göçün yarattığı çok boyutlu sorunlar bireylerin psikolojik ve ruh sağlıklarını oldukça etkilemektedir. Savaş ve çatışma ortamına bağlı olarak aile üyelerinin kaybı, tanık oldukları vahşet ortamı gibi nedenlerle stres, kaygı ve

depresyon düzeyleri artarken göç edilen ülkede yeni bir hayat inşa etmeye çalışırlarken karşı karşıya kaldıkları sosyo-ekonomik ve kültürel problemler, statü kaybı, ayrımcılık ve sosyal dışlanmaya maruz kalma gibi nedenlerle psikolojik sorunlar yaşadıkları görülmektedir (Demirbaş ve Akyiğit, 2018; Barın, 2015; Ceylan vd., 2017; Buz ve Dikmen, 2021). Dolayısıyla görüşülen kadınlar arasında psikososyal destek için STK'lara başvuran sayısı az olsa da bazı kadınlar kendileri ve çocukları için bu hizmetten faydalanmışlardır. Örneğin K2 kız çocuğu için psikolojik danışmanlık hizmetinden faydalanırken, K16 ise kendisini iyi hissetmediği bir süreçte uzun süre psikolojik destek aldığını ve kendisini daha iyi ve güçlü hissetmesine olanak sağladığını vurgulamaktadır.

> Alfarah [SGDD-ASAM] ofisi çocuk aile destek merkezi psikolojik destek veriyordu kızıma, randevuda da alıyordu hastanelerden psikiyatriye yönlendiriyordu. Şimdi onlar telefon üzerinden online olarak görüşmeler yapıyorlar. (K2)

> Evet ben 1,5 sene ıı gidiyordum psikolojik tedavi almak için ASAM'da. C. bey. Çok iyi davrandı. Zaten o bana destek oldu. Böyle yap çalış sen güçlüsün sen yaparsın dedi. Ben sana dedim abim ölünce hiç kafam kalmadı. Böyle benim içimde ne var konuşuyordum mesela ben diyordum yurtdışına gitmek istiyorum bi ilk görüşme yaptı L. bey vardı çok iyi davrandı bana. Sonra H. bey o da çok iyi davrandı. Çok gittim ben yani 50-55 görüşmeye gittim. (...) Çok rahatlıyordum konuşmak böyle çok iyi geliyordu. O bana diyordu sen güçlüsün sen yaparsın. İlk defa gittim ben eşarbım siyahtı. Sonra bir defa renkli giydim. Bana dedi neden renkli giydin. Ne oldu de değişiklik oldu böyle sen bunu giydin. Dedim bilmiyorum canım istedi. Dedi iyi. Ağlıyordum yani gidiyordum görüşmeye anlatıyordum her gün ağlıyordum. Sonra ağlama kalmadı. Çok mutlu oldum. (K16)

Diğer taraftan görüşme yapılan kadınların boşanma süreçlerinde desteğe ihtiyaç duymaları onları STK'ların hukuki danışmanlığına başvurmalarına neden olmuştur. Özellikle Suriye'de sahip olunan resmi evraklara erişememelerinden dolayı boşanma ve nikah işlemlerinde problemler yaşanmasına neden olmaktadır (Barın, 2015). Bu anlamda STK'lar mültecilere Türkiye'deki yasal süreçlere, temel hak ve hizmetlere erişimlerine, geçici koruma statülerine, bireysel haklarına dair farkındalık oluşturmalarına dair ücretsiz olarak hukuki danışmanlık vermektedirler (Ulutaş ve Attepe Özden, 2021; Kutlu, 2015). Kadınlar hukuki desteğe boşanma davası açmak, çocukların velayet süreçlerine dair bilgi almak ve Koruma Tedbiri ve Uzaklaştırma Kararı çıkarmak için başvurduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, K1 ve K9 boşanma davası açmak için hukuki danışmanlık aldıklarını vurgulamaktadırlar.

> Başka kurumlara gitmedim de Asama çarşıdakine gittim çok destek oldular bana. Boşanma sürecinde hukuki destek falan. (K1)

> Tabi ki faydası çok var. Alfarah ofisindekiler bana manevi açıdan çok destek oldular. Yani ben gidip de derneklerden yardım isteme şeyim yok istemem. Böyle başvurulara bulunmadım ama sosyal açıdan yönlendirme açısından gidip destek istedim. Mesela dava açmam için Alfarah çok destek oldu. (K9)

Hukuki destek, danışmanlık ve kadın haklarına yönelik yapılan STK çalışmaları kadınların haklarını öğrenmeleri ve bu anlamda güçlenmeleri açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra STK'lar hukuki, dil, kadın hakları, toplumsal cinsiyet ve mesleki eğitimlerle kadınların güçlenmeleri açısından oldukça önemli çalışmalar yapmaktadırlar (Kutlu, 2015, s.19-23; Mackreath ve Sağnıç, 2017). Örneğin, K3 genel olarak STK'ların çalışmalarını oldukça faydalı bulduğunu eğitimler ve danışmanlıklarla kadın haklarına dair farkındalık kazandığını vurgularken, K4 mesleki eğitim kurslarına ve hamilelik sürecinde sağlık kontrolü ve bebek bakımına dair eğitimlere katıldığını vurgulamıştır. K9 ise *"SADA kadın merkezi çok etkili oldu. 2017'de aslında o dönemde tamamen kişiliğimi oluşturdum"* ifadelerini kullanarak bu merkezin kendi hayatını şekillendirmesinde ve ayakları üstünde durabilmesinde oldukça katkı sağladığını belirtmiştir.

> Ama özel kurumlar dersen sivil toplum çok faydalı bak. Ben orada bir sürü eğitim aldım. En azından nereye gideceğimi ne yapacağımı öğrendim. Yönlendirmeler çok başarılı. Haklarımı öğrendim. O içimdeki korkuları sildiler ya. İnsan olduğumu öğrendim en azından. (K3)

> Kurslara katıldım. Orda çok bilinçli bir yerlere ulaşmış kadınlar vardı. Emekçi kadınlar. Onlardan çok fikir aldım çok şey öğrendim bu kurslardan. Çünkü her toplumdan kadın vardı. Böyle şeyler diyebilirim. SADA kadın merkezi çok etkili oldu. 2017'de aslında o dönemde tamamen kişiliğimi oluşturdum. Çünkü daha o kadar bilinçli değildim. O zaman haklarımın, özgürlüğümün her şeyin farkına vardım o zaman bildim ne yapacağımı ne edeceğimi. O zaman özgürlüğüme kavuştum. Yani en çok etkili olan SADA kadın merkeziydi. (K9)

STK'ların genel olarak tüm mülteci gruplarına dair yapmış oldukları kadın hakları ve toplumsal cinsiyete dair yaptıkları eğitimler, sosyal, hukuki, sağlık ve psikolojik danışmanlıklar ve atölye çalışmaları bu araştırma kapsamındaki kadınlar özelinde düşünürsek onları güçlendirdiklerini, habituslarında değişimler yarattığını ve sermaye biçimlerine (ekonomik, kültürel) olumlu katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. STK'ların sundukları hizmetlere görüşülen tüm kadınlar başvuramasa da bu konuda istekli olan ve

STK'ları ziyaret etmeye imkânı olan kadınlar kendi hayatlarını şekillendirirken önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Örneğin K16, STK'ların sunduğu mesleki eğitimler vasıtasıyla daha önce de ilgilendiği kuaförlük ve cilt bakım mesleğinde daha fazla yetkinlik kazanarak iş sahibi olduğunu vurgulamaktadır.

> Sonra yavaş yavaş benim müşterim oldu çevrem oldu. Sonra bir tane kuaför koydum bayan çalışması için. Sonra ben okumaya başladım eğitime başladım. Bir eğitim ücretli gidiyordum SADA'ya bir eğitim de ücretsiz gidiyordum. Saat 9'dan 12'ye kadar SADA'ya geliyordum. Saat 1'den 5'e kadar da başka bir kursa devam ediyordum. Bunlar güzellik kurslarıydı. Cilt bakım, epilasyon iğneli epilasyon bunları öğretiyorlardı. Öğrendim hepsinin belgelerini de aldım. Başladım bunları da yapmaya. (K16)

Ancak bazı kadınlar ise STK'lara başvurmalarına rağmen hizmetlerden yararlanamadıklarını belirmektedirler. Örneğin K2 boşanma davası gerçekleştiremediği için bu konu hakkında destek talep etmesine rağmen çözüm üretilemediğini vurgularken K11 ise maddi destek noktasında STK'ların yardımcı olmadığını ve başka kurumlara yönlendirdiklerinden bahsetmektedir.

> Bu iki ay içinde ben çok zorlandım bu Kızılay yardımından dolayı. Neden. Ben Kızılay'a gittim onlardan destek istedim durumumu anlattım, olmazmış boşanma kâğıdı olmadan, 3 yıl oldu boşanamıyorum. Iıı CARE'e gittim onlar da destek olmadılar bu konuda Alfarah gittim onlar da bir şey yapamadılar. (K2)

> Dernekte çalışanlar sadece Suriyelilerin üstünden maaş alıyorlar herhangi bir şeyle alakaları yok. Diyelim ki bir kuruma gittin benim elektriğim kesik bana destek olun diyorsun. Yok git bizim desteğimiz yok şu anda diyorlar. Benim üstümden maaş alıyorsun dolarla alıyorsun bi de üstüne. (K11)

Bu başlık altındaki bulgulardan yola çıkarsak, genel olarak kadınların STK'lardan aldıkları hizmetler konusunda memnun olduklarını söyleyebiliriz. Özellikle boşanma surecinde hukuki destek, kadın haklarına dair bilgilendirici eğitimler ve mesleki kursların ücretsiz hizmet olarak verilmesi kadınların tek ebeveyn kaldıktan sonra haklarını öğrenmelerine ve kendilerini geliştirmelerine destek olmuş ve güçlenmelerine katkıda bulunmuştur. Benzer çalışmalarda da STK'ların yaptıkları çalışmalara katılan ve hizmetlerden yararlanan kadınların temel ihtiyaçlara erişmelerini katkı sağladığı, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet bağlamında farkındalık artırıcı çalışmalarla kadınları belirli oranda güçlenmelerine olanak sağladıkları belirtilmektedir (Afyonoğlu, 2019, s.232; Pehlivan, 2019, s.236-237; Özgür-Keysan ve Şentürk, 2021, s.371).

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ

Bu araştırmada, eleştirel sosyal hizmet yaklaşımının sağladığı teorik çerçeveye yaslanarak Suriyeli tek ebeveyn kadınların menşe ülkede inşa edilen annelik deneyimlerine toplumsal cinsiyet perspektifiyle yaklaşılmıştır. Araştırmanın temel amacı kapsamında kadınların gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunlara ele alınarak, göç ve boşanma deneyimi ile bu sorunların derinleştiği noktalara odaklanılmış, annelerin bu sorunlarla mücadele ederken kullandıkları stratejiler aracılığıyla annelik ve toplumsal cinsiyet rollerinde gerçekleşen değişim ve dönüşümler gündeme getirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın temel sorusuyla ilişkili olarak yanıt aranan diğer sorular ise şöyledir: (1) Çocukluk, gençlik ve evlilik kararı alma sürecinde toplumsal, kültürel normlar ve aile ilişkileri bağlamında annelik kimlikleri ve deneyimleri nasıl şekillenmektedir? (2) Kadınlık ve annelik kimlikleri çerçevesinde evlilik kurumunda karşılaştıkları denetim, baskı ve tahakküm deneyimleri nelerdir? (3) Ev içi emek (çocuklar, ev işleri), eş ile ilişki ve sosyo-kültürel yapı bağlamında anne olmayı nasıl deneyimlemekte ve tanımlamaktadırlar? (4) Göç ve boşanma deneyimi sonrasında karşılaştıkları zorluklar (ekonomik, kültürel, psiko-sosyal) ve bu zorluklara karşı geliştirdikleri baş etmez mekanizmaları nelerdir ve bu mekanizmalar aracılığıyla göç deneyimlerinde toplumsal cinsiyet temelinde özgürleşme imkanları nelerdir? (5) Göç ve boşanma deneyimi sonrasında menşe ülkelerine kıyasla bu süreçte toplumsal cinsiyet ve annelik rollerinde değişim gerçekleşmekte midir? Bu süreçler onları nasıl etkilemektedir? (6) Suriyeli tek ebeveyn anneler, göç deneyiminin çok boyutlu zorlukları (ekonomik, kültürel, psiko-sosyal) karşısında kamu ve sivil toplum kuruluşlarının sağladığı psiko-sosyal, ekonomik, hukuki, sağlık, eğitim gibi sosyal hizmet alanlarından hangilerine ihtiyaç duymaktadırlar? Yararlandıkları hizmetlere dair deneyimleri nelerdir?

Bu çerçevede Suriyeli tek ebeveyn anne olan 16 kadın ile yarı-yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla ortalama 2 ile 2,5 saat süren derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. MAXQDA 2020 nitel veri analiz programı ile görüşmeler analiz

edilmiştir. Bulguların analiz edilme sürecinde toplam 18 kategori belirlenmiş, bu kategoriler 7 alt temada ele alınarak 2 ana temaya ulaşılmıştır. Bu iki tema şu şekildedir: (1) Toplumsal Cinsiyet Rejiminde Annelik Kimliğinin Gelişimi (2) Göç ve Boşanma Deneyimleri Sonrasında Mülteci Tek Ebeveyn Annelerin Baş Etme Mekanizmaları, Güçlenme Pratikleri ve Sosyal Hizmetlere Dair Deneyimleri. Bu temalardan ilki; araştırmanın birinci, ikinci ve üçüncü sorusuna, ikinci tema ise; dördüncü, beşinci ve altıncı sorusuna dair bulguları içermektedir.

Araştırmanın ilk sorusu, Suriyeli kadınların menşe ülkelerinde çocukluk, gençlik ve evlilik kararı sürecinde toplumsal, kültürel, politik ve aile ilişkileri kapsamında kadınlık ve annelik deneyimlerinin toplumsal cinsiyet rejimi çerçevesinde nasıl kurgulandığını anlamaya yöneliktir. Bu bağlamda araştırmada görüşülen kadınların menşe ülkelerinde gündelik yaşamdaki konumlarının toplumsal cinsiyet rejimine dayalı üretilen dikotomik ayrımlarla belirlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda kadınlara çocukluk sürecinden başlayarak "makbul kız çocuklar" olarak yetiştirilmeleri sağlanmış, yetişkinlik döneminde ise "iyi bir eş ve anne olmaları" doğrultusunda öznellikleri kurgulanmıştır. Kadınların toplumsal, kültürel, politik ve aile ilişkileri odağında inşa edilen öznelliklerini şekillendiren birtakım normların, geleneklerin ve kuralların olduğu görülmüştür.

Suriye'deki ataerkil toplumsal yapı nedeniyle kamusal alan ile özel alan katı bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Özel alana ait varlıklar olarak tanımlanan kadınlardan eş ve annelik rollerini üstlenmeleri beklenmiştir. Kadınların özel alana ait olarak görülmelerini ve kamusal alandan dışlanmalarını sağlayan bazı temel unsurların olduğu tespit edilmiştir. Bunların başında namus kodu ve utanç miti gelmektedir. Kadınlar henüz çocukluk çağından itibaren kamusal yaşamı erkeklere ait olan bir ortam algısıyla deneyimlerken, kendileri için çeşitli riskler barındırdığını dair algılarla yönlendirilmişlerdir. Cinsiyetlerinden ötürü erkeklerle bir arada olmamaları gerektiğine dair normlar ve kurallarla gündelik yaşamlarında edimlerde bulunmaktadırlar. Bu anlamda namus kodu, kadınların cinsiyetlerinden ötürü bir takım denetleme ve düzenleme pratiklerine maruz kalmalarını meşru bir zemine çekme stratejisi olarak görülmelidir. Bu bağlamda ailelerindeki veya yakın akrabalarındaki erkek bireyler ve

anneleri tarafından ailenin sosyal sermayesine "olumsuz bir laf", "kötü bir söz" getirmemeleri için konuşma, giyinme, kamusal alana çıkma gibi kişisel istek ve deneyimlerinin engellendiği görülmüştür. Kadınlara uygulanan denetim bedenlerinin örtünmesi ve kamusal alandan yalıtılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda kadınların henüz çocuk yaştan itibaren örtünmeye zorlandıkları tespit edilmiş ve kamusal mekândan yalıtıldıkları görülmüştür. Kamusal alanda görünür olmalarını sağlayacak temel bir konu ise eğitimdir. Ancak kadınların neredeyse tamamının ortaokul veya liseden sonra eğitim hayatlarına devam etmemişlerdir. Çoğunlukla bu durum kültürel gelenek ve kurallara bağlanmıştır. Kız çocukları belirli bir yaşa geldikten sonra özel alanda ev işlerini öğrenmek, annesine yardım etmek ve bakım sorumluluklarını yerine getirmek üzere eğitim hayatından uzaklaştırılmışlardır. Bu konuda bir katılımcının Suriye'deki toplumsal yaşamda kadınların konumunu anlatırken *"eve kilitlidir kadın"* ifadesini kullanması bunun açık bir göstergesidir.

Diğer taraftan Suriye toplumunun geleneksel ataerkil kodlara ve dini kurallara göre düzenlenmesinin yansıması devlet politikalarında ve yasalarında da görülmektedir. Açıkça Suriye Kişisel Statü Yasası (1953) kadın medeni haklarını tanımlarken erkeklerin üstünlüğünü kabul etmekte ve kadınları erkeklere bağımlı bireyler olarak tanımlamaktadır (FIDH, 2012). Kadınları aile kurumu içerisinde eril iktidara boyun eğen ve ona bağımlı kılan bu yapı kadınların gündelik yaşam pratiklerini eril normlara ve kurallara göre inşa etmektedir. Bu bağlamda kadınların aile içerisinde veya akrabalar arasındaki erkeklerin tahakkümü, baskısı altında çocukluk ve gençlik yaşamlarını sürdürdükleri görülmüştür. Eğitime devam etme, örtünme, kamusal alanda görünür olma ve evlilik kararında dahi eril iktidarın mutlak gücü karşısında söz sahibi olamadıkları, baskı ve tahakküm altında oldukları tespit edilmiştir.

Toplumsal-kültürel normlar ve siyasi iktidarın kadınların öznel deneyimlerini etkilemesinin yanında bu alanlarla doğrudan ilişkisel olan aile kurumunun da etkisi olduğu görülmüştür. Yukarıda ifade edildiği gibi kamusal alandan uzaklaştırılarak özel alana ait varlıklar olarak tanımlanan kadınlar özel alan olan ev ile ilgili temizlik, bakım, yemek yapma gibi tüm sorumlulukları henüz çocuk yaştan itibaren üstlenmeye başlamışlardır. Aileler erkek çocuklarının aksine, kız çocukları için doğal olanın bu

olduğunu varsayarak ileride evlilik yaşamında, çocuk bakımındaki rol ve sorumlulukları öğrenmeleri için ataerkil kodların aktarımını gerçekleştirmişlerdir. Ailedeki asimetrik toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklı olarak kadınlardan henüz çocukluk sürecinden itibaren erkeklerin hizmetini, bakımını ve rahatlığını sağlamak üzere bütün enerjilerini harcayarak kendilerini adamaları beklenmiştir.

Bu bakış açısına bağlı olarak aile ve ev yaşamına ait sorumluluklar, kız çocukları için çok erken yaşta başlayarak, her günkü rutinliğiyle kişilerin öznel deneyimini şekillendirmekte ve kadınlık inşasında merkezi bir yer kaplamaktadır. Öyle ki öznenin toplumsal yaşamda eylem dolayımıyla bir takım toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirdiğinden hareketle (Scott, 1992; Butler, 2016) gündelik ev işlerinin belirli bir zamansal sürece yayılması ve sürekli olarak tekrar edilmesi kadınların toplumsal cinsiyet kimliklerini şekillendirmesi bakımında önemli bir unsur haline geldiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan kadınların evlilik öncesine kadar evde geçirdikleri vakitlerinin tamamında anneleriyle yakın ilişki kurdukları görülmüştür. Annelerinin kendilerine evlilik yaşantısı, eş ile ilişki ve çocuk bakımına dair deneyimlerini aktardıkları ve önerilerde bulundukları tespit edilmiştir. Özellikle bunların başında eşlerine sadık olmaları, onlara karşı gelmemeleri ve çocuklarına bağlı olmaları gibi öneriler gelmektedir. Bu bağlamda eril tahakkümü ve ataerkil sistemin unsurlarını bedensel ve bilişsel yatkınlıklarına dahil eden anneler, kız çocuklarını evlilik yaşamında iyi bir eş ve anne olmaya yönelik yetiştirdikleri ve tahakküm ilişkilerinin aktarımını gerçekleştirerek yeniden üretilmelerine katkı sundukları görülmüştür.

Kadınlar anlatılarında her ne kadar evlilik öncesinde bu sorumluluklardan ve rollerden rahatsızlık duyduklarını dile getirseler de uygulamaya devam ettikleri görülmüştür. Çünkü kadınlar eril tahakküme göre örgütlenen toplumsal yaşamda kendilerine biçilen bu rolleri ve sorumlulukları doğal karşılamaktadırlar. Bu durumu bir katılımcının şu ifadesi açıkça göstermektedir: *"Çünkü biz böyle büyüdük, normal görüyoruz."* Ancak bu durumu doğal karşılama süreci toplumsal, kültürel, politik yapılar ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla gündelik yaşamın her alanına sızan eril tahakküm bakış açısının bir sonucudur. Dolayısıyla çocukluktaki sosyalleşme sürecinden itibaren toplumsal evrene gömülü olan eşitsizlikler kişilere olması gerekenin bu olduğu izlenimini vermektedir. Bu

bağlamda görüşme yapılan Suriyeli kadınlar için durumun bu şekilde doğallaştırıldığı görülmektedir. Özel alan olan eve ait tüm görev ve sorumlulukların kendilerinden beklenmesini normal karşıladıkları ve eril tahakkümü gündelik yaşamın olağan düzeni olarak gördükleri tespit edilmiştir.

Sonuç olarak görüşme yapılan kadınların çocukluk, gençlik ve evlilik öncesi sürece kadar toplumsal cinsiyet rejiminden kaynaklı hâkim kanaatlerle toplumsal yaşamdaki konumları eş ve anne olmak üzerinden tayin edilerek öznelliklerine müdahale edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın ikinci sorusu, çocukluk ve gençlik sürecindeki sosyalleşme deneyimleri aracılığıyla inşa edilen kadınlık ve annelik kimlikleri kapsamında evlilik kararı ve evlilik kurumu içerisinde karşılaştıkları denetim, baskı ve tahakküm deneyimlerinin anlaşılmasına ilişkindir. Bu kapsamda kadınların tamamına yakınının çocuk yaşta, erken ve zorla evlendirildikleri, evlilik şekillerinin ise görücü usulü olarak gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Evlilik kurumuna dahil olduktan sonra ise ev içi emeğe denk gelen tüm rolleri ve sorumlulukları üstlendikleri, yaşamlarını çocuklarına ve eşlerine adadıkları gündeme gelmiş; eşleri tarafından kamusal alana çıkma, giyinme, örtünme, makyaj yapma gibi gündelik pratiklerine ve isteklerine müdahale edildiği gözlemlenmiş ve kadına yönelik şiddetin her türlü biçimine (fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik) maruz kaldıkları görülmüştür.

Bulgularda da tartışıldığı üzere ataerkil geleneğin hâkim olduğu Suriye'deki toplumsal yaşamda çocuk yaşta, erken ve zorla evlilikler oldukça yaygındır. Dolayısıyla bu durum Suriyeli kadınlar ve erkekler tarafından oldukça normal karşılanmaktadır. Nitekim araştırma kapsamında görüşme yapılan kadınların çocuk yaşta evliliği normal karşıladıkları ve bunu toplumsal yaşamdaki kültürel unsurlara ve geleneklere bağladıkları görülmüştür. Aileleri tarafından istenen bu durumun temel amacı ise eşinin ve ailesinin kurallarına erken yaşta uyum sağlamalarına yöneliktir. Diğer taraftan evliliklerin büyük bir kısmında rızaları alınmamış ve evlilikler görücü usulü gerçekleştirilmiştir. Genellikle kadınlar karşılaştıkları bu zorluklarla mücadele edememiş ve bir direniş sergileyememişlerdir. Bu durumu etkileyen şeyin gündelik yaşamda kadınların toplumsal

cinsiyet rejimine göre inşa edilen konumları olduğu düşünülmektedir. Ataerkil gelenek ve dini söylemin etkisinde güçlenen eril iktidar karşısında, kadınlar aşağı statüde, erkeğe bağımlı ve kendileri hakkında karar vermeye yetkin olmayan varlıklar olarak görülmektedir. Bu durumun yansımalarını siyasi iktidar yasalarında da görmek mümkündür. Öyle ki Suriye Kişisel Statü Yasası'nda (1953) kadınların medeni hakları tanımlanırken erkeğin kadınlar üzerindeki yasal vasiliği açıkça ifade edilmiştir (FIDH, 2012). Kadınların evlilik kararı almaları, evliyken seyahat etmeleri, kamusal alanda görünür olmaları erkek vasilerinin (ailede baba ve erkek kardeş, evlilikte koca) inisiyatifine bırakılmıştır. Dolayısıyla kadınlar toplumsal yaşamdaki kültürel ve geleneksel yapının yanı sıra siyasi iktidar yasaları ve söylemiyle erkeklerin baskı ve tahakkümü altına alınmıştır. Bu bağlamda kadınların anlatılarında babalarının kendileri için uygun gördüğü evliliği karşı gelmelerinin mümkün olmadığı görülmüştür. Bunun katılımcıların anlatılarındaki en açık göstergesi *"kadının lafının geçerli olmaması"* ve *"erkeğin keyfiyetine bırakılması"* ifadeleridir.

Diğer taraftan, eril iktidarın hegemonik erkeklik tahayyülüne uygun bir konum elde edebilmek için de kadınlar üzerinde hakimiyet kurarak güçlerini tesis ettikleri söylenebilir. Nitekim kadınların eril iktidara direnme durumlarındaki en büyük engel, eril iktidarın toplumsal yaşamdaki sosyal sermayesine ket vurulma korkusudur. Çünkü bir erkeği tam manada erkek yapan unsur hâkim ve iktidar sahibi konumunun sarsılmamasıdır. Bunun en yaygın örneği ise kadınlar ve kendinden yaşça küçük erkekler üzerinde tesis edilen hakimiyet türüdür. Bu bağlamda evlilik kararında kadınların aile kurumu içerisinde eril iktidarın en güçlü temsili olan babalarının iktidarını sarsabilecek en küçük girişimde dahi bulunamadıkları görülmektedir. Bu nedenle kadınların çocuk yaşta, görücü usulü evlenmeleri ve buna karşı gelememeleri toplumsal cinsiyet rejiminin doğrudan bir yansıması olarak görülmelidir.

Evlilik fikrinin ise birçok kadın için kök ailedeki emek sömürüsünden (ev içi), ebeveyn baskısından ve tahakkümünden bir kurtuluş yolu olarak şekillendiği görülmüştür. Bora ve Üstün'ün (2005) çalışmasında eril tahakkümün baskın olduğu aileden kurtuluş ve bağımsızlaşma çabası ile evlilik kurumuna dahil olan kadınların yeni bir eril iktidar alanına girerek baskı, sömürü ve şiddet ile tekrardan karşılaşmalarının yaygın bir durum

olduğu ifade edilmektedir (Bora ve Üstün, 2005). Nitekim bu araştırma kapsamında görüşülen kadınların evlilik aracılığıyla kök ailedeki baskı ve sömürüden kurtuluş hikayelerinde benzer süreçlerin yaşandığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, evlilikle birlikte "makbul bir kız çocuğu" olmaktan "iyi bir eş ve anne" olmaya doğru bir süreç gerçekleşmiş ve bu durum kadınların yaşadığı sosyal baskıyı pekiştirmiştir. Bu anlamda ilk olarak evlilik kurumunda tespit edilen durum kadınların kök ailelerinde üstlendikleri ev içi emek ve bakım rollerini benzer bir şekilde evlilik yaşantılarında da kesintisiz olarak devam ettirmeleridir. Çocukluk sürecindeki sosyalleşme örüntüleri çerçevesinde içselleştirdikleri bu roller ve sorumluluklar toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak tesis edilen toplumsal evrenin kadınların bedensel ve bilişsel yatkınlıklarını inşa etmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenle ev içi emek kapsamındaki, temizlik, yemek, çamaşır ve bakım gibi ev işleri kadınların gündelik yaşamlarındaki rutinleri haline geldiği tespit edilmiştir. Kadınların bu noktada bir olağandışı durum görmemelerinin sebebi eşlerinin kamusal yaşamda gelir getirici rolde olmasıdır. Bu bağlamda kadınların evlilik içerisinde ekonomik bağımsızlıklarının olmayışı kendilerinden beklenen sorumlulukları yapmaları konusunda bir tereddüt yaşamamalarına sebep olduğu görülmektedir. Ancak kadınlar bu sorumlulukları ekonomik gelir getirmeye kıyasla daha basit olarak görmektedirler. Bu bağlamda kadınların ev içi emeklerinin görünür olmaması ataerkil toplumsal düzende emeklerinin değersiz ve basit görülmesiyle bağlantılıdır. Çocuklara bakım vermek, temizlik ve yemek yapmak gibi gündelik ev işleri annelik ve kadınlık rolleri altında görünmez kılınmakta ve değersizleştirildiği görülmüştür.

Kadınların evlilik kurumu içerisinde sıklıkla karşılaştıkları bir diğer baskı ve tahakküm unsuru gündelik yaşamlarında kamusal alana çıkış, giyinme, örtünme ve makyaj yapma isteklerinin ilişkin olduğu görülmüştür. Kadınlar eril tahakküme göre düzenlenen evlilik yaşamlarında eşlerinin müdahalelerine bağlı olarak gündelik yaşamda örtünme şekilleri, kamusal alanda görünür olmalarına dair dayatmalarla karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla toplumsal yaşamda nasıl davranacakları, nasıl giyinecekleri, ne zaman ve ne kadar süreyle kamusal hayata çıkacaklarına ilişkin düzenlemeler eşleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda eril tahakkümün kadınların yaşamlarına müdahale

gerekçelerinin çeşitli normlara dayanarak kendisini meşru bir zemine çektiği tespit edilmiştir. Berktay'ın (1997) da ifade ettiği gibi bu normlar kadınları iyi anne, iyi eş olmalarını telkin eden söylemlerle şekillenerek çocuklarına bağlı, eşine sadık ve namuslu birey olarak kodlanmasına dayanmaktadır. Buradan hareketle eril iktidarın kadınların yaşamını düzenleme pratiklerinin kamusal alana çıkış ve örtünme olmak üzere iki alanda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu iki alanda aslında *"öteki olan erkeğin bakışından gizlenmek"* anlamına gelmektedir.

Katılımcılar kadınların "bela getirme" potansiyeli olan bireyler olarak tanımlandıklarını vurgulanmıştır. Bunun nedeni Göle'nin (2011) ifadesinde olduğu gibi kadınların mahrem olmayan alan olarak belirlenen kamusal alanda erkeklerin bakışlarına maruz kalmalarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim Mernissi (2014), kadınların "fitne" unsuru olarak görüldüğü kültürlerde düzeni bozucu güçleri olan varlıklar olarak tanımlandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla kadın bedeni ve cinselliği ancak kontrol altına alındığı takdirde toplumsal düzen sağlanmış olmaktadır. Bunun yolu ise kadını öteki erkeklerin bakışından gizlemeye yarayan kamusal alanda görünürlüğünü azaltma ve örtünmeye zorlama pratiklerinin olduğu görülmektedir. Kadınların kök aile sürecinden başlayarak kamusal alandan olabildiğince yalıtılmaları ve örtünmeye zorlanmaları söz konusu olmuştur. Bu pratikler evlilik yaşamında da benzer şekillerde devam etmiştir. Kadınların anlatılarında kamusal hayata çıkış deneyimlerinin ancak eşleriyle veya aileden başka bir erkeğin refakatiyle mümkün olduğu görülmüştür. Örneğin bir katılımcının *"eşim beni çıkarır gezdirirdi"* ifadesi bunu açıkça göstermektedir. Bu cümlenin edilgen yapısına vurgu yapmak gerekmektedir. Anlaşılacağı üzere kadınların erkeğe bağımlı olan konumları sözel ifadelerine açıkça yansımaktadır. Bir diğer sözel ifade ise "*yani çok kıskançtı çok severdi"* cümlesidir. Bu nokta kadınların yaşamlarına müdahale biçimlerinin kıskançlık ve sevgi arasında doğru orantılı bir ilişki kurularak nasıl meşru bir zemine çekildiğini görmemize imkân tanımaktadır. Kadınlardan bazıları eşlerinin kendilerini kapanmaya zorlanmadıklarını veya kamusal yaşama çıkmalarını engellemediklerini belirtseler de gündelik kıyafet tercihlerine müdahalede bulunmaları veya yanında aileden bir erkek olmadan kamusal yaşama çıkamamaları benzer bir anlama gelmektedir. Her şekilde kadınların gündelik yaşamları eril iktidar tarafından denetlendiği ve düzenlendiği tespit edilmiştir.

Ataerkil bir yapıda olan Suriye'deki aile kurumunda kadınların sıklıkla yaşadıkları deneyimlerden en ağırı ise her türlü şiddet biçimine (fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik) maruz kalmalarıdır. Kadınların şiddet deneyimlerinin kaynağı toplumsal yaşamdaki simgesel sistemler (din, felsefe, bilim) tarafından erkeğe kıyasla daha aşağı statüde inşa edilen konumlarına bağlıdır. Suriye'de din, devlet ve ataerkil ideoloji iş birliğinde erkeklerin kadınlardan üstünlüğü ve daha değerli oluşu açıkça toplumsal yaşamın her alanında görünür olmuştur. Katılımcıların evlilik kurumu içerisinde değersiz olan konumlarını ortaya koyan "*ayağımın kiri gibisin"* ve *"sanki bir sandalye ayağıydım evde"* ifadeleri şüphesiz bu durumun en açık göstergeleridir. Bu bağlamda kadınların denetim altına alınması amacıyla erkeklerin başvurdukları her türlü yol mübah görülmüştür. Şüphesiz bu yolların en ağır biçimi kadınların çeşitli şiddet türlerine maruz kalmaları olmuştur.

Kadınların neredeyse tamamı hayatlarının bir döneminde yoğun bir şekilde erkek şiddetine maruz kalmışlardır. Şiddete dair deneyimlerini ifade ederken özellikle fiziksel ve psikolojik şiddet deneyimlerini anlatmakta zorlanmadıkları ancak cinsel şiddet deneyimlerini anlatmakta zorlandıkları görülmüştür. Ancak bazı katılımcılar cinsel şiddet deneyimlerini de paylaşmışlardır. Kadınların şiddet deneyimlerine karşı mücadele pratikleri oldukça yetersiz kalmıştır. Şiddet deneyimlerinin büyük bir kısmı Suriye'de gerçekleştiğinden adli mekanizmalara başvurmadıkları görülmüştür. Durumun aileler arasında çözülmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu noktada boşanma fikrini düşünseler de Suriye'de boşanmış bir kadının olmanın olumsuz anlamlarından dolayı aileleri tarafından bu düşünceleri engellenmiştir. Aynı zamanda boşanma sonrasında kanunen çocukların velayet haklarını alma hakları olsa da pratikte erkeklerin çocukları almasından kaynaklı olarak boşanmayı tercih etmedikleri görülmüştür. Bu noktada kadınların annelik rollerinden kaynaklı olarak çocukların yaşamını kendi hayatlarına tercih ettikleri ve her koşula katlanmayı göze aldıkları görülmüştür.

Araştırmanın üçüncü sorusu, kadınların evlilik kurumu içerisinde çocuk bakımı, ev işleri, eş ile ilişki ve sosyo-kültürel yapı çerçevesinde anne olmayı nasıl tanımladıklarına bağlı olarak deneyimlerini anlamaya ilişkindir. Kuramsal çerçevede vurgulandığı üzere feminist literatürde anneliğin doğal olmadığı birtakım toplumsal, kültürel ve politik

yapılar aracılığıyla inşa edilmektedir. Bu bağlamda toplumsal yaşamdaki simgesel sistemler (inanç ve dil) ve yapılar aracılığıyla anneliğe içkin olan anlamlar bütünü kadınların annelik deneyimlerine dahil olmaktadır. Nitekim Miller'ın deyimiyle annelik kurumu kadınların öznel deneyimlerinin önüne geçerek anneliği öne çıkarmaktadır (Miller, 2010). Bu durum anne olmayı deneyimleyen kadınların gündelik yaşamlarında varlıklarının birincil göstereni olan annelik kimlikleri çerçevesinde yaşamlarını sürdükleri anlamına gelmektedir. Araştırmanın bu sorusu, annelik deneyimlerinin özelliklerini kadınların öznel anlatımlarına dayanarak anlamayı olanaklı kılarken bir yandan da toplumsal-kültürel yapıdaki hâkim annelik söylemiyle kesiştiği ve ayrıştığı noktaları yakalama imkânı vermiştir.

Genel olarak kadınlar anne olmayı tanımlarken toplumsal cinsiyet temelinde inşa edilen kadınlık ve annelik söylemlerinin yansıması olan biyolojik doğa temeline vurgu yaparak iç güdüsellik ve doğurganlık özelliklerini ön plana çıkardıkları; duygusal, merhametli, fedakâr ve kendilerini çocuklarına adaması gereken varlıklar söylemine başvurdukları görülmüştür. Ancak bazı kadınların geleneksel annelik söylemini eleştirseler de bu duruma direnme imkanını Suriye'de bulamamışlardır.

Bu soru kapsamındaki sonuçların ataerkil geleneksel yapı ve dini normlar odağında şekillendiği görülmüştür. Öncelikle katılımcıların kadınlığı tanımlama biçimlerinin dini söylemle biyolojik olarak temellendiği söylenebilir. Kadınlığın temel unsuru ve yaratılışı sebebi anne olma yetisiyle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda bir katılımcının "*Allah kadını anne olması için yarattı"* ifadesi bunu açıkça göstermektedir. Bunun yanı sıra kadınlık tanımları gündelik yaşamda toplumsal cinsiyet rejimine göre belirlenen rol ve sorumluluklar çerçevesinde anneliği işaret eden bakım ve ev işleri üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kadınlığın annelikten ayrı bir kategori olarak görülmemesi, kadınlığın temel unsurlarının anneliğe indirgenmesiyle annelik kimliği, toplumsal cinsiyete göre düzenlenen gündelik yaşamın ayrımcı pratiklerinin göstereni haline gelmektedir. Bu anlamda anneliğin kadınların öznel deneyimlerine sızan ve onun üstünü kapatan bir olguya denk geldiği söylenebilir. Bu bağlamda kadınların annelik tanımlamaları ve deneyimleri toplumsal yaşamda inşa edilen annelik kimliğiyle uyum içinde olduğu tespit edilmiştir.

Diğer taraftan katılımcıların annelik tahayyülleri kadınlığı erkeklik karşısında konumlandırma biçimleriyle de ilişkilendirilmiştir. Ataerkil ideolojinin etkisiyle kadınlar erkeklerin biyolojik, duygusal ve psikolojik doğalarının uygun olmadığından hareketle annelik görevlerini yapamayacaklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda kadınların neden annelik görevi yapmaları gerektiği ortaya konulmuştur. Duygusal, merhametli ve fedakâr olarak kişisel özellikleri tanımlanan kadınların doğal olarak annelik yeteneklerine haiz olduğuna bağlı olarak anlatıları şekillenmiştir.

Bu bağlamda, kadınların doğurganlık yetisi üzerinden annelik yeteneklerine sahip olduklarını gösteren en temel meselenin çocuk doğurmak olduğu görülmüştür. Bu anlamda çocuk doğurmak katılımcıların nezdinde annelik yapmaya denk gelmektedir. Ancak katılımcıların çocuk doğurma kararı ve sıklığı gibi konularda karar verici pozisyondan olmadıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla annelik deneyimini yaşama noktasında arzu ve isteklerinin dikkate alınmadığı söylenebilir. Bu noktada aile içinde erkeğin veya erkeğin ailesinin kadının doğurganlığı üzerinde karar verici bir pozisyonda olduğu görülmüştür. Eril iktidarın hâkim olduğu aile kurumunda kadınların bedenleriyle ilgili kararlarda dahi söz sahibi olmadıkları tespit edilmiştir. Genel olarak erkeklerin ve ailelerin çocuk isteme durumları çeşitli sebeplerden kaynaklamaktadır. İlk olarak erkekler için erkekliğin ispatı olarak görülen çocuk sahibi olma ve soyunu devam ettirme durumunun söz konusu olduğu görülmektedir. Aileler için ise bu durum daha çok ataerkil geleneksel yapıdan kaynaklanmaktadır. Ailelerin daha fazla çocuk doğurmalarını talep etmeleri çocuk sahibi olamaya dair yükledikleri toplumsal ve dini anlamlardan geldiği tespit edilmiştir.

Diğer taraftan çocuk sahibi olmanın toplumsal yaşamda hem kadınlar hem de erkekler için olumlu bir anlamı olduğu görülmüştür. Kısırlık durumu kadın ve erkeklerin toplumsal yaşamda "damgalandığı" (Goffman, 2019) anlamına gelmektedir. Ancak bu durumun kadınlar üzerinde daha fazla baskı yarattığı görülmüştür. Çoğu zaman erkekler üreme yetisine sahip olmasalar da bu durumun kadınların üreme yetilerine bağlandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla kadınların anne olma istekleri kişisel bir istekten çok toplumsal-kültürel yaşamdaki normlardan kaynaklanmaktadır.

Ancak kadınlar çocuk doğurmayı evlilik yaşantılarını daha iyi hale getirmek ve eşlerinin gözünde bir değer elde etmek için stratejik bir amaçla da gerçekleştirmişlerdir. Bu durum kadınların aile içerisindeki değersiz olan konumlarıyla ilgilidir. Dolayısıyla çocuğun ve özellikle de erkek çocuğun bir toplumsal değerinin olması kadınları bu durum karşısında bir strateji geliştirmelerine olanak sağlayarak ataerkil pazarlık gerçekleştirdikleri söylenebilir. Karakaya ve arkadaşlarının (2017) gerçekleştirdiği çalışmada, Suriyeli kadınların çocuk doğurma isteklerinin evlilik yaşantısına olumlu katkı sunacağına dair inançlarıyla da şekillendiğini ifade etmeleri bu bulgularla uyuşmaktadır.

Diğer taraftan annelik kadınlar için kendi arzu ve isteklerine çocukları ve eşi için ket vurmak anlamına geldiği görülmüştür. Bu durum kadınların yetiştirilme tarzlarıyla yakından ilişkilidir. Hayatlarının hemen her döneminde (kök aile ve evlilikte) başkalarına bakım ve hizmet sağlamışlardır. Annelik literatüründe bu durum *"yoğun annelik"* kavramına denk gelmektedir. Kadınlar bu durumu annelik habituslarının bir özelliği anlamına gelen fedakârlık söylemi ile ifade ettikleri görülmüştür. Şiddet, baskı ve tahakkümün hemen her biçimini deneyimledikleri evlilik kurumunda kalma nedenlerini çocuklarına bağladıkları ve bu anlamda fedakarlığın annelik için oldukça önemli bir unsuru olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın dördüncü sorusu, göç ve boşanma deneyimi sonrasında karşılaştıkları çok boyutlu sorunlar ve bu sorunlara karşı geliştirdikleri mücadele stratejilerini ve annelik deneyimlerini anlamaya ilişkindir.

Öncelikle kadınların savaş ortamında şiddetin ve çatışmanın artmasıyla ekonomik zorlukların derinleşmesine, sağlık mekanizmasının yetersiz kalmasına, temel ihtiyaçlara erişmenin zorlaşmasına ve aile üyelerinin hayatlarının tehlikeye girme endişesine bağlı olarak göç kararı aldıkları görülmüştür. Türkiye'ye göç etme nedenleri arasında ise sınır ülke olması, kültürel ortaklıkların ve akrabalık bağlarının varlığı gelmektedir. Kadınların göç sürecinin başından itibaren yeni bir ülkeye, dile, toplumsal ve ekonomik yaşama alışma sürecinden çeşitli zorluklarla karşılaştıkları tespit edilmiştir. Kadınların bir kısmı eşleriyle birlikte Türkiye'ye gelirken bir kısmı eşlerinden ayrı bir şekilde gelmiştir. Genel olarak erkeklerin ilk başta göç ettiği, belirli imkanları sağladıktan sonra ise eşlerinin

geldiği görülmektedir. Ancak kadınların önemli bir kısmı Türkiye'ye geldikten sonra eşleri tarafından yalnız bırakıldıkları ve ihmal edildikleri için gündelik yaşamlarını idame ettirme noktasında zorlandıkları görülmüştür. Henüz boşanma süreci gerçekleşmediği dönemlerde genel olarak kadınların, eşleriyle ilişkilerinin iyi olmadığı, eşlerinin çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamadığı, evin ekonomik yükünü üstlenmedikleri tespit edilmiştir. Bu süreçte kadınlar ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalışma hayatına girmişlerdir. Menşe ülkedeki evlilikte yaşadıkları sorunların Türkiye'de de devam ettiği görülmüştür. Ancak kadınlar eşleri tarafından şiddet, baskı ve tahakküm biçimlerine maruz kalsalar da Suriye'deki kıyasla Türkiye'de daha az tahammül ettikleri tespit edilmiştir. Türkiye'deki devlet kurumları ve STK'lar aracılığıyla yasal süreçler hakkında bilgi sahibi olduktan sonra boşanma kararını aldıkları görülmüştür. Bunun temel sebebinin Suriye'de boşanma koşullarının zor olmasına ve boşandıktan sonra çocukların velayetini almasının mümkün olmamasıdır. Bu bağlamda kadınların çocuklarından ayrı kalmak istememesinden dolayı uzun yıllar boyunca menşe ülkelerinde yaşadıkları aile içi sorunlara katlandıkları söylenebilir.

Ancak Türkiye'de de boşanma kararını almakta zorlandıkları görülmüştür. Kadınların menşe ülkedeki toplumsal cinsiyet rejimine göre belirlenen toplumsal konumları nedeniyle ekonomik anlamda erkeğe bağımlı olan koşullarının bu duruma etkisi olduğu görülmektedir. Çünkü aile kurumu içerisinde eril tahakküm altında olan bireyler olarak kadınlar özel alandaki işler üzerinden ekonomik bir değeri olmayan sorumluluklar çerçevesinde bir yaşam deneyimine sahip olmaktadırlar (Acar Savran, 2013). Bu bağlamda göç deneyiminin başlı başına mültecilerin ekonomik anlamda yaşamlarını zorlaştırmasından kaynaklı olarak kadınlar gelir olanaklarının kaynağı olan eşlerinden ilk etapta boşanmayı göze alamamışlardır. Bunun yanı sıra boşanma isteklerinin önündeki engellerden birinin de toplumsal yaşamda boşanmaya ve dul kalmaya ilişkin olumsuz bakış açısı olmuştur. Özellikle katılımcılardan biri *"Devam ettim sırf adım iki evli çıkmasın diye sustum. Sustum her şeysine dayandım"* diyerek bu durumu açıkça özetlemektedir. Kadınların önemli bir kısmı bir süreden sonra boşanmaya kendi istekleriyle karar verdikleri ancak bazı kadınların ise eşleri tarafından terk edildikleri tespit edilmiştir.

Tek ebeveyn kadınların geçim kaynaklarına ulaşabilmek için gündelik yaşamlarında barınma, gıda, sağlık gibi zorluklarla karşılaştıkları görülmüştür. Mevcut zorluklarla mücadele noktasında erkeklere veya evli kadınlara kıyasla daha fazla zorlandıkları tespit edilmiştir. Ataerkil kodların hâkim olduğu Suriye toplumunda kadınların gündelik yaşamlarının özel alan rolleri ve sorumluluklarıyla belirlenerek varlıklarının iyi bir eş ve anne olmaya indirgenmesiyle kamusal alan imkanlarına erişimleri kısıtlanmıştır. Dolayısıyla kamusal alanda eğitime erişme ve meslek edinme fırsatlarının olmayışı gelir getirici bir yetkinlik ve beceri edinmelerinin önüne geçmektedir. Bu kapsamda kadınların menşe ülkede edindikleri annelik deneyimlerine içkin olan özelliklerden kaynaklı olarak gündelik yaşam pratiklerinin gelir getirme noktasında oldukça kısıtlı niteliklere sahip oldukları tespit edilmiştir. Nitekim katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine yer verilen bölümde de vurgulandığı gibi tamamının gelir getirici bir mesleğe sahip olmadıkları ve kendilerini ev hanımı olarak tanımladıkları görülmüştür. Dolayısıyla göç ve boşanma deneyiminde kadınların karşılaştıkları zorluklarla mücadele etme pratiklerinin bu durumdan etkilendiği tespit edilmiştir. Bu anlamda menşe ülkedeki toplumsal cinsiyet rejimi temelinde inşa edilen ve henüz çocukluk yaşlarından itibaren kız çocuklarına aktarılmaya çalışılan annelik rolleri ve sorumlulukları kadınların göç ve boşanma deneyimi sonrasında yaşadıkları sorunların derinleşmesine doğrudan neden olduğu söylenebilir.

Bu durumla bağlantılı olarak tek ebeveyn Suriyeli kadınların bu süreçte en fazla karşılaştıkları zorlukların ekonomik olduğu görülmektedir. Kadınlar için artık klasik olarak annelik pratiklerinde olan ev içi sorumluluk ve çocuk bakımı dışında gelir getirici bir pozisyona girmeleri gerekmiştir. Bu durum kadınların geleneksel annelik rollerinin dışına çıkma olanaklarını ortaya koyarken aynı zamanda gündelik yaşamdaki yüklerini ve sorumluluklarını artırdığı anlamına gelmektedir. Maddi olanakların yetersiz olması nedeniyle kadınların barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçlara erişmelerinin oldukça zor olduğu görülmüştür. Bazı kadınların yaşadıkları barınma olanaklarının depo, dükkân ve ambar gibi insani koşullardan uzak olduğu tespit edilmiştir. Bu süreçte faydalandıkları Kızılay SUY desteğini olumlu katkı yaptığını belirtseler de temel ihtiyaçlara erişmeleri için oldukça yetersiz olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle ekonomik sorunlarla mücadele etmek ve geçim kaynaklarına erişebilmek için kedileriyle beraber çocuklarının

da iş gücüne dahil olduğu tespit edilmiştir. Bu durum çocukların eğitimden uzaklaşmasına ve çocuk işçiliğinin artmasına neden olmaktadır. Kadınlar her ne kadar bu durumdan dolayı rahatsızlık duyduklarını belirtseler de başka olanaklarının olmadığını vurgulamışlardır.

Kadınların iş gücüne dahil oldukları alanların, ev eksenli veya kamusal alanda enformel sektörde düşük vasıflı, düşük ücretli ve güvencesiz çalışma alanları olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda Suriye'de kadınların önemli bir kısmının çalışma yaşamı dışında kaldıkları ifade edilmektedir (Körükmez vd., 2020). Göç deneyiminde de büyük oranda bu durum devam etmektedir. Ancak mülteci aile yaşamının ekonomik zorluklarına karşında kadınlar da gelir getirme amacıyla çalışma yaşamına dahil olmaktadırlar. Tek ebeveyn kadınlar arasında ise çalışma yaşamına katılma oranı çok daha yüksektir. Mülteci aile yaşamı ve boşanma deneyimi etkisiyle artan ekonomik zorluklarla mücadele etmek üzere bu araştırma kapsamında kadınların neredeyse tamamı çalışma yaşamına belirli zamanlarda dahil olmuşlardır.

Kapitalist ekonomi ve ataerkil toplumsal yapının iç içe geçerek oluşturduğu enformel üretim modeline denk gelen ev eksenli çalışma, kadınların emeğini görünmez ve değersiz kıldığı gibi üretimi kayıtsız, güvencesiz ve vergisiz hale getirerek daha ucuza mal etmektedir. Ancak her ne kadar emek sömürüsü ve güvencesiz çalışma anlamına gelse de mülteci kadınlar tarafından tercih edilmektedir. Ev eksenli çalışan kadınların sayısı ev dışında çalışan kadınlardan daha az olsa da parça başı işlerde çalışarak emek piyasasına eklendikleri görülmektedir. Bu bağlamda kadınları ev eksenli çalışmaya iten bazı dinamiklerin olduğu görülmüştür. Bunların başında ev eksenli çalışma piyasasının Türkiye'deki genişliği ve kolay erişilebilirliği, toplumsal cinsiyete dayalı olarak evde çalışmanın daha uygun bulunması ve annelik kimliğinin kurucu unsuru olan çocuklara bakım verme rolleri gelmektedir. Kadınların çocuklarına bakım verebilecek ücretsiz bir kamusal imkânın (kreş vb.) veya enformel bir sosyal desteğin olmaması da bu durumun kaynaklarındandır. Dolayısıyla kadınların yoksullukla mücadele biçimlerinde biri olarak ev eksenli çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Ev eksenli çalışmada boncuk dizme, çikolata paketleme, fındık ve ceviz kırma, terlik tokası yapıştırma gibi işler yapıldığı görülmüştür.

Ev dışında çalışan kadınların ikisi dışında tamamının güvencesiz, düşük vasıflı, düşük ücretli ve insani çalışma koşullarından uzak olan enformel sektörde çalıştıkları tespit edilmiştir. Ancak onların da daha önce enformel sektöre yer aldıkları tespit edilmiştir. Nitekim ilgili araştırmalarda da vurgulandığı gibi Suriyeli kadınlar arasında enformel sektörde çalışanların sayısı oldukça yüksektir (MAZLUMDER, 2014; SGDD ve UNWOMEN, 2018). Dolayısıyla Suriyeli kadınların çalışma yaşamına dahil oldukları ilk iş alanı çoğunluklar enformel sektör olduğu söylenebilir. Katılımcıların kuaförlük, kıyafet bükümcülüğü, ürün paketleme, ambalaj, hizmet sektörü ve terzilik gibi çalışma alanlarında kayıt dışı, güvencesiz ve düşük ücretli çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda kadınların iş yerlerinde emek sömürüsüne maruz kalmalarının yanı sıra cinsel istismara, kötü muameleye, sosyal dışlanmaya ve aşağılanmaya maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Çoklu dezavantajlı konumları itibariyle enformel sektör, Suriyeli tek ebeveyn kadınları iş yerlerinde karşılaştıkları istismar, taciz, aşağılanma ve dışlanma gibi pratiklere karşı daha savunmasız ve kırılgan hale getirdiği görülmüştür. Çalışma haklarına dair yeterli bilgilerinin olmaması veya işte çıkarılmaktan korkmaları nedeniyle mevcut işlerine devam etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü daha iyi imkanlara sahip bir işe geçme şansları mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla çocuklarının temel ihtiyaçlara erişimlerini sağlamak zorunda olan anneler her türlü zorlu şartlara rağmen mevcut işlerinde veya benzer şartlara sahip başka bir işte çalışmaya devam etmek zorunda kalmışlardır. Bazı durumlarda iş yerlerindeki çalışanların kişisel tutum ve davranışlarına göre daha uygun çalışma imkânı yakaladıkları da tespit edilmiştir.

Diğer taraftan iş gücüne dahil olduklarında çocuklarına bakım verme kapasitelerinin azaldığını ve kısmen ihmal ettiklerini düşünmektelerdir. Bu anlamda hâkim annelik ideolojisinden kaynaklı olarak kendilerini kötü hissettikleri görülmüştür. Bunun nedeninin yoğun annelik edimi olarak tanımlanan ve yaşamını çocuğuna adamak anlamına gelen “iyi annelik” söylemi olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan kadınlar iş yaşamı dışında toplumsal cinsiyete dayalı olarak ayrımcılığı ve sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları görülmektedir. Boşanmış bir kadın olmak ve mülteci olmak kadınların cinsiyete ve etnik kökene dayalı olarak dışlanma ve damgalanma pratiklerine maruz kalmalarına yol açmaktadır. Mahalle, kamu kurumları, iş yerleri ve

eğitim kurumları gibi gündelik yaşamlarının hemen her alanında ortaya çıkan dışlama ve damgalama pratikleri kadınların yaşamlarını oldukça zorlamaktadır. Mültecilerin Türkiye'ye geldikleri ilk zamanlarda misafirlik söylemi adı altında karşılanmış ancak sürenin uzaması, mülteci nüfusun artması, yerel halk ile uyumsuzlukların ve istihdam mücadelelerinin yaşanması ile mültecilere yönelik sosyal dışlanma mekanizmaları görünür hale gelmiştir. Misafirlik söylemi mülteci kişilerin gündelik yaşamdaki pratiklerinin eleştirilmesine yol açmıştır. Yerel toplum ve siyasi iktidar tarafından üretilen misafirlik söylemine göre bireylerin gündelik yaşamlarında kendilerini yardıma muhtaç, mahcup hissetmeleri ve tam olarak misafir gibi davranmaları beklenmiştir. Katılımcılardan birine ait olan "*Suriye'den misafir olarak geldiler saygı yok falan dağdan gelen bağdakini kovuyor diye konuşuyorlar"* ifadesi tam olarak bu durumu göstermektedir. Bu bağlamda kadınların yerel toplum üyeleriyle sosyal etkileşimde bulundukları her alanda ırk, ulus ve din gibi "etnolojik damgalama" (Goffman, 2019) biçimlerine maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

Diğer damgalama ve dışlama biçimi ise toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak kendini gösteren medeni durumlarına ilişkindir. Geleneksel ataerkil kültürde boşanmış olmak aile birliğinin ve toplumsal düzenin bozulması veya toplumsal normlardan sapma anlamına gelen bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Bu anlamda boşanmış kadınlardan beklenen namuslu, iffetli olmaları ve çocuklarına annelik yapmalarıdır. Araştırma kapsamında boşanmış olmak kadınlara göre bir tehdit unsuru olarak algılanırken, erkekler için ilişki kurma ve cinsel yakınlaşma anlamında bir fırsat olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bu bağlamda kadınlar eril tahakküme dayalı olarak erkeklerin cinsel sömürü ve tacizine maruz kalırlarken, kadınların ise dışlama ve ayrımcı söylemlerine maruz kalmaktadırlar. Kadınlar bu pratiklerle mücadele etmek için çeşitli stratejiler ve taktiklere başvurmak durumunda kalmaktadırlar.

Gündelik yaşamda failler, kişisel nitelik ve becerileriyle (ekonomik, kültürel) toplumsal yaşamda yer almaya ve konumlarını korumaya çalışırlar. Dolayısıyla toplumsal alanlarda konumlarını korumak adına çeşitli stratejilere başvurmaları gerekmiştir. Bu bağlamda kadınların boşanmış olmalarından dolayı iş yerlerinde ve gündelik yaşamlarında erkekler tarafından rahatsız edilerek ilişki kurma girişimlerine karşı bazı strateji ve taktikler

geliştirmişleri görülmüştür. Kadınlar bu duruma, karşı tavır koymaya çalışmış veya iş değiştirmek zorunda kalmışlardır. Yeni bir işe başladıklarında ise bu anlamda bazı *gizleme stratejileri* uyguladıkları görülmüştür. Bunların başında medeni durumlarını evli olarak belirtmeleri gelmektedir. Bazı kadınlar ise boşandıklarını ifade etseler de aileleriyle birlikte yaşadıklarını belirterek yalnız olduklarını gizlemeye çalışmışlardır. Dolayısıyla boşanmış tek ebeveyn olmak bu açıdan toplumsal alanlarda kadınları damgalayan bir unsura dönüşmektedir. Eril tahakkümün gündelik yaşamda devam ettiğini katılımcılardan birinin uyguladığı şu taktikten anlayabiliriz: *"Babamın bir ayakkabısı vardı, Suriye'den getirmiştik onu kapının önüne koyardık."* Katılımcının bu çarpıcı ifadesinden anlaşıldığı üzere, evde çocuklarıyla yaşayan yalnız bir kadın olduğunu gizleme ihtiyacı hissettiği görülmektedir. Buradan hareketle boşanma deneyiminden sonra aile içerisindeki eril tahakkümün zayıfladığı görülse de gündelik yaşamda etkileşime girdikleri alanlarda bu baskının devam ettiği görülmektedir.

Kadınların etnik ayrımcılığa karşı uyguladıkları stratejiler ve taktikler ise fiziksel görünümlerinde yaptıkları değişimlerde yoğunlaşmaktadır. Katılımcıların Türkiye'ye geldikten sonra baş örtüsünü bağlama usullerinde değişime gittikleri görülmüştür. Dış görünümle ilgili olan bir diğer değişiklik ise yerel toplum tarafından Suriyeli kadınlar üzerinden üretilen "abartılı makyaj yapma ve süslenme" söylemine dairdir. Bu bağlamda kadınlardan bazıları bu noktada gizlenebilmek ve kötü muameleden kaçınmak için eskisi gibi makyaj yapmamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra çocuklarının okulda Suriyeli olduklarını gizlemeye çalıştıkları da tespit edilmiştir. Suriye'den gelen Türkmen katılımcılar ise Türkçe konuşma becerilerini güçlendirmeye çalışarak yerel toplum aksanına uygun konuşmaya çalıştıkları fark edilmiştir.

Araştırmanın beşinci sorusu, göç ve boşanma deneyimi sonrasında menşe ülkelerindeki toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişimleri anlamaya ilişkindir. Araştırmanın dördüncü sorusuna ilişkin sonuçlarda ifade edildiği üzere, göç ve boşanma deneyimi sonrasında artan ekonomik zorluklarla mücadele etmek ve geçim kaynaklarına erişebilmek için iş gücüne dahil olan kadınlar çeşitli zorluklarla karşılaşmış olsalar da bu durum toplumsal cinsiyet temelinde gündelik pratiklerinde bazı değişimlere yol açmıştır.

Kadınların boşanma kararı almaları elbette kolay olmamıştır. Bu duruma etki eden bazı koşulların olduğu görülmüştür. Öncelikle kadınların göç deneyiminde boşanma girişimleri, her ne kadar boşanmaya karşı var olan olumsuz bakışı açısının etkisi, artan yoksullaşmadan dolayı erkeğin gelir getirici rolüne bağlılık, çocukların velayetini alabilme konusunda duyulan endişe ve çocuklarının babasız büyümesini istememe gibi nedenlerle ilk etapta gerçekleşmese de kadınlar, *ilk olarak* aile içinde artan huzursuzluk, şiddet, aldatılma, ilgisizlik ve eşlerinin ekonomik anlamda sorumluluk almamalarına bağlı olarak boşanmaya karar vermişlerdir. *İkinci olarak* evli oldukları süreçte de çalışma hayatına belirli düzeyde katılmaları, ekonomik anlamda güçlenmelerine ve kendilerine güven duymalarına olanak sağlamıştır. *Üçüncü olarak* ise Türkiye'de boşanma ve velayet konusundaki yasal süreçler hakkında bilgilerinin artmasıyla boşanma fikrini hayata geçirdikleri görülmüştür. Dolayısıyla kadınların menşe ülkelerinde gerçekleştiremeyecekleri boşanma sürecini Türkiye'de yapabilmeleri göç deneyiminin olumlu veya olumsuz etkileridir. Göçle birlikte artan yoksullaşma, göç deneyiminin olumsuz bir çıktısı olsa da kadınların kamusal yaşamda iş gücüne katılımlarını sağlamış ve ekonomik olarak erkeğin karşısında güçlenmesine olanak tanımıştır. Göçün olumlu çıktısı olarak geldikleri yeni ülkenin kadın hakları bakımında yasal koşullarının menşe ülkelerinden daha iyi olmasıdır. Özellikle Türkiye'deki yasalarda kadınların medeni haklarının Suriye yasalarına kıyasla kadın hakları bağlamında daha iyi bir noktada olması kadınların hukuki anlamda güçlenmelerine olanak tanımıştır.

Literatürde mülteci kadınların güçlenme koşulları; toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olan ayrımların dışına çıkabilmelerine, kadın hakları konusunda farkındalık sahibi olmalarına, aile içinde karar alma mekanizmalarına katılımlarının artmasına, kamusal olanaklardan yararlanabilmelerine bağlı olarak tartışılmaktadır (Connelly vd., 2010; Sinha vd., 2012). Bu bağlamda, göç ve boşanma deneyimlerinde artan yoksullaşmaya bağlı olarak istihdama katılım sağlamak kadınların menşe ülkede edindikleri toplumsal cinsiyet rollerine göre erkeklere ait olan alana girdiklerini hissettirmiştir. Bu durum kadınlar açısından erkeklerin rol ve sorumluluklarını üstlenmek anlamında olumsuz olarak görülse de ekonomik olarak bağımsızlaşmalarına ve özgürleşmelerine katkı sunmuştur. Bu bağlamda istihdama katılımın gündelik yaşam pratiklerinde toplumsal cinsiyet rejimi kapsamında en büyük değişimi sağlayan durum olduğu görülmektedir. Kadınların

boşanma sürecinden sonra maddi zorlukları artsa da aile içindeki eril tahakküme dayalı olan baskı ve şiddetin son bulması, kamusal alanda görünür olarak sosyal ve ekonomik hayata katılımlarının artmasıyla aile içinde daha huzurlu ve mutlu hissettikleri görülmektedir. Katılımcılardan birinin *"her şey maddi değildir"* ifadesi bunu açıkça göstermektedir. Bunun yanı sıra boşanma öncesi süreçte eşlerinin aile sorumluluklarını yeterince almaması ve temel ihtiyaçlarını karşılamaması da kadınlar açısından boşanma sonrasında maddi olanaklar açısından pek fazla değişimin olmadığı izlenimini doğurmuştur.

Diğer taraftan literatürde boşanmış olan annelerin istihdama katılma sürecinde çocuklarına bakım verme ve vakit ayrıma gibi sorumlulukları yeterince sağlamamalarına bağlı olarak bir suçluluk hissettikleri ifade edilmektedir (Sartor, 2006). Ancak araştırma kapsamında bu durumun pek fazla yaşanmadığı söylenebilir. Bunun nedeni aile içinde yaşanan şiddet ve huzursuzluğun çocuklara da yansıması hatta bazen şiddetin onlara da yönlenmesidir. Bu nedenle kadınların büyük bir kısmı eşlerinden ayrıldıktan sonra çocuklarının daha mutlu olduğunu vurgulamış, onlarla daha yakın ilişki kurarak bakım ihtiyaçlarını daha fazla karşıladıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla çalışma yaşamında dahil olmak çocuklara bakım verme ve ilgilenme bakımında bir suçluluk duymalarına neden olmamaktadır. Aksine boşandıktan sonra kadınların büyük bir kısmının aile sorumluluklarını tek başlarına üstlenmeleri, çocuklarla daha fazla ilgilenme ve temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında kadınlara kendi hayatlarını idame ettirebileceği inancını doğurmakta ve güçlendirici bir etki yapmaktadır. Bu nedenle kadınlar potansiyellerinin farkına vararak bir erkeğin varlığına bağımlı olmadan da çocuklarıyla birlikte yaşayabileceklerini düşünmektedirler.

Göç deneyiminin toplumsal cinsiyet ilişkileri ve rolleri üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğundan hareketle annelerin boşanma süreci ve göç deneyimiyle birlikte artan ekonomik zorluklarla mücadeleleri, menşe ülkelerinde toplumsal cinsiyet temelinde inşa edilen annelik rolleri ve sorumlulukları dışında bazı edimlerde bulunmalarına yol açmıştır. Gündelik yaşamda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin performatif özelliğinden (Butler, 2016) ve bireylerin deneyim yoluyla inşa edilen özneler olduğundan (Scott, 1992) hareketle, gündelik yaşamda daha önce hiç deneyimlenmeyen birtakım edimlerde

bulunmanın bireylerin hâkim kanıları ve algıları üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olabileceğini söyleyebiliriz.

Ancak bazı feminist görüşler, ataerkil geleneğin hâkim olduğu toplumlarda kadınların iş yaşamına dahil olmasının, doğrudan toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin azaldığı ve kadınların bakış açılarının değiştiği anlamına gelmediğini ifade etmektedirler. Özellikle göç deneyiminde kadınların toplumsal cinsiyete dayalı olarak daha fazla baskıyla karşılaştıklarını ifade edilmektedir (Doğangün ve Özgür-Keysan 2022). Dolayısıyla kadınların iş gücüne katılmalarının toplumsal cinsiyet normlarını ve ilişkilerini her zaman olumlu açıdan değiştirmediği vurgulanmaktadır (Kibria, 1990). Bu noktada menşe ülkenin ve göç edilen ülkenin toplumsal cinsiyet rejimi ve yasal mevzuatı önemli olmaktadır.

Bu bağlamda, araştırmada bu iki bakış açısından birine yakın sonuçların olduğunu ifade etmek kestirmeci ve indirgemeci olma riskini taşımaktadır. Bu nedenle göç sürecinin kadınlar tarafından aynı şekilde deneyimlenmediğini durumun sosyal ilişkiler ve konumlar arasında farklılaştığını göz önünde tutmak gerekmektedir. Dolayısıyla göç ve boşanma deneyimiyle kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesi, güçlenmesi veya toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kadınları daha hassas ve kırılganlaştırması çok boyutlu ve ilişkisel bir sürece işaret etmektedir. Bu bağlamda, kadınların aile içinde yaşadıkları şiddet ve baskının boşanma ile azalması, kendi ayakları üzerinde durmak için mücadele etmeleri kadınların bu anlamda güçlendiğini ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde birtakım değişimlerin olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra kamusal alanda daha fazla görünür olmaları ve istihdama katılmaları toplumsal cinsiyete dayalı baskıya maruz kalmalarını devam ettirmiş ve kadınları kırılganlaştırmıştır.

Boşanma sonrası istihdama katılımın yanı sıra kadınların Türkiye'de güçlenmelerine olanak sağlayan dinamiklerden biri de kanunlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarıdır. Kadınların yasal süreçler ve hakları hakkında daha fazla bilgiye erişmeleri aile içindeki erkek şiddetine karşı koymaları ve boşanmaları noktasında olumlu etki yaptığı görülmüştür. Suriye'deki toplumsal konumları ve annelik rolleri düşünüldüğünde boşanmaya cesaret edebilmenin başlı başına bir güçlenme belirtisi olduğu söylenebilir.

Bu noktada kadınların yasal süreçler ve hakları bağlamında bilinçlenmelerine ve güçlenmelerine olanak sağlayan aktörlerin başında STK'lar gelmektedir. Sosyal ve hukuki danışmanlık, kadın hakları konusunda atölye çalışmaları ve eğitimler sağlayan STK'lar aracılığıyla kadınların hakları konusunda farkındalık kazandıkları ve bu anlamda güçlendikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda mesleki eğitim (cilt bakım, kuaförlük, bilgisayar vb.), dil kursu gibi eğitim ve atölye çalışmalarına katılmaları gündelik yaşamdaki sermayelerini artırma noktasında önemli olmuştur.

Özetle, göç ve boşanma deneyimi sonrasında kadınların büyük bir kısmının gündelik yaşam pratiklerinin değiştiği, temel hak ve özgürlükleri konusunda bilinçlendikleri görülmüştür. Buna bağlı olarak, menşe ülkelerinde edindikleri annelik kimliklerine kıyasla Türkiye'de boşanmaları ve gündelik hayatlarını idame ettirebilmek için kamusal hayatta mücadele etmeleri farklı edimlerde bulunmalarına (istihdama katılım, dil ve mesleki eğitim, kadın hakları atölye çalışmalarına katılım vb.) yol açmış ve toplumsal cinsiyetle ilişkili gündelik pratiklerinde bazı değişiklikler yapmaya sevk etmiştir.

Araştırmanın altıncı sorusu, kadınların mülteci aile yaşamında karşılaştıkları çok boyutlu (ekonomik, kültürel ve psiko-sosyal) zorluklar karşısında kamu kuruluşları ve STK'ların sağladığı sosyal, ekonomik, hukuki, sağlık, psikolojik ve eğitim gibi sosyal hizmet alanlarından hangilerine ihtiyaç duyduklarını ve yararlandıkları hizmetlere dair deneyimlerini gündeme getirmeye ilişkindir.

Boşanmış bir mülteci kadın olmaya bağlı olarak kadınların en fazla zorlandıkları problemlerin başında maddi zorluklar gelmektedir. Göç ve boşanma deneyimi sonrasında kadınların annelik kimliklerine içkin olan ev içi rollerinin yanı sıra geçim kaynaklarına erişme sorumluluklarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum bir yandan geleneksel annelik rollerinin dışına çıkmalarına imkân sağlarken bir yandan da kadınların gündelik yaşamlarındaki sorumluluklarını ve yüklerini artırarak en çok zorlandıkları sorun alanı haline gelmiştir. Maddi olanaklarda yaşanan zorluklara bağlı olarak kadınların barınma, gıdaya erişim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlara erişimleri kısıtlanmıştır. Düşük ücretli kira ödemek sebebiyle barınma koşulları depo, dükkân ve ambar gibi insani koşullardan uzak olan yerler olmuştur. Elektrik, su vb. faturalarını ödemekte zorlanmışlardır. Kızılay SUY

desteğinin temel ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması sebebiyle kendilerinin yanı sıra bazı çocuklarını eğitim hayatından alarak iş gücüne dahil etmek zorunda kaldıkları görülmüştür.

Katılımcıların ikinci olarak önemli gördükleri ihtiyaçları arasında psikolojik destek gelmektedir. Savaş ve çatışma ortamına tanıklık, aile üyelerinin kaybı, yeni bir ülkeye uyum sağlama, ekonomik ve sosyal problemlerle karşılaşma, ayrımcılığa uğrama gibi nedenlerle kendilerinin ve çocuklarının psikolojik desteğe ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir. Özellikle çocukların savaş ortamına tanık oldukları şiddet görüntüleri, çatışma ve bomba sesleri nedeniyle korku ve kaygıya bağlı olarak uyku ve alt ıslatma (enüresiz) problemlerinin olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra eğitim hayatlarında ayrımcılık ve akran zorbalığına maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle okula devam etmekte zorlandıkları ve bazı çocukların ise bu nedenden dolayı okulu yarıda bıraktıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla çocukların psikolojik desteğe ihtiyaçlarının zaruri olduğu görülmüştür. Kadınlar ise çocuklarının temel ihtiyacını karşılama ve aile sorumluluklarından dolayı fiziksel ve ruhsal olarak zorlandıkları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra iş yerinde kötü muameleye maruz kalmaları, gündelik yaşamlarında mülteci ve boşanmış kadın olmaya dayanan ayrımcılık pratiklerine maruz kalmaları da kadınların psikolojik sağlıklarını olumsuz etkilemiştir. Sağlık ihtiyaçlarının ise ekonomik ve psikolojik destek ihtiyaçlarına göre daha az öncelikli olduğu söylenebilir. Bunun nedeni Türkiye'deki sağlık sistemine erişmekte zorlanmamaları olduğu düşünülmektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda da sağlığa erişim konusu en fazla memnun kaldıkları hizmet alanı olmuştur (Erdoğan, 2018).

Bu bağlamda, kadınların öncelikle maddi destek amacıyla kamu kuruluşları ve STK'lar tarafından sağlanan desteklere başvurdukları görülmüştür. Kamu kurumlarından Sosyal Hizmet Merkezleri'ne, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'na ve belediyelere başvurdukları tespit edilmiştir. Gaziantep sahasında aktif olan STK'lardan ise Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD-ASAM), Kızılay Toplum Merkezi, CARE International, Uluslararası Göç Örgütü (IOM), ve GOAL gibi kurumlara başvurmuşlardır. Bunun yanı sıra katılımcılar temel hak ve ihtiyaçlara erişmek üzere kimlik kayıt ve ikametgâh işlemlerinde İl Göç İdaresi ve Nüfus Müdürlüklerine;

çocukların eğitim süreçleri için eğitim kurumlarına; sağlık ve psikososyal destek hizmetler için Devlet Hastaneleri, Göçmen Aile Sağlığı Merkezleri gibi sağlık kurumlarına; boşanma sürecinde ise adli mekanizmalarla başvurdukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda başvurdukları ve destek aldıkları kurumlarla ilgili farklı deneyimleri söz konusu olmuştur. Nitekim katılımcıların kamu kurumlarından aldıkları hizmetler ile STK'lardan aldıkları hizmet deneyimlerinde bariz farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Öncelikle kamu kurumlarında alınan hizmetlere dair deneyimlere değinecek olursak; hizmetlere erişimde zorlandıkları, hizmet alım süreçlerin uzadığı, hizmet alımında ayrımcılığa ve sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların boşanma deneyimlerinden kaynaklı olarak kurumlar arasında birbiriyle bağlantılı sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Adli mekanizmaların yavaş işlemesinden kaynaklı olarak boşanma davasının açılması ve sürecin sonuçlanması durumunda zorluklar yaşamışlardır. Buna bağlı olarak İl Göç İdaresi'nde kimliklerindeki medeni hallerinin güncellenmemesinden dolayı ikametgâh kaydı gerçekleştiremedikleri görülmüştür. İkametgâh kaydının güncel olmaması ise kişilerin Kızılay SUY ve SED desteğinden yararlanmalarını engellemektedir. Dolayısıyla geçici koruma kimliklerinde medeni durumlarının güncel olmaması kamu kuruluşlarından ekonomik destek almalarının önündeki en önemli engellerden biri olmaktadır. Öte yandan SED yardımına başvuru kriterleri arasında tek ebeveyn olma zorunluluğu olmamasına rağmen kurum yetkililerinin kimliklerinde medeni halleri güncellemeleri gerektiğine dair bilgi verdikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda medeni halleri kimliklerinde güncel olan kadınların da bazı çocuklarının 15-16 yaşında olmasından kaynaklı olarak yardım alamadıkları görülmüştür. Nitekim araştırma katılımcısı olan 16 tek ebeveyn kadından sadece dördünün SED desteğinden faydalandığı görülmektedir. Dolayısıyla kadınların sosyo-ekonomik durumları SED kriterlerine uygun olsa da çeşitli sebeplerle yardım alamadıkları tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, boşanma süreçlerinin uzaması, İl Göç İdaresi'nde kimliklerinin güncellenmemesi, ikametgâh kayıtlarının yapılamaması ve SED yardımının çeşitli nedenlerle onaylanmamasına bağlı olarak kadınların gündelik yaşamda hak ve hizmetlere erişimleri oldukça kısıtlanmaktadır. Mülteci tek ebeveyn anne olmanın getirdiği

dezavantajlı koşullar kamu kuruluşlarından maddi destek alamamalarıyla daha da derinleşmektedir. Diğer taraftan maddi olanaklara erişmenin yanında hastaneler ve eğitim kurumlarıyla da sorunlar yaşamaktadırlar. Hastanelerden genel olarak memnun oldukları görülse de bazı kadınların hastane çalışanları tarafından ayrımcılığa uğradığı tespit edilmiştir. Eğitim kurumlarında ise çocuklarının yaşadıkları akran zorbalığı ve ayrımcılıktan ötürü zorlanmışlardır. Bu bağlamda eğitim kurumlarıyla irtibata geçtiklerinde benzer ayrımcı söylemler karşılaşmışlardır.

Kadınların STK'lardan aldıkları hizmetler, kamu kurumlarına başvuru sebeplerine benzer şekilde daha çok maddi destek üzerinden şekillenmiştir. Kadınlar çoğunluklar temel hak ve hizmetlere erişimlerinde yaşanan sorunlara çözüm bulmak ve destek almak amacıyla STK'ların sağlamış olduğu maddi, sağlık, hukuki, sosyal ve psikolojik danışmanlık desteklerine yoğun bir şekilde başvurdukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra meslek edindirme ve dil kursları, kadın haklarına dair eğitimlere ve atölye çalışmalarına katılmışlardır. SGDD-ASAM'ın ALFARAH ve SADA ofisleri ve CARE International derneğinden maddi ve kira desteği aldıkları tespit edilmiştir.

Maddi yardımların yanı sıra sağlık, psikolojik ve hukuki danışmanlık desteklerine başvurmuşlardır. Türkçe dil yeterlilikleri olmadığından sağlık danışmanlığına randevu alma ve tercüman desteği edinme amacıyla başvurdukları görülmüştür. Psikolojik danışmanlık desteğin hem kendileri hem de çocukları için başvurmuşlardır. Hukuki danışmanlığa ise boşanma ve çocukların velayet süreçlerinde bilgi ve destek almak üzere başvurdukları görülmüştür. Aynı zamanda eşlerinde boşanma sürecinde karşılaştıkları tehditlerden dolayı Koruma Tedbiri ve Uzaklaştırma Kararı çıkarmak için de STK'ların sağlamış oldukları hukuki desteğe erişim sağlamışlardır. Bu bağlamda STK'lardan almış oldukları hukuki danışmanlık, kadın haklarına dair eğitimler ve toplumsal cinsiyet atölye çalışmalarıyla yasal süreçlere dair bilinçlenmiş ve farkındalık kazanmışlardır. STK ve yerel yönetimlerin sağlamış oldukları dil ve mesleki kurslar aracılığıyla bazı kadınların kuaförlük ve cilt bakım gibi mesleklerde yetkinlik kazandıkları, bunu bir sermaye aracına dönüştürerek bu alanda çalıştıkları veya iş kurdukları tespit edilmiştir.

ÖNERİLER

Eleştirel sosyal hizmet yaklaşımıyla yürütülen bu araştırma, toplumsal cinsiyet rejimiyle düzenlenen gündelik yaşamda kültürel, ekonomik ve sosyal belirleyenlerin etkisi altında inşa edilen Suriyeli kadınların annelik rolleri ve sorumluluklarına bağlı olarak yaşadıkları tahakküm ve baskı pratiklerini ifşa eden analiz bulgularına yaslanarak toplumsal cinsiyete, insan hakları ve sosyal adalet duyarlı birtakım öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Annelik Kimliğinin İnşası Dair Öneriler:

Çalışma kapsamında analiz edilen Suriyeli kadınların annelik deneyimleri gündelik yaşamlarında özel alana denk gelen roller ve sorumluluklar çerçevesinde inşa edildiği görülmektedir. Toplumsal, kültürel ve politik yapılar odağında kadınlardan iyi bir eş ve anne olmaları beklenerek yaşamlarını çocuklarının bakımına ve eşlerinin hizmetine adamaları beklenmektedir. Bu bağlamda Sancar'ın (2019) deyimiyle "başkası için yaratılmış olmak" annelerin/kadınların deneyimlediği toplumsal cinsiyet kimliğinin bir özelliğidir. Buradan hareketle toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak örgütlenen toplumsal yaşamda kadınlara ideolojik olarak dayatılan toplumsal cinsiyet rollerin dışına çıkmalarına olanak sağlayacak toplumsal, sosyal ve kültürel yapıdaki düzenlemelerle eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair algıların değişmesi, gündelik yaşamın her alanında görünür hale gelmesi gerekmektedir. Nitekim bu kolay değildir. Sadece mikro düzeyde kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyete dair algılarında farkındalık yaratmak yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama çalışmalarının mezzo ve makro boyuttaki düzeylerde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu anlamda toplumsal yaşamdaki siyasi iktidarın politika ve yasalarının yanı sıra, iktidarın kamusal alandaki aktörlerini de kapsayacak çözümler üretmek gereklidir. Özellikle bu aktörlerin başında eğitim sistemi, kitle iletişim-medya araçları gelmektedir. Nitekim eğitim sistemi ve kitle iletişim-medya araçları toplumsal yaşamdaki eşitsizliklerin yeniden üretiminde oldukça önemli bir noktadır. Bunun yanı sıra aile kurumunun da bu eşitsizlikleri yeniden üretme noktasındaki rolü göz ardı edilmemelidir.

- Bu kapsamda toplumsal, kültürel ve sosyal yapıdan kaynaklı olarak annelerin/kadınların toplumsal cinsiyet kimliklerinin henüz çocukluk çağından itibaren aile ve sosyal çevre içerisinde inşa edilmeye başlamasından hareketle yeni evlenen ve çocuk sahibi olmak isteyen kişilerle bireysel ve topluluk düzeyinde çalışmaların yapılması gerekmektedir. Nitekim sosyal hizmet disiplini birey, grup ve topluluk odağında toplumsal yaşamın hemen her alanında yer alması ve her yaş düzeyinde bireylere ulaşabilmesi toplumsal cinsiyet ve annelik normlarına ilişkin birey ve grup düzeyinde çocuk, genç, yetişkin kişilerle uygulamaların yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu kapsamda gerek kamu gerekse sivil toplum kuruluşları aracılığıyla eğitim kurumları, sosyal hizmet merkezleri, hastaneler, göçmen sağlığı merkezleri gibi kurumlarda mülteci kadınlara ve çocuklarına yönelik toplumsal cinsiyet, annelik ve babalık rollerine ilişkin farkındalık artırıcı, güçlendirici ve özgürleştirici sosyal hizmet uygulamalarının yapılmasıyla ataerkil toplumsal normların dönüştürülmesi sağlanabilir. Bu kurumlarla ilişkilenen mülteci kadınların toplumsal cinsiyete dayalı sorunlarına duyarlı olmak ve gerekli mekanizmalara yönlendirme oldukça işlevsel olabilir. Nitekim bu kurumlara daha fazla annelerin çocuklarıyla gittikleri düşünüldüğünde babalara ulaşmak zor olacaktır. Ancak burada oldukça önemli bir nokta sürece erkekleri ve babaları da dahil etmektir. Bu bağlamda yetişkin mülteci erkeklerin yoğun olarak sosyalleştikleri alanlar olan kahvehaneler, dini kurumlar (cami, taziye evleri vb.) ve belediyelere bağlı mahallelerdeki sosyal tesisler aracılığıyla babalara ulaşılabilir. Bunun yanı sıra İl Göç İdareleri, nüfus müdürlükleri, emniyet ve denetimli serbestlik müdürlükleri, polis karakolları aracılığıyla kamu kurumlarıyla ilişkilenen yetişkin mülteci erkeklerle toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bilinçlendirme eğitimleri, atölye çalışmaları ve kadınların haklarına dair kanunlar ve cezai yaptırımlar çerçevesinde bilgilendirme eğitimleri gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla kadınların ve erkeklerin yoğun olarak sosyalleştikleri ve kamu kurumlarıyla irtibata geçtikleri alanlar bu çalışmaların entegre edilmesi bağlamında önemli mekanlardır.

- Topluluk düzeyinde yapılacak çalışmalarda ise kamu ve sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştireceği çalışmalar önemli olmaktadır. Bu bağlamda

annelik ve babalık programlarının olduğu görülse de bu programlara Suriyeli bireylerin dahil olmadığı görülmektedir. Anne Çocuk Eğitim Vakfı'nın (AÇEV, 2017) MEB, GAP ve UNICEF iş birliğinde Suriyeli çocuklara yönelik yaz anaokulu eğitim programı düzenlediği görülmektedir. Ancak bilindiği üzere AÇEV, Anne Çocuk Eğitim Programı (AÇEP) ve Baba Destek Programı (BADEP) adlı ebeveynlere yönelik eğitim programları düzenlemektedir. Ancak bu programlara Suriyeliler dahil edilmemektedir. Bunun yanı sıra AÇEV'in Anne Çocuk Eğitim Programı'nın makbul annelik pratiklerini yeniden ürettiğine dair programı analiz eden çalışmalar mevcuttur (Bayraktar, 2011). Bu bağlamda AÇEP'in annelik rollerini yeniden üreten program içeriğinin yenilenerek Suriyeli kadınların dahil edilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra göç alanında çalışan STK'ların yürüttükleri yapılandırılmış faaliyetlerle annelerin/kadınların toplumsal cinsiyete dair farkındalık kazanmaları sağlanmaya çalışırken babaların/erkeklerin de sürece dahil edilmesi gerekmektedir.

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın mültecilere yönelik sosyal politika hizmetlerinde kadınların aile içerisindeki toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerinin fark edilmesinde ve önlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Mülteci kadınların ve çocukların yoğun olarak etkileşimde bulundukları Sosyal Hizmet Merkezleri, Şiddet İzleme ve Önleme Merkezleri (ŞÖNİM), Kadın Sığınma Evleri Çocuk İzlem Merkezleri ve kurum bakımına alınma hizmetlerinde mülteci kadınların ve çocukların ataerkil normlara dayalı toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin çalışmaların yapılması gereklidir. Bu şekilde kadınların ve çocukların annelik ve babalık rollerine ilişkin geleneksel normların dışına çıkmaları sağlanabilir. Özellikle Kadın Sığınma Evleri'nde kadınların şiddete uğradıkları eşlerinin yanlarına dönmeleri konusunda baskıların yapılmaması, gündelik yaşamlarında sermaye biçimlerinin artırılması için dil ve mesleki kurslarla kadınların yaşam becerileri toplumsal cinsiyete duyarlı çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir.

Göç ve Boşanma Deneyimi Sonrasında Karşılaşılan Zorluklara İlişkin Öneriler:

Göç ve boşanma deneyimi sonrasında kadınların ve çocuklarının gündelik yaşam olanakları ekonomik, sosyo-kültürel ve psikolojik anlamda oldukça kısıtlanmaktadır. Göç deneyimi başlı başına kişilerin çeşitli zorluklarla karşılaşmalarına neden olmasının yanı sıra bu süreçte tek ebeveyn anne olarak çocuklarına bakım vermeye, geçim olanaklarına erişmeye çalışmak oldukça zorlayıcı bir sürece denk gelmektedir. Bu bağlamda tek ebeveyn annelerin ve çocuklarının temel ihtiyaçlara erişimlerini artırmaya yönelik ekonomik destek başta gelmek üzere, sosyal ve psikolojik açıdan desteklenmelerini sağlayacak çalışmaların yapılması gerekmektedir. Çünkü tek ebeveyn anneler karşılaştıkları zorluklar karşısında yalnız kalmakta ve annelik deneyimleri kısıtlanmaktadır. Çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaları kendi yaşamlarını sorgulamalarına neden olmakta psikolojik ve fiziksel olarak yıpranmaktalardır. Bazı kadınlar bu süreçle mücadele etmekte zorlandıkları için tekrardan bir evlilik gerçekleştirmek zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla göç deneyiminde boşanmış olan kadınların annelik rolleri ve sorumlulukları altında ezilmelerine karşın gündelik yaşamlarında ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan desteklenmeleri, kadınların kendi yaşamlarını idame ettirmelerine, güçlendirilmelerine olanak sağlaması ve yeniden zorunlu olarak erkek egemenliği altına girmelerini önlemesi açısından oldukça önemli bir sürece işaret etmektedir. Bu bağlamda gerek kamu gerekse sivil toplum kuruluşlarının bütüncül bir bakış açısıyla tek ebeveyn annelerin yaşadıkları sorunlara çözüm üretmeleri gerekmektedir.

Sosyo-Ekonomik Destek

- Öncelikle tek ebeveyn annelerin temelde zorlandıkları ekonomik sorunlarına çözüm üretmek için, sosyo-ekonomik destek sağlamalı ve kendi yaşamlarını idame ettirebilecek gündelik yaşamdaki sermaye kapasitelerinin (ekonomik, kültürel ve sosyal) artırılması teşvik edilmelidir. Kamu kuruluşlarından Sosyal Hizmet Merkezleri, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve belediyeler aracılığıyla tek ebeveyn annelere maddi desteklerin sağlanmasında öncelik verilmelidir. Bunun yanı sıra araştırma bulgularında tartışıldığı üzere kadınların adrese dayalı nüfus kayıt sisteminde tek ebeveyn olarak görünmemeleri Kızılay

SUY ve SED yardımlarında yararlanmalarını engellenmektedir. Dolayısıyla bu süreçte geçici koruma kimliklerinde medeni hallerinin boşanma davasının sonuçlanmasının uzun sürmesi göz önünde bulundurulmalı, kadınların beyanları esas alınarak nüfus kayıtları gerçekleştirilmelidir.

- Kamu kurumlarının sağlamış olduğu en temel sosyo-ekonomik desteklerden biri SED yardımlarıdır. Ancak kadınların SED yardım kriterlerine uymaları durumunda dahi çeşitli sebeplerle yardımların sağlanmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Sosyal Hizmet Merkezleri'nin Suriyeli tek ebeveyn annelerin ekonomik anlamda güçlendirilmeleri için bütüncül bir sosyal hizmet uygulaması gerçekleştirmeleri, kadınların ihtiyaçlarının tespiti için ev ziyaretleri yapmaları ve süreci insan hakları ve sosyal adalet ilkesi çerçevesinde yürütmeleri gereklidir. Ancak konunun maddi bütçe boyutu da söz konusu olmaktadır. Bu konuda valilik ve bakanlık düzeyinde Suriyeli tek ebeveyn anneler başta olmak üzere kadınların maddi olanaklara erişimlerini artıracak ekonomik bütçe planlamaları yapmalıdırlar. Bu noktada uluslararası sivil toplum kuruluşlarıyla ortak bir fon desteği oluşturulabilir. Nitekim Birleşmiş Milletler Mülteciler yüksek Komiserliği (BMMYK-UNCHR) ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) birlikte Sosyal Hizmet Merkezlerinin Kapasitesini Güçlendirme Programları yürütülmüştür. Programda ihtiyaç sahibi mültecilerin sosyal hizmetlere erişimlerinin artırılması için tercüman ve mesleki eleman desteği sağlandığı belirtilmiştir (ASHB, 2022). Tercüman ve mesleki eleman desteğinin önemli olmasıyla birlikte programın henüz yeterli düzeyde hassas gruplara ulaşamadığı ve hizmet sağlayamadığını söylemek mümkündür. Nitekim katılımcılardan sadece dört kişinin SED yardımı almasını bunun bir sonucudur. Katılımcılar SED yardımından haberdar olsalar da kurumda dikkate alınmadıklarını veya kriterler uymadıkları gerekçesiyle başvurularının işleme alınmadığını belirtmektedirler. Bu bağlamda tek ebeveyn anneler gibi hassas gruplara ulaşmanın ve hizmet sağlamanın önceliklendirilmesi gereklidir.

- Sivil Toplum Kuruluşlarının temel amaçlarının uzun süreli ekonomik destek sağlamaları olmasa da tek ebeveyn anneler gibi hassasiyet düzeyi yüksek olan

ailelere daha uzun süreli olan kamu maddi desteklerine erişim sağlamaları sürecine kadar maddi ve kira desteği sağlamaları, buna yönelik özel fonlar oluşturmaları ve kamu hizmetlerinden yararlanmaları için hak savunuculuğu odağında bir vaka yönetimi planı yapmaları gereklidir.

- Ekonomik zorluklarla bağlantılı olarak bazı katılımcıların yüksek kira ücretlerinden dolayı depo, dükkân ve ambar gibi insani koşullardan uzak ve sağlıklı olmayan yerlerde kaldıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda belediyeler, muhtarlıklar ve zabıta il müdürlükleri gibi yerel kamu aktörleri aracılığıyla kira ücretlerindeki artışın yasal olup olmadığına ve insani ve sağlık koşullarına uygunluğuna dair kontroller yapılmalı, şikâyet mekanizmaları oluşturulmalı, kadınlar bu konudaki şikâyet mekanizmaları hakkında bilgilendirilmelidir. Bu noktada sivil toplum kuruluşlarının ve SHM personellerinin ev ziyareti sırasında ev koşullarının ve kira ücretlerinin uygunluğu konusunda değerlendirmeler yapmaları ve kişileri bu mekanizmalara yönlendirmeleri işlevsel olacaktır.

Çalışma Yaşamı

- Araştırma bulgularında ifade edildiği gibi kadınların neredeyse tamamı Türkiye'ye geldikten ve boşandıktan sonra ev eksenli veya ev dışında enformel sektörde çalışma yaşamına katılmış, emek sömürüsü ve kötü muameleye maruz kalmışlardır. Ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılamak için tek ebeveyn anneler her türlü zorluklara rağmen çalışmaya devam etmektedirler. İş yerlerinde kayıt dışı çalıştırma, düşük ücret ve fazla mesai ile emek sömürüsüne maruz kalan kadınların yaşadıkları zorlukların önüne geçilmesi için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın enformel sektörleri daha sık kontrol etmesi gereklidir. Özellikle Suriyeli bireylerin çalıştırıldığı fabrikaların düzenli olarak kontrol edilerek kadınların iş yerinde yaşadıkları sorunlar tespit edilmelidir.

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik İl Müdürlükleri ve İŞKUR aracılığıyla iş yerlerinde yaşanan ayrımcılık ve kadınlara yönelik taciz ve istismar gibi kötü muamelelere karşı hukuki eğitimler ve farkındalık artıcı çalışmalar gerçekleştirilmeli, kadınlara

yaşadıkları sorunlar karşısında bilgilendirici eğitimlerin yapılarak şikâyet mekanizmaları erişimlerinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın bünyesinde sosyal hizmet uzmanlarının daha fazla istihdam edilerek endüstriyel yaşamda çalışanların yaşadıkları sorunların tespit edilmesi bağlamında oldukça önemli olacağı düşünülmektedir.

- Tek ebeveynli ailelerin maddi anlamda yaşadıkları zorluklardan dolayı çocuk işçiliği artmaktadır. Bu nedenle Aile ve Sosyal Hizmetler ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İl Müdürlükleri'nin koordineli çalışarak çocuk işçiliğinin önlenmesi amacıyla enformel sektörleri daha fazla denetlenmeli ve çocuk işçiliğinin önlenmesine dair sosyal hizmet uygulamaları yapılmalıdır. Çocuk işçiliğinin önlenmesi konusunda eğitim kurumlarının da önemli olduğu bilinmektedir. Eğitim hayatından uzaklaşan çocukların okul rehberlik servisi aracılığıyla tespit edilerek ALO183 hattına bildirimlerinin yapılması konusunda eğitim kurumlarında bilgilendirme çalışmaları gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda okul sosyal hizmet uygulamasının proje okullarının yanı sıra ülkedeki tüm okullarda faaliyete geçirilmesi oldukça önemlidir.

- Göç alanında çalışan STK'ların ise tek ebeveynli ailelerle yaptıkları koruma çalışmaların kadınların iş yerlerinde karşılaştıkları zorluklara karşı vaka yönetimi gerçekleştirerek şikâyet mekanizmaları hakkında bilgilendirmeleri ve sorunların çözüme ulaşması için ilgili il müdürlükleriyle vaka paylaşımı yapmaları gereklidir. Bunun yanı sıra STK ve devlet kurumları arasındaki ortak çalışma protokolleri yapılarak kadınların yoğun olarak çalıştıkları iş yerlerinde yaşadıkları sorunlara dair bilgilendirme çalışmaları yapmaları işlevsel olacaktır.

- Toplumsal, kültürel yaşamda ve devlet politikalarında toplumsal cinsiyete dayalı klasik annelik rollerinden kaynaklı olarak, aile içinde kişilerin bakımında tek sorumlu bireyler olarak kadınlar varsayılmaktadır. Bu anlamda bakıma ihtiyacı olan çocuk, yaşlı ve engelli bireylerin kadınların sorumluluğuna yıkılması iş yaşamına dahil olmalarını engellemektedir. Bu araştırmadaki Suriyeli kadınların

bir kısmının çocuklarının bakım sorumluluklarından dolayı çalışmaya belirli sürelerle ara verdikleri veya enformel kaynakları (akraba ve komşu yanına bırakılması) kullanarak çözüm üretmeye çalıştıkları görülmüştür. Bu nedenle çocuk bakımının kamusallaşarak belediye, kamu taşra teşkilatları ve sivil toplum kuruluşlarında ücretsiz kreş desteği verilerek annelerin çalışma yaşamına devam etmeleri sağlanmalıdır. Özellikle ailelerinin temel ihtiyaçlarına erişmeleri noktasında tek iş gücü olan mülteci annelerin bu konuda önceliklendirilmesi zaruridir.

Boşanma Sürecinde Adli Destek

- Kadınların boşanma sürecinde en fazla karşılaştıkları zorluklar kanunlar hakkında yeterince bilgilerinin olmaması ve davaların geç sonuçlanmasıdır. Bu kapsamda gerek kamu gerekse sivil toplum kuruluşlarının Suriyeli kadınlarla yaptıkları sosyal hizmet uygulamalarında hukuki süreçler ve kanunlar hakkında bilgilendirilmeleri gereklidir. Adliyelerde dava açma süreçlerinin kadınlar özelinde ücretsiz olarak sağlanması ve sürecin hızlı tamamlanması için baro ve hukuk kliniklerinden avukatların atanmalıdır. Avukatlar kadınlarla düzenli görüşmeler yaparak sürecin gidişatı konusunda bilgilendirme yapmalıdır. Dil bariyeri konusunda ise Adliyeler ve STK'lar aracılığıyla ücretsiz tercüman desteği sağlanarak sürecin kadınlar açısında daha anlaşılır bir şekilde devam etmesi sağlanmalıdır.

- Boşanma davalarının geç sonuçlanmasına bağlı olarak kadınların geçici koruma kimliklerinin güncellenmesi ertelenmektedir. Bu sürecin hızlanması amacıyla Adalet Bakanlığı'nın hassas gruptaki mültecilerin dava süreçlerini önceliklendirmesi gereklidir. Aksi takdirde kadınların temel ihtiyaçlara ve haklara erişimleri kısıtlanmaktadır. İl Göç İdaresi Müdürlükleri işlem yapabilmek için kadınlardan boşandıklarına dair belge talep etmektedir. Bu nedenle daha önce de bahsedildiği gibi nüfus kayıt işlemleri zorlaşmakta ve tek ebeveyn olmalarından kaynaklı olarak sağlanacak Kızılay SUY, SYDV ve SED yardımlarından faydalanamamaktadırlar. Bu bağlamda nüfus müdürlüklerinin beyan esaslı veya

boşanma davasının açıldığını gösteren belgelerle işlem yapmaları sorunun çözümü açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda tek ebeveyn annelerin yaşadığı bu kronik sorunun çözümü için valiliklerin bilgilendirilerek nüfus müdürlüklerinin bu konuda kadınların yararını sağlayacak çözümler üretmeleri gerekmektedir.

Sosyal Dışlanma ve Ayrımcılığın Önlenmesi

- Mülteci ve boşanmış bir kadın olmak annelerin ayrı ayrı ancak ilişkisel olarak deneyimledikleri sosyal dışlanma ve ayrımcılık türleridir. Dolayısıyla etnik kökene ve toplumsal cinsiyete dair ayrımcılığın söz konusu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kadınların gündelik yaşamda etkileşime geçtikleri hemen hemen tüm alanlarda ayrımcılığı önleyecek sosyal hizmet uygulamalarının yapılması gereklidir. Bu alanların başında mahalleler, iş yerleri, toplu taşıma araçları ve kamu kurumlarıyla etkileşime girdikleri alanlar gelmektedir. Dolayısıyla ayrımcılığın ve sosyal dışlanmanın önüne geçilmesi çok boyutlu ve ilişkisel sosyal uyum politikalarının hayata geçirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle öncelikle makro boyutta devlet tarafından yapılacak sosyal sorumluluk çalışmaları ile kitle iletişim araçları aracılığıyla üretilen etnik ve toplumsal cinsiyet açısından ayrımcı söylemlerin (televizyon, sosyal medya, gazeteler) önüne geçilmesi gereklidir.

- Makro düzeyde önerilen bir diğer çalışma ise kentsel ortamın sosyal etkileşimi ve ilişkileri güvenli hale getirilerek yapılandırılmasıdır. Bu noktada kent merkezlerinin çöküntü alanları ve çeperlerinde gecekondu bölgelerinde daha yoğun olarak mülteci bireylerin ikamet etmesinden hareketle bu alanların yeniden yapılandırılarak güvenlikli hale getirilmesi önem taşımaktadır. Bilindiği üzere bu alanlarda sosyal etkileşimi ve teması artıracak parklar, çay bahçeleri, sosyal tesisler, halk eğitim merkezleri (dil ve beceri kursları) gibi kamusal alanlar oldukça kısıtlıdır. Sosyal etkileşimi artıracak mekanlar ise çoğunlukla kahvehaneler gibi erkek merkezli mekanlardır. Dolayısıyla belediyelerin ve çevre planlamacılarının Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı denetiminde gettolaşmış mekanların düzenlenmesi, güvenlikli hale getirilmesi ve toplumsal

cinsiyete duyarlı kamusal (sosyal ve eğitim) mekanların artırılmasına yönelik kentsel bağlamı düzenleme çalışmalar yapmaları gereklidir. Bu şekilde gündelik hayatta mültecilerle yerel toplum üyeleri arasında yüz yüze etkileşimlerin ve paylaşımların artmasıyla sosyal çatışmanın azalacağı ve normalleşmeye katkı sunacağı düşünülmektedir.

- Bu düzenlemeler ile sosyal ve eğitim mekanlarında sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapılarak eğitimler ve grup çalışmaları planlanabilir. Aynı zamanda buradaki eğitim kurumlarında mültecilere yönelik dil kursları açılmalıdır. Türkçe dil becerilerinin gelişmesi doğrudan sosyal teması ve etkileşimi artırması kapsamında bu noktada kritik bir öneme sahiptir. Bunun yanı sıra beceri geliştirme kurslarında mülteciler ve yerel toplum üyelerinin bir araya gelmeleri sağlanabilir. Bu durum komşuluk ilişkilerini geliştirme imkânı sağlayarak mahalle düzeyinde sosyal uyuma katkı sunabilir.

- Mezzo ve mikro boyutta ise mültecilerin sıklıkla yerel toplumla etkileşime girdikleri alanlardaki toplumsal gruplara ve bireylere odaklanmayı gerektirmektedir. Bunların başında eğitim kurumları gelmektedir. Öncelikle eğitim kurumlarındaki öğretmenler ve idari kadro yöneticilerine yönelik toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bir şekilde ayrımcılığı ve sosyal dışlanmayı önleyici eğitimler, birey ve grup çalışmalarının yapılması gereklidir. Bunun yanı sıra yerel öğrencilerle mülteci öğrencilerin sosyal uyumuna artırmaya yönelik sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, psikolojik danışmanlar ve sivil toplum çalışanları aracılığıyla bireysel ve grup düzeyinde çalışmaları yapılmalıdır. Diğer taraftan okul aile birliği ve veli toplantıları sırasında mülteci ve yerel ailelerin kaynaşmalarına yönelik grup ve atölye çalışmaları planlanabilir. Bunun yanı sıra okullarda Arapça tercüman desteğinin bulunması oldukça faydalı olacaktır. Bu sayede hem mülteci çocukların hem de ailelerinin Türkçe dil becerilerinin yeterli olmadığı durumlarda okuldaki öğretmen ve idari kadrolar görevlileri arasındaki etkileşimi ve sağlıklı iletişimi artırması kapsamında oldukça işlevsel olacağı düşünülmektedir.

- Eğitim kurumlarının yanı sıra mülteciler ve yerel halkın sıklıkla yüz yüze geldikleri kamusal alanlardan bazıları da sağlık kuruluşlarıdır. Burada Sağlık Bakanlığı, Aile Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliğinde yerel ve mülteci hasta yakınlarıyla toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı grup çalışmaları ve atölyeler planlanarak sosyal ve duygusal yakınlık sağlanabilir.

- Diğer taraftan yerel toplumun ayrımcılığın körükleyen bazı temel noktalar üzerine çalışmak gereklidir. Yerel toplum üyeleri istihdam olanaklarını kaybetmelerini mültecilerin varlığına bağlamaktadır. Aynı zamanda mültecilerle yapılan kamu ve sivil toplum çalışmalarında maddi destek, eğitim ve psikolojik olanakların sağlanması ayrımcılığı tetiklemektedir. Bu nedenle yerel toplum üyelerinin de dahil edildiği toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı projeler gerçekleştirilmeli ve olanaklardan faydalanmaları sağlanmalıdır.

Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Hizmetleri Aracılığıyla Kadınların Güçlendirilmelerine Dair Öneriler:

Araştırma kapsamında görüşülen Suriyeli kadınların toplumsal cinsiyet rejimine dayalı olarak inşa edilen annelik kimlikleri gündelik yaşamlarında hayatlarını idame ettirebilecek ekonomik, kültürel ve sosyal olanakları edinmelerinin önüne geçtiği görülmektedir. Nitekim kadınların sosyo-demografik bilgilerinde belirtildiği üzere eğitim hayatlarını yarıda bıraktıkları, gelir getirici nitelikli bir mesleğe sahip olmadıkları ve kendilerini çoğunlukla ev hanımı olarak tanımladıkları tespit edilmiştir. Suriye'deki yaşamlarında hiçbir zaman çalışma hayatına dahil olmadıkları ancak Türkiye'ye geldikten ve boşandıktan sonra iş yaşamına daha yoğun bir şekilde dahil oldukları görülmüştür. Bu bağlamda kadınların gündelik yaşam becerilerinin artırılması aracılığıyla güçlendirilmeleri gereklidir. Özellikle tek ebeveyn olan annelerin ise bu noktada daha öncelikli grup olduğu söylenebilir. Bu noktada aşağıdaki öneriler aracılığıyla Suriyeli tek ebeveyn annelerin geçim olanaklarına erişme becerilerinin artırılacağı ve kendi hayatlarını idame ettirebilecek sermaye biçimlerine sahip olabileceği düşünülmektedir. Bu durum aynı zamanda toplumsal cinsiyet rejimine göre inşa edilen

hâkim annelik rollerinin ve algısının değişimine de olanak sağlayarak kadınların güçlenmesine katkı sunacaktır.

- Daha önce de belirtildiği gibi Türkçe dil yeterliliğine sahip olmak sosyal uyumun atmasına olanak sağlarken diğer taraftan kadınların gündelik yaşam becerilerinin artmasında da kilit bir noktaya işaret etmektedir. Halk eğitim merkezleri ve sivil toplum kuruluşlarının sağladığı Türkçe dil kursu eğitimleri yaygınlaşmalı ve tüm kadınlara ulaşmalıdır. Bu durum istihdam olanaklarını da doğrudan artıracaktır. Nitekim katılımcılardan birinin dil yeterliliğini geliştirerek bir sivil toplum kuruluşunda Arapça-Türkçe tercüman olarak çalışması bunun en bariz örneğidir. Bu bağlamda kadınların güçlenmesi açısından Türkçe dil yeterliliği kritik bir öneme sahiptir.

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İŞKUR, Sanayi Odaları, Meslek Edindirme Merkezleri ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla mülteci kadınların meslek edindirme kursları aracılığıyla mesleki yetkinlik kazanmaları sağlanmalı ve anlaşmalı iş yerlerinde istihdama katılım süreçlerinde bu kurumların bizzat rol alması sağlanmalıdır. Bu kurslara başvuru sürecinde mülteci tek ebeveyn anneler gibi hassas ve çoklu dezavantaj yaşayan kadınlara öncelik tanınmalıdır. Mevcut süreçte buna benzer çalışmalar Alman Uluslararası İşbirliği Kurumu (GIZ), İŞKUR, Ankara Ticaret Odası ve Bahçeşehir Üniversitesi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (GIZ, 2022). Bir diğer çalışma ise Gaziantep Sanayi Odası Meslek Eğitim Merkezi (GSOMEM), World Food Programme (WFP) ve GIZ tarafından geçekleştirilmektedir (GSOMEM, 2022). Ancak bu araştırma kapsamında çalışmaların hassas gruptaki mülteciler olan Suriyeli tek ebeveyn annelere ulaşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla buna benzer çalışmaların özellikle mülteci kadınlar odağında toplumsal cinsiyete duyarlı bir şekilde ve tek ebeveyn annelere öncelik verilerek planlanması ve yaygınlaştırılması gereklidir. Bu bağlamda, tek ebeveyn annelerin mesleki becerilerinin artırılmasıyla geçim olanaklarına erişebilmeleri, kendi hayatlarını bir erkeğe bağımlı olmadan sürdürebilmeleri ve güçlenmeleri açısından oldukça kritik bir noktayı işaret etmektedir.

- Kamu ve sivil toplum kuruluşları tarafından mülteci kadınların Türkiye'deki kanunlar hakkında farkındalıklarının artırılması sağlanmalı özellikle kadın hakları konusunda bilinçlenmeleri, şiddet türleri ve sömürü biçimleri karşısında başvuracakları adli şikâyet mekanizmalarına dair eğitimler, grup çalışmaları ve atölyeler gerçekleştirilmelidir. Bu noktada kolluk kuvvetlerinin iletişim bilgileri 155 Polis İmdat ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Alo 183 gibi önemli hatların bilgileri paylaşılmalıdır. Toplumsal cinsiyete eşitsizlikleri, annelik ve babalık rolleri hakkında detaylı bir içeriğe sahip olması gereken bu çalışmalarda, çocuk yaşta erken ve zorla evlilikler, cinsel istismar, taciz, kadınlara yönelik şiddet (fiziksel, psikolojik, ekonomik) gibi konularda detaylı bilgilendirmeler yapılmalıdır.

- Kamu ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla mülteci tek ebeveyn kadınların gündelik yaşamlarında güçlenmeleri için odak grup çalışmaları geçekleştirilebilir. Bu anlamda sosyal hizmet uygulamalarından *feminist grup çalışmasının* yapılması gerekmektedir. Bu sayede kadınların gündelik yaşamlarında karşılaştıkları toplum cinsiyet temelli sorunlar görünür kılınmalı, grup içerisinde cinsiyet rollerinin tartışılması sağlanmalı, kadınların eril tahakküm altında yaşadıkları baskı ve eşitsizliklere dair deneyimlerinin paylaşılmasına olanak tanınmalıdır. Grup çalışmasının karşılıklı yardım ve deneyim paylaşımına dayanması kadınların yalnız olmadıklarını hissetmelerini sağlayacağı gibi sorunların çözümünde birbirlerine destek olmalarına da olanak tanıyacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra gündelik yaşamlarında karşılaştıkları ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunların toplumsal cinsiyet rolleriyle inşa edilen annelik kimlikleriyle ilişkiselliğini görmeleri bu konuda farkındalık kazanmalarını sağlayacak ve güçlenme biçimlerine destek olacaktır. Aynı zamanda bu durum çocuklarını yetiştirme tarzları üzerinde de etkili olacaktır. Böylelikle aile içinde toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesinin önüne geçilebileceği düşünülmektedir.

- Ancak kadınların anlatılarında vurgulandığı üzere kamu ve sivil toplum kuruluşlarında bu ve benzeri çalışmalara yeterli düzeyde katılmadıkları

görülmektedir. Bunun bir nedeni kadınların annelik rolleri ve sorumluluklarının yanında istihdama dahil olmaları ve bu tarz etkinliklere ayıracak vakitlerinin olmamasıdır. Bir diğer neden ise sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarıdır. Kadınların çoğunlukla sivil toplum kuruluşlarını maddi yardımla ilişkili olarak düşündükleri görülmektedir. Bu nedenle kamu ve sivil toplum kuruluşlarının özellikle ailelere ev ziyaretlerinde ulaşırken bu ve benzeri çalışmalar hakkında detaylı olarak bilgilendirme yapmaları gereklidir. Bu noktada kadınların yapılan çalışmalara vakit ve maddi olanaklardan dolayı erişememeleri durumunda bireysel ve grup düzeyinde sosyal hizmet uygulamalarının katılımcıların evlerinde gerçekleştirilmelerine dair planlamalar yapılmalıdır.[22]

- Mülteci tek ebeveyn kadınlara ulaşılması kapsamında bir diğer seçenek ise pandemi sürecinin de gösterdiği gibi çevrimiçi sosyal hizmet uygulamalarının yaygınlaştırılmasıdır. Bu anlamda sivil toplum kuruluşlarının çevrimiçi görüşme olanağı sunan platformlar hakkında bilgilendirme yapmaları ve maddi olanakları yetersiz olan kadınlara ise internet paketi desteği sağlanmalıdır. Nitekim katılımcıların ifadelerinde pandemi döneminde çocuklarının psikososyal destek ihtiyacının sivil toplum kuruluşları aracılığıyla çevrimiçi olarak karşılandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durum pandemi sonrasında da kurumlara ulaşmaları güç olan tek ebeveyn anneler için sağlanması işlevsel olacaktır.

İleri Araştırma Önerileri

- Suriyeli tek ebeveyn kadınların annelik deneyimlerini odağa alarak, göç ve boşanma süreçlerinde yaşadıkları sorunları ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde gerçekleşen değişimleri ele alan bu araştırma için, şüphesiz ileri araştırma

[22] Araştırmacının göç alanında çalışma deneyimde, grup çalışmalarının bu şekilde planlanmasıyla hassas durumda olan kadınlara ulaşmayı kolaylaştırdığı ve ev ortamının katılımcıların deneyimlerini paylaşma noktasında olumlu katkı sunduğu gözlemlenmiştir. Nitekim Wong (2014) evde sosyal hizmet uygulamasının yapılmasının, ulaşılması güç olan danışanlara ulaşmayı kolaylaştırdığını, aile ortamında danışanların sorunlarının doğrudan gözlenmesine katkı sunduğunu, aşina oldukları ev ortamında sosyal hizmet uzmanı ve danışan arasındaki güç dengesini en aza indirdiğini ifade etmektedir.

önerilerinden biri Suriyeli erkeklerin babalık deneyimlerinin toplumsal cinsiyet temelinde incelenmesidir.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (2002). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Abu-Ras, W. M. (2003). Barriers to Services for Arab Immigrant Battered Women in a Detroit Suburb. *Journal of Social Work Research and Evaluation, 4*(1), s. 49-66.

Acar Savran, G. (2013). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizim İçin* (3 b.). İstanbul: Kanat Kitap.

Acar, C. (2022). Göç Eden ve Yoksul Kadınların Boşanma Sonrası Hayatta Kalma Stratejilerinin Niteliksel Analiz ile Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 4*(1), s. 1-10. doi:https://doi.org/10.5152/atakad.2022.999805

AÇEV (Anne Çocuk Eğitim Vakfı). (2017). *Türkiye'de ilgili babalık ve belirleyicileri.* İstanbul: AÇEV.

AFAD. (2014). *Türkiye'deki Suriyeli Kadınlar.* Ankara: Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı .

AFAD. (2017). *Türkiye'deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması.* Ankara: T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

Afyonoğlu, M. F. (2019). Konya'da Yaşayan Suriyeli Kadınların Sorun ve İhtiyaçlarıyla Şekillenen Şiddet Deneyimi: Kesişimsellik Perspektifinden Bir Sosyal Çalışma Değerlendirmes. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Selçuk Üniversitesi.

Agcadağ Çelik, İ., & Vural, F. (2018). Suriyeli Mülteci Kadınların Kuma Dramı: Kilis İli Örneği. *OPUS:Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8*(14), s. 341-382. doi:https://doi.org/10.26466/opus.406308

Agllias, K. (2004). Women in corrections: A call to social work. *Australian social work, 57*(4), 331-342. doi:10.1111/j.0312-407X.2004.00163.x

Agllias, K., Howard, A., Schubert, L., & Gray, M. (2016). Australian Workers' Narratives about Emergency Relief and Employment Service Clients: Complex Issues, Simple Solutions. *Australian Social Work, 69*(3), s. 297-310. doi:https://doi.org/10.1080/0312407X.2015.1049627

Ahmed, L. (2014). Arap Kültürü ve Kadınların Bedenlerinin Yazılışı. P. İlkkaracan (der.) içinde, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik* (E. Salman, Çev., s. 55-74). İstanbul: İletişim.

Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (6284). (2012). 5 25, 2022 tarihinde mevzuat.gov.tr. adresinden alındı

Akbaş, E. (2003). Kültürel Sembolleri Yorumsamacı Bir Bakış Açısıyla Okuma ve Sosyal Hizmet İlişkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 14*(1), s. 20-24.

Akbaş, E. (2014). *Sosyal Çalışmada Çağdaş Eleştirel Perspektifler.* Ankara: SABEV.

Akbaş, E. (2019). Sosyal Hizmetin Revize Edilen Küresel Tanımının Gösterdikleri: Paradigma Değişim. *Turkish Studies-Social Sciences, 14*(5), s. 1945-1956. doi:http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.30191

Akbaş, E. (2021). Göç ve Sosyal Hizmet İlişkisi Üzerine. T. E. Gencer, & B. Güzel (Ed.) içinde, *Göç: Göçmenlerle Çalışma ve Sosyal Hizmet* (s. 3-13). Ankara: Nobel.

Akbaş, E., & Atasü-Topcuoğlu, R. (2009). Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu - Eleştirel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 20*(1), s. 95-104.

Akbaş, S., & Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2018). Küresel Fabrika Kentinin Görünmeyen İşçileri: Denizli İşgücü Piyasasında Suriyeli Göçmenler. *Çalışma ve Toplum, 56*(1), s. 167-192.

Akis, Y. (2018). Uluslararası Zorunlu Göç Literatüründe Toplumsal Cinsiyet, Başlıca Yaklaşımlar ve Eleştiriler. S. G. Ihlamur Öner, & N. A. Şirin Öner (der.) içinde, *Küreselleşme Çağında Göç* (s. 379-399). İstanbul: İletişim.

Aksoy, A. B., & Gür, Ç. (2008). Ortadoğu Ülkelerinde Aile Yapısı ve Çocuğa Bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 16*(1), s. 49-60.

Albayrak, H. (2019). Feminist Sosyal Çalışma Perspektifiyle Çocuğun Uyuşturucu Madde Bağımlılığında Hakim Annelik İdeolojisine Karşı Annelik Pratiği Anlatıları. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Albayrak, H. (2021). Eleştirel Sosyal Hizmet Teorisi ve Uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 32*(1), s. 383-401. doi:https://doi.org/10.33417/tsh.791666

Allan, J. (2004). Mother Blaming: A Covert Practice in Therapeutic Intervention. *Australian Social Work, 57*(1), s. 57-70.

Allen, A. T. (2005). *Feminism and Motherhood In Western Europe 1890-1970.* New York: Palgrave Macmillan.

Alsaba, K., & Kapilashrami, A. (2016). Understanding women's experience of violence and the political economy of gender in conflict: the case of Syria. *Reproductive Health Matters, 24*(47), s. 5-17. doi:10.1016/j.rhm.2016.05.002

Altınay, A. G., & Arat, Y. (2007). *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet.* İstanbul: Metis Yayınları.

Altunsu Sönmez, Ö. (2019). Gelin Kaynana Çatışması Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 13*(19), s. 1159-1201. doi:https://doi.org/10.26466/opus.595849

Amasyalı, G. N. (2021). Patriyarkal Kapitalizm Kıskacında Göçmen Kadın Olmak: Şanlurfa'daki Suriyeli Kadınların Deneyimleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Anthias, F. (2012). Transnational Mobilities Migration Research And Intersectionality: Towards A Translocational Frame. *Nordic Journal of Migration Research, 2*(2), 102-110. doi:http://doi.org/10.2478/v10202-011-0032-y

Anthias, F., & Yuval-Davis, N. (1983). Contextualizing Feminism — Gender, Ethnic and Class Divisions. *Feminist Review, 15*(1), s. 62-75. doi:https://doi.org/10.1057/fr.1983.33

Arendell, T. J. (1999). Hegemonic Motherhood: Deviancy Discourses and Employed Mothers' Accounts of Out-of-School Time Issues. *Working Paper No. 9*. Berkeley: Center for Working Families University of California.

Arendell, T. J. (2000). Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship. *Journal of Marriage and Family, 62*(4), s. 1192-1208.

ASHB: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). 06 20, 2022 tarihinde aile.gov.tr: https://www.aile.gov.tr/athgm/haberler/sosyal-hizmet-merkezlerinin-kapasitesini-guclendirme-programi-degerlendirme-toplantisi-yapildi/ adresinden alındı

Aslan, Ö. (2007). Politics of Motherhood and the Experience of the Mothers of Peace in Turkey. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Atasü Topcuoğlu, R. (2009). Kadın Emeği Nasıl Değersizleşir? Enformel Alan ve Ataerkilliğin Eklemlenme Mekanizmaları: Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme. *Praksis*(20), 87-104.

Atasü Topcuoğlu, R. (2016a). Devlet Baba ve Uysal Kızlar: Muhafazakar/Liberal Refah Devleti ve Ataerkil Kültür Kıskacında Türkiye' de Bakım Emeği ve Toplumsal Cinsiyet. M. Yaman, & S. Dedeoğlu içinde, *Kapitaliz Ataerkillik ve Kadın Emeği* (s. 218-255). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2013). *Türkiye'de Göçmen Çocukların Profili Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Önerileri Hızlı Değerlendirme Raporu.* Ankara: IOM Uluslararası Göç Örgütü - Sweden.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2016b). Düzensiz Göç: Küreselleşmede Kısıtlanan İnsan Hareketliliği. S. G. Ihlamur-Öner, & N. A. Şirin Öner (der.) içinde, *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (s. 501-518). İstanbul: İletişim Yayınları.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2016c). Kadın Hareketleri ve Feminist Bilgi Birikiminin Sosyal Hizmetlere ve Sosyal Çalışmaya Getirdiği Açılımlar Üstüne Düşünceler. D.

Şaşman Kaylı, & F. Şahin (ed.) içinde, *Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri* (s. 9-26). Ankara: Nika Yayınevi.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2017). *Ideology and the Fight against Human Trafficking,.* New York: Routledge.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2019). Syrian Refugee Entrepreneurship in Turkey: Integration and the Use of Immigrant Capital in the Informal Economy. *Social Inclusion, 7*(4), s. 200-210. doi:https://doi.org/10.17645/si.v7i4.2346

Atasü-Topcuoğlu, R. (2020). Welfare State Responses and Social Workers' Attitudes Towards Syrians in Turkey. L. Williams, E. Coşkun, & S. Kaşka (Der) içinde, *Women, Migration and Asylum in Turkey* (s. 123-146). Switzerland: Palgrave Macmillan.

Austin, H., & Carpenter, L. (2008). Troubled, troublesome, troubling mothers: The dilemma of difference in women's personal motherhood narratives. *Narrative Inquiry, 18*(2), s. 378-392. doi:https://doi.org/10.1075/ni.18.2.10aus

Avcı, Ü. E. (2019). Evlat edinen, koruyucu annelik yapan ve biyolojik anne olan kadınların annelik ile ilgili görüşlerinin incelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Politikaları ve Uygulamaları Bilim Dalı.

Aydın, R., Körükcü, Ö., & Kabukçuoğlu, K. (2017). Bir Göçmen Olarak Anneliğe Geçiş: Riskler ve Engeller. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 9*(3), s. 250-262. doi:10.18863/pgy.285927

Aydoğmuş Ördem, Ö. (2020). Kadın Bedeni ve Biyo-İktidar/Biyo-Politika Söylem Düzeni. *Fe Dergi, 12*(2), s. 32-44. doi:https://doi.org/10.46655/federgi.842845

Ayoub, M. (2017). Gender, social class and exile: The case of Syrian women in Cairo. J. Freedman, Z. Kivilcim, & N. Özgür Baklacıoğlu (eds.) içinde, *A Gendered Approach to the Syrian Refugee Crisis* (s. 77-104). London: Routledge.

Badinter, E. (2011). *Kadınlık mı? Annelik mi?* (A. Ekmekci, Çev.) İstanbul: İletişim.

Bailey, R., & Brake, M. (1975). *Radical Social Work.* London: Edward Arnold.

Baines, D. (2007). *Doing Anti-oppressive Practice: Building Transformation Politicized Social Work.* Black Point NS: Fernwood Publishing.

Barın, H. (2015). Türkiye'deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Göç Araştırmaları Dergisi, 1*(2), s. 10-56.

Bartram, D., Poros, M. V., & Monforte, P. (2019). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar.* (I. Ağabeyoğlu Tuncay, Çev.) Ankara: Hece Yayınları.

Bayraktar, S. (2011). *Makbul Anneler Müstakbel Vatandaşlar.* İstanbul: Ayizi Yayınları.

Beauvoir, S. d. (1993). *Kadın: İkinci Cins* (7 b.). (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel.

Berktay, F. (1996). Felsefe ve Kadın: Zor Bir İlişki. *Cogito, Kış-Bahar*(6-7), s. 448-456.

Berktay, F. (1997). Tanımlanması Serbest Bir Nesne: Kadın. N. Arat (ed.) içinde, *Kadınların Gündemi* (s. 89-97). İstanbul: Say Yayınları.

Berktay, F. (2012). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* (4 b.). İstanbul: Metis.

Beydili Gürbüz, E. (2017). Mevsimlik Tarım İşçisi Kadınların Annelik Deneyimleri: Şanlıurfa, Cihanbeyli ve Çarşamba Örneğinde Bir Panel Araştırması. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Bolgün, C. (2020). Sosyal uyum ve gruplararası ilişkiler: Türkiye'de yerel toplum ve Suriyeliler. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Bora, A. (1998). Türk modernleşme sürecinde annelik kimliğinin kurulması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı.

Bora, A. (2010). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası* (3 b.). İstanbul: İletişim.

Bora, A., & Üstün, İ. (2005). *"Sıcak Aile Ortamı": Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler.* İstanbul: TESEV Yayınları.

Boran, P., Gökçay, G., Devecioğlu, E., & Eren, T. (2013). Çocuk Gelinler. *Marmara Medical Journal, 26*, s. 58-62. doi:10.5472/MMJ.2013. 02751.1

Bourdieu, P. (2018). *Eril Tahakküm* (4 b.). (B. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2014). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (7 b.). (N. Ökten, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77-101.

Burke, B., & Dalrymple, J. (2015). Eleştirel Müdahale ve Güçlendirme. R. Adams, L. Dominelli, & M. Payne (Eds.) içinde, *Sosyal Hizmet: Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar* (T. Tuncay, Çev., s. 309-317). Ankara: Nika Yayınevi.

Butler, J. (2014). *Bela Bedenler.* (C. Çakırlar, & Z. Talay, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Butler, J. (2016). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi.* (B. Ertür, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Butler, J. (2019). Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri. *Cogito (Feminizm)*(58), 73-91.

Buz, S. (2006). Kadın ve Göç İlişkisi: Sığınan ve Sığınmacı Kadınlar Örneği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Buz, S. (2007). Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 18*(2), s. 37-50.

Buz, S. (2008). Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profili. *Polis Bilimleri Dergisi, 10*(4), s. 1-14.

Buz, S. (2009). Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 20*(1), s. 53-65.

Buz, S., & Dikmen, A. (2021). Zorunlu Göçe Maruz Kalan Bireylerin Psikososyal İyilik Hali. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 32*(1), s. 227-250. doi:10.33417/tsh.728689

Caldwell , B. K. (2005). Factors affecting female age at marriage in South Asia. *Asian Population Studies, 1*(3), s. 283-301. doi:https://doi.org/10.1080/17441730500441160

Calp Şen, K. (2018). Radikal feminizm açısından erken evlilikler üzerine nitel bir çalışma. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Can, Y., & Aksu, N. B. (2016). Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(58), s. 888-902. doi:10.17755/esosder.25593

Cankurtaran, Ö., & Albayrak, H. (2019). *Suriye'den Türkiye'ye Kadın Olmak.* (Ş. Bahar Özvarış, & T. Erdost, Dü) Ankara: Merdiven Yayın.

Castles, S., & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri.* (B. U. Bal, & İ. Akbulut, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Certeau, M. D. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi - I.* (L. A. Özcan, Çev.) Ankara: Dost.

Ceylan, V., Algan, C., Yalçın, M., Yalçın, E., Akın, E., & Köse, S. (2017). Suriyeli mülteci ve sığınmacıların çeşitli psikolojik faktörler açısından. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 3*(2), s. 595-606.

Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender.* Berkeley: University of California Press.

Chodorow, N. (1994). Family Structure and Feminine Personality. H. Foley içinde, *The Homeric Hymn to Demeter* (s. 243-265). New Jersey: Princeton University Press.

Cihan, Ü., & Karakaya, H. (2017). Kadın-Erkek Kavramları Bağlamında Şiddet ve Şiddetle Mücadelede Sosyal Hizmetin Rolü. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(4), s. 297-324.

Civelek, H. Y., & Koylan, D. (2020). Türkiye'deki Suriyeli Göçmen Kadınlar Arasında Güvenli Doğurganlık ve Güvenli Annelik. *Göç Dergisi, 7*(2), s. 245-272.

Civelek, Y. H. (2015). Cultural determinants of liminal lives in rural anatolia: Patriarchal veils framing infants' destinies. *Review of European Studies, 7*(7), s. 46-59. doi:doi:10.5539/res.v7n7p46

Connell, R. (2002). On hegemonic masculinity and violence: Response to Jefferson and Hall. *Theoretical Criminology, 6*(1), 89-99. doi:doi.org/10.1177/136248060200600104

Connell, R. W. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika* (2 b.). (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Connelly, R., Roberts , K., & Zheng , Z. (2010). The Impact of Circular Migration on the Position of Married Women in Rural China. *Feminist Economics, 16*(1), s. 3-41. doi:https://doi.org/10.1080/13545700903382752

Corrigan, P., & Leonard, P. (1978). *Social Work Practice Under Capitalism: A Marxist Approach.* London: Palgrave.

Coşkun, C. (2016). Suriyeli Kadın Sığınmacılar ve Yoksulluk: Malatya Örneği. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 2*(2), s. 88-105. doi:10.21798/kadem.2017225031

Coşkun, E., & Eski, B. (2020). Gender in the Turkish Asylum Process. L. Williams, E. Coşkun, & S. Kaşka (Der) içinde, *Women, Migration and Asylum in Turkey* (s. 103-122). Switzerland: Palgrave Macmillan.

Coulter, M. (2010). Essentialism and Mothering. A. O'Reilly (ed.) içinde, *Encyclopedia of Motherhood* (s. 358-360). California: Sage Publications.

Creswell, J. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (3 b.). (M. Bütün , & S. Demir, Çev.) Ankara: Siyasal Kitapevi.

Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı:Sosyalist Feminizm. *Toplum ve Demokrasi Dergisi, 2*(4), s. 185-196.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2021). Çalışma Hayatı İstatistikleri. 3 5, 2022 tarihinde https://www.csgb.gov.tr/media/89862/calisma_hayati_2021.pdf adresinden alındı

Çelik, V., & Pekküçükşen, Ş. (2018). Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Göç Konusundaki Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 53*(3), s. 1273-1283. doi:10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi

Dalaman, Z. B. (2022). Suriyeli Kadın Üniversite Öğrencilerinin Oluşturduğu Yeni Kadın Kimliği. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı*, s. 531-555. doi:https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1097741

Daley, P. (1991). Gender, Displacement and Social Reproduction: Settling Burundi Refugees in Western Tanzania. *Journal of Refugee Studies, 4*(3), s. 248-266. doi:https://doi.org/10.1093/jrs/4.3.248

de Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi-I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları.* (L. Arslan Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Dedeoğlu, S. (2019). Göç Prekaryalaşma ve Kadın Emeği: Türkiye'de Suriyeli Kadınların Mevsimlik Tarımsal Üretimdeki Yeri. *Toplum ve Hekim, 34*(3), s. 187-197.

Dedeoğlu, S., & Bayraktar, S. S. (2018). Tarımsal Üretimde Suriyeli Göçmen Kadın Emeği: Bereketli Topraklarda Zehir Gibi Yaşamlar. Ç. Ü. Ulutaş (der.) içinde, *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç* (s. 247-280). İstanbul: NotaBene.

Dedeoğlu, S., & Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma.* Ankara: Efil Yayınevi.

Dedeoğlu, S., & Gökmen, Ç. E. (2020). Göç Teorileri, Göçmen Emeği ve Entegrasyon: Kadınların Yeri. K. Biehl, & D. Danış (Der.) içinde, *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları* (s. 18-37). İstanbul: SU GENDER-GAR.

Demir, B. (2018). Sosyal Hizmet Uzmanı Bakış Açısı ile Türkiye'de Mültecilere ve Sığınmacılara Yönelik Sosyal Hizmet Müdahalesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Demirbaş, B., & Akyiğit, H. (2018). Suriyeli Mülteci Kadınların Entegrasyon Sürecinde Sosyal Ağların Olumlu ve Olumsuz Etkileri. *Muhakeme Dergisi, 1*(2), s. 123-133. doi:https://doi.org/10.33817/muhakeme.478332

Demirbaş, H., & Bekaroğlu, E. (2013). Evden Uzakta Olmak: Sığınmacıların/Mültecilerin Psikolojik Sorunları ve Alınacak Önlemler. *Kriz Dergisi, 21*(1), s. 11-24. doi:https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000334

Demren, Ç. (2003). Erkeklik, ataerkillik ve iktidar ilişkileri. A. Akın (ed.) içinde, *Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın* (s. 33-44). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Deniz, A. Ç., Ekinci, Y., & Hülür, A. B. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Mekanizmaları. *Akademik Araştırma ve Dayanışma Derneği, 27*(1), s. 17-40.

Deniz, A. Ç., Hülür, A. B., & Ekinci, Y. (2016). Göç, Strateji ve Taktik: Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayat Deneyimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9*(42), s. 1077-1087.

DeSouza, R. (2004). Motherhood, Migration and Methodology: Giving Voice to the "Other". *The Qualitative Report, 9*(3), 463-482. doi:https://doi.org/10.46743/2160-3715/2004.1919

Direk, Z. (2014). Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi. Z. Direk içinde, *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar* (s. 67-84). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Doğan, R. (2016). *Namus Töre ve Eril Şiddet.* Ankara: Ütopya Yayınevi.

Doğangün, G., & Özgür Keysan , A. (2022). Göçün Suriyeli Kadınların Toplumsal Cinsiyet Pratikleri Üzerindeki Etkisi: İmkânlar ve Zorluklar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 77*(1), s. 125-150. doi:https://doi.org/10.33630/ausbf.986526

Doğangün, H. G., Ecevit, F. Y., Keysan, A. Ö., & Şentürk, B. (2019). *Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadınlara Yönelik Güçlendirme Politikaları: Suriyeli Göçmen Kadınların Deneyimleri.* Ankara. https://hdl.handle.net/11511/95885 adresinden alındı

Dominelli, L. (2009). Values In Critical Practice: Contested Entities With Enduring Qualities. R. Adams, L. Dominelli , & M. Payne (Eds.) içinde, *Critical Practice In Social Work* (2.baskı b., s. 19-29). New York: Palgrave Macmillan.

Dominelli, L. (2015). Baskı Karşıtı Uygulama: Yirmi Birinci Yüzyılın Zorlukları. R. Adams, L. Dominelli, & M. Payne içinde, *Sosyal Hizmet: Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar* (T. Tuncay, Çev., s. 83-99). Ankara: Nika Yayınevi.

Dominelli, L. (2021). *Baskı Karşıtı Sosyal Çalışma: Teori ve Pratik.* (Ö. Cankurtaran, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.

Don, B. P., Chong, A., Biehle, S. N., Gordon, A., & Mickelson, K. D. (2014). Anxiety across the transition to parenthood: change trajectories among low-risk parents. *Anxiety, Stress & Coping: An International Journal, 27*(6), s. 633-649. doi:https://doi.org/10.1080/10615806.2014.903473

Donovan, J. (2014). *Feminist Teori* (8 b.). İstanbul: İletişim.

Donzelot, J. (2022). *Aile Polisi.* (P. B. Yalım, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.

Doumato, E. A. (2010). Women’s Rights in the Middle East and North Africa: Saudi Arabia. S. Kelly, & J. Breslin (Eds.) içinde, *Women’s Rights in the Middle East and North Africa: Progress Amid Resistance* (s. 425-458). New York: Freedom House.

Dudu Karaman, E., & Doğan, N. (2018). Annelik Rolü Üzerine: Kadının "Annelik" Kimliği Üzerinden Tahakküm Altına Alınması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim*

Fakültesi Elektronik Dergisi, 6(2), s. 1475 - 1496. doi:https://doi.org/10.19145/e-gifder.443214

Durakbaşa, A. (2011). Türk Modernleşmesinin Kamusal Alanı ve "Kadın Yurttaş". S. Sancar (Dü.) içinde, *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* (Cilt 1, s. 461-474). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Duruel, M. (2017). *Sosyo-ekonomik Yönleriyle Hatay'daki Suriyeliler.* İstanbul: Kriter Yayınevi.

Ekinci, Y. (2015). "Misafir dediğin üç günlük olur!": Suriyeli Sığınmacılar ve Sosyal Dışlanma1. *Birikim Dergisi*(311), s. 48-54.

Elmacı, N. (1999). Aile Planlamasını Engelleyen Toplumsal ve Kültürel Faktörler: Diyarbakır Gecekondu Örnekleri. *Kadın Araştırmaları Dergisi, 0*(5), s. 55-62.

Eliassi, B. (2015). Constructing cultural Otherness within the Swedish welfare state: The cases of social workers in Sweden. *Qualitative Social Work, 14*(4), 554-571.

Erbaş, H. (1999). Metodoloji Tartışmaları Işığında Göç ve Etnisite. *Sosyoloji Dergisi, 2*, s. 17-39.

Erbaş, H. (2019). *Gidişlerden Kaçışlara Göç ve Göçmenler Kuram, Yöntem ve Alan Yazıları.* Ankara: Phoenix.

Erdoğan, E., & Gündoğdu, N. (2020). "Giriş: Niçin -Türkiye'de- Feminist Yöntem". E. Erdoğan, & N. Gündoğdu (ed) içinde, *Türkiye'de Feminist Yöntem* (s. 15-34). İstanbul: Metis Yayınları.

Erdoğan, M. (2018). *Suriyeliler Barometresi: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, M. (2020). *Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi.* Ankara: Orion Kitabevi.

Erdoğan, M. M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, M. M. (2018). *Suriyeliler Barometresi: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, M. M. (2020). *Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi.* Ankara: Orion Kitabevi.

Erdoğan, M., & Gönülaçan, A. (2018). Kadın ve Göç Ekseninde Trabzon'daki Suriyeli-Afgan Kadınların Sosyo-Demografik Analizi. *Turkish Studies, 13*(18), s. 547-567. doi:10.7827/TurkishStudies.13494

Erdoğan, T. (2008). Nancy Chodorow'un Düşüncesinde Toplumsal Cinsiyet Organizasyonunun Merkezi Unsuru Olarak Annelik. *Aile ve Toplum, 10*(4), 73-82.

Erol, A. (2021). Toplumsal Cinsiyet Kavramı Bağlamında Feminist Yaklaşımların Bir Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(53), 31-54.

Ertürk, Y. (2015). *Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu.* İstanbul: Metis Yayınları.

Faist, T. (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces.* New York: Oxford University Press.

Faour, M. (1989). Fertility Policy and Family Planning in the Arab Countries. *Studies in Family Planning, 20*(5), s. 254-263. doi:https://doi.org/10.2307/1966762

Ferree , M. M. (1979). Employment Without Liberation: Cuban Women In The United States. *Social Science Quarterly, 60*(1), s. 35-50.

FIDH: International Federation of Human Rights. (2012). *Women and the arab Spring: taking their place?* 4 12, 2022 tarihinde https://www.fidh.org/IMG/pdf/femmesarabangbassdef.pdf adresinden alındı

Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği* (2 b.). (Y. Salman, Çev.) İstanbul: Payel.

Fook, J. (2015). Critical social work practice. J. D. Wright (Ed.) içinde, *International encyclopedia of the social & behavioral sciences.* (s. 287-292). Amsterdam: Elsevier.

Freedman, J., Kivilcim, Z., & Özgür Baklacıoğlu, N. (2017). *A Gendered Approach to the Syrian Refugee Crisis.* New York: Routledge.

Gadalla, S. (1985). The influence of reproduction norms on family size and fertility behavior in rural Egypt. S. Ibrahim, & N. S. Hopkins (Eds) içinde, *In Arab Society: Social Science Perspective* (s. 106-123). Cairo: The American University in Cairo Press.

Garrett , P. M. (2007). Making social work more Bourdieusian: why the social professions should critically engage with the work of Pierre Bourdieu. *European Journal of Social Work, 10*(2), s. 225-243. doi:https://doi.org/10.1080/13691450701318010

Garwood, E. (2014). Regulating Motherhood: A Foucauldian Analysis of The Social Construction of The Mother. *The New Birmingham Review, 1*(1), s. 19-28.

Gezer Tuğrul, Y. (2018). Erken Yaşta Evlendirilen Kadınların Evlilik Süreçleri Deneyimleri ve Sonraki Yaşamları Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Sosyoloji Notları, 2*(1), s. 2-38.

Gezer Tuğrul, Y. (2019). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadınların Annelik Deneyimleri Üzerine Bir Saha Çalışması. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 40*(3), s. 71-90.

Ghadi, N., Massing, C., Kikulwe, D., & Giesbrecht, C. (2019). Language and Identity Development Among Syrian Adult Refugees in Canada: A Bourdieusian Analysis. *Journal of Contemporary Issues in Education, 14*(1). doi:https://doi.org/10.20355/jcie29358

GIZ: Alman Uluslararası İşbirliği Kurumu. (2022). *giz.wissenakademie.com*. 08 10, 2022 tarihinde https://giz.wissenakademie.com/ adresinden alındı

Goffman, E. (2019). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar* (4 b.). (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, & S. N. Ağırnaslı, Çev.) Ankara: Heretik.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2022). 11 3, 2022 tarihinde T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Web Sayfası: https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 adresinden alındı

GÖÇDER ve EŞHİD. (2013). *Göz ardı edilenler Ġstanbul"da yaGayan Suriyeli sığınmacılar.* İstanbul: GÖÇDER ve EŞHİD.

Göktuna Yaylacı, F., & Çarpar, M. C. (2019). Zorunlu Göçün Görün(e)meyen Aktörleri: Temsil ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Sığınmacı Erkekler. *Journal of Economy Culture and Society, 60*, s. 61-85. doi:https://doi.org/10.26650/JECS2019-0007

Göle, N. (2011). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme* (11 b.). İstanbul: Metis.

Göle, N. (2013). *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması* (4 b.). İstanbul: Metis.

Gönül, S. (2020). Zorunlu Göç ve Toplumsal Cinsiyet: Suriyeli Kadınların Evlilik Deneyimleri. K. Biehl, & D. Danış (der) içinde, *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları* (s. 80-100). İstanbul: SU GENDER-GAR.

Granter, E. (2019). Critical Theory and Critical Social Work. S. A. Webb (Dü.) içinde, *The Routledge Handbook of Critical Social Work* (s. 61-71). New York: Routledge.

Green, F. J. (2015). Re-conceptualising motherhood: reaching back to move forward. *Journal of Family Studies, 21*(3), s. 196-207. doi:https://doi.org/10.1080/13229400.2015.1086666

Grzyb, M. A. (2016). An explanation of honour-related killings of women in Europe through Bourdieu's concept of symbolic violence and masculine domination. *Current Sociology, 64*(7), s. 1036-1053. doi:https://doi.org/10.1177/0011392115627479

GSO-MEM: Gaziantep Sanayi Odası Mesleki Eğitim Merkezi. (2022). *GSO-MEM*. 8 10, 2022 tarihinde gsomem.com.tr: https://www.gsomem.com.tr/haber/gsomem-

mesleki-egitim-ve-istihdam-projesi-39-ne-basvurular-devam-ediyor-101.html adresinden alındı

Gültekin, M. N. (2019). Kent ve Yeni Sosyal Etkileşimler: Gaziantep'teki Suriyelilerin Genel Örüntüsü, Mevcut Durumu ve Muhtemel Geleceği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18*(1), 162-176.

Gültekin, M. N., Giritlioğlu, İ., Karadaş, Y., Soyudoğan, M., Leyla Kuzu, Ş., Gülhan, S. T., . . . İncetahtacı, N. (2018). *Gaziantep'teki Suriyeliler.* Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları.

Güneş, F. (2017). Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 245-256. doi:https://doi.org/10.18069/firatsbed.346526

Günindi Ersöz , A. (2015). Özel Alan/Kamusal alan Dikotomisi: Kadınlığın Doğası ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 18*(1), s. 80-102. doi:https://doi.org/10.18490/sad.56696

Hall, S. (2001). Foucault: Power, Knowledge and Discourse. M. Wetherell, S. Taylor , & S. J. Yates (Eds.) içinde, *Discourse Theory and Practice: A Reader* (s. 72-81). London: Sage Publications.

Harding, S. (1996). Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var Mı? S. Çakır, & N. Akgökçe (der.) içinde, *Kadın Araştırmalarında Yöntem (Farklı Feminizmler Açısından)* (s. 34-47). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Harris, F., & Harper, S. R. (2008). Masculinities go to community college: Understanding male identity socialization and gender role conflict. *Harris, F., & Harper, S. R. (2008). Masculinities go to community college: Understanding male identity socialization and gendNew Directions for Community Colleges, 142*, s. 25-35. doi: https://doi.org/10.1002/cc.322

Hartmann, H. (1979). The Unhappy Marrige of Marxism and Feminism Towards A More Progressive Union. *Capital & Class, 3*(1), 1-34. doi:10.1177/030981687900800102

Harunoğulları, M. (2021). Suriyeli sığınmacı kadınların sözlü anlatılarında savaş, göç ve evlilik. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 7*(4), s. 353-368. doi:https://doi.org/10.24289/ijsser.969897

Hassan, M. M., & Cankurtaran, Ö. (2022). Barriers to Reporting Intimate Partner Violence (IPV) by Syrian Women Refugees: A Case Study of Syrian Women Refugees in Turkey. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 33*(2), s. 387-405. doi:10.33417/tsh.1014681

Hays, S. (1996). *The Cultural Contradictions of Motherhood.* New Haven and London: Yale University Press.

Healy, K. (2001). Reinventing Critical Social Work :Challenges from Practice, Context and Postmodernism. *Critical Social Work, 2*(1), s. 1-13.

Hick, S., Fook, J., & Pozzuto, R. (2005). *Social Work: A Critical Turn.* London: Thompson Educational Publishing.

Hondagneu-Sotelo, P. (1999). Introduction: Gender and Contemporary U.S. Immigration. *American Behavioral Scientist, 42*(4), 565-576. doi:https://doi.org/10.1177/00027649921954363

Hondagneu-Sotelo, P. (2000). Feminism And Migration. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 571*(1), 107-120. doi:https://doi.org/10.1177/000271620057100108

Hondagneu-Sotelo, P. (2003). Gender and Immigration: A Retrospective and Introduction. P. Hondagneu-Sotelo (ed.) içinde, *Gender and U.S. Immigration* (s. 3-19). Berkeley: University of California Press.

Hot, A. B. (2020). Migration, mothering and intergenerational family dynamics: Perspectives of the 2nd generation migrant Bosniac women. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.

Howe, D. (2009). *A Brief Introduction to Social Work Theory.* London: Palgrave.

Ibanez, A. M., & Velez, C. E. (2008). Civil conflict and forced migration: The micro determinants and welfare losses of displacement in Colombia. *World Development, 36*(4), s. 659-676. doi:https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2007.04.013

Ife, J. (2014). Foreword. C. Morley, P. Ablett, & S. Macfarlane (Eds.) içinde, *Engaging with Social Work: A Critical Introduction.* New York: Cambridge University Press.

İçduygu, A., & Diker, E. (2017). Labor Market Integration of Syrians Refugees in Turkey: From Refugees to Settlers. *The Journal of Migration Studies, 3*(1), s. 12-35.

İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. (2015). *Suriyeli Kadınlar Bitmeyen Acılar Kaybolmayan Umutlar.* İstanbul: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı.

İlkkaracan, P. (2014). Giriş: Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. P. İlkkaracan (der.) içinde, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik* (E. Salman, Çev., s. 11-32). İstanbul: İletişim.

İlkkaracan, P., & Gülçür, L. (1996). Aile İçinde Kadına Karşı Şiddet. P. İlkkaracan, L. Gülçür, & C. Arın (ed.) içinde, *Sıcak Yuva Masalı: Aile İçi Şiddet ve Cinsel Taciz* (s. 21-39). İstanbul: Metis Yayınları.

İlkkaracan, P., & İlkkaracan, İ. (1998). 1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç. O. Baydar (Dü.) içinde, *Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere* (s. 305-322). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İnce, C. (2019). Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme. *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 11*(18), s. 2579-2615. doi:10.26466/opus.546737

IndexMundi. (2021). *IndexMundi*. 6 17, 2022 tarihinde Syria Total Fertility Rate: https://www.indexmundi.com/g/g.aspx?c=sy&v=31 adresinden alındı

İnekci, R. (2018). Serebral Palsi'li çocuğa sahip annelerin annelik algısı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

International Federation of Social Workers (IFSW). (2014). *Global Definition of Social Work*. 6 13, 2022 tarihinde ifsw.org: https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/ adresinden alındı

İpekyolu Kalkınma Ajansı. (2022). *Gaziantep Kalkınma Stratejisi Raporu.* Gaziantep.

Jacobsen, K. (2002). Livelihoods in Conflict: The Pursuit of Livelihoods by Refugees and the Impact on the Human Security of Host Communities. *International Migration, 40*(5), s. 95-123. doi: https://doi.org/10.1111/1468-2435.00213

Johnston, D. D., & Swanson , D. H. (2003). Invisible Mothers: A Content Analysis of Motherhood Ideologies and Myths in Magazines. *Sex Roles, 49*, s. 21-33. doi:https://doi.org/10.1023/A:1023905518500

Kagitcibasi, C., & Ataca, B. (2005). Value of Children and Family Change: A Three-Decade Portrait From Turkey. *Applied Psychology: An International Review, 54*(3), s. 317-337. doi:https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2005.00213.x

Kalav, A. (2012). Namus ve Toplumsal Cinsiyet. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 11*(2), s. 151-163.

Kamla, R. (2014). Modernity, space-based patriarchy and global capitalism: implications for Syrian women accountants. *Accounting and Business Research, 44*(6), s. 603-629. doi:https://doi.org/10.1080/00014788.2014.933401

Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (4 b.). İstanbul: Metis.

Karakaya, E., Margirit Coşkun, A., Özerdoğan , N., & Yakıt, E. (2017). Suriyeli Mülteci Kadınların Doğurganlık Özellikleri Ve Etkileyen Faktörler: Kalitatif Bir Çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(48), s. 417-428.

Karakaya, H., & Cihan, Ü. (2017). Toplumsal Yapı, İktidar ve Kadın Bedenin Kurgulanışı. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(11), 5-17.

Karataş, K. (2003). Batı Avrupa'da Yaşayan Göçmen Türk Ailelerinin Uyum ve Bütünleşme Sorunları. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 14*(1), s. 25-39.

Karataş, K., & Ayyıldız, A. A. (2021). Bugünün Türkiye'sinde Göç Gerçeği: Küresel Hareketiliğin Neresindeyiz? *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(2), s. 473-500.

Karataş, K., Aslan, H., Burcu Öztürk, A., & Albayrak, H. (2020). Cinsel İstismara Maruz Kalan Türk Vatandaşı ve Mülteci Çocukların Durumu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(4), s. 107-132. doi:https://doi.org/10.18037/ausbd.845746

Karataş, K., Attepe Özden, S., Ege, A., Fırat, E., Erim, F., & Aslan Harun. (2016). *Ankara Sokaklarında Çalıştırılan Çocuklar: Sorunlar ve Gereksinimler.* Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü Çocuk Hizmetleri Şube Müdürlüğü.

Karataş, K., Demiröz, F., Aygüler, E., Ayalp, M. Ç., & Bolgün, C. (2018). *Türk Kızılayı Ankara Toplum Merkezinden Hizmet alan Suriyeliler: Sorun, Gereksinim Beklenti ve Kurum Memnuniyetleri.* Ankara: Türk Kızılayı.

Kaya, A. (Dü.). (2020). *Türkiye'de Suriyeli Göçü ve Belediye Deneyimleri: Kitlesel Göçler Yerel Yanıtlar.* Ankara: RESLOG.

Kaya, H., Alnak, A., Subaşı, B. Z., Arslan, N. B., & Sahin, D. (2022). Erken yaşta evliliklerin ruhsal sonuçları: Kadınların ruhsal ve cinsel sağlığındaki uzun dönem etkiler. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 25*, s. 57-66. doi:10.5505/kpd.2022.00187

Kaya, M. (2017). *Türkiye'deki Suriyeliler: İç İçe Geçişler ve Karşılaşmalar.* İstanbul: Hiper Yayın.

Kaya, M., & Demirağ, E. O. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Kadın Sığınmacıların İş Piyasasındaki Çalışma Koşullarına Sosyolojik Bir Bakış: Şanlıurfa Örneği. *II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu* (s. 155-171). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası.

Kaya, T. (2019). Gelin-Kaynana İletişiminin Niteliğini Belirleyen Kültürel Etmenler. *Erciyes İletişim Dergisi, 6*(1), s. 185-204. doi:https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.459590

Kelebek, G. (2016). Aile İçi Şiddete Maruz Kalarak Boşanmış Kadınların Yaşam Deneyimleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Kelly, S., & Breslin, J. (2010). Women's rights in the Middle East and North Africa: Syria. S. Kelly, & J. Breslin (Eds.) içinde, *Women's Rights in the Middle East and North Africa: Progress Amid Resistance* (s. 459-486). New York: Freedom House.

Kibria, N. (1990). Power, Patriarchy, and Gender Conflict in the Vietnamese Immigrant Community. *Gender and Society, 4*(1), s. 9-24.

Kılıç, E. (2019). Evcimenlik Kültünden Çalışan Anneye: Annelik İdeolojileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(1), 17-36. doi:10.17494/ogusbd.595096

Kırkayak Kültür. (2021). *Piyasa Politika ve Toplumsal Cinsiyet Kıskacında Kadın Emeği.* Gaziantep: Kırkayak Kültür.

Kızılay. (2021). *Kızılay Kart Programları*. 10 15, 2022 tarihinde Kizilaykart.org: https://kizilaykart.org/ adresinden alındı

Kızmaz, Z. (2018). Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(2), s. 392-431.

Kofman, E. (1999). Female 'Birds of Passage' a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union. *The International Migration Review, 33*(2), 269-299. doi:https://doi.org/10.2307/2547698

Kofman, E. (2003). Women migrants and refugees in the European Union. *The Economic And Social Aspects of Migration* (s. 1-26). Brussels: The European Commission and the OECD.

Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., & Sales, R. (2000). *Gender and International Migration in Europe.* New York: Routledge.

Konle-Seidl, R., & Bolits, G. (2016). *Labour Market Integration of Refugees: Strategies and Good Practices.* Directorate General for Internal Policies. Department of Economic and Scientific Policy on behalf of the European Parliament.

Köroğlu, M. A., & Dural, F. N. (2020). Türkiye'ye Göç Etmiş Suriyeli Kadınların Toplumsal Cinsiyete İlişkin Deneyimleri ve Sosyal Hizmet. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 20*(1), s. 1-34.

Körükmez, L., Danış, D., & Karakılıç, İ. Z. (2022). Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Ücretli İşgücüne Katılımında Toplumsal Cinsiyet Müzakeresi. *Alternatif Politika, 14*(2), s. 201-228. doi:10.53376/ap.2022.07

Krestan, J.-A., & Bepko, C. (1990). Codependency: The social reconstruction of female experience. *Smith College Studies in Social Work, 60*(3), s. 216-232. doi:https://doi.org/10.1080/00377319009516677

Kutlu, Z. (2015). Bekleme Odasından Oturma Odasına: Suriyelilere Yönelik Çalışmalar Yürüten Sivil Toplum Kuruluşlarına Dair Kısa Bir Değerlendirme. Anadolu Kültür. 6 12, 2022 tarihinde https://www.anadolukultur.org/_FILES/Contents/587/bekleme_odasindan_oturma_odasina.pdf?v=20221130111032 adresinden alındı

Küçükşen, K. (2017). Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Sosyal Dışlanma Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma. *İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 6*(5), s. 2399-2413.

Kümbetoğlu, B. (2010). Değersizleştirme: Kadın Bedeninin Maruz Kaldığı Şiddet. Y. İnceoğlu, & A. Kar (ed.) içinde, *Dişilik Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni* (s. 39-61). İstanbul: Ayrıntı.

Kümbetoğlu, B. (2011). Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına İlişkin Bazı Sorular Sorunlar. S. Sancar (ed.) içinde, *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* (s. 475-503). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (6 b.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lale, L. (2022). Suriye Göçünün Türkiye'nin Kentleşme Süreçlerine Etkileri: Gaziantep Kenti Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 9*(4), 75-96.

Laney, E. K., Lewis Hall, M. E., Anderson, T. L., & Willingham, M. M. (2015). Becoming a Mother: The Influence of Motherhood on Women's Identity Development. *Identity, 15*(2), s. 126-145. doi:https://doi.org/10.1080/15283488.2015.1023440

Lee, E. M., & Kramer, R. (2013). Out with the Old, In with the New? Habitus and Social Mobility at Selective Colleges. *Sociology of Education, 86*(1), s. 18-38. doi:https://doi.org/10.1177/0038040712445519

Lenette, C. (2014). 'I am a Widow, Mother and Refugee': Narratives of Two Refugee Widows Resettled to Australia. *Journal of Refugee Studies, 27*(3), s. 403-421. doi:https://doi.org/10.1093/jrs/fet045

Letherby, G. (2003). *Feminist research in theory and practice.* Buckingham: Open University Press.

Leyla Kuzu, Ş. (2020). Başarı ve Yaşama Tutunma Arasında Gaziantep'teki "Suriyeli Kadınlar"ın Deneyimleri. M. N. Gültekin, & M. Doğanoğlu (Dü) içinde, *Gaziantep'teki Suriyeliler: Başarı Hikayeleri* (s. 107-119). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları.

Leyla Kuzu, Ş. (2021). Gaziantep'teki Suriyeli Kadınların Çalışma Deneyimleri. M. Bulut, C. Aksoy Sugiyama, & K. Şahin (Dü) içinde, *The Different Approaches of Academic Disciplines to the Phenomenon of Migration* (s. 366-377). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Lordoglu, K., & Aslan, M. (2018). Görünmeyen Göçmen Çocukların İşçiliği: Türkiye'deki Suriye'li Çocuklar. *Çalışma ve Toplum, 57*(2), s. 715-732.

Lutz, H. (2010). Gender in the Migratory Process. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 36*(10), 1647-1663. doi:10.1080/1369183X.2010.489373

MacKinnon, C. (1982). Feminism, Marxism, Method, and The State: An Agenda for Theory. *Signs, 7*(3), 515-544. doi:https://doi.org/10.1086/493898

MacKinnon, C. (1987). *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law.* London: Harvard University Press.

Mackreath, H., & Sağnıç, Ş. G. (2017). *Türkiye'de Sivil Toplum ve Suriyeli Mülteciler.* (S. Özdemir, Çev.) İstanbul: Yurttaşlık Derneği.

Mahler, S. J., & Pessar, P. R. (2006). Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies. *International Migration Review, 40*(1), 27-63. doi:https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00002.x

Maktabi, R. (2010). Gender, family law and citizenship in Syria. *Citizenship Studies, 14*(5), s. 557-572. doi:https://doi.org/10.1080/13621025.2010.506714

Manap, Ç. (2020). Değişen Göç Politikaları Bağlamında Türkiye'de Iraklı Mülteciler. S. Sallan Gül, S. Dedeoğlu, & Ö. Kahya Nizam (Dü) içinde, *Türkiye'de Mültecilik, Zorunlu Göç ve Toplumsal Uyum* (s. 371-393). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Mand, K. (2005). Marriage and Migration through the Life Course: Experiences of Widowhood, Separation and Divorce amongst Transnational Sikh Women. *Indian Journal of Gender Studies, 12*(2-3), s. 407-425. doi:https://doi.org/10.1177/097152150501200211

Mardin, Ş. (2012). *Din ve İdeoloji* (21 b.). İstanbul: İletişim.

Marshall, J., & Foster, N. (2002). "Between Belonging": Habitus and the migration experience. *The Canadian Geographer, 46*(1), s. 63-83. doi:https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.2002.tb00731.x

Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (2014). Uluslararası göç kuramlarının bir değerlendirmesi. (S. Dedeoğlu, B. Oskay, Ç. Özbek, İ. Sirkeci, & M. M. Yüceşahin (çev.), Dü) *Göç Dergisi, 1*(1), s. 11-46. doi:https://doi.org/10.33182/gd.v1i1.546

MAZLUMDER. (2014). *Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu.* Ankara: Mazlumder Kadın Çalışmaları Grubu.

Mernissi, F. (1995). *Peçenin Ötesi.* (M. Küpçü, Çev.) İstanbul: Yayınevi Yayıncılık.

Mernissi, F. (2014). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. P. İlkkaracan (Dü.) içinde, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik* (E. Salman, Çev., s. 33-53). İstanbul: İletişim.

Metin, A. (2011). Kimliğin Toplumsal İnşâsı Ve Geleneksel Kadın Kimliğinin Aktarımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(1), s. 74-92.

Miller, R., Fisher, A., & Askew, I. (1998). Introduction. K. Miller, R. Miller, I. Askew, M. C. Horn, & L. Ndhlovu (eds.) içinde, *Clinic Based Family Planning and Reproductive Health Services in Africa: Findings from Situation Analysis Studies* (s. 3-12). New York: Population Council.

Miller, T. (2010). *Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler.* (G. Tunçer, Çev.) İstanbul: İletişim.

Millett, K. (1973). Sexual Politics: A Manifesto for Revolution. A. Koedt, E. Levine, & A. Rapone içinde, *Radical Feminism* (s. 365-367). New York: Quadrangle Books.

Millett, K. (1987). *Cinsel Politika* (2 b.). (S. Selvi, Çev.) İstanbul: Payel.

Moghadam, V. M. (1994). *Gender and National Identity.* London: Zed Books.

Moghadam, V. M. (2004). Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East. *Journal of Comparative Family Studies, 35*(2), s. 1-29.

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2014). *6284 Sayılı Kanun Uygulamaları İzleme Raporu.* İstanbul: Mor Çatı .

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2021). *Kadına Yönelik Şiddet: Kadınların Deneyimleri Kurumlar ve Mecralar.* İstanbul: Mor Çatı.

Morokvasic, M. (1984). Birds of Passage are also Women... *The International Migration Review, 18*(4), s. 886-907. doi:https://doi.org/10.2307/2546066

Moya, M., Exposito, F., & Ruiz , J. (2000). Close Relationships, Gender, and Career Salience. *Sex Roles, 42*, s. 825-846. doi:https://doi.org/10.1023/A:1007094232453

Mülteciler Derneği. (2022). *Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmeti (SED) Nedir?* multeciler.org.tr: shorturl.at/uADX8 adresinden alındı

Nawyn, S. J. (2010). Gender and Migration: Integrating Feminist Theory into Migration Studies. *Sociology Compass, 4*(9), 749-765. doi:https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00318.x

Nazlı, A. (2015). Kadın Bedeni ve Toplumsal İzdüşümleri: Sosyolojik Bir Bakış. F. Z. Fidan, & D. Alptekin (ed.) içinde, *Kadın Bedeni ve İstismarı.* İstanbul: Opsiyon Yayınları.

Neuman, W. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar.* (S. Özge, Çev.) İstanbul: Yayın Odası Yayınları.

OECD. (2016). *Making Integration Work: Refugees and others in need of protection.* Paris: OECD Publishing. doi:https://doi.org/10.1787/9789264251236-en

Oliver, C., & O'Reilly, K. (2010). A Bourdieusian Analysis of Class and Migration Habitus and the Individualizing Process. *Sociology, 44*(1), s. 49-66. doi:https://doi.org/10.1177/0038038509351627

Orçan, M., & Kar, M. (2008). Türkiye'de Erken Yaşta Yapılan Evlilikler ve Risk Algısı: Bismil Örneği. *Aile ve Toplum, 14*(14), s. 97-112.

Oranlı, İ. (2014). Biyo-Politikanın Doğuşu ve Foucaultcu Eleştiri. *Cogito, 70-71*(Yaz), s. 39-52.

O'Reilly, A. (2004). *Mother Outlaws: Theories and Practices of Empowered Mothering.* Toronto: Women's Press.

O'Reilly, A. (2008). Introduction. A. O'Reilly (Ed.) içinde, *Feminist Mothering* (s. 1-22). New York: State University of New York Press.

O'Reilly, A., & Porter, M. (2005). Introduction. M. Porter, P. Short, & A. O'Reilly (Dü) içinde, *Motherhood: Power And Oppression* (s. 1-22). Toronto: Women's Press.

Orme, J. (2003). 'It's Feminist because I Say So!': Feminism, Social Work and Critical Practice in the UK. *Qualitative Social Work, 2*(2), s. 131-153. doi:https://doi.org/10.1177/1473325003002002

ORSAM. (2015). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye"ye etkileri Rapor No:195.* Ankara: ORSAM Yayınları.

Ozkaleli, U. (2021). Agency in multiple temporalities: Being Syrian women, becoming widows and refugees, remaining pious. *Women's Studies International Forum, 89*, s. 1-9. doi:https://doi.org/10.1016/j.wsif.2021.102538

Ökten, N. (2021). Değini: İlişkisel Bir Feminizmin İmkanı Olarak Kesişimsellik. *Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran*(7), 11-17.

Özcan Elçi, D. (2020). Anneliğin Toplumsal İnşası ve Anne Ol(a)mayan Kadınlar. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Özdemir, E. (2021). Çalışan kadınların annelik ve iş hayatı deneyimleri: Gaziantep örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı.

Özgür Baklacıoğlu, N., & Kıvılcım, Z. (2015). *Sürgünde Toplumsal Cinsiyet: İstanbul'da Suriyeli Kadın ve LGBTİ Mülteciler.* İstanbul: Derin Yayınları.

Özgür Keysan, A., & Şentürk, B. (2021). Sorunlar ve Beklentilerin Algılanmasında Kadın Mülteciler ve Sivil Toplum Kuruluşları. *Sosyoekonomi, 29*(48), s. 343-376. doi:https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2021.02.17

Özpulat, F. (2016). Toplumun İhmal Edilen Yüzü: Çocuk Evlilikler ve Kadın Sağlığına Yansımaları. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi, 2*(1), s. 11-22.

Öztimur, N. (2014). Feminist Teoride Pierre Bourdieu Tartışmaları. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, & Ü. Tatlıcan (Dü) içinde, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* (s. 581-604). İstanbul: İletişim.

Öztoraman Adıgüzel, S., & Tanyaş, B. (2020). Suriyeli Mülteci Kadınların Göç Deneyimleri: Zorunlu Göç, Gündelik Yaşam ve Uyum Üzerine Nitel Bir Çalışma. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 6*(2), s. 173-210. doi:https://doi.org/10.21798/kadem.2021266728

Öztürk, Ş. (2019). Annelik. *Annelik (2 b.)* (Cilt 81, s. 5-7). içinde İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özüdoğru, B. (2018). Yalnız Yaşayan Suriyeli Kadınlar: Adana Örneği. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8*(15). doi:10.26466/opus.442407

Parker, S. (2015). Hidden crisis: violence against Syrian female refugees. *The Lancet Journal, 385*(9985), s. 2341-2342. doi:https://doi.org/10.1016/S0140-6736(15)61091-1

Pateman, C. (1992). Equality, difference, subordination: the politics of motherhood and women's citizenship. G. Bock , & S. James (Eds.) içinde, *Beyond Equality and Difference* (s. 14-27). London: Routledge.

Payne, M. (2017). Applying critical social work theory in practice. *Zeszyty Pracy Socjalnej, 22*(3), s. 169-193. doi:https://doi.org/10.4467/24496138ZPS.17.011.8006

Payne, M. (2020). *Modern Sosyal Hizmet Kuramı.* Ankara: Nika Yayınevi.

Pehlivan, K. (2019). STK'ların Suriyeli Göçmen Kadınların 'Güçlenmesine' Etkileri: Hatay Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Pessar , P. R., & Mahler, S. J. (2003). Transnational Migration: Bringing Gender in. *The International Migration Review, 37*(3), 812-846. doi:https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00159.x

Radogna, R. M. (2019). The Concept of Habitus in Migration Studies. A Literature Review. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology, 10*(2), s. 59-68.

Radogna, R. M. (2022). The concept of habitus in migration studies. A systematic literature review. *Sociologie Românească, 20*(1), s. 108-125. doi:https://doi.org/10.33788//sr.20.1.5

Rich, A. (1986). *Of Woman Born: Motherhood As Experience and Institution.* New York: W. W. Norton & Company.

Ruddick, S. (1980). Maternal Thinking. *Feminist Studies, 6*(2), 342-367. doi:https://doi.org/10.2307/3177749

Sönmez, M. E. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Gaziantep Şehrindeki Mekânsal Dağılışı ve Geleceği. *Uluslararası Coğrafya Sempozyumu* (s. 392-400). Ankara: TÜCAUM.

Sallan Gül, S., Türkmen, E., & Kahya Nizam, Ö. (2020). Türkiye'de Mültecilik Kadınlık ve Toplumsal Cinsiyet: Isparta Uydu Kentinde Yeni Bir Kadınlık İnşası Mümkün Mü? S. Sallan Gül, S. Dedeoğlu , & Ö. Kahya Nizam (Dü) içinde, *Türkiye'de Mültecilik Zorunlu Göç ve Toplumsal Uyum* (s. 310-340). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Salman Yıkmış, M. (2018). Pronatalist Kültürde Anne Olmamak. *Fe Dergi, 10*(2), s. 85-97.

Sami, S., Williams, H. A., Krause, S., Onyango, M. A., Burton, A., & Tomczyk, B. (2014). Responding To The Syrian Crisis: The Needs of Women And Girls. *Lancet, 383*(9923), s. 1179-1181. doi:10.1016/s0140-6736(13)62034-6

Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkansız İktidar Ailede Piyasada ve Sokakta Erkekler.* İstanbul: Metis.

Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti* (3 b.). İstanbul: İletişim.

Sancar, S. (2016). *Din Siyaset ve Kadın: İran Devrimi* (2 b.). Ankara: Nika Yayınevi.

Sari, T. (2014). Öznelik kapasitesi bağlamında biyolojik annelik: Üremeye yardımcı teknolojileri kullanan kadınların deneyimleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Sartor, K. M. (2006). *The Social Construction of Motherhood: A Feminist Analysis of Twentieth Century Texts.* Ottawa: Library and Archives Canada Published Heritage Branch.

Scott, J. W. (1992). Experience. J. Butler, & J. W. Scott içinde, *Feminists Theorize The Political* (s. 22-40). New York: Routledge.

Scott, J. W. (2010). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar, Ekim*(12), 112-138.

Seddavi, N. E. (1991). *Havva'nın Örtülü Yüzü.* (S. Özbudun, Çev.) İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Sever, M. (2015). Kadınlık, annelik, gönüllü çocuksuzluk: Elisabeth Badinter'den Kadınlık mı Annelik mi?, Tina Miller'dan Annelik Duygusu: Mitler ve deneyimler ve Corinne Maier'den No Kid üzerinden bir karşılaştırmalı okuma çalışması. *Fe Dergi, 7*(2), s. 71-86. doi:https://doi.org/10.1501/Fe0001_0000000144

Sevlü, H. (2020). Gündelik Direniş Deneyimleri: Gaziantep'te Suriyeli Kadınlar. K. Biehl, & D. Danış (der) içinde, *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları* (s. 56-80). İstanbul: SU GENDER-GAR.

SGDD-ASAM, & UNWOMEN. (2018). *Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Kadın ve Kız Çocukların İhtiyaç Analizi.* Ankara: BM Kadın Birimi.

Sili Kalem, A. (2017). Göç Eden Şiddet: Kadına Yönelik Şiddetin Göç Sürecinde Dönüşümü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(39), s. 274-290.

Silva, E. B. (1996a). Introduction. E. B. Silva içinde, *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood* (s. 1-9). London: Routledge.

Silva, E. B. (1996b). The Transformation of Mothering. E. B. Silva içinde, *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood* (s. 10-36). London: Routledge.

Singh, S., & Samara, R. (1996). Early Marriage Among Women in Developing Countries. *International Family Planning Perspectives, 22*(4), s. 148-157. doi:https://doi.org/10.2307/2950812

Sinha , B., Jha, S., & Negi, N. S. (2012). Migration and empowerment: the experience of women in households in India where migration of a husband has occurred. *Journal of Gender Studies, 21*(1), s. 61-76. doi:https://doi.org/10.1080/09589236.2012.639551

Smart, C. (1992). Disruptive Bodies and Unruly Sex. C. Smart (Ed.) içinde, *Regulating Womanhood: Historical Essays on Marriage, Motherhood and Sexuality* (s. 7-32). London: Routledge.

Smart, C. (1996). Deconstructing Motherhood. E. B. Silva içinde, *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood* (s. 37-57). London: Routledge.

Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkındaki Yönetmelik. (2015). *Resmi Gazete Sayı : 29284*. 07 12, 2022 tarihinde resmigazete.gov.tr: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150303-3.htm adresinden alındı

Sparre, S. L. (2008). Educated Women in Syria: Servants of the State, or Nurturers of the Family? *Critique: Critical Middle Eastern Studies, 17*(1), s. 3-20. doi:https://doi.org/10.1080/10669920701862468

Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi.* (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahankaya Adar, A. (2018). Türkiye'de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü? *Çalışma ve Toplum, 1*(56), 13-36.

Şahin Taşğın, N. (2021). Göç ve Sivil Toplum. S. Buz , & M. F. Afyonoğlu (ed.) içinde, *Sivil Toplum Örgütleri ve Sosyal Hizmet* (s. 115-154). Ankara: Nobel.

Şakar, E. (2019). Yeni kent mekanlarında gündelik hayat: İstanbul'da yaşayan Suriyeli mülteci kadınlar. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Şeker, D., & Uçan, G. (2016). Göç Sürecinde Kadın. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(1), 199-214. doi:https://doi.org/10.18026/cbusos.36200

Şeker, O. (2019). Suriyeli Mültecilerin Değişen Toplumsal Cinsiyet Rolleri. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(23), s. 227-245.

Şirin Öner, N. A. (2018). Göç Çalışmalarında Teme Kavramlar. S. G. Ihlamur Öner, & N. A. Şirin Öner (der.) içinde, *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (s. 13-27). İstanbul: İletişim Yayınları.

Taş, S., & Bozkaya, G. (2016). Araf'ta Kalan Yaşamlarda Yoksulluk Analizi: Suriyeli Sığınmacılar. *II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu* (s. 13-22). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası.

Tekeli, Ş. (1988). *Kadınlar İçin.* İstanbul: Alan Yayıncılık.

Thurer, S. (1993). Changing conceptions of the good mother in psychoanalysis. *Psychoanalytic Review, 80*(4), s. 519-540.

Timurturkan, M. (2019). Annelik, Söylem ve İktidar: Eleştirel Bir Tartışma. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(7), 64-78.

Timurturkan, M. (2020). Biyoiktidar, Beslenme ve Annelik: Emzirmenin Kültürel ve Politik Görünümleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 40*(1), 219-248. doi:https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0034

Timurturkan, M., Demez, G., Kart, E., Ertan, C., Cankurtaran, S., & Aktin, S. (2017). "Hükümlü Olmanın Sosyal Tezahürleri: Sosyal Dışlanma Damga ve Suç. *Mehmet*

Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(20), s. 138-157. doi:https://doi.org/10.20875/makusobed.331822

Topak, E., & Çamur, G. (2022). Göçün Kadına Etkileri ve Sosyal Hizmet. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi, 7*(1), s. 75-88. doi:https://doi.org/10.47115/jshs.1066117

Tosun, Ü. S. (2021). Ankara'da Yaşayan Suriyeli Annelerin Ebeveynlik Deneyimlerinin Sosyo-kültürel Yönlerden İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Totah, F. M. (2013). The Memory Keeper: Gender, Nation, and Remembering in Syria. *Journal of Middle East Women's Studies, 9*(1), s. 1-29. doi:https://doi.org/10.2979/jmiddeastwomstud.9.1.1

Trevino, M. B. (2010). History of Motherhood: 2000 b.c.e. to 1000 c.e. A. O'Reilly (Dü.) içinde, *Encyclopedia of Motherhood* (s. 488-492). California: Sage Publications.

TTB. (2014). *Suriyeli Sığınmacılar ve Sağlık Hizmetleri Raporu.* Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları. 5 15, 2022 tarihinde https://www.ttb.org.tr/kutuphane/siginmacirpr.pdf adresinden alındı

Tuzi, I. (2020). Forced Migration and Gender Relations: The Impact of Displacement on Masculinity among Syrian Refugees. *Working Papers Series*. 4 25, 2022 tarihinde https://phd.uniroma1.it/dottorati/cartellaDocumentiWeb/56e90468-d261-4614-9512-1a4eb732a65c.pdf adresinden alındı

Türk, G. D. (2016). Türkiye'de Suriyeli Mültecilere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Marmara İletişim Dergisi*(25), s. 145-157. doi:10.17829/midr.20162520723

Uçar, C. (2020). Gaziantep Parça Başı Emek Piyasasının Suriyeli Kadınları: Emek, Zorunlu Göç ve Şiddet. K. Biehl, & D. Danış (der.) içinde, *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları* (s. 38-55). İstanbul: SU GENDER-GAR.

Uğur, Z. B. (2018). Çocuk Sahibi Olmak İnsanları Mutlu Ediyor mu? Türkiye'de Bulgular. *Nüfusbilim Dergisi, 40*, s. 83-104.

Uluğtekin, M. G. (2002). A sociological analysis of motherhood ideology in Turkey. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Uluocak, Ş., Gökulu, G., Bilir, O., Etizer Karacık, N., & Özbay, D. (2014). *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet.* Ankara: Paradigma Akademi Yayınları.

Ulutaş, D., & Attepe Özden, S. (2021). Türkiye'de Düzensiz Göç Alanında Çalışan STK'ların Rollerinin Profesyonellerin Gözünden İncelenmesi. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 21*(1), s. 40-67.

UNFPA: Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu. (2020). Çocuk Yaşta Erken ve Zorla Evliliklerin Sağlık Riskleri ve Sonuçlarına Çok Sektörlü Yaklaşım. (A. Köseli, & K. Çelik, Derleyiciler) Ankara: Odak Ofset.

UNHCR. (tarih yok). *UNHCR Help Türkiye*. 6 26, 2022 tarihinde https://help.unhcr.org/turkiye/tr/social-economic-and-civil-matters/sexual-and-gender-based-violence/ adresinden alındı

UNICEF: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. (2017). *Çocuk Yaşta Evliliklerin Önlenmesi.* Ankara: UNICEF Türkiye Temsilciliği.

User, İ. (2010). Biyoteknolojiler ve Kadın Bedeni. Y. İnceoğlu, & A. Kar (Dü) içinde, *Dişilik Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni* (s. 133-167). İstanbul: Ayrıntı.

Ülgül, M. (2017). Suriye İç Savaşı'na Feminist Bir Yaklaşım. *Alternatif Politika, 9*(3), s. 442-470.

Ünal, B. H. (2021). Gündelik Yaşamda Mülteci Genç Kadınların Mekan Pratikleri Karşılaştıkları Engeller ve Toplumsal Cinsiyet Temelli İhtiyaçlar. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Ünsaldı, L. (2019). Takdim. E. Goffman içinde, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar* (s. 7-19). Ankara: Heretik.

Valtonen, K. (2008). *Social Work and Migration: Immigrant and Refugee Settlement and Integration* (e-Book b.). Burlington: Ashgate Publishing.

Varışlı, B. (2021). Ataerkil Kültürde Boşanmış Kadın Olmak: Kuramsal Bir Bakış. *Uluslararasi Kibris Universitesi Fen-Edebiyat Fakultesi, 27*, s. 143-153. doi:10.22559/folklor.1681

Ventura, L. (2018). 'Thank God We Are in Syria!' Modernization, Interfaith Relations and Women's Rights in Syria Before the 'Arab Spring' (2000–2010). *Islam and Christian–Muslim Relations, 29*(3), s. 349-369. doi:https://doi.org/10.1080/09596410.2018.1464730

Wacquant, L. (2021). Toplumsal Bir Prakseoloji İçin Bourdieu Sosyolojisinin Yapısı ve Mantığı. P. Bourdieu, & L. Wacquant içinde, *Düşünümsel Sosyolojiye Davet* (s. 33-100). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Webb, S. A. (2019a). Introduction: Critical Social Work and The Politics of Transformation. S. A. Webb içinde, *The Routledge Handbook of Critical Social Work* (s. xxx-xliv). New York: Routledge.

Webb, S. A. (2019b). Resistance, Biopolitics and Radical Passivity. S. A. Webb içinde, *The Routledge Handbook of Critical Social Work* (s. 148-159). New York: Routledge.

Webb, S. A., & McBeath, G. B. (1989). A Political Critique of Kantian Ethics in Social Work. *The British Journal of Social Work, 19*(6), 491-506.

World Economic Forum. (2021). *Global Gender Gap Report.* Switzerland: World Economic Forum.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yakıt, E., & Coşkun, A. M. (2014). Toplumsal Açıdan Çocuk Yaşta Evlilikler Gerçeği: Hemsire ve Ebenin Sorumluluğu. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 11*(3), s. 3-10.

Yaraman, A. (2019). Cinsiyetçi İkiyüzlülük Bağlamında Gönüllü Ezilme: Simgesel Şiddet. *İzmir Barosu Bülten, Özel Sayı*, s. 6-14.

Yavuz, Ş. (2015). Ataerkil egemen erkeklik değerlerinin üretiminde kadınların rolü: bir "erkek şehri" Trabzon örneği. *Fe Dergi, 7*(1), s. 116-130. doi:https://doi.org/10.1501/Fe0001_0000000136

Yel, A. M. (2014). Bourdieu ve Din Alanı: Sermaye İktidar Modernlik. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, & Ü. Tatlıcan (Dü) içinde, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* (s. 559-580). İstanbul: İletişim.

Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and Feminist Politics. *European Journal of Women's Studies, 13*(3), 193-209. doi:10.1177/1350506806065752

Yuval-Davis, N. (2010). *Cinsiyet ve Millet* (3 b.). (A. Bektaş, Çev.) İstanbul: İletişim.

Yükseker, D., Tekin, U., & Şahin Taşğın, N. (2021). Türkiyeli ve Suriyeli Genç Erkeklerin Gündelik Yaşam Deneyimleri: Küçükçekmece ve Sultanbeyli Üzerine Bir Araştırma. Anadolu Kültür.

Yüksel-Kaptanoğlu, İ., & Ergöçmen, B. (2012). Çocuk Gelin Olmaya Giden Yol. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 15*(2), s. 129-161.

Zeytinoğlu, D. (2012). Cezaevindeki kadınların "annelik" deneyimleri: Ankara Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumu örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Zlotnik, H. (1995). Migration and The Family: The Female Perspective. *Asian and Pacific Migration Journal, 4*(2-3), 253-271. doi:https://doi.org/10.1177/011719689500400205

EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 28/03/2023

Tez Başlığı: Gaziantep'te Yaşayan Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Annelik Deneyimleri: Zorluklar, Baş Etme Yöntemleri ve Sosyal Hizmet İhtiyaçları

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 246 sayfalık kısmına ilişkin, 28/03/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
2- ☒ Kaynakça hariç
3- ☐ Alıntılar hariç
4- ☒ Alıntılar dâhil
5- ☐ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

28/03/2023
Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Ömer TAKAK
Öğrenci No:	N18234516
Anabilim Dalı:	Sosyal Hizmet
Programı:	Sosyal Hizmet

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
SOCİAL WORK DEPARTMENT

Date: 28/03/2023

Thesis Title : Motherhood Experiences of Syrian Single Parent Women Living in Gaziantep: Challenges, Coping Methods and Social Service Needs

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 28/03/2023 for the total of 246 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied:

1. ☒ Approval and Decleration sections excluded
2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☒ Quotes included
5. ☐ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

28/03/2023
Date and Signature

Name Surname: Ömer TAKAK
Student No: N18234516
Department: Social Services
Program: Social Services

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU

EK 2. ETİK KKOMİSYON İZNİ[23]

Tarih: 20/12/2021
Sayı: E-35853172-300-00001927200

00001927200

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Sayı : E-35853172-300-00001927200 20.12.2021
Konu : Ömer TAKAK (Etik Komisyon İzni)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi: 18.11.2021 tarihli ve E-12908312-300-00001875511 sayılı yazınız.

Enstitünüz Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Ömer TAKAK**'ın **Prof.Dr.Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU** danışmanlığında hazırladığı **"Hakim Annelik İdeolojisi Bağlamında Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Yaşam Deneyimleri"** başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **14 Aralık 2021** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: 764EAF77-BD2A-493D-A904-C30F70BF1AB8 Belge Doğrulama Adresi: https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys

Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
E-posta:yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik Ağ: www.hacettepe.edu.tr
Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992
Kep: hacettepeuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Sevda TOPAL
Bilgisayar İşletmeni
Telefon: 03123051008

[23] Tez savunma sınavında, araştırma sahası ve ortaya çıkan veriler odağında çalışmanın kapsamını daha iyi ifade eden başlık olarak "Gaziantep'te Yaşayan Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Annelik Deneyimleri: Zorluklar, Baş Etme Yöntemleri ve Sosyal Hizmet İhtiyaçları" uygun görülmüştür.

EK 3. YARI- YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Sosyo-demografik Bilgiler

Yaş:

İş ve Eğitim Durumu:

Çocuk Sayısı, Cinsiyeti ve Yaşları:

Yaşadığı Şehir:

Tema I: Göç Öncesinde Suriye'deki Yaşama Dair

- Suriye'deki hayatınızdan bahsedebilir misiniz?
- Anneniz nasıl bir kişiydi? Diğer aile üyelerine davranışları nasıldı?
- Babanız nasıl bir kişiydi? Diğer aile üyelerine davranışları nasıldı?
- Nasıl bir aile yaşantınız vardı? (anne-baba ve kardeşlerle ilişkiler, yakın akrabalar, arkadaş kadın-erkek arasındaki ilişkiler, aile içerisindeki rol dağılımı vb.)
- Ailede veya yakın çevrede rol model aldığınız kişiler var mıydı?
- Geriye dönüp baktığınızda sizin üzerinizde en çok etkisi olan kişi kimdi?
- Eğitim hayatınız nasıldı? Neden devam edemediniz?

Tema II: Evlilik Kararı, Süreci ve Ev Yaşamı

- Kaç yaşında evlendiniz? Evlilik kararı alma süreciniz nasıl gerçekleşti?
- Evliliğe nasıl bir anlam yüklüyorsunuz, evliliğinizden beklentileriniz nelerdi?
- Evlilik kararı aldıktan sonra hayatınızda neler değişti?
- Evliliğiniz süresince temizlik, çocuk bakımı, yemek hazırlama gibi günlük işlerin paylaşımı nasıldı?
- Evlilik süresince eşinizle yaşadığınız sorunlar nelerdi?
- Suriye'de evliliğinizi sonlandırma düşünceniz veya girişiminiz oldu mu?

Tema III: Kadınlık, Evlilik ve Anneliğe Yüklenen Bireysel, Kültürel ve Toplumsal Anlamlar

- Size göre "kadın olmak" ne anlama geliyor?
- Size göre "kadınlık"tan beklenenler nelerdir?
- Anne olma kararını nasıl verdiniz? Aile, yakın akrabalar ve sosyal çevrenin bunda etkisi oldu mu?
- Size göre annelik nedir? Sizce anne olmak bireysel, kültürel ve toplumsal anlamda neden önemlidir?
- Çocuk sahibi olmayı siz mi daha çok istiyordunuz yoksa eşiniz mi?
- Kendinizi tanımlamak isteseydiniz ilk hangi rol ile tanımlardınız?
- Sizce kadının ailesine ilişkin görevleri nelerdir? Bu görevlerin zorlukları var mı?
- Sizce annelik yalnızca çocuk sahibi olmakla mı mümkün olur?
- Çocuklarınızın ahlaki gelişimlerinden ne derecede sorumlu hissediyorsunuz? Bu durum tek ebeveyn kaldıktan sonra bu sorumluluk nasıl bir değişim gösterdi?

Tema IV: Göç ve Boşanma Deneyimleri, Gündelik Yaşamda Karşılaştıkları Sorunlar, Mücadele Yöntemleri ve İhtiyaç Duyulan Sosyal Hizmetler

- Türkiye'ye geliş öykünüzü anlatır mısınız?
- Türkiye'ye gelirken sınırı geçme süreciniz nasıl gerçekleşti? Bu süreçte ne tür sorunlar yaşadınız?
- Türkiye'deki ev ve aile yaşamınız nasıldır?
- Eşinizden ayrıldıktan sonra/boşandıktan sonra hayatınızda neler değişti?
- Bu süreçte hangi zorluklarla karşılaştınız?
- Ailenizin temel ihtiyaçlarını nasıl karşılıyorsunuz? Özellikle tek ebeveyn kaldıktan sonra bu durum size zorladı mı?
- Çalışma yaşamına dahil oldunuz mu?
- Çalışma yaşamında ne tür sorunlarla karşılaştınız?
- Mevcut durumda öncelikli ihtiyaçlarınız nelerdir?

- Bu ihtiyaçları gidermek için hangi çözüm yollarına başvuruyorsunuz?
- Türkiye'de genel olarak toplumsal yaşamda (mahalle, okul vb.) karşılaştığınız zorluklar nelerdir? Bu sorunlarla nasıl mücadele ediyorsunuz?
- Mülteci ve boşanmış bir kadın olarak toplumsal yaşamda karşılaştığınız zorluklar (ayrımcılık, dışlanma vb.) nelerdir? Bu sorunlarla nasıl mücadele ediyorsunuz?
- Kadın-erkek eşitliği ve kadın hakları çerçevesinde savaştan önceki Suriye ile şu an yaşadığınız ülke olan Türkiye'yi kıyaslarsanız neler söylemek isterseniz?
- Devlet kurumları veya Sivil Toplum Örgütleri'nden ekonomik veya psiko-sosyal destek aldınız mı? Şu anda aldıklarınız var mı?
- Devlet kurumlarının veya Sivil Toplum Örgütleri'nin sağlamış olduğu herhangi bir dil ve meslek edindirme kursları ve çeşitli eğitimlere (ebeveynlik eğitimi) katıldınız mı?

EK 4. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

Sayın Katılımcı;

Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü yüksek lisans öğrencisi olan Ömer TAKAK tarafından, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nde görev yapmakta olan Prof. Dr. Reyhan ATASÜ TOPÇUOĞLU danışmanlığında yürütülmektedir. Çalışmanın katılımcılarını Suriyeli mülteci tek ebeveyn kadınlar oluşturmaktadır. Araştırma tek ebeveyn kaldıktan sonraki süreçte annelik deneyimlerinin nasıl oluştuğu, dönüştüğü ve mülteci aile yaşamının çok boyutlu süreçlerinde (psiko-sosyal, kültürel, ekonomik) neye ihtiyaç duyduklarını incelemektedir. Araştırmayı yapmak üzere Hacettepe Üniversitesi Etik Kurul Komisyonundan gerekli izinler alınmıştır.

"Hâkim Annelik İdeolojisi Bağlamında Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Tek Ebeveyn Kadınların Yaşam Deneyimleri" başlıklı bu araştırmaya katılımınızı onayladığınız takdirde katılımcı olacaksınız. Gizlilik ilkesi gereğince katılım için isminizi ya da kimliğinizi açığa çıkaracak bir bilgi vermek zorunda değilsiniz. Çalışma süresince ve sonrasında kişisel bilgileriniz proje dışındaki hiç kimseyle izniniz dışında paylaşılmayacaktır. İsteğiniz halinde toplanan verileri inceleme hakkına sahipsiniz. Bu çalışma kapsamında elde edilecek olan veriler ses kaydına alınacaktır. Kayıtlardan elde edilen veriler yalnızca araştırmacılar tarafından yapılan bilimsel yayınlarda, sunumlarda ve eğitim amaçlı çevrimiçi bir ortamda paylaşılacaktır. Toplanan veriler isminiz belirtilmeksizin, bilgisayarda şifreli bir dosyada tutulacaktır. Ses kaydı yalnızca tarafımca dinlenecek olup, gizliliğiniz korunacaktır. Bu çalışmaya katılım gönüllük esasına dayalıdır. Görüşme yaklaşık olarak 1-1,5 saat sürecektir. Bu uygulamada yer alan hiçbir aşama, kişisel rahatsızlık verecek nitelikte değildir. Ancak herhangi bir nedenden ötürü kendinizi rahatsız hissederseniz, görüşmeyi nedenini açıklamaksızın yarıda bırakıp araştırmadan çekilebilirsiniz. Araştırmacı hissettiğiniz rahatsızlığın giderilmesi için gerekli yardımı sağlayacaktır. Böyle bir durumda önceden vermiş olduğunuz bilgilerin araştırmacı tarafından kullanılması, ancak sizin onayınızla mümkün olacaktır. Çalışma bittikten sonra aşağıda verilen araştırmacı bilgileri ile bana ulaşabilir, çalışmanın sonuçları hakkında bilgi alabilirsiniz. Çalışmaya katılım sağladığınız için teşekkür

ederim. Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak ve yanıtlanmasını istediğiniz sorularınız için araştırmayı yürüten Ömer TAKAK ile iletişim kurabilirsiniz.

Araştırmanın koşullarını anladığımı ve araştırmaya gönüllü olarak katıldığımı taahhüt ederim.

Tarih:

Katılımcı:
Ad ve Soyadı:

Adres:

Tel:

İmza:

Araştırmacı:

Adı Soyadı:

Adres:

E-posta:

Tel:

**** Gönüllü katılımcı formunun Arapça nüshası ile katılımcılardan imza alınmıştır.***